

с-7

В. І. Вараниця, О.М. Олійник, В.А. Пригоцький

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

НАВЧАЛЬНИЙ ПІДРУЧНИК

Фінансово-правові норми

Бюджетне право

Податкове право

Банківське право

Страхове право

Цінні папери

Вінниця 2020

УДК 347.73(477)(075.8)

П 75

Надруковано за ухвалою науково-методичної ради
Вінницького соціально-економічного інституту ВНЗ «Відкритий
міжнародний університет розвитку людини «Україна
(протокол № 5 від 03.07.2020 р.)

Рецензенти:

Гель А. П., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри
патологічної анатомії, судової медицини та права ВНМУ
ім. М.І. Пирогова;

Микитюк Л. В., начальник фінансового управління Вінницької
райдержадміністрації;

Сахно А. А., доктор економічних наук, професор, професор
кафедри економіки Вінницького Національного аграрного університету;

Пригоцький В. А.

П 75 Фінансове право: навч. Підр. / В. І. Вараниця, О.М. Олійник,
В.А. Пригоцький; за ред. В.А. Пригоцького. – Вінниця, ТОВ
«Нілан-ЛТД» 2020. – 605 с.

ISBN 978-966-949-515-0

Підручник складається із усіх основних тем «Фінансового права» спеціальності «Правознавство». Тематична структура підручника охоплює питання залежності держави від розвитку галузевих елементів фінансових відносин, а також основні проблемні питання окремих їх підгалузей. Зокрема це бюджетне право, фінансовий контроль та податкове право, банківське право, страхове право та право цінних паперів тощо. До кожної теми наведено запитання і завдання для контролю знань.

Книга буде корисною як для студентів та викладачів, так і для юристів-практиків, науковців, працівників контролюючих органів.

DOI: <https://doi.org/10.58521/978-966-949-515-0-2020-605>

УДК 347.73(477)(075.8)

ISBN 978-966-949-515-0

© В. І. Вараниця, О.М. Олійник,
В.А. Пригоцький, 2020

	ЗМІСТ	4
Список скорочень.....		5
Передмова		7
Тема 1.	Фінанси та фінансова діяльність держави і органів місцевого самоврядування.....	9
Тема 2.	Фінансове право — як галузь права.....	42
Тема 3.	Правові основи фінансового контролю	79
Тема 4.	Правові засади фінансової діяльності державних органів.....	124
Тема 5.	Бюджетна система України. бюджетне право та законодавство.....	153
Тема 6.	Бюджетний процес.....	203
Тема 7.	Правові основи оподаткування в Україні...	236
Тема 8.	Правовий режим державного кредиту, державного та місцевого боргу.....	259
Тема 9.	Загальнообов'язкове державне соціальне страхування.....	281
Тема 10.	Правове регулювання державних і місцевих видатків.....	361
Тема 11.	Фінансово-правове регулювання банківської діяльності.....	390
Тема 12.	Правові засади грошового обігу.....	418
Тема 13.	Правові основи валютного регулювання та контролю.....	445
Тема 14.	Система правового регулювання страхової діяльності.....	486
Тема 15.	Правове регулювання обігу векселів в Україні	525
	Список використаних джерел.....	589

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АРК	Автономна Республіка Крим
БКУ	Бюджетний кодекс України
ВРУ	Верховна Рада України
ВСУ	Верховний Суд України
ГПКУ	Господарський процесуальний кодекс України
ДБУ	Державний бюджет України
ДВС	Державна виконавча служба
ДКУ	Державне казначейство України
ДПСУ	Державна податкова служба України
ЗУ	Закон України
КАСУ	Кодекс адміністративного судочинства України
КМУ	Кабінет Міністрів України
КПКУ	Кримінальний процесуальний кодекс України
ККУ	Кримінальний кодекс України
КСУ	Конституційний Суд України
КУ	Конституція України
КУпАП	Кодекс України про адміністративні правопорушення
НБУ, Нацбанк	Національний банк України
МВС	Міністерство внутрішніх справ
Мін'юст, МЮУ	Міністерство юстиції України
Мінфін, МФУ	Міністерство фінансів України

НПА Нормативно-правовий акт
ПКУ Податковий кодекс України

ПЕРЕДМОВА

Вивчення дисципліни «Фінансове право» є складовою частиною підготовки юристів і економістів, оскільки вона є частиною суспільних знань щодо відносин, які складаються у специфічній сфері — сфері фінансової діяльності (фінансів).

Фінансові відносини — це суспільні відносини з приводу формування та використання фондів коштів. Оскільки регулювання цих відносин здійснюється спеціальними нормами права, — то саме ці специфічні норми і є предметом фінансового права.

Фінансові відносини формуються під час діяльності органів держави, органів місцевого самоврядування, приватних суб'єктів: об'єднань громадян, суб'єктів господарювання тощо. Фінансова діяльність суб'єктів права здійснюється для забезпечення функціонування державного механізму, діяльності держави з надання суспільних послуг, потреба в яких постійно зростає. Регулювання фінансових відносин здійснюється нормами права (закону), відповідно до концепції розвитку держави.

Ці норми, правила поведінки, — ухвалює держава, а тому безпосередньо впливає на дії суб'єктів права, які є учасниками фінансової діяльності відповідно до встановлених правил поведінки. За цими ж самими правилами держава здійснює участь у фінансових правовідносинах, а тому є рівноправним їх учасником, за деякими виключеннями, наприклад, у частині формування державного кредиту.

У навчальному посібнику на підставі аналізу чинного законодавства розкривається зміст основних категорій та понять навчальної дисципліни «Фінансове право».

Завданнями вивчення дисципліни «Фінансове право» є розуміння студентами основних інститутів фінансового

права, його системи та структури, найважливіших дефініцій та конструкцій фінансового законодавства, основних тенденцій його сучасного розвитку та правозастосування.

Фінансове право як навчальна дисципліна у системі правових дисциплін є логічно-структурною будовою системи спеціалізованого теоретичного та прикладного матеріалу.

Метою викладення цієї навчальної дисципліни є підготовка кваліфікованих кадрів, які здатні аналізувати складні процеси у сфері фінансової діяльності як публічних органів, так і приватних суб'єктів.

Логіка структурної будови системи навчального курсу фінансового права полягає у найбільш сприятливому сприйнятті навчального матеріалу та його гармонізації з іншими навчальними дисциплінами як юридичного, так і економічного характеру.

Навчальний посібник утворено для застосування студентами юридичних та економічних спеціальностей при вивченні дисципліни «Фінансове право».

ТЕМА 1.

ФІНАНСИ ТА ФІНАНСОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ І ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

ПЛАН

1. Поняття, зміст і функції фінансів.
2. Фінансова система України, її складові
3. Поняття та зміст фінансової діяльності держави й органів місцевого самоврядування.
4. Форми та методи фінансової діяльності держави й органів місцевого самоврядування.
5. Органи публічної влади, які здійснюють фінансову діяльність держави й місцевого самоврядування.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- зрозуміти природу фінансів як юридичної категорії та особливості їх регулювання в Україні;
- ознайомитись із структурою фінансової системи України та її елементи;
- засвоїти зміст, форми та методи фінансової діяльності держави і органів місцевого самоврядування;
- охарактеризувати особливості фінансової діяльності органів публічної влади.

1. Поняття, зміст і функції фінансів

Фінанси виникли під впливом розвитку функцій та потреб держави. Фінанси формують життєдіяльність суспільства, забезпечуючи реалізацію завдань і функцій держави в цілому. Це — досить складне, багатогранне суспільне явище, що характеризується різноманітними ознаками і формами прояву.

Термін «фінанси» (лат.) означає грошовий платіж і почав використовуватися в Італії (Флоренція, Венеція, Генуя) з XIII – XV ст. у центрах торгівлі та банківської справи для визначення усіх відносин, пов'язаних із витратами та доходами. Далі термін поширився в усьому світі і почав застосовуватися як поняття, пов'язане з системою грошових відносин, утворенням грошових ресурсів, що мобілізуються державою для виконання своїх політичних та економічних функцій.

Існування фінансів нерозривно пов'язано з товарно-грошовими відносинами, розвиток яких обумовлений суспільним розподілом праці, наявністю різних форм власності та оснований на них організаційно-правових формах господарської, у т. ч. підприємницької, діяльності, зовнішньоекономічними зв'язками тощо. Саме фінанси пов'язані з розподілом та перерозподілом внутрішнього валового продукту (ВВП) та національного доходу (НД), що виражаються у грошовій формі.

В економічній літературі фінанси розглядаються як сукупність економічних відносин, пов'язаних з формуванням та використанням централізованих і децентралізованих грошових фондів. Окрім того, в теорії фінансів звертається увага на матеріальний зміст фінансів як фондів грошових коштів, які в сукупності є фінансовими ресурсами держави.

Термін «фінанси» походить від лат. *finantia*, від *фр. finance* — платіж. У XVII ст. цей термін отримує міжнародне визнання й застосовується для визначення усіх відносин, пов'язаних із витратами та доходами.

Фінанси *забезпечують життєдіяльність і є її* основою для сучасного суспільства, забезпечуючи реалізацію завдань і функцій держави в цілому. Це є досить складне, багатогранне суспільне явище, що

характеризується різноманітними сутнісними ознаками й формами прояву.

В економічній літературі фінанси розглядаються як сукупність економічних відносин, пов'язаних з формуванням та використанням централізованих і децентралізованих грошових фондів; матеріальний зміст фінансів — сукупність фінансових ресурсів держави.

Наука фінансового права до визначення фінансів підходить аналогічно — тобто як до системи економічних відносин, пов'язаних із плановим утворенням і розподілом публічних централізованих і децентралізованих фондів коштів. Отже фінанси — це відносини між суб'єктами з приводу утворення, розподілу й використання фондів грошових коштів. Вони є невід'ємною частиною грошових відносин.

Не всі грошові відносини є фінансовими відносинами. Адже, фінанси відрізняються від грошей як за змістом, так і за функціями, які виконують. Так, гроші є всезагальним еквівалентом, через який вимірюються витрати праці виробників; фінанси ж являють собою економічний інструмент розподілу й перерозподілу *валового внутрішнього продукту (ВВП) та національного доходу (НД)*. За допомогою фінансів здійснюється контроль за утворенням, розподілом і використанням грошових коштів. Призначення фінансів полягає в тому щоб через утворення й розподіл грошових фондів забезпечити потреби держави у цілому, а також здійснювати контроль за витрачанням фінансових ресурсів.

У процесі розвитку держави сформувалося поняття «публічні фінанси», які включають як державні, так і місцеві фінанси.

Публічним фінансам притаманні такі ознаки:

- грошовий характер відносин;

– безповоротний характер платежів фізичними і юридичними особами до державних і місцевих централізованих фондів;

– переважно примусова форма грошових відносин з фізичними і юридичними особами з боку державних органів влади й органів місцевого самоврядування (так органи влади у формі нормативно-правових актів встановлюють систему обов'язкових платежів та заходи впливу на суб'єктів відносин при порушенні встановленого порядку);

– відносини перерозподілу вже розподіленого сукупного суспільного продукту в його грошовій формі.

Відмінні риси між державними й приватними фінансами були сформульовані у праці французького вченого П.М. Годме. Він відмічав наступні відмінності державних фінансів від приватних фінансів:

– держава може у примусовому порядку забезпечити свої доходи через систему оподаткування, і в той же час відсутнє примусове виконання по відношенню до самої держави, на відміну від приватних осіб, які не можуть примусовим шляхом забезпечити свої доходи, а тому можуть бути неспроможними виконати свої зобов'язання;

– державні фінанси пов'язані з грошовою системою, яка певною мірою управляється державою й не залежить від волі приватного власника, який розпоряджається лише власними фінансами;

– приватні фінанси орієнтовані на одержання прибутку, а державні фінанси є засобом задоволення так званого загального інтересу;

– розміри державних фінансів є значно більшими, ніж розміри приватних фінансів, якими розпоряджаються окремі особи.

Державні фінанси є складовою фінансової системи, її центральна ланка, через яку держава здійснює вплив на

економічний і соціальний розвиток країни. Фінанси держави як головна ланка фінансової системи держави опосередковують майже 80 % усіх фінансових відносин і включають різноманітні фінансові інституції, за допомогою яких держава провадить свою фінансову діяльність. Отже, державні фінанси за матеріальним змістом є системою грошових фондів, що належать державі й призначення яких полягає у забезпеченні виконанні завдань і функцій останньої. У процесуальному значенні державні фінанси є системою грошових відносин щодо утворення, розподілу й використання грошових фондів держави. Вони завжди існують стосовно грошей чи грошового еквіваленту зумовлені управлінською роллю держави, є перерозподільчими відносинами у сфері сукупного (валового) суспільного продукту.

За допомогою місцевих фінансів здійснюється вплив органів місцевого самоврядування на економічний і соціальний розвиток відповідних територіальних утворень. У матеріальному значенні місцеві фінанси є сукупністю грошових фондів місцевого самоврядування, які повинні забезпечувати виконання функцій і завдань органів місцевого самоврядування. Місцеві фінанси — це економічні відносини, пов'язані з формуванням, розподілом та використанням фондів грошових коштів з метою виконання завдань і функцій органів місцевого самоврядування.

Публічні фінанси являють собою єдину категорію, що забезпечується унітарним устроєм держави, єдністю грошової системи, фінансової політики, єдністю державної і місцевої систем управління та регулювання фінансової системи країни.

Сутність фінансів більш детально розкривається через їх функції, які характеризують соціально-економічне

призначення фінансів, їх роль у життєдіяльності суспільства й держави.

Фінанси виконують 2 функції:

1. Розподільчу, оскільки фінанси є цільовим інструментом розподілу й перерозподілу вартості ВВП. Механізм дії цієї функції пов'язаний зі схемою розподілу ВВП і включає:

1) первинний розподіл — розподіл доданої вартості й формування первинних доходів суб'єктів, зайнятих у створенні ВВП;

2) перерозподіл, який полягає у вилученні частини доходів суб'єктів й формуванні централізованих фондів (I етап перерозподілу);

3) вторинний перерозподіл (II етап перерозподілу), при якому відбувається використання централізованих фондів і формування доходів окремих суб'єктів.

2. Контрольну, сутність якої проявляється в тому, що фінанси є інструментом контролю за процесом розподілу й перерозподілу ВВП, за рухом грошових ресурсів. Адже рух грошовий потоків відображає обмін, розподіл і перерозподіл вартості й тому об'єктивно вимагає контролю. Ця функція фінансів повинна забезпечувати збереження фінансових ресурсів і формування доходів з дотриманням законодавства держави. На практиці вона реалізується шляхом здійснення фінансового контролю через діяльність контролюючих органів.

Розподільча і контрольна функції фінансів є сторонами єдиного економічного процесу, і в життєдіяльності суспільства та держави фінансові відносини мають одночасно як розподільчий, так і контрольний характер.

У літературі з фінансового права деякі автори виокремлюють також інші функції фінансів (регулюючу або стимулюючу, стабілізуючу, накопичувальну тощо).

Проте ці функції фактично є проявом реалізації розподільчої функції фінансів.

Зовнішня форма фінансів — це потоки грошових коштів, рух яких відбувається між суб'єктами фінансових відносин. Характер і форма, спрямованість і обсяги потоків – предмет практичної фінансової діяльності.

Внутрішня форма — зміст фінансів, пов'язана з тим, що вони відображають ті чи інші грошові потоки, а саме — рух вартості створеного ВВП, — тобто обмінні і розподільчі відносини. Від цих відносин залежить ефективність економічної системи і розвиток суспільства. Обмінно-розподільчі відносини характеризують внутрішню сутність фінансів і є *предметом фінансової науки*.

Підсумовуючи зазначимо:

– фінанси — це не просто гроші, доходи-видатки, фінанси — це сукупність відносин, що мають розподільчий характер і опосередковуються через доходи і видатки фізичних осіб і юридичних осіб, у т.ч. і фінансово-кредитних установ, держави, міжнародних фінансових організацій тощо, а *фінансова діяльність* будь-якого суб'єкта проявляється у формуванні доходів і здійсненні витрат.

Отже, характеризуючи фінанси, слід виходити з таких ключових елементів, як фінансові відносини та фінансова діяльність. *Фінансові відносини* відображають рух вартості від одного суб'єкта до іншого. Вони характеризують розподільні, перерозподільні та обмінні процеси і матеріально проявляються у грошових потоках. У свою чергу фінансова діяльність, як зазначалось вище, проявляється у формуванні доходів та здійсненні витрат суб'єктами.

Об'єкт фінансової діяльності — це фінанси (фонди коштів); **основний інструмент фінансових відносин** — грошові кошти. Співвідношення між категоріями

«**фінанси**» і «**гроші**» полягає у тому, що **гроші** — це загальний еквівалент вартості, за допомогою якого вимірюються затрати праці виробників; **фінанси** — це економічний інструмент розподілу і перерозподілу НД, знаряддя контролю за фондами грошових ресурсів.

Сфери функціонування грошей і фінансів широко розгалужені і перетинаються у певному сегменті. Цей перетин настільки важливий, що визначає характер дії і грошей, і фінансів. З однієї сторони, фінанси неможливі без грошей — інструмент фінансових відносин – гроші, і зовнішнім, видимим проявом цих відносин є грошові потоки. З іншої, функціонування грошей без фінансів багато в чому втрачає сенс і зводиться до суто технічних питань обміну. Звідси відбувається побутове ототожнення фінансів і грошей.

У результаті зазначеного можна сказати, що **фінанси** — це **грошові відносини**, що виникають у процесі розподілу і перерозподілу вартості валового суспільного продукту і частини національного багатства у зв'язку з формуванням грошових доходів і нагромаджень у суб'єктів господарювання та держави і використанням їх на розширене відтворення, матеріальне стимулювання працюючих, задоволення соціальних та інших потреб суспільства, а **функціонування фінансів**, пов'язане з такими поняттями, як фінансові відносини, фінансова діяльність, гроші і грошові кошти, фінансові ресурси, доходи і видатки (витрати).

Фінанси, уже як юридична категорія, як відносини у сфері фінансової діяльності, отримуючи нормативно-правове закріплення, стають уже об'єктом дослідження юриспруденції. Зокрема, відносини у сфері фінансів вивчає галузь — фінансове право, предметом дослідження якого, як науки, навчальної дисципліни є фінанси, що здійснюють рух у суспільстві і економічній системі.

Виходячи із зазначеного вище, у матеріальному значенні фінанси можна визначити як сукупність грошових фондів, які використовуються для задоволення суспільних потреб і розвитку виробництва. Проте зміст фінансів як економічної і правової категорії розкривається не з тільки з точки зору їх кількісної сторони, а й змісту суспільних відносин, що виникають при функціонуванні цієї категорії. Отже, у процесуальному значенні фінанси - це економічні грошові відносини у сфері формування, розподілу й використання фондів грошових коштів, які відображають процес розподілу та перерозподілу ВВП і контроль за задоволенням суспільних потреб.

2. Фінансова система України та її складові

У науковій і навчально-методичній літературі існують різні погляди щодо визначення поняття «фінансова система». Зокрема під фінансовою системою розуміють:

1) сукупність фінансових інститутів (ланок), кожен з яких сприяє формуванню, розподілу й використанню фондів грошових коштів (внутрішньоструктурний аспект);

2) сукупність відповідних органів та інституцій, які здійснюють у межах своєї компетенції фінансову діяльність (організаційний аспект);

3) систему форм і методів формування, розподілу й використання фондів грошових коштів (процесуальний аспект).

Також у юридичній літературі існують різні погляди стосовно встановлення структурних елементів фінансової системи держави. Так одні автори вважають, що до складу фінансової системи держави входять інститути державних фінансів, фінансів господарюючих суб'єктів, місцевих фінансів, страхування, кредиту. Інші — в якості структурних елементів фінансової системи держави

виділяють бюджетну систему, позабюджетні державні та муніципальні фонди, кредит, фінанси майнового й особистого страхування, фінанси підприємств різних форм власності, організацій, установ, галузей народного господарства.

Отже, фінансова система включає:

1) бюджетну систему України, яка складається з державного бюджету й місцевих бюджетів;

2) фінанси спеціальних цільових фондів (Пенсійного фонду, фондів соціального страхування. Фонду гарантування вкладів фізичних осіб);

3) кредитну систему, яка включає як державний і муніципальний кредит, так і банківське кредитування. Проте, якщо державний і муніципальний кредит є безумовною сферою публічного регулювання, то банківське кредитування досить специфічно входить до фінансової системи. Фінансово-правовий аспект банківського кредитування стосується тільки тих відносин, які охоплюють і регулюють рух публічних грошових коштів, не включаючи цивільно-правові аспекти банківського кредитування;

4) обов'язкове державне страхування, що є формою формування, розподілу й використання цільових грошових фондів, призначених для соціальних, відновлювальних, попереджувальних та інших цілей;

5) фінанси господарюючих суб'єктів як відокремлені грошові фонди, що пов'язані з формуванням, розподілом і використанням грошових фондів держави й місцевого самоврядування.

Зазначені інститути фінансової системи існують як на державному, так і на місцевому рівнях. Всі вони мають властивості, притаманні фінансам як економічній категорії, проте через свої особливості по-різному впливають на

соціально-економічні процеси, одночасно взаємодіючи між собою.

Фінансову систему не можна обмежувати переліченими вище ланками, однак саме ці ланки є предметом дослідження науки фінансового права. З позицій економіки до фінансової системи України включають також фінансовий ринок, міжнародні фінанси.

Фінансовий інститут — це група однорідних економічних відносин, врегульованих фінансово-правовими нормами та взаємопов'язаних за формами й методами формування, розподілу й використання фондів грошових коштів, а фінансова система є системою врегульованих фінансово-правовими нормами фінансових інститутів, об'єднаних спільними формами та методами формування, розподілу й використання централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів.

Функції та механізми управління фінансовою діяльністю повинні у повному обсязі регламентуватися законами та відповідними нормативними актами, а державні кошти слід виділяти та витратити лише за наявності відповідних на це правових повноважень і за визначеними напрямками, що визначаються в межах фінансової системи держави.

Термін «система» походить від грецького «system» — ціле, що складене з частин; сполучення. Тому система — це сукупність елементів, що знаходяться у відносинах і взаємозв'язку один з одним і створюють певну єдність, цілісність. Елементи системи об'єднані в підсистеми прямими й зворотними зв'язками. Система з філософського погляду розуміється як ієрархічна впорядкованість сукупності підсистем і структурних одиниць.

Фінансова система, як і будь-яка система, представляє собою сукупність взаємопов'язаних елементів,

що мають однорідні ознаки. Вона розглядається в залежності від теоретичного погляду на категорію «фінанси», «фінансові ресурси», «фінансові відносини» тощо.

Фінансову систему держави можна розглядати у кількох аспектах (площинах), наприклад, **фінансова система** — це сукупність фінансових інститутів, кожний з яких сприяє утворенню та використанню відповідних централізованих та децентралізованих фондів коштів для здійснення фінансової діяльності держави, тобто діяльності з приводу мобілізації, розподілу та використання централізованих та децентралізованих фондів коштів для виконання завдань і функцій держави та органів місцевого самоврядування.

Л. Дробозіна, В. Родіонова вважають, що фінансова система — це сукупність різних сфер фінансових відносин, в процесі яких створюються і використовуються фонди грошових коштів, тобто фінансова система будується за блоками фінансових відносин – централізованих і децентралізованих.

На думку В. Опаріна фінансова система — це сукупність відокремлених певних складових фінансів, які мають свої характерні ознаки й особливості і відображають специфічні форми та методи розподілу і перерозподілу ВВП.

Зі сторони порядку її організації фінансову систему можна розглядати як сукупність органів державної влади та місцевого самоврядування, які здійснюють у межах своєї компетенції керівництво фінансовою діяльністю держави та підприємств, установ, організацій, що беруть у ній, участь.

Якщо характеризувати фінансову систему з позицій економіки, то вона буде значно ширшою і включатиме державні фінанси (бюджет держави, фонди цільового

призначення, державний кредит, фінанси державних підприємств), фінанси суб'єктів господарювання, міжнародні фінанси (валютний ринок, фінанси міжнародних організацій, міжнародні фінансові інституції) та фінансовий ринок (ринок грошей, ринок капіталів, кредитний ринок та ринок цінних паперів).

Фінансова система України як предмет дослідження фінансового права складається з таких основних ланок (елементів): • державний бюджет; • місцеві фінанси; • фінанси державних підприємств, установ та організацій; • спеціальні цільові фонди; • кредит.

Державний бюджет — це найбільший централізований фонд коштів, що перебуває у розпорядженні КМУ, який виконує державну політику. За його допомогою уряд концентрує у своїх руках значну частину національного доходу, що перерозподіляється фінансовими методами. У державному бюджеті органічно пов'язані основні фінансові інститути – податки, позики й видатки.

Бюджетний кодекс України визначає, що **бюджет** — це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади, органами влади АРК та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

Державний бюджет тісно пов'язаний з іншими ланками фінансової системи і є координуючим центром, що в умовах ринкової економіки надає необхідну допомогу таким ланкам. Це, зокрема, бюджетні дотації, субвенції, субсидії, кредити, гарантії, які сприяють забезпеченню нормального функціонування інших ланок фінансової системи.

Місцеві (муніципальні) фінанси. Компетенція щодо їх формування визначається чинним законодавством

України: Бюджетним кодексом [3], Податковим кодексом [6], Законами «Про місцеве самоврядування» [38], «Про місцеві державні адміністрації» [45] тощо. У сфері фінансової діяльності їх компетенцію встановлює, в першу чергу, Бюджетний кодекс та періодичні акти про бюджет місцевих органів.

Структура місцевих фінансів визначається державним устроєм та адміністративно-територіальним поділом держави. В Україні це бюджети областей, районів, міст, районів у містах, селищ, сіл, об'єднаних територіальних громад. У США, наприклад, до місцевих фінансів входять бюджети штатів, графств, муніципалітетів, округів із закріпленими за ними видатками, джерелами доходів, у ФРН — бюджети земель, громад та міст.

Фінанси державних підприємств. Основну роль у фінансовій діяльності держави, особливо у сфері фіскальної політики і формування доходної частини бюджетної системи, відіграє приватний сектор шляхом перерозподілу частки отриманих доходів у вигляді податків та обов'язкових цільових платежів. Однак значення фінансів державних підприємств є великим. Існує навіть поняття – «державне підприємство».

Одним із завдань фінансів державних підприємств є підтримання господарства країни шляхом збереження та розвитку ряду важливих галузей національного виробництва, необхідних для забезпечення процесу суспільного відтворення, галузей, які в умовах сучасного розвитку економіки через свою специфіку мають низьку рентабельність і є не вигідними для підприємництва, а також галузей, які внаслідок своєї орієнтації та історичного розвитку є державними монополіями (наприклад, виробництво алкогольних напоїв, тютюнових виробів).

Спеціальні фонди мають певне цільове призначення та визначену законодавством самостійність. Характерною рисою централізованих фондів є чітко визначені джерела формування і напрями використання коштів. Створення таких фондів визначається конкретними потребами, що стоять перед державою, тому їх склад та включення до бюджетів є різноманітним.

В Україні до останнього часу було визнано за доцільне функціонування спецфондів у межах Державного бюджету України (ДБУ) для підвищення контролю (парламентського та спеціального фінансового контролю) за мобілізацією, розподілом та використанням коштів, що надходять до таких фондів. Ці фонди включаються до Спеціального фонду ДБУ і передбачають обов'язковий цільовий характер використання коштів, визначений законодавством. Переважно кошти, що надходять до таких фондів, спрямовані на підтримання соціальної політики держави – забезпечення зайнятості населення, державного страхування у разі безробіття, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, тощо.

Пенсійний фонд України (ПФУ) є загальнодержавним цільовим фондом коштів, який не входить до складу ДБУ і має свій апарат та власні повноваження у сфері здійснення контролю за мобілізацією і витрачанням зібраних коштів. Його діяльність також спрямована на виконання соціальної політики держави.

Кредит поділяється на

- *державний (муніципальний) та*
- *банківський.*

Спільні риси обох видів кредиту: • відплатність, • строковість, • поворотність, • забезпеченість. У відносинах державного кредиту позичальником виступає без посеред-

ньо держава. Наприклад, випускаючи облігації державної внутрішньої позики (ОДВП), держава визначає умови їх випуску та розміщення, строк, термін повернення та розмір відплатності (тобто процентів, що будуть нараховані за розміщення таких ОДВП). Як забезпечення виступає все майно держави. Фактично кошти, які збирає держава шляхом розміщення емітованих випусків державних цінних паперів (ОДВП, ощадних сертифікатів, казначейських зобов'язань тощо), є боргом держави перед юридичними та фізичними особами, серед яких і здійснюється таке розміщення. Наявний борг має погашатися у встановлені державою терміни. Отримані кошти спрямовуються на покриття дефіциту ДБУ, на фінансування поточних видатків держави.

У свою чергу банківський кредит передбачає обов'язковий цільовий характер використання запозичених коштів. Кредитором виступає фінансово-кредитна установа, що має відповідні повноваження на здійснення активних операцій щодо розміщення залучених ресурсів, позичальником – юридичні та фізичні особи, які отримують такі ресурси під відповідне забезпечення на умовах, визначених кредитором.

Тобто, *на відміну від державного кредиту*, умови банківського кредитування встановлює кредитор, а не позичальник. Банківський кредит перебуває на межі регулювання фінансового й цивільного права, однак істотно впливає на формування ринку позичкових капіталів і, відповідно, на утворення та обіг державних фінансів.

Перелічені ланки є основними і є предметом дослідження науки фінансового права, проте фінансову систему України не можна обмежувати тільки переліченими вище ланками існують і інші більш специфічні.

3. Поняття та зміст фінансової діяльності держави й органів місцевого самоврядування.

Фінанси стають предметом фінансового права лише у взаємозв'язку з фінансовою діяльністю держави й місцевого самоврядування. Отримуючи нормативно-правове закріплення, відносини у сфері фінансової діяльності стають об'єктом дослідження юриспруденції. Однак предметом дослідження фінансового права як галузі права, науки, навчальної дисципліни є не всі фінанси, а лише ті фінансові відносини, в яких безпосередню участь бере держава й органи місцевого самоврядування.

Фінансова діяльність держави й органів місцевого самоврядування — це врегульований нормами права процес формування, розподілу й використання централізованих і децентралізованих фондів коштів держави й місцевого самоврядування для забезпечення їх завдань і функцій та задоволення публічного інтересу.

До централізованих фондів коштів належать кошти, які перебувають у розпорядженні держави (державний бюджет, Пенсійний фонд, фонди соціального страхування тощо) й органів місцевого самоврядування (місцеві бюджети) як суб'єктів публічної влади та призначені для задоволення потреб держави або відповідного територіального утворення. Такі грошові фонди використовуються для фінансування видатків держави й органів місцевого самоврядування у процесі виконання ними своїх завдань і функцій для задоволення суспільних потреб.

До децентралізованих фондів коштів відносять грошові фонди підприємств, установ, організацій усіх форм власності, які створюються в різних галузях народного господарства. Такі кошти не використовуються безпосередньо органами влади для фінансування

державних і місцевих видатків, проте вони активно обертаються у фінансовій системі держави, за рахунок їх формуються фінансові ресурси держави й місцевого самоврядування.

Централізовані та децентралізовані фонди коштів становлять у сукупності фінансові ресурси усієї держави.

Об'єктом фінансової діяльності є грошові відносини, що регулюють рух державних і місцевих грошових фондів на кожній стадії їхнього обігу. Адже фінансова діяльність є певним процесом і має відповідні стадії, які визначають особливості здійснення цієї діяльності:

1) стадія формування централізованих та децентралізованих грошових фондів держави й місцевого самоврядування;

2) стадія розподілу централізованих і децентралізованих грошових фондів держави й місцевого самоврядування;

3) стадія використання централізованих і децентралізованих грошових фондів держави й місцевого самоврядування;

На всіх стадіях фінансової діяльності здійснюються фінансовий контроль за рухом коштів фондів.

До суб'єктів, які здійснюють фінансову діяльність належать насамперед держава, адміністративно-територіальні утворення (АРК, області, райони, міста, села, селища, їх об'єднання), державні органи, органи місцевого самоврядування, суб'єкти господарювання усіх форм власності.

Мета і завдання фінансової діяльності можуть бути досягнуті лише тоді, коли здійснення фінансової діяльності буде ґрунтуватися на відповідних принципах. Термін «принцип» походить від лат. слова «*prīncipiūm*», що означає «основа, початок», тобто те, що лежить в

основі певної сутності фактів, теорії, науки. Принципи фінансової діяльності гарантують безперервність та послідовність нормотворчого процесу, забезпечують взаємозв'язок фінансового законодавства й фінансової політики.

До принципів фінансової діяльності належать насамперед загальноюридичні та галузеві принципи. До загальноюридичних принципів фінансової діяльності відносяться такі принципи: принцип законності, принцип верховенства права, принцип суверенітету народу й держави тощо. До галузевих — принцип публічного характеру фінансової діяльності, принцип розподілу компетенції органів фінансової діяльності, принцип розподілу функцій у галузі фінансової діяльності між представницькими й виконавчими органами влади, принцип пріоритету публічних видатків над доходами та інші принципи.

4. Форми та методи фінансової діяльності держави й органів місцевого самоврядування

Ефективність фінансової діяльності значною мірою визначається конкретними діями та процедурами, що застосовуються при її здійсненні.

Загалом метод є сукупністю засобів чи операцій практичного або теоретичного засвоєння (пізнання) дійсності. До методів фінансової діяльності держави й місцевого самоврядування належать конкретні способи (прийоми), що застосовуються у процесі формування, розподілу й використання централізованих і децентралізованих фондів коштів держави й місцевого самоврядування.

В теорії фінансового права розріняють такі групи методів здійснення фінансової діяльності:

- 1) методи формування фондів коштів;
- 2) методи розподілу фондів коштів;

3) методи використання фондів коштів.

Методи формування фондів коштів:

– обов'язковий метод, який полягає в безоплатному і примусовому вилученні частини грошових коштів у власників (обов'язкові платежі податкового характеру, адміністративні штрафи тощо);

– добровільний метод, при якому відбувається залучення тимчасово вільних коштів юридичних і фізичних осіб на добровільних засадах (придбання державних і муніципальних цінних паперів, проведення лотерей, пожертвування тощо).

Методи розподілу фондів коштів:

– фінансування, що виражається в безоплатному, безповоротному й цільовому наданні грошових коштів з відповідних фондів;

– кредитування, яке передбачає надання грошових коштів на умовах платності, повернення й строковості.

Методи використання фондів коштів:

– метод встановлення цільового використання коштів:

– метод встановлення порядку використання коштів;

– метод встановлення порядку й нормативів розподілу прибутку;

– метод встановлення лімітів використання коштів;

– метод плановості;

– метод ефективності й економії;

– науково-методологічний підхід при визначенні обсягів використання коштів у межах встановлених лімітів та інші методи.

На всіх стадіях фінансової діяльності використовується метод фінансового контролю.

Фінансова діяльність держави й місцевого самоврядування проявляється у відповідних формах як зовнішньому вираженні такої діяльності, що зумовлено

змістом останньої. Такі форми можна розмежувати на *правові та процедурні*.

Правові форми фінансової діяльності здійснюються шляхом прийняття й реалізації фінансово-правових актів, які є рішеннями органів державної влади й місцевого самоврядування, прийняті в межах їхньої компетенції згідно з чинним законодавством у процесі формування, розподілу й використання централізованих і децентралізованих фондів коштів держави й місцевого самоврядування.

Фінансово-правові акти можна класифікувати за різними критеріями:

1) за юридичною природою:

– нормативні-правові акти, які містять загальні правила регулювання однотипних фінансових відносин, розраховані на тривале застосування й відповідно не вичерпують свою регулятивну силу їх одноразовим застосуванням;

– індивідуальні акти застосування норм права, які стосуються конкретного життєвого випадку, звернені до конкретно визначених учасників фінансових відносин і призводять до виникнення, зміни або припинення конкретних фінансових правовідносин;

– змішані акти, які містять разом з нормами права також Індивідуальні приписи стосовно конкретних життєвих випадків щодо сфери фінансової діяльності держави й місцевого самоврядування;

2) за юридичної силою:

– законодавчі, до яких відносяться закони, що приймаються ВРУ з питань фінансової діяльності держави й місцевого самоврядування;

– підзаконні — акти всіх інших органів влади (як органів державної влади, так і органів місцевого

самоврядування), які не повинні суперечити законам і мають прийматися для їх виконання;

3) за суб'єктами, які їх приймають:

- фінансово-правові акти ВР України;
- фінансово-правові акти Президента України;
- фінансово-правові акти КМУ;
- фінансово-правові акти центральних органів виконавчої влади;
- фінансово-правові акти ВР і Ради Міністрів АРК;
- фінансово-правові акти місцевих органів виконавчої влади;
- фінансово-правові акти органів місцевого самоврядування
- фінансово-правові акти адміністрацій підприємств, установ, організацій.

4) за сферою дії:

- фінансово-правові акти, що діють на всій території держави;
- фінансово-правові акти, що діють у межах окремого регіону,
- фінансово-правові акти, що діють у межах окремого підприємства, установи, організації;

5) за порядком прийняття:

- фінансово-правові акти, які приймаються єдиноособово;
- фінансово-правові акти, які приймаються колегіально;
- фінансово-правові акти, які приймаються за узгодженням.

Процедурні форми фінансової діяльності держави з місцевого самоврядування слугують інструментом втілення місцевих форм фінансів і забезпечують насамперед відповідні передумови для їх реалізації. До таких форм фінансової діяльності належить проведення

різноманітних дій організаційного характеру (засідань і нарад органів влади, конференцій, круглих столів тощо), роз'яснення фінансового законодавства, підготовка матеріалів для фінансового планування, прогнозування, звітності і т.п.

5. Органи публічної влади, які здійснюють фінансову діяльність держави й місцевого самоврядування

Фінансова діяльність здійснюється через компетентні органи публічної влади (державні органи й органи місцевого самоврядування). Всю систему таких органів поділяють на органи загальної і спеціальної компетенції.

До органів фінансової діяльності загальної компетенції належать законодавчий орган, представницькі органи влади на місцях, органи виконавчої влади всіх рівнів (ВРУ, Президент України, КМУ, Верховної Рада і Рада Міністрів АРК, органи місцевого самоврядування, місцеві державні адміністрації).

Повноваження ВР України в галузі фінансової діяльності закріплені Конституцією. До таких повноважень ВР України належать: • прийняття законів, які регулюють сферу фінансової діяльності; затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього, контроль за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання; призначення або звільнення з посад, надання згоди на призначення й звільнення з посад посадових осіб органів державної влади, які здійснюють фінансову діяльність; затвердження рішень про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також про одержання Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Державним бюджетом України, здійснення контролю за їх використанням;

визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, в тому числі у сфері фінансової діяльності; надання законом згоди на обов'язковість міжнародних договорів України та денонсація міжнародних договорів України, включаючи й ті, які стосуються сфери фінансової діяльності.

Президент України відповідно до Конституції [1] вносить за пропозицією коаліції депутатських фракцій у ВРУ подання про призначення Прем'єр-міністра України, призначає на посади та звільняє з посад половину складу Ради Національного банку України: зупиняє дію актів КМУ з мотивів невідповідності цій Конституції з одночасним зверненням до КСУ щодо їх конституційності; скасовує акти Ради міністрів АРК; підписує закони, прийняті ВРУ та має право вето щодо прийнятих ВРУ законів (крім законів про внесення змін до Конституції) з наступним поверненням на повторний розгляд ВР, здійснює інші повноваження в галузі фінансової діяльності, визначені Конституцією.

КМУ забезпечує здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України, у тому числі у сфері фінансової діяльності: • забезпечує проведення фінансової політики: розробляє проект закону про Державний бюджет України й забезпечує виконання затвердженого ВРУ Державного бюджету України, подає ВРУ звіт про його виконання: спрямовує й координує роботу міністерств. Інших органів виконавчої влади: призначає на посади та звільняє з посад за поданням Прем'єр-міністра України керівників центральних органів виконавчої влади, які не входять до складу КМУ: здійснює інші повноваження у сфері фінансових відносин, визначені Конституцією та законами України.

Повноваження ВР АРК визначені Законом *«Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим»* від 10.02.98

[50]. До компетенції ВР АРК віднесено: затвердження бюджету АРК та внесення змін до нього, контроль за його виконанням, прийняття рішення щодо звіту про його виконання; встановлення податків і пільг на податки відповідно до законів України: прийняття рішень щодо випуску місцевих позик; створення й ліквідація за пропозицією Голови Ради міністрів АРК, міністерств і республіканських комітетів у межах коштів, передбачених бюджетом, а також інші повноваження в галузі фінансової діяльності відповідно до законів України.

Органи місцевого самоврядування правомочні розглядати й вирішувати питання у галузі фінансової діяльності, віднесені Конституцією [1], Законом *«Про місцеве самоврядування»* від 21.05.97 [38] та іншими законами до їх відання. Сільські, селищні, міські ради володіють такими повноваженнями: складання проекту місцевого бюджету, подання його на затвердження відповідної ради, забезпечення виконання бюджету; щоквартальне подання раді письмових звітів про хід і результати виконання бюджету: підготовка і подання відповідно до районних, обласних рад необхідних фінансових показників і пропозицій щодо складання проектів районних і обласних бюджетів; здійснення в установленому порядку фінансування видатків з місцевого бюджету; об'єднання на договірних засадах коштів відповідного місцевого бюджету та інших місцевих бюджетів для виконання спільних проектів або для спільного фінансування комунальних підприємств, установ та організацій, вирішення інших питань, що стосуються спільних інтересів територіальних громад; здійснення відповідно до закону контролю за дотриманням зобов'язань щодо платежів до місцевого бюджету на підприємствах і в організаціях незалежно від форм

власності та інші закріплені за ними повноваження у цій сфері.

Повноваження районної, обласної ради в галузі фінансової діяльності охоплюють: затвердження відповідно районних, обласних бюджетів, внесення змін до них, затвердження звітів про їх виконання; розподіл переданих з державного бюджету коштів у вигляді дотацій, субвенцій відповідно між районними бюджетами, місцевими бюджетами міст обласного значення, сіл, селищ, міст районного значення; прийняття рішень щодо делегування місцевим державним адміністраціям окремих повноважень районних, обласних рад; заслуховування звітів голів місцевих державних адміністрацій, їх заступників, керівників управлінь, відділів та Інших структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій про виконання програм соціально-економічного та культурного розвитку, бюджету, рішень ради із зазначених питань, а також про здійснення місцевими державними адміністраціями делегованих їм радою повноважень та здійснення Інших повноважень відповідно до законів України.

Місцеві державні адміністрації реалізують свої повноваження відповідно до Конституції [1], Закону від 09.04.1999 р. *«Про місцеві державні адміністрації»* [45], а також Закону від 21.05.1997 р. *«Про місцеве самоврядування»* [38] щодо делегованих повноважень районними і обласними радами.

До повноважень місцевих державних адміністрацій в галузі фінансів віднесені наступні повноваження: складання і подання на затвердження ради проекту відповідного бюджету та забезпечення його виконання; звітування перед відповідною радою про його виконання; подання у встановленому порядку до органів виконавчої влади вищого рівня фінансових показників і пропозицій до проекту Державного бюджету України, пропозицій щодо

обсягу коштів Державного бюджету України для їх розподілу між територіальними громадами, розмірів дотацій і субсидій, даних про зміни складу об'єктів, що підлягають бюджетному фінансуванню, балансу фінансових ресурсів для врахування їх при визначенні розмірів субвенцій, а також для бюджетного вирівнювання, виходячи із забезпеченості мінімальних соціальних потреб; здійснення фінансування підприємств, установ та організацій освіти, культури, науки, охорони здоров'я, фізичної культури й спорту, соціального захисту населення, переданих у встановленому законом порядку в управління місцевій державній адміністрації, та виконання інших функцій в межах законів України.

Стосовно органів фінансової діяльності спеціальної компетенції, то їх поділяють на 2 групи: 1) органи, які здійснюють діяльність у зв'язку з виконанням своїх основних функцій (наприклад. Мінекономіки, Мінтранспорту та зв'язку тощо); 2) органи влади, для яких фінансова діяльність є основною та які утворені насамперед для здійснення фінансової діяльності.

До 2-ї групи органів спеціальної компетенції належать такі органи:

– Міністерство фінансів України, що забезпечує проведення єдиної державної фінансової, бюджетної, податкової політики, спрямованої на реалізацію визначених завдань економічного та соціального розвитку України, здійснює координацію діяльності у цій сфері Інших центральних органів виконавчої влади.

– Державне казначейство України як урядовий орган державного управління, що діє у складі Міністерства фінансів і йому підпорядковується, забезпечуючи казначейське обслуговування державного та місцевих бюджетів на основі ведення єдиного казначейського рахунку, управління наявними фінансовими ресурсами, що

ним обліковуюються, визначення механізму казначейського обслуговування державного та місцевих бюджетів, установлення єдиних правил бухгалтерського обліку й звітності про виконання державного та місцевих бюджетів, кошторисів розпорядників бюджетних коштів, визначення порядку й строків подання звітів про виконання кошторисів державних цільових фондів.

– Державна аудиторська служба, яка діє при Міністерстві фінансів України і підпорядковується йому. Головним завданням цього державного органу є здійснення державного фінансового контролю за використанням і збереженням державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів, правильністю визначення потреби в бюджетних коштах та взяття зобов'язань, ефективним використанням коштів і майна, станом і достовірністю бухгалтерського обліку й фінансової звітності в міністерствах та інших органах виконавчої влади, у державних фондах, у бюджетних установах і в суб'єктів господарювання державного сектору економіки, а також на підприємствах і в організаціях, які отримують (отримували в періоді, який перевіряється) кошти з бюджетів усіх рівнів та державних фондів або використовують (використовували в періоді, який перевіряється) державне чи комунальне майно, виконання місцевих бюджетів, розроблення пропозицій щодо усунення виявлених недоліків і порушень та запобігання їм у подальшому.

– Державна пробірна служба України, яка є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів України *є урядовим органом державного управління, що діє у складі Міністерства фінансів і йому підпорядковується.* Державна пробірна служба України бере участь у межах

своєї компетенції у реалізації державної політики у сфері державного пробірною контролю за якістю дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, виробів з них та матеріалів, що містять дорогоцінні метали, за здійсненням операцій із зазначеними цінностями, здійснює в установленому порядку управління сферою державного пробірною контролю, виконує контрольно-наглядові функції у сфері державного пробірною контролю, а також регулятивні та дозвольно-реєстраційні функції щодо фізичних та юридичних осіб.

– Органи державної податкової служби, завданнями яких є: здійснення контролю за додержанням податкового законодавства, правильністю обчислення, повнотою та своєчасністю сплати до бюджетів, державних цільових фондів податків і зборів (обов'язкових платежів), а також неподаткових доходів, установлених законодавством: внесення у встановленому порядку пропозицій щодо вдосконалення податкового законодавства; прийняття у випадках, передбачених законом, нормативноправових актів і методичних рекомендацій з питань оподаткування: формування та ведення Державного реєстру фізичних осіб - платників податків та інших обов'язкових платежів та Єдиного банку даних про платників податків — юридичних осіб: роз'яснення законодавства з питань оподаткування серед платників податків; запобігання злочинам та іншим правопорушенням, віднесеним законом до компетенції податкової міліції, їх розкриття, припинення, розслідування та провадження у справах про адміністративні правопорушення.

– Національний банк України, як центральний банк України і особливий центральний орган державного управління, основною функцією якого відповідно до Конституції є забезпечення стабільності грошової одиниці України. На виконання своєї основної функції

Національний банк сприяє дотриманню стабільності банківської системи, а також у межах своїх повноважень — цінової стабільності. До інших функцій Національного банку України належить визначення й проведення грошово-кредитної політики відповідно до Основних засад грошово-кредитної політики, здійснення банківського регулювання та нагляду, валютного регулювання, монопольне здійснення емісії національної валюти України та організація її обігу, складання платіжного балансу, його аналіз та прогнозування, здійснення Інших функцій у фінансово-кредитній сфері в межах своєї компетенції, визначеної законом.

– Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України (Держфінпослуг) як спеціально уповноважений орган виконавчої влади у сфері регулювання ринків фінансових послуг у межах, визначених законодавством. Основними завданнями цієї Комісії у межах її повноважень є: проведення єдиної та ефективної державної політики у сфері надання фінансових послуг; розроблення й реалізація стратегії розвитку ринків фінансових послуг; здійснення державного регулювання та нагляду за наданням фінансових послуг і додержанням законодавства в цій сфері: захист прав споживачів фінансових послуг шляхом застосування заходів впливу з метою запобігання порушенням законодавства на ринках фінансових послуг та їх припинення; узагальнення практики застосування законодавства України з питань функціонування ринків фінансових послуг, розроблення й внесення пропозицій щодо його удосконалення: запровадження міжнародного визнаних правил розвитку ринків фінансових послуг; сприяння інтеграції в європейський та світовий ринки фінансових послуг.

– Державний комітет фінансового моніторингу України (Держфінмоніторинг) як спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань фінансового моніторингу, основними завданнями якого є: збір, обробка й аналіз інформації про фінансові операції, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу; участь у реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів і фінансуванню тероризму: створення та забезпечення функціонування єдиної державної інформаційної системи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів і фінансуванню тероризму: налагодження співробітництва, взаємодії та Інформаційного обміну з органами державної влади, компетентними органами Іноземних держав та міжнародними організаціями в зазначеній сфері; забезпечення представництва України у встановленому порядку в міжнародних організаціях з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів і фінансуванню тероризму.

– Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку як центральний орган державної виконавчої влади, який забезпечує реалізацію єдиної державної політики щодо цінних паперів і функціонування фондового ринку в Україні та координації діяльності міністерств, інших центральних органів державної виконавчої влади у цій сфері. Комісія зобов'язана забезпечувати державний контроль за додержанням законодавства України з питань функціонування фондового ринку, координувати діяльність центральних органів державної виконавчої влади з питань функціонування в Україні ринку цінних паперів та здійснювати інші функції в галузі фінансової діяльності відповідно до законодавства України.

– Державна митна служба України (Держмитслужба) як спеціально уповноважений центральний орган

виконавчої влади в галузі митної справи. Основними завданнями Держмитслужби в галузі фінансової діяльності є: забезпечення контролю за дотриманням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України; забезпечення своєчасної та в повному обсязі сплати до державного бюджету податків і зборів (обов'язкових платежів), контроль за справлянням яких покладено відповідно до законодавства на митні органи, у разі ввезення (пересилання) товарів і транспортних засобів на митну територію України або їх вивезення (пересилання) з митної території України; організація та проведення в межах своїх повноважень боротьби з контрабандою й порушеннями митних правил та інші повноваження, передбачені чинним законодавством.

Особливе й одне з найважливіших місць у системі органів спеціальної компетенції, згідно із Конституцією [1], Законом «Про Рахункову палату» від 11.07.96 [41], відведено Рахунковій палаті Це постійно діючий орган контролю, який утворюється ВРУ, підпорядкований і підзвітний їй. Завданнями Рахункової палати є: організація і здійснення контролю за своєчасним виконанням видаткової частини Державного бюджету України, витрачанням бюджетних коштів, у тому числі коштів загальнодержавних цільових фондів; здійснення контролю за утворенням і погашенням внутрішнього й зовнішнього боргу України, визначення ефективності та доцільності видатків державних коштів, валютних та кредитно-фінансових ресурсів: контроль за фінансуванням загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального й національно-культурного розвитку, охорони довкілля; контроль за дотриманням законності щодо надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам, міжнародним організаціям, передбачених у Державному бюджеті України: а також

здійснення інших контрольних повноважень у сфері фінансової діяльності відповідно до закону.

Окреме місце в управлінні публічними фінансами належить також цільовим централізованим фондам: Пенсійному фонду, фондам соціального страхування. Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Поняття фінансів та функції фінансів.
2. Характеристика публічних та приватних фінансів.
3. Фінансова система та її елементи.
4. Економічний фінансовий інститут.
5. Фінансова діяльність, її стадії.
6. Предмет фінансового права.
7. Централізовані та децентралізовані фонди коштів.
8. Об'єкт фінансової діяльності.
9. Принципи фінансової діяльності.
10. Метод фінансової діяльності.
11. Методи використання фондів коштів.
12. Методи розподілу фондів коштів.
13. Класифікація фінансово-правових акти.
14. Органи, які здійснюють фінансову діяльності.

ТЕМА 2.

ФІНАНСОВЕ ПРАВО ЯК ГАЛУЗЬ ПРАВА

ПЛАН

1. Поняття фінансового права, його предмет і методи.
2. Місце фінансового права в системі права України.
3. Предмет фінансового права та методи фінансово-правового регулювання.
4. Система фінансового права.
5. Джерела фінансового права.
6. Поняття і сутність фінансово-правових норм.
7. Фінансові правовідносини.
8. Суб'єкти фінансового права.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- зрозуміти природу фінансів як юридичної категорії та особливості його регулювання в Україні;
- ознайомитись із структурою фінансового права, його системи та елементів;
- засвоїти основні дефініції фінансового права: фінансово-правових відносин та відповідних їм норм;
- охарактеризувати суб'єктів фінансового права.

1. Поняття фінансового права, його предмет і методи

Фінансове право є галуззю публічного права, оскільки його предмет обмежений сферою публічних фінансів, і при здійсненні фінансово-правового регулювання постає завдання задоволення передусім публічного інтересу.

Специфіка відносин, що регулюються нормами фінансового права, полягає в тому, що вони складаються в

особливій сфері життєдіяльності суспільства — фінансовій діяльності. Як будь-яка інша галузь права фінансове право характеризується специфічним предметом і методом правового регулювання.

Предметом фінансового права є суспільні відносини, що виникають, змінюються й припиняються в галузі формування, розподілу й використання фондів коштів держави й місцевого самоврядування та врегульовані фінансово-правовими нормами. Фінансове право визначає також • загальні принципи і форми фінансової діяльності держави, • методи мобілізації та розподілу грошових коштів через централізовані і децентралізовані фонди, • отримання їх учасниками фінансових правовідносин. Норми фінансового права визначають права і обов'язки сторін фінансових відносин.

Фінансові відносини, що є предметом фінансового права, мають місце при формуванні, розподілі й використанні державного й місцевого бюджетів, спеціальних цільових фондів; у сфері оподаткування, державного й муніципального кредиту, бюджетного фінансування, фінансового контролю, обов'язкового державного страхування, грошового обігу, розрахунків, банківського регулювання й нагляду, валютного регулювання.

Критерієм розмежування однієї галузі права від іншої служить метод правового регулювання. Він є сукупністю засобів дії на учасників фінансово-правових відносин, що характеризуються юридичними фактами, з якими пов'язується виникнення фінансових правовідносин, правовим статусом їх суб'єктів і розподілом прав та обов'язків між ними, видами санкцій за порушення розпоряджень держави і порядком їх застосування.

Методом правового регулювання фінансового права є система юридичних прийомів (способів), за допомогою яких здійснюється регулювання фінансових правовідно-

син, юридичний вплив на учасників останніх. Прийоми і способи дії на суб'єктів відносин, що є предметом тієї або іншої галузі права, розкриваються через правове положення суб'єктів цього роду суспільних відносин, у фінансово-правових відносинах суб'єкти не рівні (одна сторона, що виражає публічний фінансовий інтерес, завжди наділена владними повноваженнями по відношенню до іншої сторони) і в характері дій, властивих суб'єктам.

Основним методом фінансово-правового регулювання є метод владних приписів (імперативний), який полягає у державно-владних вказівках одному учаснику фінансових відносин з боку іншого. Цей останній виступає від імені держави чи місцевого самоврядування та наділений у зв'язку з цим відповідними повноваженнями. Для державно-владних приписів у сфері фінансової діяльності характерні такі риси, як категоричність та відсутність оперативної самостійності. У нормах фінансового права жорстко закріплюються вимоги органу державної влади чи органу місцевого самоврядування в галузі фінансової діяльності.

Окрім методу владних приписів, фінансово-правовому регулюванню властиві і інші методи: узгодження, рекомендації, координації і т.п. Найчастіше ці методи застосовуються не як самостійні, а в тому чи іншому поєднанні з основним методом фінансово-правового регулювання — методом владних приписів.

Отже, *фінансове право* — це самостійна галузь права, яка є системою норм прав, що регулюють суспільні відносини у процесі формування, розподілу й використання централізованих децентралізованих фондів коштів держави та місцевого самоврядування, необхідних для реалізації їхніх завдань і функцій і задоволення публічного інтересу.

Відносини, що становлять предмет фінансового права, класифікуються за різними ознаками.

Залежно від функцій фінансової діяльності: • при мобілізації, розподілі і використанні централізованих та децентралізованих фондів грошових коштів і здійсненні контролю за їх використанням; • у зв'язку з грошовою емісією; • залежно від розподілу на фінансово-правові інститути: при формуванні та використанні бюджетних і централізованих цільових позабюджетних фондів; • з приводу фінансів державних і муніципальних підприємств; з приводу обов'язкових платежів (податків, зборів, мит, неподаткових доходів); при державному і муніципальному кредиті; державному боргу; • кошторисно-бюджетному фінансуванні; державному позабюджетному фінансуванні; державному страхуванні; • грошовому обігу; • державному фінансовому контролю.

Залежно від суб'єктного складу фінансові відносини діляться на дві групи: • коли, з одного боку, виступають наділені владними повноваженнями державні органи або органи місцевого самоврядування, що виражають публічний фінансовий інтерес, а з іншого — юридичні або фізичні особи; • або у відносинах беруть участь, з одного боку, органи держави, а з іншого — органи місцевого самоврядування (наприклад, у міжбюджетних відносинах).

2. Місце фінансового права в системі права України

Через власний предмет і метод правового регулювання фінансове право обґрунтовано визнається самостійною галуззю єдиної правової системи держави. Але самостійність фінансового права не означає його абсолютної відособленості. Для фінансового права, як і для всіх галузей публічного права, характерний основний метод правового регулювання — метод державно-владних

розпоряджень. Проте, постійна потреба держави та органів місцевого самоврядування в грошових коштах робить метод фінансово-правового регулювання специфічним. Він розповсюджується на обидві сторони фінансових правовідносин.

Фінансове право як складова частина системи права України пов'язане з усіма галузями права, проте з окремими із них цей зв'язок є найбільш тісним.

До таких галузей права належить передусім конституційне право. Хоча предмет правового регулювання конституційного й фінансового права є різний, все ж таки фінансове право розвивається на базі норм конституційного права, конкретизуючи конституційно-правові положення стосовно регулювання фінансової діяльності держави й місцевого самоврядування. Адже норми конституційного права виражають і закріплюють основи державного й суспільного ладу, форму державного правління, державно-територіальний устрій, організацію, принципи й функції органів державної влади й місцевого самоврядування, основні права й обов'язки громадян тощо. Що, у свою чергу, здійснює безпосередній вплив на конкретні форми фінансової діяльності держави та місцевого самоврядування.

Також тісно пов'язане фінансове право з адміністративним правом. Норми адміністративного права регулюють суспільні відносини управлінського характеру, що мають місце насамперед у сфері державного управління. Стосовно фінансових правовідносин, то вони є управлінськими відносинами, оскільки діяльність органів державної влади й органів місцевого самоврядування пов'язана з управлінням в галузі формування, розподілу та використання фондів коштів держави й місцевого самоврядування. Також для регулювання як адміністративно-правових відносин, так і фінансово-

правових відносин використовується властивий публічному праву імперативний метод правового регулювання. Окрім того, охоронна функція фінансового права як галузі права реалізується і через інститут адміністративно-правової відповідальності. Доцільно також зазначити, що витoki фінансового права містяться саме в адміністративному праві. Наприкінці ХІХ ст. фінансове законодавство виділилося з адміністративного права в самостійну галузь права, яка доповнювала інші галузі публічного права, зокрема конституційне право, звідки вона вилучила частину (бюджетне право), й адміністративне право, з яким також була тісно пов'язана (місцеві фінанси, фінансова юрисдикція, організація управління фінансами).

Фінансове право пов'язане і з цивільним правом. Адже фінансові відносини є майновими відносинами, оскільки їх безпосереднім об'єктом є централізовані та децентралізовані фонди коштів. Цивільне право також регулює майнові відносини, проте між юридично рівними суб'єктами за допомогою диспозитивного методу правового регулювання. Незважаючи на різний метод і предмет правового регулювання вказаних галузей, є такі сфери фінансової діяльності, які впорядковуються одночасно як нормами фінансового, так і нормами цивільного права (наприклад, кредитні відносини, відносини у сфері страхування, грошового обігу, розрахунків тощо).

Прослідковується зав'язок фінансового права також з трудовим правом. Наприклад, особливості справляння збору на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, зборів до фондів соціального страхування регулюється нормами фінансового права. Правове ж регулювання системи прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної,

часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок відповідних грошових фондів, охоплюється предметом трудового права.

Окрім того, можна говорити про тісний зв'язок фінансового права з іншими галузями права, зокрема кримінальним, екологічним, земельним, аграрним тощо.

3. Предмет фінансового права та методи фінансово-правового регулювання

Галузь права — це відносно самостійний підрозділ системи права, який складається з правових норм, що регулюють якісно специфічний вид однорідних суспільних відносин, відображає більш високий рівень системоутворюючих зв'язків, характеризується певною цілісністю та автономністю.

Будь-яка галузь права характеризується самостійним предметом та методом правового регулювання — основними елементами, за якими можна розрізнити галузі права у системі права. Метод правового регулювання об'єднує об'єктивні і суб'єктивні елементи, має щодо предмета додатковий похідний характер та виступає юридичним критерієм виділення галузей права.

В теорії права існує позиція, згідно з якою предмет та метод правового регулювання становлять галузевий юридичний режим регулювання суспільних відносин, тобто цілісну систему регулятивного впливу, якій властиві специфічні прийоми регулювання — тобто особливий порядок виникнення та формування змісту прав та обов'язків, їх здійснення, специфіка санкцій, способів їх реалізації, а також дія єдиних принципів, загальних положень, що поширюються на певну сукупність норм.

Кожна галузь права з юридичної точки зору виділяється у правовій системі саме таким режимом регулювання.

Публічне право як право організації державного управління вимагає від відповідних суб'єктів, свідомо сприяти загальним інтересам, у той час як приватне право дає можливість людині прагнути досягнення своїх індивідуальних цілей і спрямоване лише на встановлення таких обмежень індивідуальних дій, внаслідок яких ці дії сприяли б загальним інтересам.

Фінансове право — публічна галузь права, тому що сфера регулювання фінансів потребує проведення складного, однак дуже важливого розмежування між необхідними державними витратами і визначенням способу належного отримання доходів, між різними суб'єктами.

Закони, що застосовуються у фінансах, відображають державну політику. Основний нормативний акт у сфері фінансів — це БКУ [3] та щорічний закон про державний бюджет, що являє собою план дій держави, яка надає повноваження конкретним учасникам фінансових відносин на мобілізацію, розподіл або використання фондів коштів. Свого часу однією з передумов виділення окремої галузі права було названо політичну заінтересованість держави в самостійному регулюванні комплексу суспільних відносин, що мають певну єдність.

Предмет та метод фінансового права. Предмет правового регулювання являє собою якісно однорідний вид суспільних відносин, на який впливають норми певної галузі права. Для цих відносин характерні такі риси:

- 1) це життєво важливі відносини, як для окремого громадянина і людини, так і для їх об'єднань;
- 2) вольові, цілеспрямовані (розумні) відносини;
- 3) стійкі відносини, — такі, що повторюються та типові відносини;

4) відносини поведінки, за якими можна здійснювати зовнішній контроль (наприклад, юрисдикційними органами).

З урахуванням цього предметом фінансового права є суспільні відносини, що виникають, змінюються та припиняються у сфері фінансової діяльності держави. Так, П.М. Годме визначає, що фінансове право — це галузь публічного права, предметом якого є норми, що регулюють державні фінанси. У відносинах, пов'язаних з формуванням і витрачанням коштів централізованих і децентралізованих фондів, необхідних державі для виконання її функцій, завжди виявляється владно-організуюча роль держави в розподілі і перерозподілі НД та ВВП. Саме тому такі відносини мають грошовий характер.

Проте, не всі грошові відносини є фінансовими, наприклад, придбання товарів через торговельну мережу є предметом регулювання цивільного права – хоч і мають грошовий характер. Однак коли торговельна фірма за наслідками підприємницької діяльності розраховує й сплачує податок до бюджету відповідного рівня, такі відносини стають вже фінансовими, оскільки відбувається мобілізація ресурсів до централізованого фонду коштів. Аналогічно, видача кредиту (для позичальника) – цивільне право, порядок регулювання видачі (для банку) – фінансове.

У фінансових відносинах інтереси держави представляють органи, наділені нею владними повноваженнями: • Мінфін України, • Державне казначейство, • ДПСУ, • НБУ тощо. Іншим учасником фінансових відносин можуть виступати як державні органи, організації, установи (наприклад, бюджетні організації), так і суб'єкти підприємницької діяльності та громадяни. Визначальною умовою для віднесення таких

відносин саме до фінансових є наявність діяльності щодо мобілізації, розподілу або використання коштів централізованих та децентралізованих фондів. Наприклад, фінансові відносини виникають при встановленні бюджетної, податкової, грошово-кредитної систем держави; складанні, розгляді та затвердженні актів про бюджет; розподілі доходів і видатків між окремими ланками бюджетної системи; виконанні державного та місцевих бюджетів; збиранні податків, зборів, інших обов'язкових платежів; фінансуванні та кредитуванні; обов'язковому державному майновому й особистому страхуванні тощо.

Метод фінансово-правового регулювання — це сукупність засобів впливу з боку держави на учасників фінансово-правових відносин. Основним методом фінансового права є метод владних приписів (вказівок), який за своєю структурою є органічно цілісною системою безперервного впливу на учасників фінансово-правових відносин з метою реалізації ними своїх функцій.

Метод владних приписів характерний для публічних галузей права – конституційного, адміністративного та кримінального. Однак у кожній галузі він застосовується залежно від предмета правового регулювання. Оскільки фінансове право пов'язане з фінансовою діяльністю держави, метод владних приписів являє собою органічну систему, що уособлює цілісність юридичних фактів, з якими пов'язані виникнення, зміна та припинення фінансових правовідносин, юридичний статус їхніх суб'єктів, розподіл прав та обов'язків між ними, встановлення санкцій за порушення приписів фінансових правових норм та порядок їх застосування.

Метод владних приписів проявляється у змісті конкретних фінансових правовідносин та у складі їх учасників. Владні приписи стосуються забезпечення

фінансової діяльності держави: визначення розміру та порядку справляння податків, інших обов'язкових платежів до бюджетів різних рівнів; визначення повноважень розпорядників бюджетних коштів; встановлення порядку розподілу компетенції між учасниками бюджетних відносин; здійснення бюджетних трансфертів; порядку використання фінансових ресурсів, у т. ч. шляхом кошторисно-бюджетного фінансування; правового забезпечення державного боргу; здійснення грошово-кредитної діяльності тощо.

Для державно-владних приписів у сфері фінансової діяльності характерні такі риси, як • *категоричність та • відсутність оперативної самостійності*, тому що фінанси впливають на стабільність функціонування держави та забезпечення суверенітету.

Категоричність. Наприклад, несплата своєчасно податку тягне за собою у будь-якому разі обов'язок застосування санкцій з боку держави через уповноважений орган – ДПСУ. При стягненні таких санкцій наявність суб'єктивної вини, на відміну від адміністративних або кримінальних відносин, не має значення. Вчинення правопорушення автоматично тягне за собою застосування встановлених санкцій.

Відсутність оперативної самостійності. ДПСУ не має права обрати той чи інший вид санкції за вчинене правопорушення у сфері податкових відносин – за кожне з них передбачається конкретна санкція, розмір якої або черговість застосування не можуть бути змінені. До права часткової оперативної самостійності можна віднести прийняття уповноваженим органом рішення на основі норм, які містять гнучкі неконкретні поняття і вирази. При цьому суб'єкт застосування фінансово-правової норми сам з'ясовує зміст і призначення загальних понять.

Метод владних приписів найкраще коментувати на прикладі регулювання податкових відносин, оскільки чинне законодавство підходить до питання податків — суворо.

Інші методи ФП: • метод субординації, • метод погодження, • метод рекомендації тощо. Особливо це стосується сфери муніципальних фінансів, де органи місцевої влади та самоврядування дістають більшу самостійність у реалізації своїх повноважень, у т. ч. й у фінансовій сфері. Але основний метод фінансового права — метод владних приписів.

Процес формування і «шліфування» в державі фінансового права відбувається постійно, хоч в основних своїх ознаках воно вже існує. Підтвердженням цього є нормотворча діяльність парламенту України, зокрема прийняття БКУ, законів у сфері грошово-кредитної системи України, закріплення на рівні законів компетенції спеціальних фінансових органів, розгляд проекту Податкового кодексу тощо.

4. Система фінансового права

Відносини, що становлять предмет фінансового права — неоднорідні. Серед них виділяються групи суспільних відносин, що виражають ту чи іншу сторону публічної фінансової діяльності. Відповідно, неоднорідні і норми фінансового права. Вони об'єктивно поділяються на окремі групи в рамках предмета фінансового права, які тісно взаємопов'язані і взаємозумовлені.

Сукупність досить відособлених, але взаємообумовлених груп фінансово-правових норм, що існують і розвиваються в рамках фінансового права як галузі права, утворюють систему цієї галузі права. Тобто, система фінансового права — це об'єктивно обумовлена внутрішня організація фінансового права, що полягає в єдності й

узгодженості фінансово-правових норм та їх згрупуванні у фінансово-правові інститути й підгалузі.

Групи фінансово-правових норм, об'єктивно виділяються в рамках фінансового права, являють собою підгалузі фінансового права та фінансово-правові інститути. Під фінансово-правовим інститутом слід розуміти законодавчо відокремлену сукупність правових норм, що забезпечують комплексне регулювання певної групи суспільних відносин. Підгалузь фінансового права характеризується наявністю в її складі кількох правових інститутів з одночасним виділенням деяких «загальних положень», властивих всім, хто входить в підгалузь інститутам.

Основними структурними елементами системи фінансового права є:

1) фінансово-правова норма як базовий структурний елемент;

2) фінансово-правовий інститут як сукупність фінансово-правових норм, які регулюють певну групу однорідних фінансово-правових відносин. Інститути фінансового права можна класифікувати:

– за функціональною роллю: регулятивні (наприклад, Інститут місцевих податків і зборів) та охоронні (наприклад, інститут фінансової відповідальності);

– за змістом: матеріальні (наприклад, інститут бюджетного устрою) та процесуальні (наприклад, Інститут бюджетного процесу):

3) підгалузь фінансового права як об'єднання інститутів фінансового права, що регулюють окремий вид фінансових правовідносин (наприклад, бюджетне право).

Розглядаючи систему фінансового права виділяють поняття • система фінансового права як галузі права і •

система фінансового права як науки і навчальної дисципліни.

У науці фінансового права виділяють Загальну і Особливу частини. Однак Загальна частина не включає в себе норми права, які безпосередньо регулюють ті чи інші відносини. У цьому сенсі вона принципово відрізняється від Загальної частини у кримінальному та цивільному праві.

Загальна частина фінансового права включає наукові висновки про поняття фінансового права, особливості фінансово-правових норм і відносин, і має, таким чином, пропедевтичний характер (грец.), тобто є введенням в фінансове право як навчальну дисципліну і науку.

Загальна частина включає такі норми, які є спільними для всіх фінансово-правових відносин і становлять підґрунтя для регулювання правовідносин у сфері фінансової діяльності держави й місцевого самоврядування. Норми Загальної частини визначають:

- поняття та зміст фінансів і фінансової системи;
- поняття фінансової діяльності органів державної влади й місцевого самоврядування, її завдання, принципи, форми й методи здійснення;
- правовий статус суб'єктів фінансової діяльності;
- предмет і метод фінансового права, його поняття, систему й джерела;
- правову характеристику фінансових правові дносин та фінансово-правових норм;
- правові основи фінансового контролю.

Особлива частина фінансового права складається з норм, які регулюють окремі напрями фінансової діяльності держави й місцевого самоврядування, різні ланки фінансової системи, зокрема суспільні відносини в галузі:

- державного й місцевого бюджетів;
- спеціальних цільових фондів коштів;

- державних і місцевих доходів;
- державного й муніципального кредиту;
- обов'язкового державного страхування;
- державних і місцевих видатків;
- грошового обігу й розрахунків;
- банківського кредитування (щодо задоволення публічного інтересу);
- валютного регулювання;
- фінансів суб'єктів господарювання тощо.

Отже, норми Загальної частини фінансового права конкретизуються в його Особливій частині.

В системі фінансового права як галузі права виділяються наступні підгалузі права і правові інститути.

1. Бюджетне право є підгалуззю фінансового права, *по-перше*, тому, що включає в себе величезний масив фінансово-правових норм. Велика частина цих норм міститься в БКУ, інших законах і підзаконних актах, а також рішеннях органів місцевого самоврядування, що стосуються бюджетної сфери. *По-друге*, бюджетне право регулює різноманітні суспільні відносини, які об'єднуються в різні правові інститути. Серед них: • правовий інститут структури бюджету та його збалансованості; • інститут бюджетного процесу; • інститут міжбюджетних відносин; • інститут видатків бюджетів.

2. Податкове право утворило підгалузь фінансового права зовсім недавно, в кінці 1990-х рр. Економічно це було обумовлено переходом України до ринкової економіки і, відповідно, акцентуванням податкового методу в державному регулюванні економіки.

Податкове право являє собою підгалузь фінансового права, *по-перше*, тому, що включає в себе цілий масив фінансово-правових норм, частина яких міститься в ПКУ [6].

По-друге, сукупність правових норм, що складають податкове право неоднорідна. Вона поділяється на ряд фінансово-правових інститутів, серед яких можуть бути виділені: • інститут податкового контролю; • інститут федеральних податків; • інститут місцевих податків і ін. По-третє, в податковому праві виділяється цілий ряд норм, що представляють собою «загальні положення» і реалізуються в рівній мірі у всіх податково-правових інститутах. Це норми, що встановлюють основні засади законодавства про податки і збори, учасників податкових правовідносин, що визначають поняття податку та збору тощо

Банківське право — також підгалузь фінансового права. Воно являє собою сукупність правових норм, що регулюють організацію і діяльність банків та інших фінансово-кредитних установ, їх взаємовідносини з клієнтурою та між собою, порядок здійснення банківських операцій, надання послуг згідно з чинним законодавством України, забезпечення функціонування і розвитку банківської системи.

В останні роки в системі фінансового права стала виділятися підгалузь державного і муніципального фінансового контролю.

Система фінансового права активно розвивається і вимагає наукового опрацювання. Існує тенденція до виділення в системі фінансового права інституту фінансово-правової відповідальності, інституту звітності і т.д.

5. Джерела фінансового права

Джерела фінансового права — це правові форми зовнішнього вираження норм фінансового права. Фінансове право, з цієї точки зору, — це галузь законодавства, що є сукупністю нормативно-правових

актів та інших джерел фінансового права, в яких фінансово-правові норми знаходять своє зовнішнє вираження.

Якщо система права — це внутрішня будова права, його зміст; то система законодавства — його зовнішня форма як система нормативно-правових актів й інших правових форм, в яких відображені норми фінансового права, а відповідно й Інститути та галузі останнього. Зміст і форма права перебувають у нерозривному взаємозв'язку. Система права і система законодавства діалектично пов'язані, їх не слід ні протиставляти, ні ототожнювати.

Для системи права первинним елементом є правова норма, структуру якої створюють гіпотеза, диспозиція та санкція. Для системи законодавства первинним елементом є стаття нормативно-правового акту, яка не обов'язково має містити всі три структурні елементи правової норми. Отже, стаття нормативно-правового акту і виступає зовнішньою формою правової норми (у неповному, рідко — у повному обсязі). Характерною особливістю нормативно-правових актів є також те, що в них, як правило, відображені норми різних галузей права, і тому вони регулюють різні за змістом види суспільних відносин.

Основним джерелом фінансового права є нормативно-правові акти — письмові документи компетентного органу публічної влади, в яких закріплені формально-обов'язкові правила поведінки загального характеру, що регулюють фінансові правовідносини.

Серед нормативно-правових актів вищу юридичну силу мають закони — нормативно-правові акти законодавчого органу державної влади, які регулюють найважливіші питання суспільного життя, встановлюють права й обов'язки суб'єктів суспільних відносин та мають вищу юридичну силу. Закони в Україні приймаються виключно Верховною Радою України.

Серед законів найвищу юридичну силу має Конституція України [1], яка закріплює засади суспільного і державного ладу, якими визначені основні принципи здійснення фінансової діяльності держави і місцевого самоврядування. На її основі повинні прийматися закони та інші нормативно-правові акти в галузі формування, розподілу й використання публічних фондів коштів, а також укладатися й ратифікуватися міжнародні договори. Конституція України містить норми прямої дії, що слугує гарантією охорони й захисту прав і свобод людини та громадянина.

Джерелами фінансового права є також інші закони, до яких належать закони, в яких відображені саме норми фінансового права і які є переважно джерелами фінансового права (спеціальні закони), наприклад. Бюджетний кодекс. Закони «Про систему оподаткування» [57] (*втратив чинність*), «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами державними цільовими фондами» [58] (*втратив чинність*), ПКУ [6], БКУ [3] тощо, та закони, які є насамперед джерелами інших галузей права, проте також регулюють окремі питання у сфері фінансової діяльності (загальні закони), наприклад. Закони «Про місцеве самоврядування» [38], «Про цінні папери та фондовий ринок» [43], Господарський кодекс України [4] тощо. Слід також зазначити, що закони можуть бути кодифікованими і некодифікованими. Серед кодифікованих законів як джерел фінансового права сьогодні діють Бюджетний та Податковий кодекси України.

До джерел фінансового права слід відносити також чинні Декрети Кабінету Міністрів України, які регулюють сферу фінансової діяльності і за юридичною силою відповідають законам, зокрема Декрет «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» від

19.02.93 [46] (втратив чинність 07.02.19, на підставі Закону «Про валюту і валютні операції»). Це зумовлено тим, що в період з 21.12.92 по 21.05.93 з метою оперативного вирішення питань, пов'язаних з проведенням ринкових реформ. Верховна Рада тимчасово делегувала низку своїх повноважень у сфері законодавства Кабміну. Відповідно до Закону «Про тимчасове делегування Кабінету Міністрів України повноважень видавати декрети в сфері законодавчого регулювання» від 18.11.92 [47] Кабміну було тимчасово делеговано строком до 21.05.93, повноваження видавати декрети у сфері законодавчого регулювання щодо відносин кредитно-фінансової системи й оподаткування. Такі декрети можуть бути змінені або скасовані тільки законом, прийнятим ВРУ.

Окрім того, джерелами фінансового права є міжнародні договори України, які містять положення, що відносяться до сфери публічних фінансів, оскільки відповідно до ст. 9 Конституції [1] чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана ВРУ, є частиною національного законодавства України.

Необхідно наголосити на тому, що, відповідно до статті 19 Закону «Про міжнародні договори України» від 29.06.04 [14], чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, застосовуються в порядку, передбаченому для норм національного законодавства, а якщо міжнародним договором України, який набрав чинності у встановленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору.

До підзаконних нормативно-правових актів як джерел фінансового права, які видаються на підставі закону, відповідно до закону та для його виконання належать наступні акти:

- укази і розпорядження Президента України;
- постанови Кабінету Міністрів України;
- акти центральних органів виконавчої влади (наприклад, таких як. Міністерство фінансів. Національний банк України, Державна податкова адміністрація тощо);
- акти органів влади АРК (Верховної Ради АРК і Ради міністрів АРК), місцевих держави їх адміністрацій, органів місцевого самоврядування, якими регулюються питання місцевого значення в галузі формування, розподілу й використання фондів грошових коштів.

Особливе місце серед джерел фінансового права посідають акти Конституційного Суду України, адже він приймає рішення та дає висновки у справах щодо:

1) конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради АРК;

2) відповідності Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість; офіційного тлумачення Конституції та законів України.

Рішення і висновки Конституційного Суду України рівною мірою є обов'язковими до виконання на всій території України.

Специфічним є статус інших окремих судових актів. Так, згідно з положеннями Закону «Про судоустрій» від 02.06.16 [40, ст. 46] Пленум ВСУ за результатами аналізу судової статистики та узагальнення судової практики надає роз'яснення рекомендаційного характеру з питань застосування законодавства при вирішенні судових справ, у разі необхідності визнає нечинними відповідні роз'яснення. Такі керівні роз'яснення даються в межах повноважень, розраховані на багаторазове застосування та

є обов'язковими для виконання всіма учасниками судочинства, у тому числі при розгляді питань, пов'язаних з фінансовою діяльністю.

Окрім указанного існують локальні акти — як джерела фінансового права, які приймаються органами управління підприємств, установ та організацій (статути, положення тощо).

Джерела фінансового права можна класифікувати за різними критеріями: • за юридичною силою, • за характером норм фінансового права, • за властивостями правового регулювання, • за територіальною ознакою, • за суб'єктом правотворчості, • за часом дії, • за сферою дії, • за формою.

6. Поняття і сутність фінансово-правових норм

Поняття відповідності відносин, врегульованим певною системою норм, як специфічної форми реалізації норми виникає лише стосовно права як сукупності норм. Це обумовлюється місцем права в житті суспільства та особливостями правової норми, виконання якої забезпечується можливістю застосування державного примусу. Такий стан притаманний будь-яким правовим нормам, у т. ч. й нормам фінансового права.

У системі права норми єдині та взаємопов'язані. Вони не можуть функціонувати ізольовано. Будь-який структурний елемент, вилучений із системи права, втрачає системні функції, і як наслідок – соціальну значимість. Лише взяті в сукупності такі характеристики права, як його зміст, засоби впливу, форми виразу, процедури, засоби забезпечення, а також система інформування щодо правових норм, дають можливість провести розмежування між цим регулятором та соціальними нормами суспільства, між правом та іншими регуляторами (моральними тощо), які діють у суспільстві.

Фінансово-правові норми – це загальнообов’язкові приписи компетентних органів державної влади та місцевого самоврядування з приводу мобілізації, розподілу й використання коштів централізованих та децентралізованих фондів, що виражені у категоричній формі й забезпечені державним примусом. Вони визначають права та обов’язки учасників фінансових відносин, обставини, за наявності яких вони стають носіями прав і обов’язків, і передбачають відповідальність за невиконання приписів держави. Фінансові норми регулюють відносини тільки в галузі фінансів і містять приписи та заборони, щодо предмету їх дії.

Виникаючі правовідносини – це результат дії правової норми. Правовідносини виникають внаслідок дії різних факторів: • матеріальних умов життя суспільства; • конкретних умов, у яких перебуває особа (особи); • виховання, традицій, звичок, психофізичного складу тощо. Здійснюючи правовідносини, норма набуває свого реального «життя» і втілюється у певному акті поведінки. Це – особливість реалізації норми. Абстрактний, загальний припис норми конкретизується та набуває юридичної сили. Особливості реалізації норми у правовідносинах визначаються характером відносин, що регулюються.

Головна особливість фінансово-правових норм полягає в тому, що вони мають державно-владний, імперативний характер. Держава за їх допомогою приписує (визначає) правила поведінки юридичним особам та фізособам у галузі фінансової діяльності. Зміст фінансово-правових норм становлять правила поведінки в суспільних відносинах, що виникають у процесі фінансової діяльності держави.

Сутність і зміст фінансово-правової норми зумовлює її імперативний (владний) характер. Ці норми складаються з письмово сформульованих вимог, виражених у

категоричній формі, що не допускає їх довільної зміни, вони повинні точно й вичерпно визначати обсяг прав та обов'язків учасників фінансових правовідносин. Такі права та обов'язки спрямовані безпосередньо на забезпечення загальнодержавного інтересу, а опосередковано – на забезпечення інтересів усіх інших учасників фінансових правовідносин.

У фінансово-правових нормах містяться адресовані суб'єктам господарської діяльності вимоги вчасно вносити встановлені законодавцем платежі до державного та місцевого бюджетів; користувачам бюджетних коштів – розподіляти та використовувати ці кошти відповідно до затверджених нормативів та їх цільового призначення, надавати звіти та інші документи для здійснення контролю з боку компетентних органів, вчиняти інші дії, які б забезпечували акумуляцію у централізованих фондах грошових ресурсів та їх використання відповідно до затверджених фінансових планів.

Тобто *сутність юридичної природи фінансово-правової норми* полягає в тому, що це писане, встановлене державою у суворо визначених порядку і формі та забезпечене заходами державного примусу, виражене у категоричній формі правило поведінки суб'єктів фінансово-правових відносин, що виникають з приводу мобілізації, розподілу й використання централізованих та децентралізованих фондів коштів, яке закріплює права та обов'язки їх учасників. *Зміст фінансово-правових норм* – це забезпечення державою регулювання фінансових відносин.

Права та обов'язки учасників фінансових відносин спрямовані на забезпечення загальнодержавних інтересів. Особливо – справлянні податків та обов'язкових зборів і фінансуванні загальнодержавних програм та бюджетних установ.

За способом впливу на учасників фінансових відносин, визначення їх юридичних прав та обов'язків фінансово-правові норми (далі — ФПН) можна поділити на три види: • зобов'язуючі, • забороняючі та • уповноважуючі. При цьому незалежно від поділу на види ФПН мають імперативний характер, що пояснюється значенням закріплених правил поведінки учасників фінансових відносин для держави, зокрема щодо забезпечення органів державної влади та місцевого самоврядування фінансовими ресурсами.

Зобов'язуючі ФПН. Більшість норм фінансового права є зобов'язуючими. Вимагають від учасників фінансових відносин здійснювати відповідні дії і встановлюють їх права та обов'язки. Саме за допомогою цих ФПН переважно виявляється основний метод фінансово-правового регулювання – метод владних приписів. Наприклад, ст. 67 Конституції: кожний зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законодавством.

Забороняючі ФПН. Містять заборону на здійснення певних дій, встановлюють обов'язок учасників фінансових відносин утриматися від них. Наприклад: • ч. 6 ст. 15 БКУ містить заборону використовувати емісійні кошти НБУ на фінансування дефіциту ДБУ; • ч. 3 ст. 21 БК У: Бюджетна установа не має права здійснювати запозичення у будь-якій формі або надавати за рахунок бюджетних коштів позички юридичним та фізичним особам, крім випадків, передбачених законом про ДБУ. Кількість забороняючих ФПН порівняно із зобов'язуючими – незначна. Це пояснюється існуючою перевагою зобов'язань, що містяться у приписах норм, оскільки у нормі є чітко встановлений припис додержуватися встановлених правил поведінки, немає потреби встановлювати додаткові заборони.

Уповноважуючі ФПН. Встановлюють права учасників фінансових відносин на здійснення певних самостійних дій. І фінансове право хоча і є публічною галуззю містить незначний перелік уповноважуючих приписів, їх ще можна назвати *умовно-уповноважуваними*. Ці норми дають можливість учасниками фінансових відносин приймати самостійні рішення, але у чітко визначених межах. Уповноважуючі ФПН також мають імперативний характер, оскільки учасникам фінансових відносин заборонено виходити за межі встановлених приписів. Наприклад: • ст. 143 КУ [1]: територіальні громади села, селища, міста безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування затверджують бюджети, встановлюють місцеві податки і збори відповідно до закону визначаючи ставки податку; • ч. 1 ст. 85 БКУ [3]: держава може передати Раді міністрів АРК чи органам місцевого самоврядування право на здійснення видатків. У той же час встановлено обмеження, що така передача може відбутися лише за умови відповідної передачі бюджетних ресурсів у вигляді закріплених за відповідними бюджетами загальнодержавних податків і зборів (обов'язкових платежів) або їх частки, а також трансфертів з ДБУ.

За юридичним змістом норми фінансового права можуть бути • матеріальними та • процесуальними.

1. Матеріальні ФПН закріплюють види та обсяг грошових зобов'язань юридичних та фізичних осіб перед державою та територіальними громадами, джерела утворення фінансових ресурсів, види видатків тощо, тобто матеріальні норми виражають матеріальний (грошовий) зміст юридичних прав та обов'язків учасників фінансових відносин. Переважна частина норм фінансово-правового інституту бюджетного устрою є матеріальними за змістом.

2. Процесуальні і процедурні фінансово-правові норми визначають порядок діяльності у сфері мобілізації, розподілу й витрачання фондів коштів. Зокрема, цілий інститут фінансового права присвячений виключно процедурним питанням – бюджетний процес. Бюджетний кодекс [3] встановлює процедуру складання проекту закону про ДБУ, розробку бюджетної резолюції, складання бюджетних запитів; розгляд і затвердження акта про бюджет парламентом; його виконання; складання, розгляд та затвердження звітності про виконання ДБУ.

Бюджетне право є винятком із загальної сукупності фінансових інститутів, що містить, поряд з матеріальними і процедурні правові норми. Це стосується як податків та неподаткових доходів, так і видатків бюджетної системи України.

Структура ФПН тотожна будь-якій іншій нормі права: • гіпотеза, • диспозиція та • санкція – основні елементи правової норми. Однією з особливостей ФПН є їх розгорнутий обсяг, зокрема порівняно з нормами конституційного права.

Гіпотеза визначає умови, за яких можуть виникати передбачені нормою юридичні права та обов'язки учасників фінансових відносин у галузі фінансової діяльності. Такі умови повинні мати конкретний вираз.

Диспозиція є основою норми й містить саме правило поведінки учасників фінансових відносин за наявності передбачених гіпотезою фактичних обставин. Диспозиція виражена у безумовно визначеній формі і, як правило, є достатньо обтяженою за змістом.

Санкція фінансово-правової норми містить вказівки на юридичні наслідки для її порушника. У санкції виражається імперативний характер приписів у сфері фінансової діяльності. За порушення встановлених умов законодавство передбачає можливість застосування

фінансових, адміністративних, дисциплінарних та кримінальних заходів.

Санкціям фінансово-правових норм властивий ряд ознак. Зокрема, оскільки санкції є одним з видів державного примусу, вони: • виражаються у нормах фінансового законодавства та застосовуються спеціально уповноваженими органами; • їм притаманна імперативність та майновий характер. **Мета** – забезпечення суспільних та державних фінансових інтересів, додержання фінансової дисципліни.

Санкції фінансово-правових норм за своєю природою є майновими тому, що передбачає утримання майнової сфери правопорушника. Їх особливістю є поєднання правовідновлювального і штрафного (компенсаційного) аспектів. Завдяки реалізації санкцій відновлюється порушена фінансова дисципліна.

Таким чином: **фінансова санкція** – це штрафний засіб державного примусу, виражений у грошовій формі, що застосовується уповноваженим державним органом до платника податків за вчинення податкового правопорушення у порядку, встановленому фінансово-правовими нормами, з метою реалізації суспільних інтересів при забезпеченні грошових надходжень до бюджету.

7. Фінансові правовідносини

Категорія правовідносин є центральною у правовій науці взагалі і у всіх галузях права зокрема. Правовідносини – це суспільні відносини, врегульовані нормою права. Правовідносини завжди являють собою **єдність форми і змісту**. У процесі правового регулювання норма права може надати існуючим суспільним відносинам, які не вимагали раніше правового оформлення, правової форми. Норма може встановити

обов'язковість визначених дій, необхідних у процесі даного виду діяльності. Вона надає форми правовідносин суспільним відносинам. У зв'язку з розширенням сфери правового регулювання у сучасному суспільстві багато суспільних відносин включаються до кола тих, які можуть виступати лише у вигляді правовідносин.

У фінансових правовідносинах, як і в інших правовідносинах, існує єдність матеріального змісту і юридичної форми. А оскільки правовідносини є формою суспільних відносин, врегульованих нормами права, останні можуть через правовідносини впливати на поведінку людей через невіддільність правових і фактичних відносин.

Правова форма реальних фінансових відносин визначається не тільки змістом даних відносин, а й необхідністю держави, яка визначається матеріальними умовами життя суспільства, що встановлює для конкретного виду відносин ту чи іншу їх форму.

Сукупність особливостей фінансових відносин, наприклад: • завжди грошових відносин; • як розподільчих відносини; • з особливим суб'єктним складом тощо, істотно відрізняє їх від усіх інших суспільних відносин та дає змогу визначити **предмет регулювання фінансового права** як систему специфічних грошових відносин, які безпосередньо пов'язані з утворенням, розподілом і витрачанням державних фондів коштів. Тобто, фінансовим правом регулюються тільки організаційно-майнові відносини, що виникають з владної діяльності держави в особі повноважних органів щодо утворення і використання нею фондів коштів.

Фінансові відносини завжди мають цілісність, системність та формальну визначеність, пов'язану з тим, що фінансові правовідносини регулюють чітко визначені зв'язки, які складаються між суб'єктами. Фінансово-

правові відносини створюють складну та специфічну систему правових утворень, які становлять структуру фінансового права. Загальні принципи побудови системи фінансового права, форми й методи здійснення фінансової діяльності державою, наявність специфічних груп норм всередині цієї системи дають підстави розглядати фінансове право не лише як самостійну галузь права, а й водночас як підсистему права.

З позицій теорії права *підгалузі фінансового права* – це вужча група норм, ніж галузь, адже вони є лише частиною тієї сфери відносин, які регулюються нормами всієї галузі права. Виділення підгалузей та правових інститутів у фінансовому праві зумовлено соціально-економічною специфікою кожної ланки системи фінансів. Відповідно, можна назвати бюджетні, податкові, кредитні, розрахункові та інші відносини.

Фінансові правовідносини у механізмі правового впливу на державні фінанси виконують три основні функції: 1) вказують на коло осіб, на яких у конкретний час поширюється дія ФПН; 2) закріплюють конкретну поведінку ЮО і громадян у галузі мобілізації, розподілу й витрачання фондів коштів, якої вони мають додержуватися; 3) є умовою для можливості приведення в дію юридичних засобів забезпечення суб'єктивних прав та юридичних обов'язків учасників фінансових відносин.

Матеріальним змістом фінансових правовідносин є поведінка суб'єктів, а *юридичним* – суб'єктивні права та юридичні обов'язки учасників, що встановлені фінансово-правовими нормами. Суб'єктивні права являють собою міру належної фінансовому або фінансово-кредитному органу поведінки для задоволення інтересів держави. Інший учасник наділений мірою дозволеної поведінки, що забезпечена його юридичними обов'язками та можливістю застосування імперативу з боку держави. Зокрема, в

податкових правовідносинах податковий орган є носієм суб'єктивних прав і наділений мірою належної поведінки – здійснення контролю за справлянням податків. У свою чергу платник податків є носієм юридичного обов'язку й наділений мірою належної поведінки – у встановлених законом випадках самостійно обчислити суму податку, своєчасно сплатити його до бюджету відповідного рівня й подати податкову звітність.

У процесі регулювання суспільних відносин можуть скластися два основні типи зв'язку між суб'єктивними юридичними правами та обов'язками. Зокрема, коли правове регулювання спрямоване на те, щоб закріпити й упорядкувати дані суспільні відносини, виникають правовідносини «пасивного» типу. Певним учасникам надаються права на позитивні дії, а на всіх інших покладаються пасивні обов'язки – утримуватися від певних дій. Так, до правовідносин пасивного типу належать фінансові відносини, що закріплюють компетенцію державних органів та органів місцевого самоврядування у сфері фінансової діяльності держави.

З іншого боку, коли правове регулювання спрямоване на те, щоб забезпечити з правової сторони розвиток, динаміку суспільних відносин, виникають правовідносини «активного типу». У цьому разі на певних учасників покладаються активні юридичні обов'язки – здійснення позитивних дій, а зміст суб'єктивного права полягає у можливості вимагати цієї поведінки від зобов'язаної особи. Отже, у змісті правовідносин активного типу головним є юридичні обов'язки. Суб'єктивне право іншого учасника полягає у можливості вимагати від зобов'язаної особи виконання обов'язків. Зокрема, правовідносинами активного типу є податкові відносини.

Об'єктом фінансових правовідносин є фонди коштів, які формуються, розподіляються та використо-

вуються внаслідок реалізації суб'єктивних прав та юридичних обов'язків учасників фінансових відносин. Враховуючи значення фінансової діяльності для функціонування держави, об'єкт фінансових правові відносин завжди буде пов'язаний з інтересом держави.

Суб'єктами фінансових правовідносин виступають юридичні та фізичні особи, які можуть бути носіями суб'єктивних юридичних прав та обов'язків. З одного боку, учасником фінансових відносин є суб'єкти, що представляють інтереси держави у сфері державних фінансів, зокрема Міністерство фінансів, Державне казначейство, НБУ тощо, з іншого – суб'єктами є юридичні та фізичні особи, які, виконуючи покладені на них юридичні обов'язки, сприяють мобілізації або використанню фінансових ресурсів. Так, суб'єктами фінансових відносин можуть бути як платники податків – підприємства, організації, громадяни (у т. ч. резиденти й нерезиденти), так і бюджетні установи, що фінансуються за рахунок коштів бюджетів відповідних рівнів. Окремі правові інститути або підгалузі фінансового права мають особливості щодо суб'єктивного складу. Так, учасниками бюджетних відносин можуть бути виключно юридичні особи, а фізособи у них участі не беруть.

Для виникнення фінансових правовідносин необхідна наявність *юридичного факту* (життєві обставини, що приводять у дію норми права, в результаті чого настають певні наслідки – виникають, змінюються або припиняються правові відносини), що складається із • дій і • подій.

1. Дії. Правомірні та неправомірні.

Правомірні дії – це вольова поведінка, передбачена ФПН. Поділяються на: • юридичні акти — правомірною дією учасника фінансових правовідносин, спрямована на отримання правового результату. Юридичні акти можуть

бути індивідуальними. Наприклад, індивідуальним актом є кошторис бюджетної установи, податкова декларація платника податків, акт ревізії, складений контролером Рахункової палати України, тощо; • *юридичні вчинки* – правомірна дія, що зумовлює правові наслідки, пов'язані з фактом вольової дії, яка не залежить від бажання суб'єкта відносин. Наприклад, юридичним вчинком буде надання свідчень посадовою особою платника податків щодо сплати обов'язкових платежів.

Неправомірні дії являють собою поведінку, що не відповідає приписам ФПН. Це, зокрема, несвоєчасне подання податкової звітності платником податків, нецільове використання бюджетних коштів, порушення терміну повернення банківського кредиту.

Юридичні події – це обставини, що не залежать від волі їх учасників, але тягнуть за собою виникнення, зміну або припинення фінансових правовідносин. Народження дитини надає одному з батьків право на ПСП.

Результат: фінансові правовідносини — це врегульовані нормами ФП суспільні відносини, учасники яких виступають як носії юридичних прав та обов'язків у сфері мобілізації, розподілу і витрачання централізованих і децентралізованих фондів коштів.

8. Суб'єкти фінансового права

Одним зі структурних елементів фінансових правовідносин є їх суб'єкти. У теорії фінансового права традиційно виокремлюють наступних суб'єктів цих відносин: а) суспільно-територіальні утворення; б) колективні суб'єкти; в) індивідуальні суб'єкти.

М.П. Кучерявенко зазначає, що в першу чергу суб'єктом фінансових правовідносин виступає держава, як правило, в особі державних органів.

Вступаючи у фінансові правовідносини, суб'єкти реалізують свою компетенцію.

Фінансове право визначає права та обов'язки учасників фінансових правовідносин – юридичних та ФО, що беруть участь у фінансовій діяльності, які виступають суб'єктами фінансового права. ФПН реалізуються у суспільних відносинах, які внаслідок правореалізації стають фінансовими правовідносинами. Тому суб'єкти фінансового права можуть виступати суб'єктами конкретних фінансових правовідносин, і тому суб'єкт фінансового права та суб'єкт фінансових правовідносин співвідносяться як *загальне і конкретне*.

Проте не завжди суб'єкти фінансового права стають суб'єктами фінансових правовідносин, визначальним є наявність правосуб'єктності.

Суб'єктами права виступають фізичні або юридичні особи, поведінка яких регулюється нормами права за наявності у них ознак правоздатності і дієздатності. Учасники правовідносин мають бути наділені такою спеціальною юридичною властивістю – правосуб'єктністю, тобто спроможністю бути носієм прав та обов'язків, здійснювати їх та відповідати за їх реалізацію, що суперечить встановленим правовим нормам.

Правосуб'єктність включає • правоздатність та • дієздатність. Отже, суб'єктами фінансового права виступають фізичні або юридичні особи, поведінка яких регулюється нормами фінансового права за наявності у них ознак правоздатності і дієздатності.

Правоздатність — це здатність бути носієм прав та обов'язків..

Дієздатність — це здатність самотійно, своїми діями реалізовувати права та обов'язки.

Суб'єктивне право існує в конкретних правові дносинах, в які вступає правосуб'єктна особа. Це конкретна

форма, в якій визначаються права та обов'язки, що виникли внаслідок вступу правосуб'єктної особи у правовідносини.

Суб'єкти фінансового права: • держава, • адміністративно-територіальні утворення, • юридичні особи, та • фізособи.

Держава виступає в особі уповноваженого органу державної влади або місцевого самоврядування. Це органи загальної компетенції – ВРУ, КМУ або органи спеціальної компетенції у сфері фінансової діяльності – Державне казначейство, ДПСУ, НБУ тощо. Водночас у фінансових відносинах держава може виступати суб'єктом безпосередньо, а не через уповноважені нею органи. Це характерно для міжнародної діяльності держави, в першу чергу для відносин у сфері державного кредиту (зокрема, коли Україна отримує кошти у вигляді зовнішніх запозичень від міжнародних фінансових організацій, іноземних ЮО тощо).

Т.О. Чернадчук зазначає, що держава визнається суб'єктом бюджетного права за умови закріплення за нею, а не за державними органами матеріальних і процесуальних бюджетних прав у законодавстві. Ці права повинні належати державі, а не державним органам. Основним серед цих прав є право на бюджет. Пунктом 3 ч. 1 ст. 7 БКУ [3] встановлено, що держава коштами державного бюджету не несе відповідальності за бюджетні зобов'язання органів влади АРК та органів місцевого самоврядування. На підставі аналізу цієї норми можна дійти висновку, що саме держава має право на державний бюджет, а не державні органи, а далі вказується на невідповідальність держави за бюджетними зобов'язаннями представницьких органів адміністративно-територіальних утворень.

Відповідно до ст. 85 БК України [3] держава може передавати Раді Міністрів АРК чи органам місцевого самоврядування право на здійснення видатків. Посилання на державу міститься і в деяких дефініціях Бюджетного кодексу. Наприклад, відповідно до п. 16 ч. 1 ст. 1 БК України [3] державний борг – це загальна сума заборгованості держави, яка складається з усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань держави. При цьому аналіз бюджетного законодавства дає підстави стверджувати, що держава не завжди визначається як суб'єкт бюджетного права, а підміняється вказівкою на державні органи. Так, наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 16 БК України [3] «право на здійснення внутрішніх та зовнішніх запозичень... належить державі в особі Міністра фінансів України за дорученням Кабінету Міністрів України. Відповідно до ст. 1 Закону «Про державний внутрішній борг України» [34] державний борг гарантується всім майном, що перебуває у загальнодержавній власності. Отже, в разі невиконання чи неналежного виконання своїх зобов'язань держава як власник майна несе відповідальність усім своїм майном.

Місце держави в системі суб'єктів бюджетних правовідносин визначається її виключною бюджетною компетенцією та особливостями як владного суб'єкта.

Право державної власності здійснюють органи державної влади від імені держави, які наділені державно-владними повноваженнями. Державно-владні повноваження характеризуються тим, що державний орган, будучи наділений правом видання юридичних актів, які містять обов'язкові загальні та індивідуальні приписи, повинен спиратися не тільки на переконання та примус, а й на матеріальне забезпечення приписів цих актів, завдяки можливості розпоряджатися певною частиною коштів з державного бюджету. В категорії державно-владного

повноваження наочно проявляється органічний взаємозв'язок держави і права, механізму держави в цілому та окремого державного органу.

Органи державної влади, будучи суб'єктами фінансового права, одночасно є уповноваженими державою органами. Ці органи, будучи наділені компетенцією в сфері фінансової діяльності, перебувають у постійно триваючих відносинах з державою і уповноважені виражати державну волю у визначених їм державою межах.

Отже, правосуб'єктність органу державної влади у правовідносинах з отримання бюджетних асигнувань та виконання бюджетних кошторисів визначається статусом бюджетної установи. Беззаперечним є те, що бюджетне асигнування є повноваженням, наданим розпоряднику бюджетних коштів відповідно до бюджетного призначення на взяття бюджетного зобов'язання та здійснення платежів з конкретною метою в процесі виконання бюджету. Таким чином, це є не владне повноваження, що ще раз підтверджує висловлену раніше тезу про подвійність правового статусу органу державної влади у бюджетних правовідносинах (в одних випадках – як управнений суб'єкт, в інших – як зобов'язаний).

Таким чином, у фінансових правовідносинах держава виступає як опосередкований (уявний) суб'єкт, а безпосередніми (реальними) суб'єктами є органи державної влади. В цих правовідносинах фактично формується спеціальний блок владних суб'єктів, які представляють державу і організуються за принципами: по-перше, частин єдиного цілого, тобто органів, які представляють державу в бюджетних правовідносинах, по-друге, частини і цілого, що відтворює відносини між державою та управненими суб'єктами бюджетних правовідносин, та, по-третє, як відносин між частинами

всередині цілого, тобто будучи як управненими, так і зобов'язаними суб'єктами бюджетних правовідносин.

Підсумок: суб'єкти фінансового права – це ЮО і ФО, які мають фінансово-правову правосуб'єктність та держава. Суб'єкт фінансових правовідносин – це реальний учасник цих правових відносин.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Фінансове право — галузь публічного права. Предмет і метод фінансового права.
2. Фінансове право — складова частина системи права. Фінансове та адміністративне право; фінансове та цивільне право.
3. Система фінансового права та її структурні елементи. Структура фінансового права.
4. Загальна частина фінансового права. Особлива частина та джерела фінансового права.
5. Класифікація джерел фінансового права.
6. Фінансово-правові норми за способом впливу на учасників фінансових відносин.
7. Фінансово-правові норми за юридичним змістом.
8. Структура ФПН. Поняття фінансової санкції.
9. Фінансово-правові відносини: єдність форми і змісту.
10. Предмет регулювання фінансового права.
11. Підгалузі фінансового права.
12. Матеріальний і юридичний зміст фінансових правовідносин.
13. Об'єкт і суб'єкти фінансових правовідносин.
14. Юридичний факт і фінансові правовідносини. Поділ юрфактів.
15. Суб'єкти фінансового права і суб'єкти фінансових правовідносин. Правосуб'єктність.

ТЕМА 3.

ПРАВОВІ ОСНОВИ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ

ПЛАН

1. Поняття фінансового контролю.
2. Види та методи фінансового контролю.
3. Організація та органи проведення фінансового контролю
4. Відповідальність за порушення законодавства з фінансових питань.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- зрозуміти природу фінансового контролю як юридичної категорії та особливості його регулювання в Україні;
- ознайомитись із структурою фінансового контролю, його системи та елементів;
- засвоїти основні види та форми фінансового контролю, його дефініції;
- охарактеризувати відповідальність за порушення норм фінансового права.

1. Поняття фінансового контролю

Контроль — це універсальне явище яке застосовується у різних сферах суспільного життя. Суть фінансового контролю розкривається у взаємозв'язку зі сферою застосування і функціонування фінансів. Змістом фінансового контролю — є функція управління, що включає сукупність спостережень (перевірок) за діяльністю об'єкта управління з метою оцінки обґрунтованості і ефективності прийнятих рішень та результатів їх виконання.

Фінансовий контроль застосовується там і тоді, де функціонують фінанси тому, що створення й використання фондів коштів здійснюються під впливом різних об'єктивних і суб'єктивних факторів, які в цілому зумовлюють об'єктивну необхідність фінансового контролю як важливої сфери фінансової діяльності, інструменту впливу на становище й розвиток усієї економічної системи держави.

Об'єктом фінансового контролю виступає фінансова діяльність підприємницьких структур, бюджетних установ та організацій, фінансово-кредитних інститутів тощо, які здійснюють фінансову діяльність. Предметом контролю є фінансові операції, пов'язані зі створенням та використанням фондів коштів. Проте об'єкт фінансового контролю є значно ширшим, ніж просто перевірка фінансових ресурсів, оскільки в кінцевому підсумку відбувається контроль за використанням матеріальних, природних, трудових ресурсів у ході їх опосередкування фінансовими відносинами.

Головним завданням фінансового контролю є підтримка фінансової дисципліни, запобігання фінансовим правопорушенням. *Фінансова дисципліна* – це стан додержання органами державної влади й місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання всіх форм власності, об'єднаннями громадян, посадовими особами, громадянами України та іноземними громадянами встановлених законодавством та нормативно-правовими актами фінансово-правових норм. Фінансова дисципліна виражає одну зі сторін законності. Враховуючи взаємозв'язок здійснюваного фінансового контролю як з боку окремих підприємств, установ, організацій, так і з боку органів державної влади й місцевого самоврядування та їх посадових осіб, гарантується додержання законних прав обох сторін. Фінансове правопорушення являє собою

дію або бездіяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання усіх форм власності, об'єднань громадян, посадових осіб, громадян України та іноземних громадян, наслідком яких стало невиконання фінансово-правових норм.

Отже, *фінансовий контроль* – це цілеспрямована діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, спрямована на додержання законності, фінансової дисципліни і раціональності у забезпеченні реалізації фінансової діяльності держави, тобто мобілізації, розподілу й використання централізованих та децентралізованих фондів коштів з метою виконання завдань і функцій держави та ефективного соціально-економічного розвитку всіх суб'єктів фінансових відносин.

Основні принципи здійснення фінансового контролю, використання яких дає змогу органам фінансового контролю у повному обсязі забезпечувати виконання своїх повноважень:

1) законності, об'єктивності, поєднання державних, регіональних і приватних інтересів;

2) розподілу контрольних повноважень, який передбачає розмежування функцій ініціювання та виконання фінансового контролю між суб'єктами;

3) повноти охоплення об'єктів контролем, який досягається внаслідок суцільного відстежування або вибіркової перевірки певних сегментів підконтрольних об'єктів;

4) достовірності фактичної інформації, додержання якого забезпечує її відповідність реальним фінансовим ресурсам, процесам і результатам діяльності, що їх відображає ця інформація;

5) збалансованості контрольних дій, який передбачає узгодженість їх внутрішньої та зовнішньої спрямованості й забезпечує рівновагу фінансового контролю;

б) превентивності контрольних дій, завдяки яким досягається завчасне здійснення контролю з метою запобігання виникненню істотних відхилень фактичного здійснення фінансового процесу від встановлених норм;

7) самодостатності системи контролю, що передбачає наявність такого складу елементів контролюючої системи, який забезпечує ефективність її функціонування й розвитку;

8) ефективності, що передбачає пристосованість системи контролю до фінансової діяльності господарюючих суб'єктів і залежить від повноти виконання контролюючими суб'єктами таких основних вимог:

- контроль має здійснюватися безперервно, регулярно й систематично;

- бути своєчасним за терміном здійснення, якісним і повним щодо охоплення об'єктів контролю;

- бути оперативним, дієвим, гласним і різнобічним;

9) принцип відповідальності, який передбачає відповідальність контролюючих суб'єктів за ефективність функціонування системи фінансового контролю та господарюючих суб'єктів за наслідки контрольних дій.

2. Види та методи фінансового контролю

Однією з важливих ознак класифікації фінансового контролю є форма його здійснення. З позицій філософії зміст і форма є загальними категоріями, що відображають взаємозв'язок двох сторін будь-якого предмета чи явища, причому зміст є визначальною стороною предмета, а форма – засобом його вираження і внутрішньою організацією, яка модифікується зі зміною змісту.

Принципи фінансового контролю створюють об'єктивні підстави для створення дієвої системи органів фінансового контролю та його класифікації за видами.

Види фінансового контролю.

1. Залежно від характеру взаємовідносин із суб'єктом контролю фінансовий контроль можна поділити на • внутрішній, і • зовнішній. При внутрішньому контролі суб'єкт і об'єкт належать до однієї системи, а при зовнішньому суб'єктом контролю виступає орган, що не належить до тієї ж системи, що й об'єкт.

Внутрішній фінансовий контроль – це контроль, який здійснюють організації, підприємства, установи як за власною фінансовою діяльністю, так і за фінансовою діяльністю підрозділів, що входять до їх складу. Він є складовою управління організацією і тому провадиться на її розсуд на основі рішень даної організації. Зокрема, внутрішнім контролем можна назвати внутрішній аудит.

Зовнішній контроль здійснюється стороннім органом, уповноваженим на проведення компетентних дій у сфері перевірки стану додержання фінансової дисципліни окремими учасниками фінансових відносин. У його проведенні беруть участь як органи загальної компетенції, так і спеціальної у сфері фінансових відносин.

2. За часом проведення фінансовий контроль поділяється на • попередній, • поточний та • наступний. Критерій розмежування цих форм полягає у часі здійснення контрольних дій із процесами формування й використання фондів фінансових ресурсів. Водночас вони тісно взаємопов'язані, відображаючи тим самим безперервний характер контролю.

В умовах ринкових відносин важливішу роль відіграє *попередній* (превентивний) контроль. Він здійснюється на етапі розгляду і прийняття рішень з фінансових питань, у т. ч. на стадії розробки й прийняття законів та актів органів

місцевої влади та місцевого самоврядування у сфері фінансової діяльності, в першу чергу – бюджетів на поточні роки. Попередній контроль здійснюється на основі глибокого аналізу і розрахунків фінансових результатів, що сприяє забезпеченню об'єктивності оцінки доцільності прийняття або неприйняття певних рішень у сфері фінансової діяльності, додержання фінансової дисципліни тощо. Прикладом попереднього фінансового контролю можна назвати парламентські слухання з питань бюджетної політики на наступний бюджетний період, що проводяться у Верховній Раді України за представленим КМУ проектом Основних напрямів бюджетної політики (Бюджетною резолюцією).

У межах встановлених повноважень Рахункова палата України проводить експертизу проектів ДБУ, а також проектів законів та інших нормативних актів, міжнародних договорів України, загальнодержавних програм та інших документів, що стосуються питань ДБУ і фінансів України. Також фахівці Рахункової палати аналізують і досліджують порушення і відхилення бюджетного процесу, готують і вносять до ВРУ пропозицій щодо їх усунення, а також удосконалення бюджетного законодавства в цілому.

Поточний фінансовий контроль є органічною частиною процесу оперативного фінансового управління й регулювання фінансово-господарської діяльності підприємств, організацій, установ, галузей економіки. Він здійснюється під час фінансово-господарських операцій і тому охоплює короткі проміжки часу. Спираючись на дані первинних документів оперативного і бухгалтерського обліку та інвентаризацій, поточний контроль дає змогу регулювати фінансові ситуації, що швидко змінюються, запобігати збиткам і втратам. Він має систематичний

характер і справляє найбільший вплив на процес формування й використання фінансових ресурсів.

Наступний фінансовий контроль характеризується поглибленим вивченням фінансової діяльності за попередній період, дає змогу виявити вади попереднього й поточного контролю. Ретроспективний фінансовий контроль здійснюється після виконання фінансових операцій за певні минулі проміжки часу внаслідок вивчення даних обліку та звітності, планової нормативної документації. Цей вид фінансового контролю допомагає масштабно оцінити позитивні та негативні сторони фінансової діяльності підприємств, установ, певних галузей та економіки у цілому. Він дає змогу всебічно проаналізувати нагромаджений досвід, об'єктивно відображати причини порушень і недоліків, розробляти заходи щодо їх усунення.

3. За формами проведення фінансовий контроль поділяють на • ініціативний та • обов'язковий.

Ініціативний фінансовий контроль здійснюється на підставі рішень суб'єктів господарювання як власними силами, так і за участю сторонніх органів, у першу чергу аудиторських організацій. Його метою є перевірка додержання господарюючим суб'єктом фінансової дисципліни та оптимізація руху фінансових потоків, економія ресурсів та, як правило, мінімізація оподаткування.

Обов'язковий фінансовий контроль здійснюється переважно за участю органів державної або місцевої влади, хоч у деяких випадках може передбачати участь і недержавних фінансових контролерів (особливо у сфері діяльності фінансово-кредитних установ) . Він проводиться на підставі встановлених чинним законодавством вимог та компетенції уповноважених органів (наприклад, органів ДПСУ або ФСУ, для яких,

зокрема, передбачені терміни проведення перевірок та ревізій залежно від обсягів господарської діяльності підконтрольних суб'єктів). Підставою проведення обов'язкового контролю можуть бути і рішення компетентних державних органів (суду, прокуратури, інших органів держави) з метою з'ясувати додержання законності, встановлення істини в ході судового слідства тощо.

4. Залежно від суб'єктів контролю виокремлюють • державний, • внутрішньогосподарський, • відомчий, • аудиторський контроль, • контроль фінансово-кредитних установ.

Державний фінансовий контроль здійснюють органи державної влади, в першу чергу законодавчої й виконавчої; він спрямований на об'єкти, що підлягають контролю незалежно від їх відомчого підпорядкування. Прикладом державного контролю можна назвати діяльність Рахункової палати України. Порядок здійснення державного контролю буде конкретизований у наступному параграфі.

Внутрішньогосподарський фінансовий контроль здійснюють економічні служби підприємств, установ, організацій (бухгалтерії, фінансові відділи, служби фінансового менеджменту та внутрішнього аудиту, відділи планування тощо). Він супроводжує повсякденну фінансово-господарську діяльність. Посадовою особою, яка безпосередньо відповідає за стан додержання фінансової дисципліни і організовує проведення внутрішньогосподарського контролю, виступає головний бухгалтер. Разом з керівником підприємства він у встановлених законодавством випадках несе відповідальність за порушення фінансового законодавства, за правильність і повноту фінансових документів. Головний (старший) бухгалтер має право другого підпису

на фінансових документах, що створює правові підстави для перерахування або зарахування коштів на відповідні рахунки або відпуск чи витрачання товарно-матеріальних цінностей.

Відомчий фінансовий контроль здійснюють конкретні контрольно-ревізійні управління (відділи, групи) міністерств, відомств, державних комітетів та інших органів державного управління. Він спрямований на забезпечення законності та фінансової дисципліни як підпорядкованими підприємствами, установами, організаціями, так і всередині самого відомства. Робота контрольно-ревізійних підрозділів перебуває під наглядом Міністерства фінансів України.

Не рідше одного разу на рік міністерства та відомства інформують уряд держави про стан контрольно-ревізійної роботи. Основними завданнями відомчого фінансового контролю є контроль за виконанням державних завдань, економним витрачанням матеріальних і фінансових ресурсів, зберіганням державної власності, правильністю постановки бухгалтерського обліку, станом контрольно-ревізійної роботи, боротьба з приписками, безгосподарністю, марнотратством та надмірностями.

Деякі міністерства і відомства України здійснюють позавідомчий контроль. Так, Державний митний комітет України здійснює контроль за додержанням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України.

Аудиторський (недержавний) фінансовий контроль здійснюють незалежні аудитори або аудиторські фірми, які уповноважені суб'єктами господарювання на його проведення. Аудит може проводитися як за ініціативою суб'єкта господарювання, так і за рішенням органу державної влади. Правова регламентація аудиторського контролю передбачена прийнятим 21.12.17 Законом «Про

аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» [26]. Аудиторська діяльність має професійний характер. Зокрема, для здійснення аудиту за діяльністю банківських установ чи підприємств аудитор повинен мати кваліфікаційний сертифікат типу А чи Б, виданий Аудиторською палатою України, а також сертифікат на здійснення аудиторської діяльності у банківських установах, отриманий за результатами проходження кваліфікаційної комісії в НБУ.

Аудит — це перевірка публічної фінансової звітності, обліку, первинних документів та іншої інформації щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання з метою визначення достовірності їх звітності, обліку, його повноти і відповідності чинному законодавству та встановленим нормативам. За результатами перевірки складається аудиторський висновок, який являє собою офіційний документ, засвідчений підписом та печаткою аудитора (аудиторської фірми), що містить висновок щодо достовірності звітності, повноти і відповідності чинному законодавству та встановленим нормативам бухгалтерського обліку фінансово-господарської діяльності.

5. Залежно від цільової спрямованості контрольних дій фінорганів: • стратегічний і • тактичний.

Стратегічний фінансовий контроль спрямовується на розв'язання питання стратегії розвитку підприємства, організації, установи, галузі господарства у майбутньому, а **тактичний** — вирішує поточні питання їх фінансової діяльності.

6. Залежно від місця здійснення фінансового контролю: • виїзний контроль та • дистанційний.

7. За сферою фінансової діяльності фінансовий контроль поділяють на • бюджетний, • податковий, •

валютний, • кредитний, • страховий, • інвестиційний • тощо.

Метод — сукупність прийомів або операцій практичного чи теоретичного пізнання дійсності, що підпорядковуються вирішенню конкретного завдання. Як метод виступає і система визначених операцій з узагальнення і оцінки зібраної інформації.

Частина 2 ст. 2 «Головні завдання органу державного фінансового контролю» Закону від 26.01.93 «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» [35] закріплено наступну норму:

«Державний фінансовий контроль забезпечується органом державного фінансового контролю через проведення • державного фінансового аудиту, • перевірки державних закупівель та • інспектування».

Отже, відповідно до завдання фінансового контролю, **метод фінансового контролю** можна визначити як: • сукупність прийомів та способів отримання інформації про стан фінансової дисципліни під час проведення фінансової діяльності з метою запобігання і припинення правопорушень у цій сфері; • це конкретні способи (прийоми), що застосовуються при здійсненні контрольних функцій. Методи дослідження, що їх використовують органи контролю щодо об'єктів контролю, залежать від характеру об'єктів та певних їх елементів. Стан і поведінка об'єкта контролю в цілому визначаються за допомогою загальних методів контролю, а окремих його частин або характеристик – за допомогою часткових способів.

Методами фінансового контролю є • ревізія, • тематична перевірка, • обстеження фінансової діяльності. Кожний з цих методів поділяється на часткові способи та прийоми, які дають змогу розв'язувати певні проміжні завдання.

Ревізія – це метод документального контролю за фінансово-господарською діяльністю підприємства, установи, організації, додержанням законодавства з фінансових питань, достовірністю обліку і звітності, спосіб документального виявлення недостач, розтрат, привласнень та крадіжок коштів і матеріальних цінностей, запобігання фінансовим зловживанням.

Поняття ревізії також згадується у визначенні контрольного заходу, що закріплене у Стандартах державного фінансового контролю: «Контрольний захід – це сукупність способів і методичних прийомів фінансового контролю (ревізія, перевірка, оцінка, розслідування та вивчення), які застосовуються суб'єктами державного фінансового контролю в межах повноважень, визначених Конституцією та іншими актами законодавства, що регулюють їх діяльність, і спрямовані на повний комплекс (систему) або окремі процеси (етапи) фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з використанням бюджетних коштів, державного і комунального майна». У наведеному визначенні ревізія вже розглядається як спосіб і методичний прийом контрольного заходу.

У п. 1.5 Інструкції з підготовки, проведення контрольних заходів з питань фінансово-господарської діяльності та реалізації їх матеріалів у митній службі України, наказ від 11.05.04 № 326 [88] (*втратив чинність*):

«Ревізія — система організаційно-контрольних заходів, здійснюваних контрольно-ревізійним підрозділом з метою повної та всебічної оцінки фінансово-господарської діяльності об'єкта контролю, виявлення в ній недоліків і порушень, а також запобігання їм у майбутньому». У даному випадку вже ревізія є системою

контрольних заходів, а не їхнім способом чи методичним прийомом.

У п. 3 Порядку проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами від 20.04.06 № 550 [72] визначено, що

«Ревізія місцевого бюджету — це форма контролю за виконанням функцій із складання і виконання місцевого бюджету, яка полягає в одночасному проведенні ревізій стану дотримання вимог бюджетного законодавства місцевими фінансовими органами, органами Казначейства і учасниками бюджетного процесу, що здійснюють управління коштами відповідного місцевого бюджету чи комунальним майном та/або їх використовують».

Завдання та порядок проведення ревізії, визначені у зазначеному Порядку.

– перевірка дотримання вимог Бюджетного кодексу України та інших нормативно-правових актів щодо виконання бюджетів усіх рівнів, стану роботи фінансових органів і органів Державного казначейства України;

– ревізія поточного рахунка відповідного бюджету, використання коштів загального і спеціального фондів, валютних коштів органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування у випадках, передбачених чинним законодавством;

– ревізія правильності витрачання коштів на утримання фінансових органів і органів Державного казначейства, апарату відповідних державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування;

– перевірка забезпечення керівництвом установи виконання чинних законодавчих актів та інших нормативних актів щодо фінансів і фінансової діяльності, зокрема, Бюджетного кодексу, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів, які стосуються підвищення

ефективності витрачання бюджетних коштів, оплати праці працівників окремих галузей бюджетної сфери, посилення фінансово-бюджетної дисципліни;

- перевірка стану дотримання законодавства з фінансових питань; аналіз обґрунтованості та правильності обчислення показників загального і спеціального фондів кошторису, відповідність узятих бюджетних зобов'язань виділеним бюджетним асигнуванням;

- перевірка цільового, економного, ефективного використання та збереження коштів і майна;

- виявлення і перевірка по суті фінансових операцій, які віднесені до сумнівних та незвичних;

- перевірка забезпечення виконання положення про міністерство, інший центральний орган виконавчої влади України у частині реалізації державної політики у сфері фінансів і контролю;

- перевірка достовірності даних у бюджетних запитах;

- перевірка правильності та повноти ведення бухгалтерського обліку і достовірності фінансової звітності;

- перевірка дотримання чинних нормативних актів щодо цільового і ефективного витрачання коштів та матеріальних цінностей, забезпечення їх збереження, використання фінансових інвестицій і нематеріальних активів, цільового і ефективного використання кредитів, отриманих під гарантію Кабінету Міністрів України, та встановлення фінансових можливостей до їх повернення, достовірності звітності і належного стану бухгалтерського обліку тощо, взагалі вказує на те, що для їх виконання необхідно застосовувати комплекс методів, основним з яких є перевірка.

Таким чином, виявляється, що ревізія, яка начебто є методом фінансового контролю, складається з декількох

інших методів фінансового контролю, перевірки, спостереження тощо. Окрім того, виконання відмінних за підконтрольним об'єктом, об'єктом контролю та контрольними методами завдань, вказує на те, що ревізія є формою вираження контрольної діяльності, об'єднаної за певною ознакою. При цьому, очевидно, що ревізія є більш широким явищем, аніж метод. Аби зрозуміти сутність ревізії, розкриємо її зміст.

З огляду на неочевидність відмінностей між перевіркою та ревізією, у деяких НПА, у тому числі і у вказаній вище Інструкції, ці поняття ототожнюють. З'ясувати особливості ревізії, що дозволяють виділяти її як самостійну форму фінансового контролю, можна, проаналізувавши елементи механізму ревізії.

Контролюючим суб'єктом ревізії виступає спеціальний орган державного фінансового контролю — Держаудитслужба. Ревізії також проводяться і як форма внутрішнього фінансового контролю відповідними підрозділами підприємств, установ і організацій різних форм власності, однак порядок проведення таких ревізій у чинному законодавстві визначений лише для деяких державних органів.

Об'єкт ревізії — процеси використання коштів бюджетів усіх рівнів, які входять до складу бюджетної системи України, та коштів державних цільових фондів, а також матеріальних цінностей і нематеріальних активів, що перебувають у державній чи комунальній власності, бюджетних позик та кредитів, а також позик і кредитів, гарантованих коштами бюджетів.

Контрольованим (підконтрольним) об'єктом ревізії є:

- 1) фінансові органи і органи Державного казначейства областей, міст обласного підпорядкування, районів і районів у містах, міст Києва і Севастополя, АРК;
- 2) бюджетні установи;

3) міністерства та інші центральні органи виконавчої влади;

4) підприємства, організації державної і комунальної власності;

5) недержавні підприємства, установи, організації у випадку, коли це необхідно для вирішення головного завдання ревізії.

Окрім зазначеного потрібно зазначити, що листом Головного контрольно-ревізійного управління України від 25.06.07 №25-14/459 доведено до відома зацікавлених суб'єктів, що відповідно до п. 12 ст. 10 Закону «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» [35] фінансові органи мають право проводити у суб'єктів господарювання, які мали правові відносини з підконтрольною установою, зустрічні звірки з метою документального підтвердження виду, обсягу і якості операцій та розрахунків, що здійснювалися між ними, для з'ясування їх реальності та повноти відображення в обліку підконтрольної установи.

Тобто Закон не вводить обмежень щодо форми власності суб'єктів господарювання, де може бути проведено зустрічні звірки, проте містить умову, щоб даний суб'єкт мав правові відносини з підконтрольною установою. І оскільки згідно з п. 26 Порядку проведення інспектування органом державного фінансового контролю Постановою КМУ від 20.04.06 № 550 [72], зустрічна звірка проводиться шляхом документального і фактичного дослідження виду, обсягу операцій, проведених між суб'єктом господарювання та об'єктом контролю – підконтрольною установою, то орган фінконтролю має право направити запит суб'єкту господарювання з метою отримання документального підтвердження виду, обсягу і якості операцій та розрахунків з підконтрольною

установою. У разі неотримання відповіді орган ДКРС може провести зустрічну звірку.

Контролюючий процес – діяльність контролюючого суб'єкта, пов'язана з виконанням завдань ревізії.

Методи контролю – під час ревізії застосовуються методи перевірки, аналізу, оцінки тощо.

Таким чином, з урахуванням викладеного, можна зробити висновок, що діяльність контролюючих суб'єктів, спрямована на виконання завдань ревізії, пов'язана з процесами формування, розподілу та перерозподілу публічних коштів і матеріальних цінностей, є фінансовим контролем. Зовні вона проявляється у формі перевірки, яка традиційно називається ревізією, оскільки здійснюється спеціалізованим органом державного фінансового контролю – державною контрольно-ревізійною службою.

Термін «ревізія» у перекладі з латинської означає «перегляд». Отже, застосовується підрозділами й інших державних організацій для позначення діяльності з перевірки фінансово-господарської діяльності за певний проміжок часу. Тобто, ревізія – це перевірка, як форма подальшого фінансового контролю.

На підставі викладеного можна зробити наступні висновки, що ревізія – форма фінансового контролю, оскільки її зміст складають елементи механізму фінансового контролю, і цей термін, «ревізія», використовується традиційно, що пов'язано з історичною назвою контролюючих органів – ревізійні органи, основним завданням яких є здійснення перевірки фінансово-господарської діяльності підконтрольного об'єкта за певний проміжок часу, дослівно – перегляд діяльності. Ревізія здійснюється за наслідками такої діяльності, що, зокрема, дає підстави розглядати її як форму подальшого фінансового контролю.

Отже, ревізію можна визначити як форму подальшого фінансового контролю, змістом якої є перевірка уповноваженими суб'єктами фінансово-господарської діяльності підприємства, установи, організації, дотримання законодавства з фінансових питань, достовірності обліку і звітності з метою викриття нестач, розтрат, привласнень та крадіжок коштів і матеріальних цінностей, запобігання фінансовим зловживанням.

Потрібно також відмітити, що поняття ревізії, як методу фінансового контролю дано в Законі «Про державне регулювання ринку цінних паперів» щодо можливості ДКЦПФР проводити перевірки та ревізії.

Тематична перевірка здійснюється за певним переліком питань і/бо з однієї теми шляхом ознайомлення на місці з окремими сторонами фінансової діяльності. Такі перевірки можуть проводитися наскрізним методом за ознакою однотипності операцій чи за ознакою взаємного зв'язку між різними суб'єктами контролю. Зустрічна перевірка – метод документального підтвердження на підприємстві, в установі чи організації, що мали договірні взаємовідносини з об'єктом контролю, на прохання контрольного чи правоохоронного органу виду, обсягу і якості операцій та розрахунків, що здійснювалися між ними, для з'ясування їх реальності (повноти відображення в обліку об'єкта контролю).

Обстеження – це ознайомлення на місці з окремими ділянками фінансової роботи, у процесі якого виявляються її позитивні й негативні сторони. Характерним для обстеження є використання прийомів зіставлення фактичного стану справ з нормативним.

1. Залежно від ступеня охоплення об'єктів фінансовим контролем можна виділити • повні і • часткові, • суцільні і • вибіркові ревізії.

Повна ревізія характеризується загальним глибоким вивченням фінансової діяльності організації, максимально можливим застосуванням різних методів контролю. Часткова здійснюється з певного переліку питань за допомогою ознайомлення на місці з окремими напрямками фінансової діяльності. Суцільна ревізія передбачає вивчення всіх первинних документів і записів у формах аналітичного та синтетичного обліку. Такому контролю підлягають найвідповідальніші операції установи. При вибіркових ревізіях перевіряють або всі документи певних періодів протягом року, або частину документів, але за весь звітний період.

2. Залежно від джерел інформації та методики виконання контрольних дій ревізії (перевірки) поділяють на документальні та фактичні. В основу його розмежування покладено лише різні джерела даних, що використовуються при здійсненні контрольних дій. Джерелами інформації для документального контролю є первинні документи, бухгалтерська, статистична звітність, нормативна та інша документація. Фактичний контроль ґрунтується на вивченні фактичного плану об'єктів, що перевіряються, за даними їх перевірки в натуральному вираженні, а тому він не може бути всеохоплюючим з огляду на безперервний характер фінансово-господарських операцій.

3. Організація та органи проведення фінансового контролю

Організація фінансового контролю завжди потребує чіткого визначення його суб'єктів, правовий статус та повноваження яких визначаються як законодавством держави, так і нормативно-правовими актами суб'єктів фінансової діяльності. **Суб'єкти або органи фінансового**

контролю – це носії контрольних функцій щодо об’єкта контролю.

У більшості країн світу сформовані й розвиваються три незалежні одна від одної гілки фінансового контролю, що містять усі належні їм елементи, а саме:

1) державна сфера – система державного фінансового контролю;

2) муніципальна сфера – система фінансового контролю органів місцевого самоврядування та місцевої виконавчої влади;

3) сфера громадянського суспільства з незалежною системою фінансового контролю.

Провідне місце належить системі державного фінансового контролю. Суб’єктами державного фінансового контролю виступають органи державної влади, яка згідно з конституційними принципами поділяється на законодавчу, виконавчу й судову. Відповідно, сукупність контрольних органів становить інфраструктуру державного фінансового контролю, визначальне місце серед яких належить органам законодавчої влади – ініціаторові та виконавцеві державного фінансового контролю.

Верховна Рада (ВРУ). Парламентський контроль у більшості розвинутих країн здійснюється, як правило, шляхом незалежних зовнішніх ревізійних перевірок урядових рахунків і відомчих операцій незалежним ревізором від імені законодавчого органу і його комітетами, створеними з цією метою.

КУ визначає загальні засади і характер участі у процесі фінансового контролю ВРУ та її комітетів, у першу чергу Комітету з питань бюджету та Комітету з питань фінансів і банківської діяльності, які здійснюють безперервний парламентський контроль за станом і рухом державних фінансів. У ст. 85 Конституції [1] закріплено

повноваження ВРУ, пов'язані зі здійсненням фінансового контролю (діяльності) (див. попередня лекція):

Згідно зі ст. 109 БКУ [3] до повноважень Верховної Ради України з контролю за додержанням бюджетного законодавства належать:

1) заслуховування звітів про стан виконання ДБУ, в т.ч. заслуховування звітів розпорядників бюджетних коштів про використання коштів ДБУ;

2) контроль за використанням коштів резервного фонду ДБУ.

Забезпечуючи проведення контролю за додержанням бюджетного законодавства, комітети Верховної Ради України беруть участь у підготовці до розгляду ВРУ проекту закону про ДБУ, готують і попередньо розглядають питання щодо контролю за виконанням та звіту про виконання ДБУ в частині, що належить до компетенції комітетів. Зокрема, до повноважень **Комітету ВРУ з питань бюджету** з контролю за додержанням бюджетного законодавства належать:

1) контроль за відповідністю поданого КМУ проекту закону про ДБУ Основним напрямом бюджетної політики на наступний бюджетний період та підготовка відповідного висновку;

2) контроль за відповідністю законопроектів, поданих на розгляд ВРУ, бюджетному законодавству.

Президент України. Контрольні повноваження у сфері фінансової діяльності держави впливають з його статусу глави держави та гаранта державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання КУ, прав і свобод людини і громадянина. Безпосереднє здійснення контрольних функцій може реалізуватися Президентом під час підписання ним прийнятих ВРУ законів, наприклад закону про ДБУ на поточний рік або будь-яких інших законів у сфері організації та регулювання фінансової

діяльності. Свої повноваження він може реалізувати також шляхом прийняття указів, дія яких спрямована на регулювання фінансових відносин.

Кабінет міністрів (КМУ). Здійснює контроль за державними фінансами в ході безпосередньої практичної реалізації фінансової політики України, державної політики у галузі ціноутворення й оплати праці, складання та виконання ДБУ і звіту про його виконання, здійснення загальнодержавних і міждержавних економічних програм, створення і керівництва діяльністю різних фондів тощо. Поточна діяльність КМУ нерозривно пов'язана з управлінням державними фінансами і контролем за їх найраціональнішим витрачанням. У межах своїх повноважень уряд також здійснює відомчий державний контроль за фінансами міністерств і відомств загальної компетенції з точки зору управління державними фінансовими ресурсами.

Фінансовий контроль **на місцях** здійснюють ВРУ і Рада міністрів АРК інші регіональні і місцеві органи самоврядування при розгляді проектів і затвердженні відповідних бюджетів і звітів про їх виконання, при внесенні до цих бюджетів змін і корективів у ході їх виконання, при заслуховуванні інформацій і звітів голів постійних комісій про витрачання бюджетних ресурсів, керівників інших органів з питань фінансової діяльності.

Рахункова палата. Здійснює, відповідно до ст. 98 КУ [1] контроль за використанням коштів ДБУ від імені ВРУ. Закон «Про Рахункову палату» [41] до її завдань у сфері фінансового контролю відносить:

1) організацію і здійснення контролю за своєчасним виконанням видаткової частини ДБУ, витрачанням бюджетних коштів, у т. ч. коштів загальнодержавних цільових фондів, за обсягами, структурою та їх цільовим призначенням;

2) здійснення контролю за утворенням і погашенням внутрішнього і зовнішнього боргу України, визначення ефективності та доцільності видатків державних коштів, валютних та кредитно-фінансових ресурсів;

3) контроль за фінансуванням загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального і національно-культурного розвитку, охорони довкілля;

4) контроль за законністю та своєчасністю руху коштів ДБУ та коштів позабюджетних фондів в установах НБУ та уповноважених банках;

5) регулярне інформування ВРУ, її комітетів про хід виконання ДБУ та стан погашення внутрішнього і зовнішнього боргу України, про результати здійснення інших контрольних функцій;

6) тощо.

За ст. 110 БК України [3] до повноважень Рахункової палати щодо додержання бюджетного законодавства належить здійснення контролю за:

1) використанням коштів ДБУ відповідно до закону про ДБУ;

2) утворенням, обслуговуванням і погашенням державного боргу України;

3) ефективністю використання та управління коштами ДБУ;

4) використанням бюджетних коштів у частині фінансування повноважень місцевих державних адміністрацій та делегованих місцевому самоврядуванню повноважень органів виконавчої влади щодо доходів і видатків;

5) тощо.

Для забезпечення виконання своїх завдань контролери Рахункової палати проводять фінансові перевірки, ревізії в апараті ВРУ, органах виконавчої влади, НБУ, Фонді державного майна України, інших підзвітних

ВРУ органах, у місцевих державних адміністраціях та органах місцевого самоврядування, а також на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форм власності, в об'єднаннях громадян, недержавних фондах та інших недержавних некомерційних громадських організаціях у тій частині їх діяльності, яка стосується використання коштів ДБУ.

Ревізії та перевірки Рахункової палати можуть бути як плановими, так і позаплановими. Однак, на відміну від інших контролюючих органів, які особисто виступають ініціаторами проведення позапланових перевірок, останні проводяться за рішенням колегії Рахункової палати на підставі постанов або протокольних доручень Верховної Ради України, звернень парламентських комітетів та запитів народних депутатів України, за якими парламент прийняв рішення, а також звернень та пропозицій Президента України та КМУ. На думку Л. А. Савченко такий підхід є неправильним, і Рахунковій палаті як вищому контрольному органу на законодавчому рівні слід дати можливість за власною ініціативою проводити позапланові перевірки.

У разі виявлення під час ревізій (перевірок) та обстежень фактів привласнення грошей і матеріальних цінностей, інших зловживань контролери Рахункової палати можуть передавати матеріали ревізій (перевірок) та обстежень до правоохоронних органів з інформуванням про це ВРУ.

Міністерство фінансів України (МФУ). Особлива роль у здійсненні фінансового контролю належить спеціалізованим органам державної виконавчої влади з управління фінансами, для яких сама фінансова діяльність є основною. Вони становлять єдину підсистему фінансово-кредитних органів. Її очолює МФУ, яке здійснює контроль за виконанням ДБУ, за додержанням установами НБУ і

комерційних банків правил касового виконання ДБУ щодо доходів. Крім того, Мінфін України встановлює порядок ведення бухгалтерського обліку і складання звітності про виконання державного і місцевих бюджетів, кошторисів витрат бюджетних установ, встановлює форми обліку і звітності з касового виконання бюджетів.

Мінфін України здійснює контроль за випуском та обігом цінних паперів, веде загальний реєстр випуску цінних паперів в Україні, видає дозволи на здійснення діяльності з випуску й обігу цінних паперів, а також контролює зберігання й ефективність використання закріпленого за підприємствами, установами та організаціями державного майна. У межах встановлених повноважень Мінфін України проводить у міністерствах, інших центральних та місцевих органах виконавчої влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах та організаціях, в установах банків та інших фінансово-кредитних установах усіх форм власності перевірки фінансово-бухгалтерських документів, звітів, планів, кошторисів та інших документів щодо зарахування, перерахування і використання бюджетних коштів, а також одержує пояснення, довідки й відомості з питань, що виникають під час перевірки. Також Міністерство контролює додержання суб'єктами підприємницької діяльності законодавства, яке регулює питання видобутку, виробництва, використання і реалізації дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння тощо.

Для здійснення контролю МФУ має право:

- 1) одержувати у встановленому порядку від центральних та місцевих органів виконавчої влади, Ради міністрів АРК, органів місцевого самоврядування інформацію тощо;
- 2) одержувати у встановленому порядку матеріали щодо надходження та використання коштів цільових

бюджетних і державних позабюджетних фондів, їхні кошториси та звіти про їх виконання;

3) одержувати від центральних та місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій усіх форм власності дані, необхідні для здійснення контролю за раціональним і цільовим витрачанням коштів, що виділяються з бюджету;

4) одержувати у встановленому порядку від установ банків та інших фінансово-кредитних установ довідки про операції та стан поточних бюджетних рахунків підприємств, установ та організацій усіх форм власності, що використовують кошти ДБУ і державних позабюджетних фондів;

5) представляти КМУ за його дорученням під час розгляду питань про надання кредитів під гарантію КМУ у межах розміру державного боргу, затвердженого законом про ДБУ на відповідний рік.

Регіональні і місцеві фінансові органи контролюють використання коштів, виділених з вищестоящих бюджетів, ефективність використання коштів, виділених з позабюджетних фондів місцевих органів самоврядування, контролюють додержання вимог законодавства про використання коштів, виділених на оплату праці, утримання легкових автомобілів і службові відрядження; перевіряють правильність проведення виплат і компенсацій за рахунок державного і місцевого бюджетів.

Державне казначейство України (ДКУ). У сфері додержання бюджетного законодавства здійснює бухгалтерський облік усіх надходжень та витрат ДБУ; встановлює єдині правила ведення бухгалтерського обліку та складання звітності про виконання бюджетів, кошторисів, видає інструкції з цих питань та здійснює контроль за їх додержанням; здійснює контроль за

відповідністю платежів узятим зобов'язанням та бюджетним асигнуванням (ст. 112 БКУ [3]).

Державна аудиторська служба (ДАС). Її головне завдання – здійснення державного контролю за витрачанням коштів і матеріальних цінностей, їх збереженням, станом і достовірністю бухгалтерського обліку і звітності в міністерствах, відомствах, державних комітетах, державних фондах, бюджетних установах, а також на підприємствах та в організаціях, які отримують кошти з бюджетів усіх рівнів та державних валютних фондів, розроблення пропозицій щодо усунення виявлених недоліків і порушень та запобігання їм у подальшому.

Органи Держаудитслужби у сфері додержання бюджетного законодавства здійснюють контроль за: • цільовим та ефективним використанням коштів ДБУ та місцевих бюджетів; • цільовим використанням і своєчасним поверненням кредитів, одержаних під гарантію КМУ; • порядком ведення бухгалтерського обліку та достовірністю звітності про виконання Держбюджету та місцевих бюджетів, кошторисів.

Для вдосконалення фінансового контролю ДАС щомісячно надає ВРУ та МФУ узагальнені результати звітів про проведені перевірки.

Підрозділи ДАС у межах встановлених повноважень мають право:

1) ревізувати і перевіряти у міністерствах, державних комітетах та інших органах державної виконавчої влади, державних фондах, на підприємствах, в установах та організаціях грошові та бухгалтерські документи, звіти, кошториси й інші документи, що підтверджують надходження і витрачання коштів та матеріальних цінностей, проводити перевірки фактичної наявності цінностей (грошових сум, цінних паперів, сировини, матеріалів, готової продукції, устаткування тощо);

2) безперешкодного доступу на склади, у сховища, виробничі та інші приміщення для їх обстеження і з'ясування питань, пов'язаних з ревізією або перевіркою;

3) залучати на договірних засадах кваліфікованих фахівців відповідних міністерств, державних комітетів, інших органів державної виконавчої влади, державних фондів, підприємств, установ та організацій;

4) вимагати від керівників об'єктів, що ревізуються або перевіряються, проведення інвентаризацій основних фондів, товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів і розрахунків, у необхідних випадках опечатувати каси та касові приміщення, склади, архіви;

5) інші.

Державна податкова служба України. У сфері мобілізації фінансових ресурсів і формування доходної частини бюджетної системи України визначальне місце посідають органи ДПСУ. Безпосередньо організацію податкової роботи та здійснення фінансового контролю покладено на первинну ланку ДПС – податкові інспекції. ДПП у районах, містах без районного поділу, районах у містах, міжрайонні та об'єднані державні податкові інспекції виконують такі функції:

1) здійснюють контроль за додержанням законодавства про податки, інші платежі;

2) забезпечують облік платників податків, інших платежів, правильність обчислення і своєчасність надходження цих податків, платежів, а також здійснюють реєстрацію фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів;

3) контролюють своєчасність подання платниками податків бухгалтерських звітів і балансів, податкових декларацій, розрахунків та інших документів, пов'язаних з обчисленням податків, інших платежів, а також перевіряють достовірність цих документів щодо

правильності визначення об'єктів оподаткування і обчислення податків, інших платежів;

4) здійснюють у межах своїх повноважень контроль за законністю валютних операцій, додержанням встановленого порядку розрахунків із споживачами з використанням електронних контрольно-касових апаратів, товарно-касових книг, лімітів готівки в касах та її використанням для розрахунків за товари, роботи і послуги, а також за наявністю свідоцтв про державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності, ліцензій, патентів, інших спеціальних дозволів на здійснення деяких видів підприємницької діяльності;

5) ведуть облік векселів, що видаються суб'єктами підприємницької діяльності при здійсненні операцій з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах та щомісяця подають інформацію про це місцевим органам державної статистики; здійснюють контроль за погашенням векселів; видають суб'єктам підприємницької діяльності дозволи на відстрочення оплати (погашення) векселів із зазначених операцій;

6) інші.

Податкові органи уповноважені розглядати звернення громадян, підприємств, установ та організацій з питань оподаткування та, в межах своїх повноважень, з питань валютного контролю, а також скарги на дії посадових осіб державних податкових інспекцій. Для забезпечення всеохоплюючого і постійного фінансового контролю податкові органи подають у встановлені законодавством строки відповідним фінансовим органам та органам Державного казначейства України звіти про надходження податків та інших обов'язкових платежів.

Відповідні підрозділи податкової міліції в межах встановлених законодавством повноважень розшуковують платників, які ухиляються від оподаткування, а також

порушують справи про вчинені злочини у сфері оподаткування.

Для проведення перевірки працівники податкових органів, у тому числі податкової міліції, повинні мати службові посвідчення та посвідчення на перевірку. Посвідчення на перевірку має оформлятися на кожного працівника, який бере участь в оперативних перевірках суб'єктів підприємницької діяльності. Посвідчення є дійсним на зазначений у ньому час. Кожне видане посвідчення на перевірку друкується на бланку Державної податкової адміністрації і має бути зареєстровано в журналі обліку видачі посвідчень на перевірку. Порядок ведення журналу визначається головою відповідної державної податкової адміністрації. Працівники без належно оформленого посвідчення на перевірку не мають права брати участь у перевірках суб'єктів підприємницької діяльності.

Державна пробірна палата України (ДППУ). Спеціальний орган державного фінансового контролю, якому підпорядковані державні міжобласні інспекції та постійні контролери на підприємствах з виробництва дорогоцінних металів та обробки алмазів, їх завданням є здійснення контролю за випробуванням і зберіганням дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та виконання з ними операцій. Пробірному наглядові підлягають усі суб'єкти підприємництва незалежно від форм власності, а також громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності, що здійснюють вищезазначені види діяльності. Органи пробірної нагляду здійснюють випробування, контрольний аналіз та клеймування ювелірних та інших побутових виробів з дорогоцінних металів як вироблених в Україні, так і ввезених з-за кордону для продажу; роблять арбітражний контрольний аналіз для визначення вмісту дорогоцінних металів,

реєструють суб'єктів, які здійснюють операції з дорогоцінними металами та виконують інші функції.

Державний митний комітет України (Держмитком). У сфері митно-фінансового регулювання є основним органом фінансового регулювання – центральний орган державної виконавчої влади, підвідомчий КМУ. Комітет організовує здійснення митної політики, забезпечує ефективне функціонування митної системи, в межах своїх повноважень організовує та контролює виконання актів законодавства України про митну справу.

Завдання Держмиткому:

1) визначає і здійснює економічні та організаційні заходи щодо реалізації митної політики;

2) проводить роботу з удосконалення контролю за додержанням законодавства України про митну справу;

3) забезпечує використання засобів митно-тарифного і позатарифного регулювання під час переміщення товарів та інших предметів через митний кордон України;

4) здійснює контроль за додержанням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України;

5) розробляє і подає КМУ проекти програм розвитку та вдосконалення інфраструктури митних органів, соціального захисту їх працівників, забезпечення митних органів транспортом, технікою, спеціальними засобами та іншими матеріальними ресурсами, бере участь у підготовці відповідних державних комплексних програм;

6) забезпечує своєчасне і повне внесення до ДБУ мита, а також коштів, що надходять від діяльності митних органів і підлягають зарахуванню до ДБУ;

7) сприяє розвитку зовнішньоекономічних зв'язків, у т. ч. шляхом розширення мережі митниць та раціонального їх розміщення, тощо.

Нацбанк України (НБУ). Є основним контрольним органом у сфері грошово-кредитного обігу забезпечення фінансового контролю та банківського нагляду. У межах конституційних повноважень Рада НБУ розробляє Основні засади грошово-кредитної політики та здійснює контроль за її проведенням. НБУ здійснює нагляд за діяльністю комерційних банків, що є суб'єктами підприємницької діяльності, їх відділень, філій, представництв по всій території України. Такий нагляд спрямований на забезпечення стабільності банківської системи, захист інтересів вкладників шляхом зменшення ризиків у діяльності комерційних банків. Фінансовий контроль НБУ спрямований на скорочення зовнішніх і внутрішніх банківських ризиків: ліквідності, кредитних, валютних, облікового процента тощо. Стратегічну політику служби банківського нагляду НБУ визначають її контрольно-наглядові функції, які концентруються за кількома формами контролю.

Початковий контроль здійснюється з метою чітко й повно визначити вимоги для отримання ліцензії на проведення банківських операцій. Він проводиться на стадії державної реєстрації банків та їх філій і дає змогу ще до вирішення питання щодо відкриття банку впевнитися у його майбутній надійності. Основною метою початкового контролю є допущення на фінансово-кредитний ринок країни лише таких банків, умови діяльності яких відповідають встановленим НБУ обов'язковим вимогам і не створюють загрози інтересам їх клієнтів. Згідно з ЗУ «Про банки і банківську діяльність» [36] вимоги контролю передбачають подачу до НБУ для державної реєстрації відповідних установчих документів, що відповідають чинному законодавству України. Зазначені вимоги стосуються: • обсягу капіталу; • джерел внесків до статутних фондів банків; • фінансового стану засновників

банків; • кваліфікації, професійної придатності та ділової репутації керівників банку; • бізнес-плану, що визначає основні види діяльності, які банк планує здійснювати на найближчий рік, та стратегію діяльності банку на найближчі три роки.

Основними вимогами для отримання банківської ліцензії є: • наявність сплаченого та зареєстрованого підписного капіталу у розмірі, що встановлюється законодавством; • належна забезпеченість банку банківським обладнанням, комп'ютерною технікою, приміщеннями; • рівень професійної придатності керівників банку тощо.

Попередній контроль здійснюється з метою додержання вимог розумного (з оптимальним ризиком) ведення справ, заборони або обмежень окремих видів діяльності, відрахувань від резервів страхування активних операцій банків, які гарантують безпеку та стабільність банку і захист інтересів його клієнтів. Він базується на перевірці та аналізі звітності, що її надають комерційні банки до НБУ (документальна ревізія). Проведення документальної ревізії дає можливість проводити спостереження за динамікою економічних нормативів для визначення реальних можливостей та перспектив розвитку кожного конкретного банку, а також імовірності та причин виникнення можливих негативних явищ у його подальшій діяльності. Контроль включає також: заборону або обмеження банківської діяльності; встановлення обмежень щодо відрахувань при формуванні резервних фондів страхування активних операцій і контроль за їх виконанням; запровадження штрафних санкцій адміністративного і фінансового характеру.

Поточний контроль проводиться шляхом інспектування, здійснення комплексних і тематичних перевірок поточної діяльності банків та їх установ (ревізії

на місцях), а також розробки і вживання заходів щодо їх організаційного закріплення. При інспектуванні перевіряються такі аспекти: законність здійснюваних операцій; стан бухгалтерського обліку; діяльність служби внутрішнього банківського аудиту; достовірність звітів; відповідність законодавству локальних актів банківської установи тощо. Поточний контроль передбачає визначення методів і форм перевірки банків, розробку заходів їх організаційного зміцнення і фінансового оздоровлення та їх застосування.

Основні вимоги поточного контролю: проведення комплексних і тематичних перевірок банків; надання керівництву банків рекомендацій щодо поліпшення діяльності за результатами інспектування; застосування санкцій до банків, які порушили законодавчо-нормативні акти, що регулюють банківську діяльність; прийняття рішень за підсумками інспектування. НБУ України здійснює банківський нагляд на індивідуальній та консолідованій основі і застосовує заходи впливу за порушення вимог законодавства щодо банківської діяльності.

Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку (ДКЦПФР). Згідно з пунктом 9 ст. 8 *«Основні функції органу державного фінансового контролю»* Закону *«Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні»* [73] до повноважень Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку віднесено проведення перевірок та ревізій фінансово-господарської діяльності емітентів, осіб, що здійснюють професійну діяльність на ринку цінних паперів, фондових бірж та саморегульованих організацій. Такі перевірки та ревізії проводяться Комісією самостійно чи разом з іншими відповідними органами. При цьому згідно з абз. 4 ч. 2 ст. 9 зазначеного Закону [73] уповноважені особи Комісії мають право залучати за

погодженням з відповідними центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевої влади та самоврядування, підприємствами і об'єднаннями їх спеціалістів, депутатів місцевих Рад (за їх згодою) для проведення перевірок та ревізій.

Виходячи з положень статей 3 та 8 Закону *«Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні»* [92] (*втратив чинність*), перевірки та ревізії фінансово-господарської діяльності є одним із засобів контролю за дотриманням чинного законодавства про цінні папери, який (контроль), у свою чергу, є однією з форм державного регулювання ринку ЦП, що згідно із статтею 5 зазначеного Закону [92] здійснюється Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Інші державні органи здійснюють контроль за діяльністю учасників ринку цінні паперів у межах своїх повноважень, визначені чинним законодавством.

До учасників фондового ринку згідно із Законом *«Про цінні папери та фондовий ринок»* [43] відносяться емітенти, інвестори, саморегулювальні організації та професійні учасники фондового ринку. Згідно із статтею 6 Закону *«Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)»* [30] державне регулювання у сфері спільного інвестування здійснює Комісія відповідно до Закону *«Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні»* [92]. (*втратив чинність*).

До державних органів, що здійснюють контроль за діяльністю учасників фондового ринку, відносяться також контролюючі органи, визначені у ст. 5 Указу Президента від 23.07.98 *«Про деякі заходи з дерегулювання підприємницької діяльності»* [93], які мають право проводити планові та позапланові виїзні і перевірки фінансово-господарської діяльності суб'єктів підприєм-

ницької діяльності з питань, віднесених до компетенції цих органів згідно з чинним законодавством.

Крім того, у ч. 3 ст. 5 зазначеного Указу [93] указується, що здійснення планових позапланових виїзних перевірок іншим органам, окрім указаних у його ст. 5 (ч 1), забороняється; дозволено: податковим та митним органам, державному казначейству. Але у ч. 1 ст. 5 зазначеного Указу відсутні питання контролю за випуском та обігом цінних паперів та їх похідних. При цьому вимоги щодо порядку організації та координації проведення перевірок, встановлених цим Указом, поширюються на контролюючі органи, які визначені в ньому, у якому відсутня ДКЦПФР.

Зазначене також встановлюється Постановою КМУ від 23.10.13 № 805 *«Про затвердження Порядку координації одночасного проведення планових перевірок (ревізій) контролюючими органами та органами державного фінансового контролю»* [73], де вказується, що координації проведення планових виїзних перевірок стосуються органів виконавчої влади, уповноважених здійснювати контроль за нарахуванням і сплатою податків та зборів (обов'язкових платежів), до яких Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку не належить.

Виходячи з вищевикладеного, вимоги порядку, термінів та координації проведення перевірок суб'єктів підприємницької діяльності, згідно з Указом *«Про деякі заходи з дерегулювання підприємницької діяльності»* [93] та Порядку координації одночасного проведення планових перевірок (ревізій) контролюючими органами та органами державного фінансового контролю [73], на Державну комісію з цінних паперів та фондового ринку не поширюються. Проведення перевірок та ревізій фінансово-господарської діяльності емітентів, осіб, що здійснюють професійну діяльність на ринку цінних паперів, фондових бірж та саморегульованих організацій здійснюється ДКЦПФР

згідно із повноваженнями, встановленими Законом «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» [92].

4. Відповідальність за порушення законодавства з фінансових питань

Сьогодні існування великої кількості дублюючих один одного правових норм та постійні зміни у вітчизняному законодавстві прямо впливають на роботу всієї правової системи України. Це негативно позначається на визначенні економіко-правових та організаційних передумов адміністративних відносин, що виникають внаслідок притягнення до відповідальності за порушення законодавства з фінансових питань. Оскільки за правовою природою фінансово-правова відповідальність близька до адміністративної, особливого значення набуває проблема їх співвідношення та особливості адміністративної відповідальності за порушення фінансового законодавства.

Адміністративна відповідальність як одна із видів юридичної відповідальності є важливим методом державного управління, що за допомогою примусу забезпечує порядок і урегульованість у всіх сферах життя суспільства. Поняття адміністративної відповідальності за порушення законодавства з фінансових питань являє собою передбачений нормами адміністративного права обов'язок особи нести за свої неправомірні винні дії в сфері конкретних фінансових відносин покарання у вигляді певного адміністративного утримання, яке здійснюється компетентними органами чи їх представниками.

Як свідчить практика, підставами застосування заходів адміністративної відповідальності можуть бути не тільки адміністративні правопорушення, а й інші види правопорушення в т.ч. фінансові. Дослідження

ефективності фінансових санкцій до таких правопорушень (штраф і пеня, що застосовуються до ЮО в адміністративному порядку) потребує уваги юридичної науки з огляду на реформування і систематизацію адміністративно-деліктного законодавства.

Відповідальність виявляється у застосуванні санкцій: при фінансово-правовій відповідальності вони можуть застосовуватися одночасно з іншими санкціями (наприклад, можуть призупинятися бюджетні асигнування та застосовуватись адміністративна або кримінальна відповідальність). На сьогодні виникає потреба у фінансовому процесі, оскільки існує лише адміністративний процес.

Нерозвиненість адміністративного процесу вимагає адміністративної реформи, це необхідно для державного нормативного регулювання в галузі адміністративного і фінансового права. Мало звертається уваги на застосування в адміністративному процесі фінансових санкцій. Дослідження адміністративної відповідальності переважно провадяться у межах охоронної концепції або ж розглядаються управлінські аспекти у концепції адміністративної відповідальності (Д. Лук'янець).

На даний час основною нормою, де передбачена адміністративна відповідальність за порушення фінансового законодавства є ст. 164² КУпАП [7]. Але відповідно до ст. 2 *«Законодавство України про адміністративні правопорушення»* КУпАП його положення поширюються і на адміністративні правопорушення, відповідальність за вчинення яких передбачена законами, не включеними до Кодексу. Адміністративна відповідальність за правопорушення, встановлені КУпАП, настає (ст. 9 *«Поняття адміністративного правопорушення»*), якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до

закону кримінальної відповідальності (наприклад, ст. 212 «Ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів» ККУ [8]).

Згідно зі ст. 164² КУпАП «Порушення законодавства з фінансових питань» передбачено накладення штрафу (за ст. 27) це — грошове утримання, що накладається на громадян і посадових осіб за адміністративні правопорушення у випадках і розмірі, встановлених кодексом та іншими законами України від 8 до 15 НМДГ, а ті самі дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за одне з правопорушень, зазначених у частині першій цієї статті, — тягнуть за собою накладення штрафу від 10 до 20 НМДГ. Але згідно з ПК України [6] органам державної податкової служби надано право застосовувати до платників податків фінансові (штрафні) санкції, стягувати до бюджетів та державних цільових фондів суми недоїмки, пені у випадках, порядку та розмірах, встановлених законами України.

Але фінансовий штраф відрізняється від адміністративного за порядком застосування:

– фінансовий штраф не може бути замінено іншим утриманням;

– уповноважений орган не може за своїм розсудом звільняти від його сплати;

– виключається можливість утримання штрафу і оскарження постанови про накладення штрафу в порядку провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Виходячи з предмета правового регулювання, адміністративні правовідносини виникають з виконавчо-розпорядчої діяльності державних органів, а фінансові лише з фінансової діяльності держави. За способом охорони правопорядку фінансово-правова відповідальність

є видом майнової (правовідновлювальної) відповідальності, а адміністративна – видом штрафної (каральної).

З аналізу ст. 164² КпАПУ [7], можна виділити сім видів правопорушень:

1) приховування в обліку валютних та інших доходів, непродуктивних витрат і збитків;

2) відсутність бухгалтерського обліку або ведення його з порушенням установленого порядку;

3) внесення неправдивих даних до фінансової звітності, неподання фінансової звітності;

4) несвоєчасне або неякісне проведення інвентаризації грошових коштів і матеріальних цінностей;

5) порушення правил ведення касових операцій;

6) перешкоджання працівникам державної контрольно-ревізійної служби у проведенні ревізій та перевірок;

7) невжиття заходів з відшкодування з винних осіб збитків від недостач, розтрат, крадіжок і безгосподарності.

Систематизувавши норми ст. 164² КУпАП, їх можна об'єднати в 4 групи правопорушень.

1. Перша група – порушення правил ведення бухгалтерського обліку:

1) загальних правил: відсутність бухгалтерського обліку або ведення його з порушенням встановленого порядку;

2) порушення правил обліку доходів і видатків підприємства, а саме: • приховування в обліку валютних та інших доходів, непродуктивних витрат і збитків; • внесення неправдивих даних до бухгалтерської або статистичної звітності; • несвоєчасне або неякісне проведення інвентаризації грошових коштів і матеріальних цінностей.

2. Друга група – порушення правил порядку проведення перевірок, ревізій (інших методів фінансового контролю): перешкоджання працівникам державної контрольно-ревізійної служби у проведенні ревізій та перевірок.

3. Третя група – порушення правил ведення певних фінансово-господарських операцій: правил ведення касових операцій.

4. Четверта група – порушення правил ліквідації наслідків від вчинених фінансових протиправних діянь: невжиття заходів щодо відшкодування з винних осіб збитків від недостач, розтрат, крадіжок і безгосподарності.

Перша група стосується порушення правил ведення бухгалтерського обліку. Насамперед загальних правил: відсутність бухгалтерського обліку або ведення його з порушенням встановленого порядку. Посилання на це правило існує ЗУ «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [37]. У цьому ЗУ описано весь порядок та терміни бухгалтерського обліку та фінансової звітності, вказані конкретні суб'єкти відповідальності (ст. 8 – власник (власники) або уповноважений орган (посадова особа), ліквідаційна комісія тощо), чого немає в КУпАП.

До **першої групи** правопорушень з фінансових питань також відносяться порушення правил обліку доходів і видатків підприємства (які впливають на правильність обчислення та сплати податків, інших обов'язкових платежів), а саме:

– приховування в обліку валютних та інших доходів, непродуктивних витрат і збитків. Але паралельно з нормами КпАПУ у ст. 10 Декрету КМУ «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» [37] (*втратив чинність на підставі ЗУ «Про валюту і валютні операції»* [42]) зазначено, що «несвоєчасне подання, приховування або перекручення звітності про валютні

операції тягне за собою відповідальність», передбачену ст. 16 цього Декрету, а саме адміністративну або кримінальну відповідальність згідно з чинним законодавством України. У даному Декреті до резидентів, нерезидентів, винних у порушенні правил валютного регулювання і валютного контролю, застосовуються такі міри відповідальності (фінансові санкції), як штраф у сумі, еквівалентній сумі (вартості) зазначених валютних цінностей, перерахованій у валюту України за обмінним курсом НБУ на день здійснення таких операцій, або штраф у розмірі, що встановлюється НБУ (хоча в КУпАП передбачені зовсім інші штрафи);

– внесення неправдивих даних до бухгалтерської або статистичної звітності. ПК України [6] є спеціальним законом з питань оподаткування, який встановлює також порядок нарахування і сплати штрафних санкцій, що застосовуються до платників податків контролюючими органами. Штрафи є платою у фіксованій сумі або у вигляді % від суми податкового зобов'язання (без урахування пені та штрафних санкцій), яка справляється з платника податків у зв'язку з порушенням ним правил оподаткування, визначених у ПКУ.

Другу групу правопорушень з фінансових питань формують «порушення правил порядку проведення перевірок, ревізій (інших методів фінансового контролю)»: перешкоджання працівникам державної контрольно-ревізійної служби у проведенні ревізій та перевірок. Відповідно до ст. 8 Закону «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні» (сьогодні діє у редакції Закону «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» [35]) органи контрольно-ревізійної служби розглядають листи, заяви і скарги громадян про факти порушення законодавства з фінансових питань. Звернення, де повідомляється про крадіжки, розтрата,

недостачі, інші серйозні правопорушення, негайно пересилаються правоохоронним органам для прийняття рішення згідно з чинним законодавством. Відповідно до ст. 10 цього Закону [35] органу державного фінконтролю надається право безперешкодного доступу при проведенні ревізій на склади, у сховища, виробничі та інші приміщення, що належать підконтрольним установам, для їх обстеження і з'ясування питань, пов'язаних з ревізією; за рішенням суду призупиняти видаткові операції за рахунками у банках та інших фінансових установах у разі, коли керівництво об'єкта, на якому необхідно провести ревізію, перешкоджає працівнику державної контрольно-ревізійної служби виконувати свої обов'язки; у судовому порядку стягувати у дохід держави кошти, одержані підконтрольними установами, за незаконними угодами, без встановлених законом підстав та з порушенням чинного законодавства; накладати у випадках, передбачених законодавчими актами, на керівників та інших службових осіб підконтрольних установ, адміністративні утримання.

Третя група стосується «порушення правил ведення певних фінансово-господарських операцій: порушення правил ведення касових операцій». Тлумачення даної норми дає підстави вважати, що йдеться про порушення правил ведення операцій з готівкою як з боку підприємств, так і банків, але розрахунково-касові операції включають готівкове та безготівкове їх ведення. Наприклад, відповідно до Постанови Правління НБУ «Про затвердження Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні» [89] відповідальність за дотримання порядку ведення операцій з готівкою покладається на підприємців, керівників підприємств. Особи, винні в порушенні порядку ведення зазначених операцій, притягуються до відповідальності у встановленому законодавством порядку. У разі виявлення

порушень названого порядку органи державної податкової служби України застосовують до порушників штрафні санкції на підставі подання органів контролю згідно із законодавством України. Відповідно до ПКУ [6] органи державної податкової служби мають право застосовувати до платників податків, які у встановлений законом строк не повідомили про відкриття або закриття рахунків у банках, а також до установ банків, що не подали відповідним органам державної податкової служби у передбачений законом строк повідомлень про закриття рахунків платників податків або розпочали здійснення видаткових операцій за рахунком платника податків до отримання повідомлення відповідного органу державної податкової служби про взяття рахунку на облік в органах державної податкової служби, фінансові (штрафні) санкції у розмірі двадцяти нмдг.

До четвертої групи правопорушень з фінансових питань відносять порушення правил ліквідації наслідків від вчинених фінансових протиправних діянь: невжиття заходів щодо відшкодування з винних осіб збитків від недостач, розтрат, крадіжок і безгосподарності. Але вже в ст. 14 *«Обов'язковість судових рішень»* Кодексу адміністративного судочинства України [94] постанови та ухвали суду в адміністративних справах, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання на всій території України. Невиконання судових рішень тягне за собою відповідальність, встановлену законом. У ч. 2 ст. 166 КУпАП [7] в разі необхідності суд може постановити окрему ухвалу про наявність підстав для розгляду питання щодо притягнення до відповідальності осіб, рішення, дії чи бездіяльність яких визнаються протиправними.

На сьогодні як такий фінансовий процес відсутній, існує лише адміністративний, але останній не в змозі охопити всі відносини, що виникають при притягненні до

адміністративної відповідальності за порушення законодавства з фінансових питань. Отже, необхідні зміни норм КУпАП, що може суттєво вплинути на:

- якість здійснення організації державного і корпоративного контролю за фінансовими операціями;
- визначення повного переліку правопорушень з фінансових питань, внаслідок яких настає саме адміністративна відповідальність;
- зменшення правопорушень, пов'язаних з веденням бухгалтерського обліку, інвентаризацією, перешкоджанням у проведенні ревізій та перевірок, невжиттям заходів з відшкодування з винних осіб збитків і т.п., що, в свою чергу, сприятиме збільшенню надходжень до бюджетів всіх рівнів, розвитку економіки України.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Поняття і основні принципи фінансового контролю.
2. Завдання і функції фінансового контролю.
3. Об'єкт фінансового контролю.
4. Види фінансового контролю.
5. Методи фінансового контролю.
6. Ревізія. Класифікація.
7. Суб'єкти фінансового контролю.
8. Організація фінансового контролю.
9. Повноваження ДП(Ф)СУ при здійсненні фінансового контролю.
10. Повноваження ДКРУ при здійсненні фінансового контролю.
11. НБУ, ДКЦПФР і фінансовий контроль.
12. Поняття адмінвідповідальності з фінансових питань. Джерела.
13. Виявлення правопорушень та адмінвідповідальності з фінансових питань.

ТЕМА 4.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ

ПЛАН

1. Юридична природа фінансової діяльності держави.
2. Функції органів державної влади у сфері фінансової діяльності держави.
3. Фінансові повноваження органів місцевого самоврядування.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- зрозуміти предмет та об'єкт фінансової діяльності держави, суб'єктний склад фінансових відносин;
- ознайомитись із фінансовими повноваження органів держави і місцевого самоврядування;
- охарактеризувати функції органів державної влади у сфері фінансової діяльності держави.

1. Юридична природа фінансової діяльності держави

Як відомо потреба фінансів робить абсолютно необхідною діяльність щодо управління ними і відповідно цього фінансова діяльність держави є її діяльністю щодо формування, розподілу й використання централізованих і децентралізованих грошових фондів із метою забезпечення здійснення функцій держави, завдань соціально-економічного характеру, управління, обороноздатності, діяльності державних органів. Зміст фінансової діяльності є проявом усіх функцій держави, оскільки реалізація будь-якої державної функції вимагає відповідного фінансового

забезпечення. І тому в залежності від змісту і характеру державних функцій ця діяльність здійснюється як

- 1) як реалізація державної влади, і
- 2) як виконавчо-розпорядницька діяльність – реалізація державного управління.

Фінансова діяльність, виступаючи необхідним складником механізму соціального управління, забезпечує спрямування фінансових ресурсів у відповідні галузі економіки, управління, соціальну сферу. А відтак їй характерні певні особливості:

1) на відміну від однорідних сфер державної діяльності, вона має міжгалузевий, загальний характер, оскільки забезпечення фінансовими ресурсами спрямовано на всі галузі і сфери державного управління, галузь контролю;

2) фінансову діяльність реалізують як державні органи, так і органи місцевого самоврядування (в деяких випадках її реалізують через спільну діяльність цих органів);

3) фінансова діяльність поєднує як безпосереднє управління з використанням імперативних методів (щодо державних підприємств і т.д.), так і непряме, рекомендаційне управління (щодо грошових ресурсів недержавних юридичних осіб, фізичних осіб);

4) фінансову діяльність здійснюють через діяльність як представницьких, так і виконавчих органів влади.

Об'єктом фінансової діяльності є відносини, що регулюють рух державних грошових фондів на всіх стадіях їхнього обороту (формування, розподіл, використання). При цьому **суб'єктний склад фінансових відносин** традиційний: • держава – і суб'єкт (і влада), • територіальні громади, • юрособи та фізособи.

Використання фінансів, фінансову діяльність здійснюють усі органи державної влади та місцевого

самоврядування. Залежно від повноважень таких органів та їхнього правового статусу визначається обсяг їх участі у фінансовій діяльності.

Зміст фінансової діяльності за стадіями руху фінансів:

1) на стадії формування централізованих і децентралізованих фондів створюють бюджетні фонди (Держбюджет і місцеві бюджети), децентралізовані фонди;

2) На стадії розподілу коштів існує три рівні здійснення фінансової діяльності: • на рівні формування грошових фондів, що відбувається, наприклад, під час надходження коштів у бюджети (податок з доходів фізичних осіб, наприклад, поділяють під час сплати на частини, що надходять до місцевих бюджетів різних видів); • власне розподіл охоплює рух коштів, уже закріплених за окремими бюджетами, на фінансування державних завдань і функцій; • перерозподіл, який здійснюють через механізми непрямих податків, мита, трансфертів;

3) на стадії використання державних коштів фінансову діяльність розподіляють за різними напрямками (галузями, регіонами тощо);

4) завершальна стадія – контроль за рухом грошових фондів. При тому, що з однієї сторони його здійснюють на кожній стадії руху коштів, а іншої, він виступає як підсумковий етап у русі грошових ресурсів, що поєднує підсумково-звітні дії.

Як і будь-які інші види діяльності фінансову діяльність здійснюють згідно з такими принципами: **1) законності; 2) плановості; 3) гласності; 4) системності.**

Принципи фінансової діяльності, характеризуючи й розкриваючи її зміст, створюють умови для здійснення функцій фінансової діяльності.

Методи фінансової діяльності – засоби, прийоми, за допомогою яких держава, вповноважені нею органи здійснюють мобілізацію, розподіл і використання централізованих і децентралізованих грошових фондів.

В основі вибору конкретного методу фінансової діяльності лежать кілька факторів: • стадія фінансової діяльності держави, руху грошових фондів; • форма власності на кошти, що переходять державі; • джерела державних доходів; • мета, на яку використовують грошові ресурси на конкретному етапі розвитку держави; • співвідношення між доходами й витратами.

Залежно від стадії руху грошових фондів застосовуються наступні методи.

1. Методи мобілізації грошових ресурсів:

1) метод обов'язкової мобілізації реалізує безумовні імперативні обов'язки, їхнє виконання, гарантії, що забезпечують це виконання. Реалізують його насамперед через форми податкових платежів, інших безумовних і обов'язкових зборів. Імперативно визначають і гарантують вид платежу, платника, об'єкт, ставку, розмір, терміни, засоби забезпечення тощо;

2) метод добровільної мобілізації припускає переважно диспозитивні засоби забезпечення фінансових надходжень, механізми кредитування (внески населення, придбання державних цінних паперів, лотерейних білетів тощо).

2. Методи розподілу грошових ресурсів:

1) метод фінансування становить цільову, планову, безоплатну й безповоротну передачу державних коштів із бюджетів на визначені цілі, завдання, реалізацію державних функцій;

2) метод кредитування означає цільову, відплатну, термінову і поворотну передачу коштів, здійснювану на

платній основі і поєднує два різних за змістом способи: • державне, і • банківське кредитування.

3. Методи використання грошових ресурсів:

1) залежно від спрямованості видатків: • **пооб'єктний** – припускає спрямування грошових ресурсів на фінансування певних об'єктів (майнових комплексів тощо); • **посуб'єктний** – виділення й передача коштів окремим суб'єктам (конкретним розпорядникам чи одержувачам бюджетних коштів – окремим особам, категоріям осіб або регіонам);

2) залежно від форми надходження грошових ресурсів: • безготівкові грошові перерахування, розрахунки; • готівкові кошти.

Методи фінансової діяльності не є застиглими формами реалізації руху грошових фондів, її забезпечення. Природно, вони можуть змінюватися з часом, набувати нового змісту. В основі цих змін лежать перетворення самої держави, зміна її економічної моделі та політичної системи. Наприклад, з початку 90-х років ХХ століття досить активно розвивався метод обов'язкових мобілізацій, формувалась податкова система, яку в радянський період застосовували дуже стримано (соціальна держава), тощо.

Фінансову діяльність держави здійснюють у різних формах класифікацію яких можна здійснювати за різними підставами:

1) за юридичними формами, властивостями: • права; • не врегульована нормами права;

2) за організаційними формами: • створення централізованих фондів коштів; • формування де централізованих грошових фондів;

3) за змістом інститутів фінансової діяльності: • у галузі бюджетної діяльності; • у галузі податкового

регулювання; • у сфері кредитування; • у галузі валютного регулювання; • у сфері фінансового контролю;

4) тощо.

2. Функції органів державної влади у сфері фінансової діяльності держави

Представницькі органи та органи державної виконавчої влади забезпечують регулювання та управління державними фінансами в межах, визначених чинним законодавством, в першу чергу КУ. У їх сферу безпосередньо державного управління входять лише відносини у сфері державних фінансів, тобто відносини у сфері мобілізації, розподілу й витрачання фондів коштів, виключно якими можуть оперувати органи державної влади.

На формування завдань і функцій держави у сфері ринкових відносин впливає:

1) грошова система, яка опосередковує рух ресурсів і використовується як важіль державного регулювання;

2) фінансова система, що спирається на грошову, забезпечує перерозподіл коштів в економічній системі, нагромадження інвестиційних ресурсів і розширене відтворення;

3) бюджетно-податкова система – є складовою фінансової системи і доповнює її дію, утримуюча частину коштів і перерозподіляюча їх на потреби, що не забезпечуються дією ринкових механізмів, встановлює міру участі окремих економічних суб'єктів у фінансуванні суспільних потреб;

4) структура економіки;

5) соціальна політика, що тісно пов'язана з бюджетною, створює умови для нормального життя населення, забезпечує суспільну впевненість і стабільність, формує довіру населення до урядової політики і

безпосередньо створює стимули до збереження державного ладу;

б) зовнішньоекономічні відносини, що діють через валютно-грошові відносини, зовнішню торгівлю і міжнародний рух капіталів.

Щоб гарантувати реальну національну безпеку, які є чинником і міжнародної безпеки, державна економічна (у т.ч. фінансова) політика повинна забезпечувати збалансований розвиток усіх названих підсистем і елементів.

Додатково до своєї ролі законодавця та регулятора фінансового ринку держава водночас діє на ринку • як кредитор та позичальник, • як акціонер та емітент акцій. Держава є • найбільшим позичальником на фінансовому ринку, • власником найбільшої кількості цінних паперів українських підприємств та • найбільшим продавцем корпоративних цінних паперів.

Виходячи з принципу балансу функцій гілок влади, КУ наділяє представницьку владу правом формувати бюджет та контролювати його виконання, а виконавчу – правом його виконувати.

Оскільки виконання завдань держави вимагає від кожного її органу виконання певних повноважень та здійснення конкретної фінансової роботи у фінансовій діяльності беруть участь усі як представницькі, так і виконавчі державні органи. Проте масштаби їх фінансової діяльності і міра участі неоднакові внаслідок відмінностей у завданнях та правовому статусі кожного з цих органів.

Фінансові повноваження ВРУ:

1) Затвердження ДБУ, прийняття рішення щодо звіту про його виконання;

2) Затвердження рішень про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також про одержання

Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Державним бюджетом України, здійснення контролю за їх використанням;

3) ВРУ відповідно до ст. 9 КУ [1] надає згоду на обов'язковість чинних міжнародних договорів, які після ратифікації стають частиною національного законодавства. Особливо важливого значення такі договори набули у сфері регулювання податкових і банківських відносин та державного кредиту;

4) ВРУ належить також призначення посадових осіб державних органів, що мають компетенцію у сфері фінансової діяльності. Зокрема, виключною компетенцією парламенту є призначення та звільнення з посади Голови та членів Рахункової палати України, Голови НБУ та половини складу Ради НБУ. Верховна Рада затверджує кошторис парламенту та структуру його апарату.

Президент України. Внаслідок свого особливого правового статусу Президент України здійснює керівництво фінансовою діяльністю, зокрема, шляхом підписання законів або застосування процедури вето; призначає голів місцевих державних адміністрацій і припиняє їхні повноваження на цих посадах; призначає половину складу Ради НБУ та пропонує кандидатуру на посаду Голови НБУ.

У межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, Президент може створювати для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби. На основі та на виконання Конституції і Законів Президент видає Укази і Розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України.

Кабінет міністрів України. КМУ наділений значними повноваженнями у сфері фінансової діяльності і

є вищим органом у системі органів виконавчої влади. У питаннях фінансової діяльності уряд відповідальний перед ВРУ у межах, передбачених КУ.

КМУ забезпечує:

1) економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави;

2) забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики, політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування;

3) розробляє проект закону про держбюджет і забезпечує виконання його вже затвердженого ВРУ, подає ВРУ звіт про його виконання.

Відповідно до ст. 33 БКУ [3] КМУ подає до ВРУ проект Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період.

Проект Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період містить пропозиції КМУ щодо:

1) граничного розміру дефіциту (профіциту) ДБУ у процентах до прогнозного річного обсягу валового внутрішнього продукту;

2) частки прогнозного річного обсягу валового внутрішнього продукту, що перерозподіляється через зведений бюджет України;

3) граничного обсягу державного боргу та його структури;

4) питомої ваги обсягу міжбюджетних трансфертів у видатках ДБУ і коефіцієнта вирівнювання для місцевих бюджетів;

5) питомої ваги капітальних вкладень у видатках ДБУ та пріоритетних напрямів їх використання;

б) взаємовідносин ДБУ з місцевими бюджетами в наступному бюджетному періоді;

7) змін до законодавства, прийняття яких є необхідним для реалізації бюджетної політики держави;

8) переліку головних розпорядників коштів ДБУ;

9) захищених статей видатків бюджету;

10) обґрунтування необхідності поділу бюджету на загальний та спеціальний фонди.

Уряд України здійснює також багато інших функцій, безпосередньо чи опосередковано пов'язаних з управлінням державними фінансами та регулюванням відносин у сфері обігу фінансів.

Водночас фінансова діяльність держави здійснюється через особливі органи, які реалізують і скеровують її відповідно до наданих повноважень. На відміну від вищих органів законодавчої і виконавчої влади, що забезпечують стратегічне, загальне керівництво фінансами, вони забезпечують організацію оперативного управління фінансами. Насамперед це спеціалізовані державні органи виконавчої влади, склад і структура яких зумовлені рівнем розвитку та потребами національної економіки, її державним устроєм та історичним розвитком країни.

До спеціалізованих органів належать державні органи, що здійснюють фінансову діяльність у зв'язку з виконанням своїх основних обов'язків та функцій шляхом реалізації своїх повноважень. Це, наприклад, спеціально створена система фінансово-кредитних органів для управління фінансами та здійснення контролю у цій сфері, компетенція якої охоплює усі ланки фінансової системи – бюджет, позабюджетні цільові фонди, децентралізовані фонди підприємств, установ, організацій, страхування та кредитування. До них відносять МФУ, Державне казначейство України, НБУ. Спеціальні повноваження у

сфері фінансового контролю покладено на органи ДПСУ та органи державного аудиту.

Рахункова палата України посідає окреме місце у цій системі — це вищий контрольний орган. Фінансовою базою будь-якої держави є її бюджет, через який перерозподіляється основна частина фінансових ресурсів, оскільки без публічного контролю бюджет не може бути реальним.

Закон «Про Рахункову палату» від 02.07.15 діє з 08.08.15 [41]. Протягом 1998-2000 років було кілька справ, які розглянув Конституційний Суд України, пов'язаних зі змістом Закону «Про Рахункову палату» та визначенням меж її компетенції.

Рахункова палата України регулярно інформує ВРУ, її комітети про хід виконання ДБУ та стан погашення внутрішнього і зовнішнього боргу України, про результати здійснення інших контрольних функцій, а також організувати і проводити оперативний контроль за використанням коштів ДБУ за звітний період. Рахункова палата здійснює свою діяльність самостійно, незалежно від будь-яких інших органів держави.

Компетенцією контрольно-рахункових органів є виявлення порушень фінансової дисципліни, вжиття заходів щодо їх припинення та запобігання порушенням законності у фінансовій сфері. Одним із принципів здійснення контролю є принцип плановості.

До складу Рахункової палати входять Голова Рахункової палати та члени Рахункової палати: Перший заступник і заступник Голови, головні контролери та Секретар Рахункової палати. Для здійснення своєї діяльності Рахункова палата має апарат. Структуру і штатний розпис апарату Рахункової палати затверджує колегія Рахункової палати за поданням Голови Рахункової

палати у межах бюджетних коштів, передбачених на її утримання.

Для розгляду питань планування та організації роботи Рахункової палати, методології контрольно-ревізійної діяльності, прийняття колегіальних рішень і підготовки висновків з матеріалів перевірок, ревізій, обстежень та експертиз, а також підготовки звітів та інформаційних повідомлень створено колегію Рахункової палати. До складу колегії Рахункової палати входять Голова Рахункової палати, Перший заступник і заступник Голови, а також головні контролери – керівники департаментів Рахункової палати, Секретар Рахункової палати.

Голова Рахункової палати призначається на посаду ВРУ терміном на 6 років з правом призначення на другий термін. Одна і та сама особа не може обіймати таку посаду понад 2 строки. Призначення Голови Рахункової палати проводиться таємним голосуванням шляхом подачі бюлетенів.

Перший заступник і заступник Голови, головні контролери та Секретар Рахункової палати призначаються на посаду ВРУ поданням Голови Рахункової палати шляхом таємного голосування за списком терміном на 7 років у порядку, встановленому для призначення Голови Рахункової палати.

Згідно з Указом Президента від 19.09.00 «Про заходи щодо підвищення ефективності контролю за використанням бюджетних коштів» [53] з метою забезпечення законності та підвищення ефективності використання бюджетних коштів у 2004 рр розпочалося створення представництв Рахункової палати у регіонах.

До єдиної системи органів державного управління фінансами в Україні входять МФУ, МФ АРК, фінансові управління обласних, Київської і Севастопольської міських

державних адміністрацій, фінансові відділи районних, міських і районних у містах державних адміністрацій, які діють у межах відповідних положень.

Міністерство фінансів України – центральний орган виконавчої влади, підпорядкований КМУ. У своїй діяльності Мінфін України керується Конституцією [1], законами України, актами Президента України, КМУ та Положенням про МФУ, затвердженим Постановою КМУ від 20.08.14 № 375 [95].

На Мінфін України покладено завдання забезпечення проведення єдиної державної фінансової, бюджетної, податкової політики, спрямованої на реалізацію визначених завдань економічного та соціального розвитку України, здійснення координації діяльності у цій сфері інших центральних органів виконавчої влади. Мінфін України також узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його повноважень, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавства та у встановленому порядку вносить їх на розгляд КМУ.

У межах своїх повноважень Мінфін організовує виконання актів законодавства та здійснює систематичний контроль за їх реалізацією.

Основні завдання МФУ:

1) забезпечення формування та реалізація державної фінансової та бюджетної політики, державної політики у сфері державного пробірних контролю, бухгалтерського обліку та аудиту, випуску та проведення лотерей;

2) забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері контролю за дотриманням бюджетного законодавства, державного внутрішнього фінансового контролю, казначейського обслуговування бюджетних коштів, запобігання і протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму;

3) забезпечує формування та реалізацію єдиної державної податкової і митної політики, державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового та митного законодавства, державної фінансової політики у сфері співробітництва з іноземними державами, банками і міжнародними фінансовими організаціями, а також законодавства з питань сплати єдиного внеску, державної політики у сфері видобутку, виробництва, використання та зберігання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органічного утворення та напівдорогоцінного каміння, їх обігу та обліку;

4) розробка проекту ДБУ;

5) забезпечення концентрації фінансових ресурсів на пріоритетних напрямках соціально-економічного розвитку України;

6) забезпечення ефективного використання бюджетних коштів та здійснення у межах своєї компетенції державного фінансового контролю тощо;

7) забезпечення формування державної політики у сфері організації та контролю за виготовленням цінних паперів, документів суворої звітності;

Як орган, що визначає загальну державну податкову політику Мінфін розробляє:

- пропозиції щодо її формування, визначає порядок подання центральними та місцевими органами виконавчої влади необхідних матеріалів для проведення аналізу ефективності діяльності податкової системи та пропозицій щодо її удосконалення;
- проводить аналітичні дослідження впливу податкової політики на економічне зростання та ефективність дії системи оподаткування;
- прогнозує й моделює на поточний період та на перспективу податкові надходження

до бюджету, готує пропозиції щодо ефективного розподілу фінансових ресурсів для забезпечення державних витрат.

Для погодженого вирішення найважливіших питань, що належать до компетенції Мінфіну України, обговорення напрямів його діяльності у Міністерстві утворюється колегія у складі Міністра (голова колегії), заступників Міністра за посадою, інших керівних працівників. Членів колегії затверджує та звільняє від виконання обов'язків КМУ за поданням Міністра. У Мінфіні України з урахуванням специфіки його діяльності можуть утворюватися дорадчі та консультативні органи. Склад цих органів і положення про них затверджує Міністр. Структуру центрального апарату Мінфіну України затверджує Прем'єр-міністр України.

Через Мінфін України КМУ спрямовує і координує діяльність Держказначейства України, ДПСУ, Держаудитслужбу, Державну пробірну палату, Комітет у справах нагляду за страховою діяльністю, Комітет України з монополії на виробництво та обіг спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів.

Мінфіну України підпорядковуються Державне казначейство України, ДПСУ, органи фінансового контролю, Державна пробірна палата. У 2002 р. у складі Мінфіну України був створений спеціалізований орган – Державний департамент фінансового моніторингу, якому фінансово-кредитні установи повинні передавати інформацію щодо здійснюваних сумнівних операцій або операцій у великих розмірах відповідно до критеріїв, визначених чинним законодавством.

Мінфін України в межах своїх повноважень на основі та на виконання актів законодавства видає накази, організовує і контролює їх виконання. Нормативно-правові акти Мінфіну підлягають державній реєстрації у порядку, встановленому законодавством і є обов'язковими для

виконання центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями усіх форм власності та громадянами.

Державне казначейство України, утворене при Міністерстві фінансів України, діє на основі Указу Президента України від 27.04.95, з 28.03.11 — Державна казначейська служба: Положення від 15.04.15 № 215 [87].

Систему Державної казначейської служби становлять Головне управління та його територіальні органи — управління Державної казначейської служби в АРК, областях, містах Києві та Севастополі з відділеннями у районах, містах і районах у містах.

Основні завдання Державної казначейської служби:

1) реалізація державної політики у сферах казначейського обслуговування бюджетних коштів, бухгалтерського обліку виконання бюджетів;

2) внесення на розгляд Міністра фінансів пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у зазначених сферах;

3) фінансування видатків ДБУ;

4) ведення обліку касового виконання ДБУ, складання звітності про стан виконання ДБУ;

5) здійснення управління державним внутрішнім та зовнішнім боргом відповідно до чинного законодавства;

б) розподіл між Державним бюджетом України та бюджетами АРК, областей, міст Києва і Севастополя відрахувань від загальнодержавних податків, зборів та обов'язкових платежів за нормативами, затвердженими ВРУ;

7) здійснення контролю за надходженням, використанням коштів державних позабюджетних фондів і позабюджетних коштів установ та організацій, що утримуються за рахунок коштів ДБУ;

8) розробка нормативно-методичних документів з питань бухгалтерського обліку, звітності та організації виконання бюджетів усіх рівнів, які є обов'язковими для всіх підприємств, установ та організацій, що використовують бюджетні кошти та кошти державних позабюджетних фондів.

Державна податкова служба України. ДПСУ здійснює контрольні повноваження у сфері формування доходної частини бюджету. Компетенція визначена в ПКУ. З метою забезпечення належної роботи Державної податкової служби України Урядом (Постанова №537, 19.06.19 [67]) прийнято рішення про утворення територіальних органів ДПС.

Постановою передбачено утворити, як юридичні особи публічного права територіальні органи ДПС, реорганізувавши деякі територіальні органи Державної фіскальної служби України шляхом їх приєднання до відповідних територіальних органів ДПС.

У системі територіальних органів ДПС на регіональному рівні утворюються головні управління ДПС в областях та місті Києві, Офіс великих платників податків ДПС та Інформаційно-довідковий департамент ДПС.

Структуру Державної податкової служби затверджує КМУ.

Залежно від кількості платників податків та інших місцевих умов може утворювати міжрайонні (на два і більше районів), об'єднані (на місто і район) державні податкові інспекції та у їх складі відповідні підрозділи податкової міліції. У державних податкових адміністраціях в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі утворюються колегії, які є дорадчими органами і розглядають найважливіші напрями діяльності відповідних державних податкових адміністрацій. ДПАУ є центральним органом виконавчої влади.

ДПС в АРК, областях, містах Києві та Севастополі підпорядковуються ДПСУ. ДПП у районах, містах (крім міст Києва та Севастополя), районах у містах, міжрайонні та об'єднані ДПП підпорядковуються відповідним державним податковим адміністраціям в АРК, областях, містах Києві та Севастополі.

Визначальною рисою організації роботи органів ДПСУ є координація своєї діяльності з фінансовими органами, органами Державної казначейської служби, органами служби безпеки, МВС, прокуратури, статистики, державними митною та КРС, іншими контролюючими органами, установами банків, а також з податковими службами інших держав.

Завдання органів ДПСУ:

1) реалізація державної податкової політики, здійснення в межах повноважень, передбачених законом, контролю за надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків, зборів, платежів, державної політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, пального, державної політики з адміністрування єдиного внеску, державної політики у сфері контролю за своєчасністю здійснення розрахунків в іноземній валюті в установленій законом строк, дотриманням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), проведення розрахункових операцій, а також за наявністю ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до закону;

2) внесення на розгляд Міністра фінансів пропозицій щодо забезпечення формування:

3) державної податкової політики;

4) здійснення контролю за надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків, зборів, платежів;

5) державної політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, пального;

6) державної політики з адміністрування єдиного внеску, а також у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань сплати єдиного внеску;

7) державної політики у сфері контролю за своєчасністю здійснення розрахунків в іноземній валюті в установленій законом строк, дотриманням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), проведення розрахункових операцій, а також за наявністю ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до закону;

8) прийняття у випадках, передбачених законом, нормативно-правових актів і методичних рекомендацій з питань оподаткування;

9) формування та ведення Державного реєстру фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів та Єдиного банку даних про платників податків – ЮО;

10) роз'яснення законодавства з питань оподаткування серед платників податків;

11) запобігання злочинам та іншим правопорушенням, віднесеним законом до компетенції податкової міліції, їх розкриття, припинення, розслідування та провадження у справах про адміністративні правопорушення.

У складі органів державної податкової служби перебувають відповідні спеціальні підрозділи з боротьби з податковими правопорушеннями (податкова міліція). Податкова міліція складається із спеціальних підрозділів з боротьби з податковими правопорушеннями, що діють у складі відповідних органів державної податкової служби, і здійснює контроль за додержанням податкового

законодавства, виконує оперативно-розшукову, кримінально-процесуальну та охоронну функції.

Завданнями податкової міліції є: 1) запобігання злочинам та іншим правопорушенням у сфері оподаткування, їх розкриття, розслідування та провадження у справах про адміністративні правопорушення; 2) розшук платників, які ухиляються від сплати податків, інших платежів; 3) запобігання корупції в органах державної податкової служби та виявлення її фактів; 4) забезпечення безпеки діяльності працівників органів державної податкової служби, захисту їх від протиправних посягань, пов'язаних з виконанням службових обов'язків.

Державна аудиторська служба України (ДАСУ) має контрольні повноваження у сфері використання видаткової частини бюджету і складається з ГоловокРУ України, контрольно-ревізійних управлінь у Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, контрольно-ревізійних підрозділів (відділів, груп) у районах, містах і районах у містах.

Головні завдання ДАСУ – це здійснення державного контролю за витрачанням коштів і матеріальних цінностей, їх збереженням, станом і достовірністю бухгалтерського обліку і звітності в міністерствах, відомствах, державних комітетах, державних фондах, бюджетних установах, а також на підприємствах, які отримують кошти з бюджету.

ДАСУ діє при МФУ України. ДАСУ в АКР, областях, містах Києві та Севастополі підпорядковуються ДАСУ України. До складу обласних контрольно-ревізійних управлінь входять підрозділи (відділи, групи) у районах, містах і районах у містах.

ДАСУ координує свою діяльність з місцевими радами та органами виконавчої влади, фінансовими органами, ДПСУ, іншими контролюючими органами, органами прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки.

Положення про ДАСУ затверджує КМУ.

Функції ДАСУ:

1) організують роботу контрольно-ревізійних підрозділів у Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі;

2) проводять ревізії та перевірки фінансової діяльності, стану збереження коштів і матеріальних цінностей, достовірності обліку і звітності у міністерствах, відомствах, державних комітетах та інших органах державної виконавчої влади, в державних фондах, бюджетних установах, а також на підприємствах і в організаціях, які отримують кошти з бюджету;

3) проводять ревізії та перевірки правильності витрачення державних коштів на утримання місцевих органів державної виконавчої влади, установ і організацій, що діють за кордоном і фінансуються за рахунок ДБУ;

4) здійснюють контроль за усуненням недоліків і порушень, виявлених попередніми ревізіями та перевітками;

5) розробляють інструктивні та інші нормативні акти про проведення ревізій та перевірок;

6) здійснюють методичне керівництво і контроль за діяльністю підпорядкованих контрольно-ревізійних підрозділів, узагальнюють досвід проведення ревізій та перевірок і поширюють його серед контрольно-ревізійних служб, розробляють пропозиції щодо вдосконалення контролю.

НБУ України (НБУ). Основна функція центрального банку держави – забезпечення стабільності національної грошової одиниці (ст. 99 КУ).

НБУ – це особливий центральний орган державного управління, виведений з-під юрисдикції КМУ. Нацбанк підтримує економічну політику уряду в тому разі, якщо вона не суперечить забезпеченню стабільності грошової

одиниці України. Відповідно до норми, закладеної у ст. 50 Закон «Про НБУ» [28], будь-який орган державної влади, законодавчої або виконавчої, не має права давати йому вказівки обов'язкового характеру.

Головні функції НБУ: а) втілює монетарну політику; б) регулює національну валюту в) захищає національні та міжнародні резерви й управляти ними; г) діє як фінансовий консультант уряду й парламенту; д) регулює процентні ставки в межах здійснюваної грошово-кредитної політики; є) здійснює банківське регулювання та нагляд за банківською.

НБУ підзвітний ВРУ, з КМУ НБУ проводить взаємні консультації з питань грошово-кредитної політики, розробки і здійснення загальнодержавної програми економічного та соціального розвитку. НБУ входить до кола осіб (народні депутати, Президент України, КМУ), які наділені правом законодавчої ініціативи. Це дає йому право вносити до ВРУ законопроекти або пропозиції щодо зміни чинного законодавства, а також самостійно приймати рішення у межах грошово-кредитної політики.

КУ у п. 18 ст. 85 [1] закріплює високий статус Голови НБУ в ієрархії державних посад: призначає на посаду та звільняє з посади Голову НБУ ВРУ конституційною більшістю голосів за поданням Президента України. Керівними органами центробанку є Рада НБУ, конституційний статус якої закріплений ст. 100 КУ [1] (в якій зазначено, що Рада НБУ розробляє основні засади грошово-кредитної політики та здійснює контроль за її проведенням), та Правління НБУ.

Голові, членам Правління та службовцям НБУ заборонено бути народними депутатами України, членами Уряду України, займатися підприємницькою діяльністю, виконувати роботу за сумісництвом, крім викладацької діяльності. Службовцям НБУ забороняється входити до

керівних органів та бути акціонерами комерційних банків та інших фінансово-кредитних установ. Усім, хто працює в НБУ, заборонено брати позички від будь-яких кредитних установ, за винятком НБУ.

В особливому становищі, порівняно з працівниками НБУ, членами його Правління, перебувають члени Ради НБУ: вони здійснюють свої повноваження на громадських засадах, не одержуючи при цьому офіційної плати від банку.

До складу Ради НБУ входять члени Ради, призначені Президентом України та ВРУ. Голова НБУ, який призначається на посаду ВРУ за поданням Президента України, входить до складу Ради НБУ за посадою. Президент України та Верховна Рада призначають по сім членів Ради НБУ шляхом прийняття відповідного указу або постанови. Строк повноважень членів Ради – сім років, крім Голови НБУ, який входить до складу Ради на строк здійснення ним повноважень за посадою.

За Законом «Про НБУ» [28] Раду НБУ очолює не Голова НБУ, якого призначає парламент, а свій Голова, якого обирають члени Ради строком на три роки. Членом Ради може бути громадянин України, який має вищу економічну чи фінансову освіту або науковий ступінь у галузі економіки та фінансів і досвід постійної роботи в органах законодавчої влади або на керівних посадах центральної виконавчої влади або ж наукової роботи за фінансовою чи економічною тематикою.

Рада НБУ аналізує вплив грошово-кредитної політики України на стан соціально-економічного розвитку України, вносить до Правління НБУ рекомендації стосовно методів та форм прогнозування мак-ропоказників економічного і соціального розвитку України, грошово-кредитної політики, політики курсоутворення, валютного регулювання, розвитку банківської системи, окремих

нормативних актів з питань банківської діяльності; затверджує кошторис НБУ, встановлює форми оплати праці працівників НБУ, укладає зовнішньоекономічні договори, складає бухгалтерський баланс НБУ і публікує його, визначає порядок покриття збитків та порядок відрахування доходів ДБУ та має багато інших повноважень.

Державна комісія з регулювання ринку фінансових послуг. Створено відповідно до ЗУ «Про фінансові послуги та державне регулювання фінансових послуг» [96] в 2002 р. Діє відповідно до Указу Президента від 23.11.11 «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг» [97].

Голова Комісії відповідальний перед Президентом України.

Завданням Комісії є

1) формування та забезпечення реалізації політики державного регулювання у сфері ринків фінансових послуг (крім ринку банківських послуг і ринків цінних паперів та похідних цінних паперів);

2) розроблення і реалізація стратегії розвитку ринків фінансових послуг та вирішення системних питань їх функціонування;

3) забезпечення розроблення та координації єдиної державної політики щодо функціонування накопичувальної системи пенсійного страхування;

4) здійснення в межах своїх повноважень державного регулювання та нагляду за наданням фінансових послуг і дотриманням законодавства у відповідній сфері;

5) захист прав споживачів фінансових послуг шляхом застосування у межах своїх повноважень заходів впливу з метою запобігання і припинення порушень законодавства на ринку фінансових послуг;

б) узагальнення практики застосування законодавства України з питань фінансових послуг і ринків та розроблення пропозицій щодо їх вдосконалення;

7) розроблення і затвердження обов'язкових до виконання нормативно-правових актів з питань, що належать до її компетенції;

8) координація діяльності з іншими державними органами;

9) запровадження міжнародно визнаних правил розвитку ринків фінансових послуг.

Окреме місце в управлінні державними фінансами належить цільовим централізованим фондам – Пенсійному фонду України, Фондам соціального страхування та іншим.

3. Фінансові повноваження органів місцевого самоврядування

Фінансова незалежність органів місцевого самоврядування – важлива умова демократичної держави. Ступінь фінансової незалежності місцевих органів влади характеризує незалежність держави в цілому, потенційні можливості її економічно розвитку, рівень демократичних прав і свобод громадян, форми місцевого самоврядування у кожній державі зумовлені її політичним, територіальним устроєм, історичними, національними, економічними та іншими ознаками. У свою чергу суспільні відносини, які виникають у процесі мобілізації, розподілу й використання грошових фондів органів місцевого самоврядування, є публічними відносинами, що регулюються нормами фінансового права та належать до предмета фінансового права. Діяльність місцевих органів спрямована на реалізацію та задоволення територіального (публічного) інтересу.

Оскільки органи місцевого самоврядування у межах їх компетенції наділені правом самостійного вирішення питань місцевого значення з метою забезпечення соціально-економічного розвитку своєї території, гарантією реалізації прав з боку держави є виділення фінансових коштів для цього. Визначальне місце серед фінансових ресурсів, що нагромаджуватимуться на відповідній території, відводиться централізованому фонду коштів – **місцевому бюджету**, розмір якого й визначає безпосередньо реальний обсяг повноважень місцевих органів, що може бути реалізований протягом поточного бюджетного періоду.

Місцеве самоврядування, яке визначається КУ як право територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і ЗУ, має відповідну фінансову базу. Стаття 142 КУ [1] закріплює, що матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме й нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад. Зазначені положення дістали розвиток у ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні».

Держава бере участь у формуванні доходів бюджетів місцевого самоврядування, фінансово підтримує місцеве самоврядування. Витрати органів місцевого самоврядування, що виникають внаслідок рішень органів державної влади, компенсуються державою. Наприклад, згідно зі ст. 19 Закону «Про столицю України – місто-герой Київ» [49] держава фінансує у повному обсязі здійснення органами місцевого самоврядування міста Києва столичних функцій. Кошти, необхідні для

здійснення цих функцій, щороку передбачаються в Законі про ДБУ.

Так, до відання АРК відповідно до ст. 138 КУ [1] належать: • управління майном, що належить АРК; • розроблення, затвердження та виконання бюджету АРК на основі єдиної податкової і бюджетної політики України; • розроблення, затвердження та реалізація програм АРК з питань соціально-економічного та культурного розвитку, раціонального природокористування, охорони довкілля відповідно до загальнодержавних програм тощо.

Конституція закріплює за органами місцевого самоврядування право затверджувати бюджети відповідних рівнів, встановлювати місцеві податки і збори згідно із законом тощо. Місцеві ради також наділені повноваженнями затверджувати власні бюджети, які формуються з коштів ДБУ для їх відповідного розподілу між територіальними громадами або для виконання спільних проектів та з коштів, залучених на договірних засадах з місцевих бюджетів для реалізації спільних соціально-економічних і культурних програм, та контролювати їх виконання.

Органам місцевого самоврядування законом можуть надаватися окремі повноваження органів виконавчої влади. При цьому держава фінансує здійснення таких повноважень у повному обсязі за рахунок коштів ДБУ або шляхом віднесення до місцевого бюджету у встановленому законом порядку окремих загальнодержавних податків, передає органам місцевого самоврядування відповідні об'єкти державної власності. Органи місцевого самоврядування у межах повноважень, визначених законом, приймають рішення, які є обов'язковими до виконання на відповідній території.

Згідно зі ст. 115 БКУ [3] контроль за відповідністю бюджетному законодавству України показників затвердже-

них бюджетів, бюджетного розпису та кошторисів бюджетних установ здійснюється:

1) Радою міністрів АРК – стосовно бюджетів міст республіканського значення та районних бюджетів АРК;

2) обласними державними адміністраціями – стосовно районних та міських (міст обласного значення) бюджетів;

3) міськими державними адміністраціями в містах Києві та Севастополі – стосовно районних у цих містах бюджетів;

4) районними державними адміністраціями – стосовно міських (міст районного значення), сільських, селищних та їх об'єднань бюджетів;

5) виконавчими органами міських рад – стосовно бюджетів районів у місті, сільських, селищних чи міст районного значення, що входять до складу цих міст.

Отже Україна не тільки закріплює гарантії місцевого самоврядування в Конституції, а й визнає його як одну з фундаментальних засад демократичного устрою держави і суспільства. Система місцевого самоврядування у своїй основі визначається адміністративно-територіальним устроєм України. Зокрема, у своєму рішенні від 13 липня 2001 р. Конституційний Суд України тлумачить поняття адміністративно-територіальної одиниці як компактної частини єдиної території України, що є просторовою основою для організації і діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Виконавчу владу, у т.ч. у сфері фінансової діяльності, в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації, повноваження яких визначаються Конституцією та ЗУ «Про місцеві державні адміністрації».

Місцеві фінанси – це сукупність відносин, врегульованих нормами фінансового права, що виникають між органами місцевого самоврядування та

територіальними громадами, органами державної влади, підприємствами, установами, організаціями з приводу формування, розподілу та використання фондів коштів органів місцевого самоврядування з метою задоволення публічного інтересу територіальної громади та виконання органами місцевого самоврядування державних функцій у процесі реалізації власних та делегованих державою повноважень. Безпосереднього розвитку всієї економічної системи України та її стабілізації можна досягти через фінансове забезпечення її складових – адміністративно-територіальних одиниць.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Поняття фінансової діяльності.
2. Об'єкт і суб'єкти фінансової діяльності.
3. Методи і форми фінансової діяльності.
4. Фактори впливу на функції держави у сфері ринкових відносин.
5. Держава – кредитор і позичальник, акціонер та емітент акцій.
6. Фінансові повноваження ВРУ.
7. Вплив Президента на фінансову діяльність.
8. Фінансова діяльність КМУ і МФУ.
9. Фінансова діяльність і Рахункова палата.
10. ДПСУ, ДКРС і Державне казначейство – фінансові органи.
11. НБУ і держфінпослуг, їх фінансові можливості.
12. Поняття місцевого бюджету. Обсяг повноважень і бюджет.
13. Місцеві фінанси.

ТЕМА 5.

БЮДЖЕТНА СИСТЕМА УКРАЇНИ. БЮДЖЕТНЕ ПРАВО ТА ЗАКОНОДАВСТВО

ПЛАН

1. Значення ДБУ для фінансової системи.
2. Правовідносини бюджетної системи України.
3. Бюджетна класифікація.
4. Доходи та видатки бюджетів.
5. Поняття міжбюджетних відносин.
6. Поняття бюджетного права та його система.
7. Бюджетно-правові норми та бюджетні правові відносини.
8. Бюджетне законодавство.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- ознайомитися з історичними етапами формування бюджету;
- зрозуміти предмет та об'єкт правового регулювання фінансової діяльності держави при формуванні та використанні бюджету;
- засвоїти елементи бюджетної класифікації, як елементу способу використання бюджету;
- охарактеризувати функції та зміст бюджетного права, бюджетного законодавства.

1. Значення ДБУ для фінансової системи

Річний державний бюджет – це серцевина організації державних фінансів і відображає рішення у відповідних сферах державних та приватних фінансів. Він пояснює фінансово-бюджетну політику уряду і напрям та темпи зростання основних показників економіки. Бюджетний

процес циклічний, він є організаційною основою контролю і впорядкування державних фінансів, а також основою звітності всіх ланок уряду.

Політичне значення бюджету полягає в тому, що законодавчий орган своїм волевиявленням затверджує обсяг видатків та доходів бюджету на планований рік і цим ставить уряд під свій контроль. Бюджет є документом, що обмежує і розподіляє фінансові ресурси, які уряд використовуватиме для надання допомоги і послуг з метою поліпшити добробут народу.

Термін «бюджет» походить від давньофранцузького — шкіряний мішок, сумка. З норманським завоюванням цей термін проник до Англії, де поступово перетворився на один із термінів, що використовувався парламентом у процесі формування державної скарбниці та витрачання коштів з неї. Канцлер казначейства Англії відкривав свій бюджет, тобто сумку, у якій містилися папери або рахунки, в сучасному розумінні — проголошував законопроект, у якому він, незабаром після закінчення фінансового року, викладав перед Палатою громад минулорічні фінансові результати та кошторис доходів і видатків на наступний період. Ці документи уряд давав на схвалення парламенту. Лише з кінця XVIII ст. бюджетом став називатися і той документ, який містив розподіл доходів і видатків та затверджувався представницьким органом.

Історія ДБУ:

1. Початок – XVII ст. Запорозьке козацтво. Дипломатичні відносини з державами Європи. Казна. Видатки.

2. 1917-1919 рр. Спроби створити власну бюджетну систему. 01.03.18 ЦР – закон про впровадження власної валюти – гривні. Позики з країнами Європи. Під керівництвом міністра фінансів А. Ржепецького був створений державний бюджет.

3. Утворення СРСР. Створення єдиного бюджету. В умовах СРСР ДБУ виконував підпорядковану роль у розподільчих процесах. Він був інструментом перерозподілу ресурсів між галузями республіканського господарства і різними соціальним групами населення на території України, а також між територіями всередині республіки.

4. 1992 р. – перший держбюджет України. Через нього перерозподілялося понад 60 % національного доходу і 70 % фінансових ресурсів держави. Він був зведений з дефіцитом менше ніж 3 % доходів. З 1991 року також почалося формування власної бюджетної системи країни, розробка бюджетних процедур, створення власного бюджетного законодавства.

Бюджет як економічна категорія — це сукупність грошових юридичних відносин між державою і юридичними та фізичними особами з приводу формування і використання централізованого фонду коштів, призначеного для забезпечення виконання державою її функцій.

Таке загальноприйняте визначення економічного змісту бюджету держави через грошові відносини є аналогічним до визначення юридичного змісту бюджету, оскільки будь-які економічні відносини — це перш за все юридичні відносини. Надання їм статусу економічних є традиційним у економічній науці, існування якої викликає великі у автора сумніви.

Основним джерелом формування бюджету є **ВВП**, який розподіляється державою завдяки тому, що:

- 1) держава виконує загальні суспільні функції;
- 2) держава бере участь у розподілі ВВП як один із суб'єктів його створення.

Бюджет організаційно – це основний фінансовий план, в якому відображається діяльність держави та

місцевих органів. Він визначає її можливості і пріоритети, її роль і форми реалізації закріплених за державою функцій. Фактично, бюджет – це баланс доходів і видатків, відображення сукупної політики держави.

Бюджет за матеріальним змістом – це централізований фонд коштів держави. **Обсяг бюджету** – це річна сума коштів, що проходять через цей фонд і є одним із важливих інструментів, доступних урядові, для регулювання економічної діяльності і стабілізації доходів громадян.

Юридичне значення бюджету має у вигляді нормативно-правового закріплення бюджетних повноважень суб'єктів бюджетних відносин, у зв'язку з постійним рухом та завданнями, як основний фінансовий план держави. Бюджет, затверджений на рівні закону на поточний бюджетний період, надає фінансовій діяльності органів виконавчої влади обов'язкового характеру. Закон про бюджет покладає на орган виконавчої влади обов'язок зібрати певну суму коштів і дозволяє витратити зібрані кошти на фінансування видатків, пов'язаних із забезпеченням виконання функцій держави.

Закон про бюджет та інші бюджетні акти складаються з 3-х основних частин:

1) пояснювальна записка в якій коротко викладено економічну еволюцію суспільства, звіт про кошторисні періоди, ще «не захищені» законами про виконання бюджету, огляд стану справ у казначействі, пропозиції щодо вдосконалення фінансового законодавства тощо;

2) безпосередньо текст бюджетного документу;

3) документи в додатках: таблиці розподілу кредитів за міністерствами, дефіцити міністерств, борг і ін.

Таким чином, згідно БКУ, **бюджет** – це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються

органами державної влади, органами кледи АКР та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду, а відповідно, закон про бюджет – це закон, який затверджує повноваження органів державної влади здійснювати виконання ДБУ протягом бюджетного періоду.

Державний бюджет охоплює всі сфери економічної діяльності держави. Сукупність форм і методів управління фінансами називається **фінансовим механізмом** і від того, наскільки він досконалий, залежать темпи економічного і соціального розвитку, добробут громадян. Важливе значення має те, скільки фінансових ресурсів від загальної їх кількості, створюваних у державі, вона акумулює у своєму розпорядженні і на які цілі використовує. Проте ці загальні показники ще не забезпечують повної характеристики ефективності фінансового механізму.

Бюджетна політика (БП) – це діяльність органів державної влади щодо формування бюджету держави, його збалансування, розподілу й перерозподілу бюджетних ресурсів та забезпечення всеохоплюючого контролю за їх використанням. Залежно від структури бюджетних видатків така політика має соціальне, економічне або військове спрямування і в Україні згідно з Конституції **БП** має соціально-економічне спрямування при цьому держава втілюючи бюджетну політику, визначає засади бюджетного устрою країни та побудову її бюджетної системи, а також організацію міжбюджетних відносин.

Бюджетний період (період дії акта (ЗУ) про бюджет, затвердженого представницьким органом) для всіх бюджетів, що складають бюджетну систему, становить один календарний рік, який починається 1 січня кожного року і закінчується 31 грудня цього ж року. Проте, що не всі країни встановлюють бюджетний період, який збігається з календарним роком, що пояснюється часом

проведення бюджетної сесії представницьких органів. Так, зокрема, фінансовий рік за законодавством США – це часовий цикл, протягом якого уряд здійснює свої фінансові операції, який розпочинається 1 жовтня і закінчується 30 вересня. У Британії та Данії бюджетний період триває з 1 квітня по 31 березня; в Італії, Норвегії, Японії – з 01 липня по 30 червня. Ряд європейських країн, зокрема Франція, Іспанія, Австрія тощо, вважає за доцільне закріпити на законодавчому рівні збіг календарного та фінансового року.

Відповідно до КУ бюджетний період для ДБУ за особливих обставин може бути іншим, ніж календарний рік. До особливих обставин належать: **1)** введення воєнного стану; **2)** оголошення надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях; **3)** оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної економічної ситуації, необхідність усунення природних чи техногенних катастроф. У такому разі Бюджетний кодекс залишає за органами місцевої влади право встановлювати бюджетні періоди по місцевих бюджетах на такий самий період.

У разі прийняття Державного бюджету України на інший бюджетний період місцеві бюджети можуть бути прийняті на такий же період. Тобто призначення бюджету – це формування в державі системи економічних відносин у процесі мобілізації доходів, нагромаджень і фінансування з бюджету.

2. Правовідносини бюджетної системи України

Бюджетне право – частина фінансового права, — це сукупність фінансово-правових норм, що регулюють фінансові відносини, які виникають у зв'язку з бюджетною діяльністю, тобто утворенням, розподілом та використанням коштів державного та місцевих бюджетів. Відносини, що є предметом бюджетного права, нерозривно

пов'язані з іншими розділами та інститутами фінансового права.

Бюджетні відносини включають:

- встановлення бюджетного устрою та бюджетної системи України;
- структуру доходів і видатків бюджетної системи, їх розподілом між її ланками;
- здійснення міжбюджетних трансфертів та розмежуванням компетенції органів державної та муніципальної влади;
- організацію бюджетного процесу.

Бюджетно-правові норми (БПН) характеризуються і мають: • категоричний характер імперативності, • відсутність оперативної самостійності для учасників бюджетних відносин. Вони регулюють відносини при формуванні бюджетної системи, розподілі доходів і видатків між окремими ланками бюджетної системи та здійснення міжбюджетних трансфертів, а також визначають правову регламентацію бюджетного процесу та компетенцію його учасників і є **суспільними відносинами**, врегульованими бюджетно-правовими нормами і пов'язаними з розподілом та витрачанням ресурсів, акумульованих бюджетною системою країни.

БПН визначають права та обов'язки суб'єктів бюджетних відносин, вказують на обставити, за яких учасники цих відносин стають носіями конкретних прав та обов'язків, і передбачають наслідки, які настають у разі невиконання вимог, встановлених цими нормами. Закріплюючи на рівні нормативно-правового акта компетенцію органів державної та місцевої влади, а також права та обов'язки учасників бюджетних відносин, бюджетні норми надають економічним (бюджетним) відносинам офіційного характеру, що захищається

державою та підкріплюється її імперативно-владними повноваженнями.

Бюджетні правовідносини – це наслідок правового регулювання державою суспільних відносин, що виявляється у наданні цим відносинам юридичної форми.

Особливості бюджетних відносин – це їх звужене, порівняно з фінансовими, коло суб'єктів таких відносин: учасниками бюджетних відносин не можуть виступати ФО, оскільки вони згідно з чинним законодавством не можуть безпосередньо отримувати кошти з бюджетів будь-якого рівня на власне фінансування. Кожний учасник бюджетних відносин бере участь у формуванні, розподілі або використанні коштів, зібраних до бюджету відповідного рівня, на одній чи всіх стадіях бюджетного процесу.

Провідне місце у бюджетних відносинах посідають представницькі органи, які своїми рішеннями затверджують акти про бюджет, а також органи виконавчої влади, які є основними виконавцями бюджетів. Окреме місце належить органам спеціальної компетенції у галузі фінансів: МФУ, Держказначейству тощо, які безпосередньо забезпечують бюджетну діяльність.

БПН класифікують:

1. За змістом: 1) матеріальні та 2) процесуальні.

Матеріальні норми встановлюють матеріальний зміст бюджету: • структуру бюджетної системи, • джерела доходів і видатків, • їх обсяги, порядок закріплення за різними ланками бюджетної системи, • здійснення міжбюджетних трансфертів • тощо. Їх об'єднують у фінансово-правовий інститут – **бюджетний устрій**, який є складовою бюджетного права.

Процесуальні **БПН** регулюють бюджетний процес, тобто відносини з приводу складання, розгляду і затвердження бюджету, здійснення його виконання, а

також складання, розгляд і затвердження звітності про виконання бюджету. Такі норми об'єднано у фінансово-правовий інститут – **бюджетний процес**.

2. За часом дії БПН поділяють: **1)** на постійно діючі та **2)** періодичні.

Цей критерій класифікації особливо заслуговує на увагу, оскільки характеризує таку особливість бюджетних відносин, як періодичний характер. Постійно діючі норми містяться, наприклад, у БКУ [3], *«Про місцеве самоврядування в Україні»* [38], мають визначальний характер при встановленні бюджетної системи та визначенні бюджетних повноважень учасників бюджетного процесу. Постійно діючі бюджетно-правові норми не обмежені у часі, вони існують, поки суб'єкти відносин зберігають свою правомочність.

Норми, що мають періодичний характер, містяться у щорічних актах про бюджет, які затверджують представницькі органи, та в НПА, що їх приймають органи виконавчої влади на їх забезпечення. Оскільки акти про бюджет діють лише протягом бюджетного періоду.

31 грудня установи Державного казначейства України закривають рахунки бюджетним установам, що фінансуються за рахунок відповідного бюджету, і відкривають їх з 1 січня у межах і бюджетних призначень, встановлених черговим актом про бюджет. Черговою особливістю бюджетних відносин є їх велика деталізованість. Оскільки коштів на фінансування видатків ніколи не вистачає і держава змушена фінансувати лише невідкладні потреби, вона має детально регламентувати права та обов'язки всіх учасників бюджетного процесу для забезпечення ефективного, цільового та економного витрачання фінансових ресурсів та забезпечення їх постійного й планового надходження до бюджету певного рівня, відповідно, порядок відпуску коштів та їх

витрачання встановлений в актах, що входять до бюджетного законодавства.

Згідно з БКУ [3] бюджетне законодавство України становить: • Конституція [1]; • БКУ; • Закон про Державний бюджет на поточний рік; • інші закони, що регулюють бюджетні відносини; • нормативно-правові акти КМУ; • нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади; • рішення органів АРК, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування.

КУ у ст. 95 [1] визначила загальні засади формування бюджетної системи України, побудовані на справедливому і неупередженому розподілі суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами. Виключно Закон про ДБУ визначає будь-які видатки держави на загальносуспільні потреби, розмір і цільове спрямування цих видатків.

Засади формування бюджету: • збалансованість; • регулярні звіти про доходи і видатки ДБУ мають бути оприлюднені.

08.07.10 прийнято БКУ [3], який встановив верховенство бюджетного законодавства, а всі НПА акти мають застосовуватися у частині, що не суперечить йому та Закону про ДБУ (ст. 4). В ньому (БКУ) визначено структуру та принципи бюджетної системи, дано поняття бюджетного процесу та встановлено компетенцію його учасників і прийнято орієнтир на просування України шляхом фіскальної децентралізації у напрямі створення міцних бюджетів на рівні міст, сіл і селищ, здатних ухвалювати власні видатки та фінансувати їх переважно з власних джерел доходів. Водночас у законодавстві не було детального механізму практичної реалізації спільної програми фіскальної децентралізації. Оскільки легше децентралізувати видатки, ніж джерела доходів, місцеві

бюджети для збалансування у багатьох країнах спираються на трансферти з бюджетів вищого рівня.

Бюджетна резолюція — це рішення ВРУ що приймається у вигляді постанови, є джерелом бюджетного права і відображає основні напрями бюджетної політики на планований рік та є програмою, на яку уряд має орієнтуватися, складаючи проект Закону про Державний бюджет.

У межах компетенції, визначеної КУ, БКУ та чинним законодавством, уряд та органи центральної виконавчої влади здійснюють поточне нормативно-правове регулювання бюджетною діяльністю. Визначальне місце у цьому процесі відведено органам системи МФУ – органам Державного казначейства.

Бюджетне законодавство України побудоване за принципами, визначеними у статтях 8, 95 та 143 КУ, що полягають у верховенстві закону та незалежності окремих ланок бюджетної системи країни, що будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами.

Будова бюджетної системи

Складові елементи бюджетної системи: • її структура, • принципи побудови та • організація функціонування.

Структура бюджетної системи визначається бюджетним устроєм, який ґрунтується на адміністративно-державному устрої України.

Бюджетний устрій України – це визначена правовими нормами система бюджетів України, розмежування доходів і видатків між ними, повноваження органів законодавчої та виконавчої влади у сфері бюджету. Оскільки Україна є унітарною державою бюджетна система країни є дворівневою і складається з ДБУ та місцевих бюджетів. Устрій являє собою організацію та

принципи побудови бюджетної системи, її структури, взаємозв'язок між окремими ланками бюджетної системи.

Бюджетна система України являє собою врегульовану нормами права сукупність ДБУ та місцевих бюджетів, що побудована з урахуванням економічних відносин, державного й адміністративно-територіального устрою.

БКУ розмежовує поняття «місцевий бюджет» та «бюджет місцевого самоврядування». Районні та обласні ради є органами місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад. Відповідно, **бюджети місцевого самоврядування** – це бюджети територіальних громад сіл, селищ та міст. **Місцевий бюджет** – це бюджет АРК, обласні, районні бюджети, бюджети районів у містах та бюджети місцевого самоврядування.

Зведений бюджет України – це сукупність усіх бюджетів, що входять до складу бюджетної системи. Він використовується для аналізу та прогнозування економічного і соціального розвитку держави. Зведений бюджет України включає показники ДБУ, зведеного бюджету АРК та зведених бюджетів областей і міст Києва та Севастополя, всього – 28 суб'єктів. Зведений бюджет не затверджує ВРУ, оскільки кожний з видів бюджетів, що існують в Україні, затверджує відповідний орган місцевого самоврядування або місцевої влади. Призначення зведеного бюджету полягає в тому, щоб на підставі зведених показників доходів та видатків, які отримує вся бюджетна система країни, здійснити аналіз та визначити засади державного регулювання економічного і соціального розвитку України.

У свою чергу бюджети нижчого рівня також є зведеними. Зокрема, до них належать зведені бюджети АРК, областей, районів, міст із районним поділом.

Зведений бюджет АРК включає показники бюджету АРК, зведених бюджетів її районів та бюджетів міст республіканського значення.

Зведений бюджет області включає показники обласного бюджету, зведених бюджетів районів і бюджетів міст обласного значення цієї області. Зведений бюджет району включає показники районних бюджетів, бюджетів міст районного значення, селищних та сільських бюджетів цього району. Зведений бюджет міста з районним поділом включає показники міського бюджету та бюджетів районів, що входять до його складу. Якщо місту або району у місті адміністративно підпорядковані інші міста, селища чи села, зведений бюджет міста або району в місті включає показники бюджетів цих міст, селищ та сіл. Як і зведений бюджет України, названі зведені бюджети не затверджуються, а використовуються для аналізу і визначення засад регулювання соціально-економічного розвитку окремих утворень.

БКУ визначає основні **принципи бюджетної системи** (ст. 7) та запроваджує систему єдиних процедур – ухвалення рішень учасниками бюджетного процесу на засадах єдиної загальнодержавної бюджетної політики. Бюджетна система **ґрунтується на принципах**:

1. Єдності. Виявляється у взаємодії бюджетів усіх рівнів з питань формування доходної бази. Взаємодія відбувається шляхом розподілу між бюджетами регулюючих доходних джерел, утворення і часткового перерозподілу цільових фондів. Єдність бюджетної системи дає можливість уряду держави проводити єдину фінансову та податкову політику. Казначейська форма виконання бюджету, яка є основною для всієї бюджетної системи України, базується на принципі роботи єдиного казначейського рахунку, що являє собою систему бюджетних рахунків органів Державного казначейства,

відкритих в установах банків за відповідним балансовим рахунком, на які зараховуються податки, збори, інші обов'язкові платежі ДБУ та надходження з інших джерел, встановлених законодавством України, з яких органи Державного казначейства здійснюють платежі без посередньо на користь суб'єктів господарської діяльності, які виконали роботи та/або надали послуги розпорядникам бюджетних коштів.

Виконання місцевих бюджетів здійснюється через Державне казначейство, відповідно на них також поширюється правило єдності каси.

2. Збалансованості. Полягає в тому, що повноваження на здійснення витрат бюджету мають відповідати обсягові надходжень до бюджету на відповідний період, тобто плановані на майбутній бюджетний період видатки бюджету будь-якого рівня мають бути підтверджені реальними доходами.

3. Самостійності. Ґрунтується на нормах КУ [1] і закріплює самостійність ДБУ та місцевих бюджетів. Бюджети затверджуються представницькими органами відповідного рівня, виконуються органами виконавчої влади в межах відповідної компетенції. Принцип самостійності також розмежовує відповідальність учасників бюджетних відносин у сфері фінансової діяльності. Зокрема, держава коштами ДБУ не несе відповідальності за бюджетні зобов'язання органів влади АРК та органів місцевого самоврядування, які в свою чергу коштами відповідних бюджетів не несуть відповідальності за бюджетні зобов'язання одне одного, а також за бюджетні зобов'язання держави. Самостійність бюджетів забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів, правом відповідних органів державної влади, органів влади АРК та органів місцевого

самоврядування визначати напрями використання коштів відповідно до законодавства України.

Засади взаємовідносин державного і місцевого бюджетів:

1) право законодавчих (представницьких) органів державної влади і органів місцевого самоврядування самостійно здійснювати бюджетний процес відповідно до засад БКУ;

2) стимулювання органів місцевого самоврядування до збільшення їх доходів, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів;

3) закріплення права за органами державної влади і органами місцевого самоврядування відповідно до БКУ визначати напрями витрат за рахунок коштів відповідного бюджету;

4) неприпустимість вилучення доходів, отриманих додатково у ході виконання рішення про бюджет, сум перевищення доходів над витратами бюджетів і сум економії за витратами бюджету.

4. Повноти бюджетної системи – це обмеження видатків органів виконавчої влади виключно тими коштами, що надійшли до відповідного централізованого фонду. Уряд не повинен мати будь-яких доходів і видатків, крім тих, що передбачені бюджетом. За законодавством, до складу бюджетів мають включатися всі надходження до бюджетів та витрати бюджетів, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади, органів влади АРК, органів місцевого самоврядування. Цей принцип повинен реалізовуватися на всіх стадіях бюджетного процесу, він передбачає встановлену на рівні законодавства заборону витрачання бюджетних коштів поза бюджетом.

5. Обґрунтованість бюджетної системи. Бюджет формується на реальних макроекономічних показниках

економічного і соціального розвитку держави та розрахунках надходжень до бюджету і витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методів та правил.

6. Ефективність бюджетної системи полягає у тому, що при складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягти запланованих цілей при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та досягти максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів.

7. Субсидіарність передбачає, що розподіл видів видатків між державним бюджетом та місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами повинен ґрунтуватися на максимально можливому наданні суспільних послуг їх безпосередньому споживачеві.

8. Цільове використання бюджетних коштів є одним з основоположних принципів кошторисно-бюджетного фінансування, що полягає у тому, що всі бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями.

9. Справедливості і неупередженості бюджетної системи, закріплено КУ (ст. 95). Бюджетна система України будується на засадах справедливого й неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами.

10 Принципи публічності та прозорості заключаються в тому, що ДБУ та місцеві бюджети затверджуються, а рішення щодо звіту про їх виконання приймаються відповідно ВРУ, ВР АРК та відповідними радами.

Інформація про бюджет має бути оприлюднена. Доступність інформації про бюджет повинна забезпечуватися на всіх стадіях бюджетного процесу. Реалізація цього принципу пов'язана з необхідністю

вдосконалення статистики державних фінансів, яка має сприяти отриманню достовірної інформації про виконання бюджетів, обсяги залишків бюджетних коштів, наявну бюджетну заборгованість відповідно до міжнародних стандартів у питаннях збору даних, їх обробки і поширення, забезпечуючи в цілому достатній рівень прозорості бюджетного процесу.

11. Принцип відповідальності учасників бюджетного процесу – кожен учасник бюджетного процесу несе відповідальність за свої дії або бездіяльність на кожній стадії бюджетного процесу. Бюджетним правопорушенням визнається недодержання учасником бюджетного процесу встановлених законодавством порядку складання, розгляду, затвердження, внесення змін, виконання бюджету чи звіту про виконання бюджету.

Єдність бюджетної системи країни забезпечує бюджетна класифікація, яка пов'язане з інформацією, аналізом, контролем та ревізійними перевітками. Щодо інформації, то вона дає можливість зрозуміти, що відбувається з бюджетними надходженнями й видатками, і створює основу для планування на наступний і подальші роки. Щодо контролю бюджетна класифікація визначає категорії прийняття рішень та умови обговорення бюджету. На виконавчому рівні вона утримує відомства у межах запланованих видатків.

Бюджетна класифікація України застосовується для здійснення контролю за фінансовою діяльністю органів державної влади, органів влади АРК, органів місцевого самоврядування, інших розпорядників бюджетних коштів, проведення необхідного аналізу стосовно доходів, а також організаційних, функціональних та економічних категорій видатків, забезпечення загальнодержавної і міжнародної порівнянності бюджетних показників.

3. Бюджетна класифікація

Видатки держави мають досить складну структуру і тому представлені у вигляді класифікації – єдиного систематизованого згрупування доходів, видатків (в т.ч. кредитування за вирахуванням погашення) та фінансування бюджету за ознаками економічної сутності, функціональної діяльності, організаційного устрою та іншими ознаками відповідно до законодавства України та міжнародних стандартів.

Тобто, одним із заходів, що забезпечують єдність бюджетної системи країни, є бюджетна класифікація, яка застосовується для здійснення контролю за фінансовою діяльністю органів державної влади, органів влади АРК, органів місцевого самоврядування, інших розпорядників бюджетних коштів, проведення необхідного аналізу в розрізі доходів, а також організаційних, функціональних та економічних категорій видатків, забезпечення загальнодержавної і міжнародної порівнянності бюджетних показників.

Відповідно до ст. 2 *«Визначення основних термінів»* БКУ [3] бюджетна класифікація — це єдине систематизоване групування доходів, витрат і фінансування бюджету за ознаками економічної сутності, функціонально! діяльності, організаційного устрою та Іншими ознаками відповідно до законодавства України і міжнародних стандартів.

З метою досягнення цілісності бюджетних категорій доходів і видатків та для забезпечення взаємозв'язку між функціональними призначеннями і економічним характером видатків бюджету Міністр фінансів України затверджує бюджетну класифікацію, а також зміни до неї та інформує про це ВРУ.

Бюджетна класифікація видатків багаторівнева і являє собою розмежування видатків за економічними

ознаками. Особливістю бюджетної класифікації є чітке розмежування видатків за економічними ознаками з детальним розподілом коштів за їх предметними ознаками (заробітна плата, нарахування, усі види господарської діяльності, виплати населенню, що іменуються як трансферти населенню, та інші категорії). Такий розподіл дає можливість виділити захищені статті бюджету та забезпечити єдиний підхід до всіх одержувачів щодо виконання бюджету.

Питання бюджетної класифікації пов'язане з формуванням інформації про бюджетну діяльність, її аналізом та контролем, оскільки дає можливість зрозуміти, що відбувається з бюджетними доходами і видатками та створює основу для бюджетного планування на наступні роки.

Бюджетна класифікація існує для досягнення трьох цілей: контроль, регулювання й планування, а також для забезпечення трьох типів інформації: про видатки, результативність та ефективність.

Бюджетна класифікація має такі складові частини:

- 1) класифікація доходів бюджету;
- 2) класифікація видатків (у т. ч. кредитування за вирахуванням погашення) бюджету;
- 3) класифікація фінансування бюджету;
- 4) класифікація боргу.

Структура бюджетної класифікації:

I. Класифікація доходів бюджету (ст. 9 [3]).

Доходи бюджету класифікують за розділами:

- 1) податкові надходження;
- 2) неподаткові надходження;
- 3) доходи від операцій з капіталом;
- 4) трансферти.

Податковими надходженнями визнаються передбачені податковими законами України

загальнодержавні і місцеві податки, збори та інші обов'язкові платежі. До неподаткових надходжень відносять доходи від власності та підприємницької діяльності; адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу; надходження від штрафів та фінансових санкцій; інші неподаткові надходження. **Трансферти** – це кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади АРК, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі. Трансферти вперше включені до доходів бюджету на рівні законодавчого акта – БКУ.

II. Класифікація видатків бюджету (ст. 10 [3]).

Під витратами розуміють державні платежі, які не підлягають поверненню (тобто не створюють і не компенсують фінансових вимог).

Під видатками бюджету розуміється — кошти, що спрямовуються на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом, за винятком коштів на погашення основної суми боргу та повернення надміру сплачених до бюджету сум

Видатки бюджету класифікують за:

1) **функціями** (функціональна).

Функціональна класифікація дає змогу відстежувати й аналізувати динаміку зміни державних видатків різного функціонального призначення та прогнозувати наступні видатки. Функціональна класифікація видатків має такі рівні деталізації, як розділи, в яких визначаються видатки бюджетів на здійснення відповідно загальних функцій держави, АРК, органів місцевого самоврядування; підрозділи та групи, в яких конкретизується спрямування бюджетних коштів на здійснення відповідно функцій держави, АРК чи органів місцевого самоврядування. Наприклад, розділом функціональної класифікації є Освіта

(0900), підрозділом – вища освіта (0940), групами – вищі навчальні заклади I та II рівнів акредитації (0941) та вищі навчальні заклади III та IV рівнів акредитації (0942). Запровадження нової функціональної класифікації видатків бюджету було здійснено з метою приведення її у відповідність з міжнародними стандартами, зокрема класифікацією функцій управління (КФУ), опублікованою статистичним відділом ООН;

2) **економічною характеристикою** операцій, при проведенні яких здійснюються ці видатки – економічна класифікація видатків.

Економічна класифікація видатків деталізує використання коштів за їх предметними ознаками (заробітна плата, нарахування, всі види господарської діяльності, виплати населенню (трансферти) та інші категорії). Такий розподіл дає можливість виділити захищені статті бюджету та забезпечує єдиний підхід до всіх отримувачів у позиції виконання бюджету;

3) **ознакою** головного розпорядника бюджетних коштів — відомча класифікація;

4) **бюджетними** програмами — програмна класифікація;

5) видатки бюджету в процесі їх обліку діляться на **касові й фактичні**:

– **касові** видатки бюджету — кошти, перераховані Державною казначейською службою або фінансовими органами та видані безготівково та готівкою міністерствам, відомствам, установам. Їх облік дає змогу контролювати загальний стан виконання бюджету, і порівняння з фактичними видатками показує хід виконання бюджету за видатками;

– **фактичні** видатки бюджету – витрати, проведені за рахунок бюджету тим чи іншим установам. До них включаються видатки, які проведені, але не оплачені через

відсутність коштів, і такі, які обліковуються за місцем проведення витрат. Фактичні витрати дають повну уяву про витратну частину бюджету;

б) видатки поділяють на поточні та капітальні. Економічна класифікація видатків: • Поточні видатки (код 1000); • Капітальні видатки (код 2000); • Нерозподілені видатки (код 3000); • Кредитування з вирахуванням погашення (код 4000); • Платежі до бюджету (код 7000).

7) Видатки можуть бути компенсованими і некомпенсованими (невідплатними, односторонніми): • Видатки на товари й послуги (код 1100); • Оплата праці працівників (код 1110); • Нарахування на заробітну плату (код 1120); • Видатки на відрядження (код 1140); • Оплата послуг на утримання бюджетних установ (код 1150); • Оплата комунальних послуг та енергоносіїв (код 1160); • Дослідження і розробки, державні програми (код 117); • Виплата процентів (код 1200); • Субсидії і поточні трансфертні виплати (код 1300); • Субсидії (код 1310); • Трансфертні платежі (код 1320).

Класифікація видатків дає можливість оперувати поняттям «видатки» не тільки на мікроекономічному рівні щодо бюджетних установ як господарських одиниць, але й на рівні загальних державних видатків, тобто на макроекономічному рівні.

Бюджетна класифікація застосовується при складанні розписів бюджетів, кошторисів, планів асигнувань та при поданні звітності про виконання бюджетів.

При складанні планів асигнувань та лімітних довідок застосовується скорочена економічна класифікація видатків. При отриманні асигнувань розпорядник коштів розподіляє їх за кодами повної економічної класифікації і використовує відповідно до затвердженого кошторису.

III. Класифікація фінансування бюджету (ст. 11 [3]).

Фінансування бюджету – це надходження та витрати у зв'язку із зміною обсягу боргу, а також зміною залишку готівкових коштів по бюджету, які використовуються для покриття різниці між доходами і видатками бюджету.

Вона визначає джерела отримання фінансових ресурсів, необхідних для покриття дефіциту бюджету, і напрями витрачання фінансових ресурсів, що утворилися у результаті перевищення доходів бюджету над його видатками (до цієї групи належать платежі з погашення основної суми боргу). Поява даної класифікації пояснюється переходом України на міжнародні стандарти статистики державних фінансів.

Класифікація фінансування бюджету визначає джерела отримання фінансових ресурсів, необхідних для покриття дефіциту бюджету, і напрями витрачання фінансових ресурсів, що утворилися в результаті перевищення доходів бюджету над його видатками (до цієї категорії належать платежі з погашення основної суми боргу).

Класифікація фінансування бюджету здійснюється за такими ознаками:

- 1) фінансування за типом кредитора – за категоріями кредиторів або власників боргових зобов'язань;
- 2) фінансування за типом боргового зобов'язання – за засобами, що використовуються для фінансування дефіциту або профіциту.

IV. Класифікація боргу (ст. 12 [3]).

Вона систематизує інформацію про всі боргові зобов'язання держави, АРК, місцевого самоврядування. Критерії класифікації боргу є аналогічними з класифікацією фінансування бюджету і взаємопов'язані з ним. Якщо класифікація боргу за типом кредитора визначає зовнішнє або внутрішнє джерело, то за типом боргового зобов'язання розрізняють заборгованості

залежно від терміну розміщення фінансового зобов'язання – довгострокові (від 5 до 10 років), середньострокові (від 1 до 5 років) та короткострокові (до одного року).

4. Доходи та видатки бюджетів (ст. 13 [3])

БКУ передбачає дві складові бюджету — Загальний та Спеціальний фонди.

Розмежування бюджету на 2 частини зумовлено необхідністю посилення контролю за витрачанням коштів, що мобілізуються державою до централізованих фондів. Зі створенням спеціального фонду бюджету до його складу почали зараховуватися колишні позабюджетні цільові фонди коштів, зокрема Фонд соціального страхування, зайнятості населення тощо. Це дало змогу оптимізувати систему державного контролю щодо витрачання коштів бюджету як державного, так і місцевих.

Загальний фонд бюджету включає:

- 1) всі доходи бюджету, крім тих, що призначені для зарахування до спеціального фонду бюджету;
- 2) всі видатки бюджету, що здійснюються за рахунок надходжень загального фонду бюджету;
- 3) кредитування бюджету (повернення кредитів до бюджету без визначення цільового спрямування та надання кредитів з бюджету, що здійснюється за рахунок надходжень загального фонду бюджету);
- 4) фінансування загального фонду бюджету.

Спеціальний фонд бюджету включає:

- 1) доходи бюджету (включаючи власні надходження бюджетних установ), які мають цільове спрямування;
- 2) видатки бюджету, що здійснюються за рахунок конкретно визначених надходжень спеціального фонду бюджету (у тому числі власних надходжень бюджетних установ);

3) кредитування бюджету (повернення кредитів до бюджету з визначенням цільового спрямування та надання кредитів з бюджету, що здійснюється за рахунок конкретно визначених надходжень спеціального фонду бюджету);

4) фінансування спеціального фонду бюджету.

Джерела формування спеціального фонду визначаються виключно законами, тобто держава намагається усунути значні порушення щодо утворення окремими відомствами власних цільових фондів і несанкціонованого визначення джерел їх утворення. Особливістю спеціального фонду є те, що фінансування конкретних заходів може здійснюватися виключно в межах коштів, що надійшли до фонду на відповідну мету.

Наприклад, відповідно до Закон «Про ДБУ на 2019 рік» фінансування програм і заходів щодо соціального захисту інвалідів здійснюється за рахунок надходжень до Фонду України соціального захисту інвалідів.

Закон про ДБУ щорічно передбачає розподіл бюджету на загальний і спеціальний фонди. БКУ обмежив право місцевих органів влади на створення спеціального фонду у складі місцевого бюджету виключно за наявності відповідного положення у законі про Державний бюджет. Розробляючи Основні засади бюджетної політики на наступний рік, уряд, базуючись на показниках планованих доходів і видатків повинен вирішувати питання щодо доцільності фінансування видатків за рахунок коштів спеціального фонду.

Кожний бюджет завжди складається з двох частин — **доходної і видаткової**.

Доходами бюджету є усі податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, дарунки, гранти). Отже, доходами бюджету

можуть бути як обов'язкові, так і добровільні надходження до бюджету, що використовуються державою для здійснення її функцій та регулюються правовими нормами.

Бюджетні доходи можна класифікувати:

1. За соціально-економічними ознаками доходи бюджетів поділяються на доходи від господарської діяльності, від зовнішньоекономічної діяльності, від використання природних ресурсів, від державних монополій, митні платежі, збори та інші неподаткові платежі тощо.

2. За порядком зарахування до бюджету доходи поділяються на • власні, • закріплені та • регулюючі. Порядок зарахування доходів визначають БКУ, Закон про Державний бюджет та поточні акти про бюджет місцевих органів влади.

Власні доходи бюджетів формуються за рахунок надходжень від власних джерел утворених, у першу чергу, на комунальній власності територіальних громад:

– місцеві податки і збори, що зараховуються до бюджетів місцевого самоврядування;

– надходження сум % за користування тимчасово вільними бюджетними коштами;

– надходження дивідендів, нарахованих на акції (частки, паї) господарських товариств, що є у власності відповідної територіальної громади;

– плата за забруднення навколишнього природного середовища у частині, що зараховується до відповідного бюджету;

– кошти від відчуження майна, що перебуває у комунальній власності, у т. ч. від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення;

– плата за оренду майнових комплексів, що перебувають у комунальній власності;

– податок на прибуток підприємств комунальної власності;

– платежі за спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення та інші.

Закріплені доходи – це доходи, віднесення яких до певного рівня бюджету здійснюється відповідно до БКУ на довготривалій основі у розмірі територіального надходження або у твердо фіксованому розмірі. Наприклад, закріпленим доходом бюджетів міст Києва та Севастополя є 40 % та 100% загального обсягу ПДФО (відповідно), що справляється на території цих міст (ст.64 БКУ). До доходів, що закріплюються за бюджетами місцевого самоврядування, належать плата за ліцензії на провадження певних видів господарської діяльності та сертифікати, що видаються виконавчими органами відповідних рад, плата за торговельний патент на здійснення деяких видів підприємницької діяльності тощо. Закон про Державний бюджет щороку передбачає склад закріплених доходів ДБУ в повному або процентному відрахуванні від надходжень. Зокрема, ПДВ у повному обсязі надходить до ДБУ.

Регулюючі доходи — це доходи, надходження яких до бюджетів нижчих рівнів щорічно визначає ВРУ або представницький орган місцевої влади при затвердженні своїх актів про бюджет. Юридичною підставою зарахування регулюючих доходів до кожного бюджету нижчого рівня є правовий акт про бюджет вищого рівня, тобто зарахування регулюючих доходів до регіональних бюджетів та бюджетів АРК, міст Києва та Севастополя здійснюється на підставі Закону про Державний бюджет. Зарахування до сільського або селищного бюджету здійснюються на підставі рішення про районний бюджет.

Поряд з % відрахування від територіальних надходжень загальнодержавних податків та зборів як

основного методу бюджетного регулювання, в Україні застосовуються такі методи, як **дотація вирівнювання та субвенція**. Доходи можуть формуватися також за рахунок міжбюджетних трансфертів з місцевих бюджетів. Крім того, джерелом формування доходної частини бюджету можуть бути позикові кошти, потреба в яких виникає у зв'язку з неможливістю покрити необхідні бюджетні видатки за рахунок запланованих надходжень.

3. За юридичною формою доходи бюджетної системи поділяються на **податкові та неподаткові**. Оскільки за своєю природою саме податкові платежі більшою мірою відповідають ринковій економіці, формування доходної частини бюджетів в основному зорієнтовано на податкові доходи. Зокрема, відповідно до законів про Державний бюджет встановлювалося таке вага податкових: • у 2016 р. – 82,6 %; • у 2017 р. – 83,3 %; • у 2018 р. – 82,8 %; • у 2019 р. – 83,9 %.

У загальній сумі податків, сплачених до бюджету всіма платниками, прямі податки становлять більшу частину. Велика частка непрямих податків, а це ПДВ і АП, свідчить про недосконалість податкової системи, її фіскальний характер. Головне призначення непрямих податків – регулювання економічних процесів через вилучення додаткових необґрунтованих доходів. Світовий досвід підтверджує, що їх частка має становити у доходах бюджету не більше як 10-15 %. За такого співвідношення непрямі податки не можуть істотно деформувати податкову систему держави. Економічних умов для широкого застосування непрямих податків (у першу чергу ПДВ) на сучасному етапі розвитку в Україні немає. Навпаки, важливим є співвідношення сплачуваних податків із загальноекономічними показниками, насамперед з валовим внутрішнім продуктом і загальним обсягом фінансових ресурсів держави.

Видатки бюджету – кошти, що спрямовуються на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом, за винятком коштів на погашення основної суми боргу та повернення надміру сплачених до бюджету сум. Спрямування видатків здійснюється відповідно до завдань, що стоять перед державою та органами місцевого самоврядування у конкретний період. Розмір видатків бюджетної системи перебуває у тісному взаємозв'язку з її доходами: держава не може дозволити витратити більше, ніж планує отримати.

Інститут видатків державного та місцевого бюджетів – це цільове, доцільне та ефективне використання (касові та фактичні видатки) коштів розпорядниками бюджетних кредитів.

Видатки бюджету можна класифікувати:

1. За складом видатків, які залежать від завдань та **функцій держави**: • національної економіки; • соціально-культурних заходів; • державних та муніципальних програм та інвестицій; • утримання органів державної та муніципальної влади, правоохоронних органів, судів, прокуратури; • на зовнішньоекономічну діяльність; • на оборону тощо.

2. Виходячи з суспільних потреб, видатки ДБУ класифіковано за **функціональними ознаками**: **1)** загальнодержавні функції; **2)** оборона; **3)** громадський порядок, безпека та судова влада; **4)** економічна діяльність; **5)** охорона навколишнього природного середовища; **6)** житлово-комунальне господарство; **7)** охорона здоров'я; **8)** духовний та фізичний розвиток; **9)** освіта; **10)** соціальний захист та соціальне забезпечення;

За рахунок ДБУ фінансуються видатки, пов'язані з правоохоронною діяльністю, забезпеченням безпеки держави, на функціонування судових органів, органів державної влади, податкової та митної служби тощо. За

рахунок коштів ДБУ фінансуються заходи щодо утворення державних і фінансових резервів.

Видатки, які пов'язані з державною таємницею, у зв'язку з чим пояснення їх витрачання у бюджеті не передбачається. Таємні видатки передбачені на діяльність органів державної влади в інтересах національної безпеки ;

3. За економічним змістом видатки поділяються на • поточні, • капітальні та • видатки на кредитування, за вирахуванням погашення. Їх склад визначає КМУ.

Основне місце у цій класифікації належить поточним видаткам, які забезпечують постійне фінансування завдань і функцій держави та органів місцевого самоврядування. Вони спрямовуються на утримання бюджетних установ, організацій та органів, що діють на початок бюджетного періоду; на фінансування затверджених національних або муніципальних програм; на фінансування заходів соціального призначення та інше. До поточних видатків відносять і трансферти бюджетам місцевого самоврядування, трансферти населенню або певним групам населення, трансферти підприємствам або іншим країнам.

У свою чергу капітальні видатки спрямовуються на:

– фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності, ноу-хау, на розширене відтворення;

– на придбання земельних ділянок, будівель, споруд та устаткування;

– витрати згідно з прямими кредитними зобов'язаннями та кредитними гарантіями або на придбання інших фінансових активів;

– витрати на проведення науково-дослідної роботи, освіти та підвищення кваліфікації.

Принцип збалансованості (ст. 7 БКУ [3]), передбачає співвідношення обсягів доходів і видатків на відповідний бюджетний період. Цей принцип базується на нормах КУ,

яка закріплює намір держави до збалансованості бюджету України (ч. 3 ст. 95). Звідси виникає актуальне питання щодо дефіциту або профіциту бюджету.

Дефіцит бюджету — це сума, на яку рівень видатків бюджету перевищує рівень надходжень. Його покривають шляхом утворення державного боргу, а також деякою мірою за допомогою інших коштів. Державний борг складається з коштів, позичених урядом для покриття бюджетного дефіциту, за винятком тих, що використовуються на повернення боргу.

Це показник негативних явищ в економіці, що зумовлюють інфляцію. **Причинами виникнення дефіциту** є: • спад виробництва; • зниження ефективності функціонування окремих галузей; • несвоєчасне проведення структурних змін в економіці або її технічного переоснащення; • великі військові витрати; • інші фактори, що впливають на економічну та соціальну політику держави (перш-за все — витрати вищі за доходи).

Бюджетний дефіцит – явище майже постійне в економіці кожної держави, тому важливе значення мають його розміри і методи ліквідації. Для населення наявність дефіциту має опосередковане значення, але саме населення держави шляхом сплати податків бере безпосередню участь у поверненні залучених кредитних ресурсів. Бездефіцитний бюджет є об'єктивною вимогою нормального економічного розвитку держави.

Якщо сума надходжень більша за суми видатків, то різниця між ними називається позитивним сальдо або надлишком бюджету. Кошти, що утворюють позитивне сальдо, використовують для зменшення боргу або для задоволення деяких інших потреб.

БКУ передбачає можливість прийняття ДБУ, а також бюджету АРК та міських бюджетів на відповідний бюджетний період з дефіцитом виключно у разі наявності

обґрунтованих джерел фінансування дефіциту відповідного бюджету. Таким чином законодавство встановлює виключний перелік бюджетів, що можуть бути прийняті з дефіцитом і межі повноважень органів державної та муніципальної влади.

Крім того, держава встановила граничний обсяг державного боргу (як зовнішнього, так і внутрішнього), що не повинен перевищувати 60 % фактичного річного обсягу ВВП України (п. 2 ст. 18 БКУ). У разі перевищення зазначеної величини уряд держави зобов'язаний вжити заходів для приведення цієї величини у відповідність зі встановленими вимогами. Граничний обсяг внутрішнього та зовнішнього державного боргу, боргу АРК чи місцевого самоврядування, граничний обсяг надання гарантій встановлюється на кожний бюджетний рік відповідно Законом про ДБУ чи рішенням про місцевий бюджет. Особливості правового регулювання відносин у сфері запозичень буде розглянуто далі.

Якщо заплановані доходи дорівнюють запланованим видаткам, бюджет приймається бездефіцитним. Зокрема, бездефіцитним був ДБУ, прийнятий на 2000 р. Державні бюджети України на 2005 і 2006 подальші роки прийнято вже з дефіцитом; наприклад бюджет на 2016 рік — дефіцит 83 694 000 тис. грн.).

Значний рівень дефіциту ДБУ та на політика надання державних гарантій суб'єктам господарювання за зовнішніми запозиченнями стали основними чинниками нагромадження і зростання боргових зобов'язань держави та видатків на обслуговування боргу. Це призвело до виникнення боргу у бюджетно-фінансовій системі України, а звідси зобов'язання держави щодо погашення основної суми державного боргу. Зокрема, найбільші виплати з погашення запозичень держави припадають на 2005-2008, 2018-2019 роки.

Профіцит бюджету – це перевищення доходів бюджету над його видатками. Чинне законодавство передбачає, що профіцит бюджету затверджується виключно з метою погашення основної суми боргу.

Проект Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період містить пропозиції КМУ щодо граничного розміру профіциту Державного бюджету України у % до прогнозного річного обсягу валового внутрішнього продукту;

У складі бюджетів передбачається резервний фонд – певний обсяг нерозподілених видатків, який протягом року може використовуватися на фінансування непередбачених видатків, що не мають постійного характеру і не можуть передбачатися при складанні проекту бюджету. Так, за рахунок коштів резервного фонду здійснюється фінансування видатків на усунення негативних наслідків, спричинених надзвичайним станом, зокрема проводяться роботи з ліквідації аварій, стихійного лиха. У той же час не раз відмічалось, що система фінансування державою заходів, пов'язаних з ліквідацією наслідків стихійного лиха, є непрозорою і ґрунтується на недосконалому нормативно-правовому й організаційному забезпеченні, що призводить до нецільового і незаконного використання коштів ДБУ.

Резервний фонд включається до складу загального фонду бюджету і не може перевищувати 1 % від обсягу його видатків.

Для отримання допомоги з резервного фонду необхідно надати обґрунтовану заяву з висновками МФУ та Мінекономіки щодо необхідності та ефективності фінансування видатків за рахунок коштів фонду. Законодавство встановило заборону щодо витрачання коштів резервного фонду на: **1) погашення боргів**, включаючи ті, за якими видано гарантії уряду; **2)**

збільшення сум за статтями видатків, передбачених у бюджеті. Сума коштів, що виділяються з резервного фонду на фінансування одного заходу, не може перевищувати 20 % загальної суми резервного фонду.

5. Поняття міжбюджетних відносин

Чітке розмежування обов'язків між органами влади, яке передбачає закріплення за кожним рівнем як власного доходу, так і відповідної частки загальнодержавних видатків для фінансування покладених на них обов'язків, є основоположним принципом побудови системи державних фінансів. Такий підхід дає можливість не тільки здійснювати ефективну фінансову та бюджетну політику, але і точно оцінювати внесок кожного рівня влади в економічний розвиток регіону. Тим самим досягається прозорість системи фінансових відносин

З 2000 р. трансферти місцевим бюджетам почали обчислюватися за єдиною для всіх територій формулою, що є прогресивним фактором реформування між бюджетних відносин.

Бюджетний кодекс визначає загальні положення здійснення міжбюджетних відносин, метою регулювання якими є забезпечення відповідності між повноваженнями на здійснення видатків, закріплених законодавчими актами України за бюджетами, та бюджетними ресурсами, які повинні забезпечувати виконання цих повноважень.

Міжбюджетні відносини — це відносини між державою, АРК та місцевим самоврядуванням щодо забезпечення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для виконання функцій, передбачених Конституцією та законами України.

Бюджетне законодавство визначає види видатків, що виконуються за рахунок коштів окремих ланок бюджетної системи, і таким чином конкретизує бюджетні

повноваження відповідних органів державної влади та місцевого самоврядування.

Згідно зі ст. 82 БКУ [3] видатки на здійснення повноважень, що виконуються за рахунок коштів ДБУ та місцевих бюджетів, поділяються на:

1) видатки на забезпечення конституційного ладу держави, державної цілісності та суверенітету, незалежного судочинства та не можуть бути передані на виконання АРК та місцевому самоврядуванню. Ці видатки фінансуються за рахунок коштів ДБУ;

2) видатки, які визначаються функціями держави та можуть бути передані на виконання АРК та місцевому самоврядуванню з метою забезпечення ефективнішого їх виконання на основі принципу субсидіарності;

3) видатки на реалізацію прав та обов'язків АРК і місцевого самоврядування, які мають місцевий характер та визначені законами України.

Видатки, визначені у пунктах 2 і 3, здійснюються за рахунок коштів місцевих бюджетів, в т.ч. трансфертів з ДБУ.

Рада міністрів АРК, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи відповідних рад, міські, селищні, сільські голови (якщо відповідні виконавчі органи не створені) зобов'язані забезпечити здійснення вищезазначених видатків з відповідних місцевих бюджетів з додержанням встановленого законодавством розподілу цих видатків між бюджетами.

Законодавство забороняє планувати та здійснювати видатки, не віднесені до місцевих бюджетів, а також здійснювати протягом бюджетного періоду видатки на фінансування бюджетних установ водночас з різних бюджетів.

У той же час за державою залишається можливість передати Раді міністрів АРК чи органам місцевого

самоврядування право на здійснення видатків. Передбачається, що така передача може відбуватися лише за умови відповідної передачі бюджетних ресурсів у вигляді закріплених за відповідними бюджетами загальнодержавних податків і зборів (обов'язкових платежів) або їх частки, а також трансфертів з ДБУ.

Розмежування видів видатків, визначених у пунктах 2 і 3 ст. 82 БКУ [3], між місцевими бюджетами здійснюється на основі принципу субсидіарності з урахуванням критеріїв повноти надання послуги та наближення її до безпосереднього споживача. Відповідно до цих критеріїв види видатків поділяють на такі групи:

1) видатки на фінансування бюджетних установ та заходів, які забезпечують необхідне першочергове надання соціальних послуг, гарантованих державою, і які розташовані найближче до споживачів. Ці видатки здійснюються з бюджетів сіл, селищ, міст та їх об'єднань;

2) видатки на фінансування бюджетних установ та заходів, які забезпечують надання основних соціальних послуг, гарантованих державою для всіх громадян України. Ці видатки здійснюються з бюджетів міст республіканського АРК та міст обласного значення, а також районних бюджетів;

3) видатки на фінансування бюджетних установ та заходів, які забезпечують гарантовані державою соціальні послуги для окремих категорій громадян, або фінансування програм, потреба в яких існує в усіх регіонах України. Ці видатки здійснюються з бюджету АРК та обласних бюджетів.

З бюджетів міст Києва та Севастополя здійснюються видатки всіх трьох груп.

Місцеві органи зацікавлені збільшити питому вагу власних джерел надходжень у структурі місцевих бюджетів. Однією з підстав реалізації такої мети є

запровадження єдиного алгоритму обчислення планових обсягів доходів місцевих бюджетів. Зокрема, базовим чинником при розрахунку мінімальної кількості видатків, необхідних для фінансування з місцевих бюджетів, став фінансовий норматив бюджетної забезпеченості, що використовується для визначення розподілу між бюджетних трансфертів. Він визначається шляхом ділення загального обсягу фінансових ресурсів, що спрямовується на реалізацію бюджетних програм, на кількість мешканців чи споживачів соціальних послуг тощо та коригується коефіцієнтами. Загальний обсяг фінансових ресурсів, що спрямовується на виконання бюджетних програм місцевими бюджетами, розподіляється між видами видатків відповідно до пріоритетів бюджетної політики держави.

Здійснюючи розмежування видаткових повноважень між державним та місцевими бюджетами, а також між власними та делегованими повноваженнями бюджетів місцевого самоврядування, слід паралельно запровадити й стимули для ефективнішого використання бюджетних коштів.

Бюджетний кодекс передбачає, що територіальні громади сіл, селищ і міст можуть об'єднувати на договірних засадах кошти відповідних бюджетів для виконання власних повноважень. Міські (міст республіканського АРК та міст обласного значення) ради та районні ради можуть передати видатки на виконання всіх або частини власних повноважень ВР АРК чи обласній раді з передачею відповідних коштів до бюджету АРК чи до обласного бюджету у вигляді міжбюджетного трансферту. Сільські, селищні та міські (міст районного значення) ради можуть передавати видатки на виконання всіх або частини власних повноважень районній раді чи раді іншої територіальної громади з передачею коштів до

відповідного бюджету у вигляді міжбюджетного трансферту.

Міжбюджетні трансферти являють собою кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого і поділяються на: • дотацію вирівнювання; субвенцію; • кошти, що передаються до ДБУ та місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів; • інші дотації.

У ДБУ можуть передбачатися такі міжбюджетні трансферти місцевим бюджетам:

1) дотація вирівнювання бюджету АРК, обласним бюджетам, бюджетам міст Києва та Севастополя, районним бюджетам та бюджетам міст республіканського АРК та міст обласного значення;

2) субвенція:

– на здійснення програм соціального захисту;

– субвенція на компенсацію втрат доходів бюджетів місцевого самоврядування;

– на виконання власних повноважень внаслідок надання пільг, встановлених державою;

– субвенція на виконання інвестиційних проектів;

– інші субвенції.

3) інші дотації.

Закон про Державний бюджет на поточний бюджетний період містить виключний перелік та розмір дотацій вирівнювання та субвенцій.

Дотація вирівнювання визначається як перевищення обсягу запланованих згідно з вимогами законодавства та чинними актами про бюджет видатків, який обчислений із застосуванням фінансових нормативів бюджетної забезпеченості та коригуючих коефіцієнтів. Вона не має цільового призначення і використовується у бюджеті нижчого рівня для збалансування доходів і видатків. Міські (міст Києва та Севастополя, міст республіканського

АРК та міст обласного значення) та районні ради можуть передбачати у відповідних бюджетах дотації вирівнювання бюджетам районів у містах, бюджетам сіл, селищ, міст районного значення та їх об'єднань, а також кошти, що передаються з цих бюджетів.

На відміну від дотацій, субвенції мають чітко визначене цільове призначення. Їх надання супроводжується обов'язковою звітністю щодо використання, а у разі неповного використання коштів виділеної субвенції або у зв'язку з нецільовим використанням ці кошти мають бути повернені. Надання субвенцій передбачається, зокрема, за такими підставами.

Надання державою податкових пільг, що зменшують доходи бюджетів місцевого самоврядування на виконання власних повноважень, має супроводжуватися внесенням змін до Закону про ДБУ на поточний бюджетний період, що передбачають надання субвенції на компенсацію відповідних втрат доходів бюджетів місцевого самоврядування.

Субвенції мають чітко виражений цільовий характер. Їх надання супроводжується обов'язковою звітністю щодо використання, у разі неповного використання коштів вони мають бути повернені.

Субвенція на утримання об'єктів спільного користування чи ліквідацію негативних наслідків діяльності об'єктів спільного користування надається з одного місцевого бюджету іншому для компенсації цих видатків. Умови утримання об'єктів спільного користування чи ліквідації негативних наслідків діяльності об'єктів спільного користування та надання субвенції визначаються на договірних засадах між надавачем субвенції та її отримувачем.

Субвенції на виконання інвестиційних проектів надаються з ДБУ бюджету АРК, обласним бюджетам,

бюджетам міст Києва та Севастополя з їх подальшим перерозподілом для бюджетів місцевого самоврядування. Такі субвенції надаються на засадах конкурентності між бюджетами місцевого самоврядування та передбачають фінансову участь бюджету отримувача субвенції у здійсненні програми чи проекту. Органи місцевого самоврядування, у яких середньорічний фактичний обсяг видатків на утримання бюджетних установ за три останні бюджетні періоди менший за обсяг, визначений згідно з фінансовими нормативами бюджетної забезпеченості, мають пріоритетне право на отримання субвенції на виконання інвестиційних проектів.

Субвенції на виконання власних повноважень територіальних громад можуть передбачатися у складі їх бюджетів, якщо інший орган державної влади чи місцевого самоврядування може виконати цю функцію ефективніше. Умови та порядок надання субвенції на виконання власних повноважень територіальних громад визначаються відповідною угодою сторін.

Розподіл обсягу міжбюджетних трансфертів, затвердженого ЗУ про ДБУ, між бюджетами міст Києва та Севастополя, міст республіканського АРК, міст обласного значення і районними бюджетами визначається на основі формули, яку затверджує КМУ.

Формула має враховувати такі параметри:

- 1) фінансові нормативи бюджетної забезпеченості та коригуючі коефіцієнти до них;
- 2) кількість мешканців та кількість споживачів соціальних послуг;
- 3) індекс відносної податкоспроможності відповідного міста чи району;
- 4) прогнозний показник кошика доходів бюджетів місцевого самоврядування для бюджетів міст Києва та Севастополя, міст республіканського АРК та міст

обласного значення, і прогноз доходів, визначених ч. 2 ст. 66 БКУ, для районних бюджетів;

5) коефіцієнт вирівнювання.

Безпосереднє надання дотацій вирівнювання та субвенцій з бюджету вищого рівня до нижчого здійснюють органи Державного казначейства України.

Порядок перерахування дотації вирівнювання та субвенцій з ДБУ місцевим бюджетам, коштів, що передаються до ДБУ з місцевих бюджетів, а також порядок перерахування міжбюджетних трансфертів між місцевими бюджетами визначаються КМУ і мають забезпечувати своєчасність, рівномірність, гарантованість та повноту перерахування трансфертів.

БКУ, на відміну від попередніх актів у сфері бюджетної системи, під бюджетними трансферами розуміє безоплатну передачу коштів не лише з вищого бюджету до нижчого, а й навпаки. Зокрема, згідно зі ст. 100 Кодексу [3], якщо прогнозні показники доходів бюджету АРК, обласних і районних бюджетів, міських (міст Києва та Севастополя, міст республіканського АРК та міст обласного значення) бюджетів, визначених відповідно до статей 64 та 66 БКУ [3], перевищують розрахунковий обсяг видатків відповідного бюджету, обчислений із застосуванням фінансових нормативів бюджетної забезпеченості та коригуючих коефіцієнтів, для такого бюджету встановлюється обсяг коштів, що підлягають передачі до ДБУ. Коефіцієнт вирівнювання застосовується до обчисленого за формулою обсягу коштів, що підлягають передачі до ДБУ, і визначається в у межах від 0,60 до одиниці.

Реформування міжбюджетних відносин може бути ефективним лише за умови визначення оптимального розподілу бюджетних надходжень між окремими ланками бюджетної системи країни та проведення повноцінної

адміністративної реформи, спрямованої на встановлення оптимального адміністративно-територіального поділу з чітким визначенням та розподілом повноважень між центральними органами влади та органами місцевого самоврядування.

6. Поняття бюджетного права та його система

Бюджетне право є підгалуззю фінансового права та включає фінансово-правові норми, які регулюють фінансові правовідносини у сфері бюджетної діяльності.

Предмет фінансового права існує в межах предмету фінансового права і охоплює суспільні відносини, які пов'язані з формуванням, розподілом і використанням державного й місцевого бюджетів як централізованих публічних фондів коштів. Такі відносини є бюджетно-правовими та мають свої особливості.

Оскільки бюджетне право є невід'ємною складовою частиною фінансового права, йому притаманні всі ознаки останнього. Разом з цим бюджетне право як підгалузь права в системі фінансового права має відповідну сукупність суспільних відносин, ЯКІ підлягають його регулюванню та відрізняється певними особливостями, зумовленими характером бюджетних правовідносин.

Система бюджетного права — це сукупність усіх упорядкованих норм бюджетного права, які узгоджені й згруповані в інститути бюджетного права в межах галузі фінансового права. Отже, структурними елементами бюджетного права є:

- 1) бюджетно-правові норми як базовий елемент системи;
- 2) бюджетно-правові інститути як сукупність бюджетно-правових норм, які регулюють певну групу однорідних бюджетних правовідносин.

Виокремлюють два інститути бюджетного права, наявність яких зумовлена характером бюджетних правовідносин та їх змістом: • інститут бюджетного устрою та • інститут бюджетного процесу.

Інститут бюджетного устрою — це сукупність бюджетно-правових норм як різновиду фінансово-правових, які регулюють суспільні відносини, що складаються з приводу організації і побудови бюджетної системи, формування, складу та регулювання міжбюджетних відносин у межах бюджетної системи. Тобто норми цього інституту регламентують ту групу фінансових правовідносин, яка стосується закріплення засад формування бюджетної системи, структури державного й місцевих бюджетів та відносин, які складаються між ними.

Інститут бюджетного процесу — це сукупність бюджетно-правових норм як різновиду фінансово-правових, які регулюють суспільні відносини, що складаються з приводу складання, розгляду, затвердження й виконання бюджетів, контролем за їх виконанням, розглядом звітів про виконання бюджетів. Іншими словами, норми цього інституту регулюють фінансові правовідносини, які складаються безпосередньо з приводу розробки проектів бюджетів та їх затвердження, формування (акумулявання фінансових ресурсів), розподілу, перерозподілу й використання централізованих фондів фінансових ресурсів бюджетів, а також обліку й звітності, які супроводжують всі стадії формування, розподілу й використання бюджетних ресурсів.

Отже, бюджетне право — це система бюджетно-правових норм як різновиду фінансово-правових, які регулюють відносини у сфері формування, розподілу й використання бюджетних ресурсів для забезпечення

завдань і функцій держави, місцевого самоврядування й задоволення публічного інтересу.

7. Бюджетно-правові норми та бюджетні правовідносини

Бюджетно-правова норма є різновидом фінансово-правової норми, встановлюється уповноваженими органами влади (державними органами або органами місцевого самоврядування) з метою регулювання окремого виду фінансових правовідносин — бюджетних правовідносин—і забезпечується примусом держави.

Як було зазначено, елементарною частиною бюджетного права, як і фінансового, є правова норма, зокрема бюджетно-правова. Норми бюджетного права мають такі ж характеристики, які властиві нормам фінансового права, проте їм притаманні певні особливості:

1) регулюють особливу сферу фінансових правовідносин щодо формування, розподілу й використання бюджетних ресурсів;

2) переважно мають періодичний характер, що зумовлено прийняттям закону про Державний бюджет та рішень про затвердження місцевих бюджетів на певний період;

3) є насамперед уповноважуваними та заборонними поряд з практичною відсутністю дозвільних бюджетно-правових норм.

Класифікація бюджетно-правових норм здійснюється за різними критеріями:

1) за змістом:

– матеріальні бюджетно-правові норми виражають матеріальний (грошовий) зміст юридичних прав та обов'язків учасників бюджетних правовідносин, вони визначають структуру бюджетної системи, порядок міжбюджетної взаємодії, джерела доходів і видатків

бюджетів та бюджетні повноваження суб'єктів бюджетних правовідносин (складають Інститут бюджетного устрою);

– процесуальні (процедурні) бюджетно-правові норми визначають порядок діяльності у сфері формування, розподілу й використання коштів державного й місцевих бюджетів (формують інститут бюджетного процесу):

2) за часом дії:

– постійні — бюджетно-правові норми невизначеної в часі дії, наприклад, норми, що закріплені у Бюджетному кодексі України;

– тимчасові — бюджетно-правові норми визначеної в часі дії, наприклад, норми, що закріплені у законі про Державний бюджет та в рішеннях місцевих рад щодо затвердження місцевих бюджетів;

3) за сферою територіальної дії:

– загальнодержавні бюджетно-правові норми— поширюють свою дію на територію всієї держави, наприклад, норми, визначені Бюджетним кодексом, законом про Державний бюджет. Законом «Про місцеве самоврядування»;

– місцеві (локальні) бюджетно-правові норми— поширюють свою дію лише на певній території, наприклад, на територію АРК, окрему область, район тощо.

4) за суб'єктом правотворчості:

– бюджетно-правові норми, що приймаються ВРУ:

– бюджетно-правові норми, що приймаються Кабінетом Міністрів України:

– бюджетно-правові норми, що приймаються центральними органами виконавчої влади:

– бюджетно-правові норми, що приймаються органами влади АРК:

– бюджетно-правові норми, що приймаються місцевими радами:

– бюджетно-правові норми, що приймаються місцевими державними адміністраціями.

Бюджетні правовідносини є різновидом фінансових правовідносин, пов'язані з формуванням, розподілом і використанням бюджетних ресурсів держави й місцевого самоврядування та врегульовані нормами бюджетного права.

Бюджетним правовідносинам властиві ознаки фінансових правовідносин, проте вони характеризуються своїми особливостями:

– виникають, змінюються або припиняються у сфері формування, розподілу й використання коштів державного і місцевого бюджетів;

– характеризуються присутністю більш вузького кола суб'єктів, на відміну від суб'єктів інших фінансових правовідносин, оскільки їх учасниками є суб'єкти, які володіють бюджетними повноваженнями, приймають участь у бюджетному процесі або є одержувачами бюджетних коштів;

– бюджетні правовідносини регулюються насамперед законами України, як цього вимагає стаття 92 Конституції України, відповідно до якої виключно законами України встановлюються ДБУ й бюджетна система України;

– більшості бюджетних правовідносин притаманна строковість, оскільки їх здійснення пов'язане з певними строками, які прямо встановлені в нормативно-правових актах про бюджет (виконати бюджетні показники по доходах і видатках потрібно в строк — місяць, квартал, рік, а не взагалі за річним підсумком, тому що фінансування й виплати не повинні затримуватись і не здійснюються всі в кінці бюджетного року), та періодичність — державний і місцеві бюджети приймаються на певний період.

Класифікація бюджетних правовідносин здійснюється за тими ж критеріями, що й класифікація норм бюджетного права.

8. Бюджетне законодавство

Склад бюджетного законодавства визначено в статті 4 Бюджетного кодексу України, відповідно до якої нормативно-правовими актами, що регулюють бюджетні відносини в Україні, є:

- 1) Конституція України [1];
- 2) Бюджетний кодекс України від 08.07.10 [3];
- 3) закон про ДБУ;
- 4) інші закони, що регулюють бюджетні правові відносини, що виникають у процесі складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів та розгляду звітів про їх виконання, а також контролю за виконанням Державного бюджету України та місцевих бюджетів;
- 5) нормативно-правові акти КМУ, прийняті на підставі і на виконання Бюджетного кодексу, закону про ДБУ та інших законів, що регулюють бюджетні правовідносини;
- 6) нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади, прийняті на підставі і на виконання Бюджетного кодексу, закону про ДБУ, інших законів, що регулюють бюджетні правовідносини та нормативно-правових актів КМУ;
- 7) рішення органів АРК, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, прийняті відповідно до Бюджетного кодексу, закону про ДБУ, інших законів, що регулюють бюджетні правовідносини, нормативно-правових актів КМУ, нормативно-правових актів центральних органів виконавчої влади.

При здійсненні бюджетного процесу в Україні положення нормативно-правових актів застосовуються

лише в частині, в якій вони не суперечать положенням Конституції, Бюджетного кодексу та закону про ДБУ.

Якщо міжнародним договором України, поданим на ратифікацію, встановлено інші положення, ніж у відповідних нормах бюджетного законодавства України, такі положення приймаються окремими законами про внесення змін до відповідних законів і розглядаються ВРУ одночасно з ратифікацією міжнародного договору України, яким такі положення передбачені.

Розгляд законопроектів, які впливають на доходну чи видаткову частину бюджетів, здійснюється за особливою процедурою, що визначається статтею 27 Бюджетного кодексу, згідно з положеннями якої кожен законопроект, внесений до ВРУ, протягом семи днів подається до Комітету ВРУ з питань бюджету для проведення експертизи щодо його впливу на доходну та (або) видаткову частину бюджетів та виконання закону про ДБУ у поточному бюджетному періоді.

Протягом двох тижнів, якщо ВРУ не визначено інший термін. Комітет ВРУ з питань бюджету забезпечує підготовку експертного висновку щодо впливу відповідного законопроекту на доходну та (або) видаткову частину бюджетів. До проектів законів, набрання чинності якими в поточному чи наступному бюджетних періодах призведе до збільшення видатків або скорочення доходів бюджету, суб'єктом законодавчої ініціативи додаються пропозиції про видатки, які належить скоротити, та (або) пропозиції про джерела додаткових доходів для покриття збільшення видатків. Жодна з таких змін не повинна призвести до збільшення державного боргу і державних гарантій, розмір яких встановлений законом про ДБУ. При цьому:

1) законопроекти, які згідно з експертним висновком та рішенням Комітету ВРУ з питань бюджету не впливають на доходну та (або) видаткову частину

бюджетів, вносяться до порядку денного пленарних засідань ВРУ для їх розгляду в загальному порядку, встановленому Регламентом ВРУ;

2) законопроекти, які згідно з експертним висновком та відповідним рішенням Комітету ВРУ з питань бюджету впливають на доходну чи видаткову частину бюджетів, протягом трьох днів передаються Міністерству фінансів України для експертного висновку щодо визначення вартісної величини впливу законопроектів на доходну чи видаткову частину бюджетів та для пропозицій щодо доцільності їх прийняття, можливості та терміну набрання ними чинності. Міністерство фінансів України у двотижневий термін готує експертний висновок та пропозиції до законопроектів і передає Комітету ВРУ з питань бюджету для підготовки висновків. Щодо доцільності їх прийняття ВРУ і термінів набрання ними чинності.

Закони України, які впливають на формування доходної чи видаткової частини бюджетів, повинні бути офіційно оприлюднені до 15 серпня року, що передуює плановому. В іншому разі норми відповідних законів, що впливають на формування доходної та(або) видаткової частини бюджетів, застосовуються не раніше початку бюджетного періоду, наступного за плановим, крім випадків, передбачених Законом *«Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва»* від 25 грудня 2008 року [98].

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Поняття і значення бюджету (організаційне, економічне і правове).
2. Бюджетний період. Джерело формування бюджету.
3. Історія бюджету України.
4. Бюджетна політика.

5. Поняття бюджетного права. Склад бюджетних відносин. Бюджетно-правові норми (БПН).
6. Особливості бюджетних відносин.
7. Класифікація БПН.
8. Бюджетне законодавство України.
9. Загальні засади формування бюджетної системи України. Бюджетна резолюція.
10. Бюджетний устрій України. Бюджетна система України.
11. Принципи побудови бюджетної системи.
12. Бюджетна класифікація: доходи та видатки бюджету.
13. Бюджетна класифікація: фінансування бюджету.
14. Бюджетна класифікація: класифікація боргу.
15. Складові бюджету: загальний фонд та спеціальний фонд.
16. Частини бюджету: бюджетна класифікація доходів.
17. Частини бюджету: бюджетна класифікація видатків.
18. Дефіцит і профіцит бюджету. Міжбюджетні відносини.
19. Бюджетне право як підгалузь фінансового права. Предмет фінансового права
20. Система бюджетного права. Структурні елементи бюджетного права.
21. Інститути бюджетного права. Бюджетно-правова норма. Класифікація бюджетно-правових норм.
22. Бюджетним правовідносини. Бюджетний кодекс України. Бюджетне законодавство.

ТЕМА 6.

БЮДЖЕТНИЙ ПРОЦЕС

ПЛАН

1. Поняття бюджетної системи України, її структура й принципи.
 2. Правові основи складу доходів і видатків бюджетів.
 3. Розподіл доходів і видатків між бюджетами.
 4. Міжбюджетні трансферти.
 5. Поняття бюджетного процесу, його принципи, стадії та учасники.
 6. Бюджетні повноваження і права.
- ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- ознайомитись із структурою та принципами формування бюджетної системи України;
- зрозуміти правові основи складу доходів і видатків бюджетів;
- засвоїти елементи розподілу доходів і видатків між бюджетами;
- охарактеризувати бюджетні повноваження і права суб'єктів бюджетного процесу.

1. Поняття бюджетної системи України, її структура й принципи

Відповідно до статті 2 «Визначення основних термінів» БК України [3] бюджетна система України — це сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного й адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права. Згідно зі статтею 95 Конституції бюджетна система України будується на

засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами.

Структура бюджетної системи України представлена:

1) державним бюджетом та 2) місцевими бюджетами.

До місцевих бюджетів належать бюджет АРК, обласні, районні, районів у містах та бюджети місцевого самоврядування.

Бюджетами місцевого самоврядування визнаються бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань.

Для аналізу й прогнозування економічного і соціального розвитку держави використовуються зведений бюджет як сукупність показників бюджетів. Призначення зведеного бюджету полягає в тому, щоб на підставі зведених показників доходів і видатків, які отримує вся бюджетна система країни, здійснити аналіз і визначити засади регулювання соціально-економічного розвитку як держави в цілому, так і її окремих регіонів. Адже зведені бюджети існують не тільки у масштабах України, але і в ланках нижчого рівня.

Зведений бюджет України включає показники Державного бюджету України, зведеного бюджету АРК та зведених бюджетів областей та міст Києва й Севастополя.

Зведений бюджет АРК включає показники бюджету АРК, зведених бюджетів її районів та бюджетів міст республіканського значення.

Зведений бюджет області включає показники обласного бюджету, зведених бюджетів районів і бюджетів міст обласного значення цієї області.

Зведений бюджет району включає показники районних бюджетів, бюджетів міст районного значення, селищних та сільських бюджетів цього району.

Зведений бюджет міста з районним поділом включає показники міського бюджету та бюджетів районів, що входять до його складу. У разі, коли місту або району в місті адміністративно підпорядковані інші міста, селища чи села, зведений бюджет міста або району в місті включає показники бюджетів цих міст, селищ та сіл.

Бюджетна система України ґрунтується на певних принципах як організаційно-правових засадах її побудови і функціонування, що закріплені нормами бюджетного права.

Бюджетним кодексом України [3] (ст. 7 «Принципи бюджетної системи України») визначені такі принципи бюджетної системи:

1) принцип єдності бюджетної системи України — єдність бюджетної системи України забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку і звітності:

2) принцип збалансованості — повноваження на здійснення витрат бюджету повинні відповідати обсягу надходжень до бюджету на відповідний бюджетний період:

3) принцип самостійності — Державний бюджет України та місцеві бюджети є самостійними. Держава коштами державного бюджету не несе відповідальності за бюджетні зобов'язання органів влади АРК та органів місцевого самоврядування. Органи влади АРК та органи місцевого самоврядування коштами відповідних бюджетів не несуть відповідальності за бюджетні зобов'язання одне одного, а також за бюджетні зобов'язання держави. Самостійність бюджетів забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів, правом відповідних органів державної влади, органів влади АРК та органів

місцевого самоврядування на визначення напрямів використання коштів відповідно до законодавства України, правом Верховної Ради АРК та відповідних рад самостійно й незалежно одне від одного розглядати та затверджувати відповідні бюджети;

4) принцип повноти — до складу бюджетів підлягають включенню всі надходження до бюджетів та витрати бюджетів, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади, органів влади АРК, органів місцевого самоврядування;

5) принцип обґрунтованості — бюджет формується на реалістичних макропоказниках економічного й соціального розвитку держави та розрахунках надходжень до бюджету й витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик та правил;

6) принцип ефективності — при складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення запланованих цілей при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів;

7) принцип субсидіарності — розподіл видів видатків між державним бюджетом та місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами повинен ґрунтуватися на максимально можливому наближенні надання суспільних послуг до їх безпосереднього споживача;

8) принцип цільового використання бюджетних коштів — бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями;

9) принцип справедливості і неупередженості — бюджетна система України будується на засадах справедливого й неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами й територіальними громадами;

10) принцип публічності та прозорості — Державний бюджет України та місцеві бюджети затверджуються, а рішення щодо звіту про їх виконання приймаються відповідно ВРУ, Верховною Радою АРК та відповідними радами;

11) принцип відповідальності учасників бюджетного процесу — кожен учасник бюджетного процесу несе відповідальність за свої дії або бездіяльність на кожній стадії бюджетного процесу.

Особи, винні у порушенні бюджетного законодавства, несуть цивільну, дисциплінарну, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законами України. Бюджетним правопорушенням визнається недотримання учасником бюджетного процесу встановленого Бюджетним кодексом та Іншими нормативно-правовими актами порядку складання, розгляду, затвердження, внесення змін, виконання бюджету чи звіту про виконання бюджету.

Бюджетне правопорушення, вчинене розпорядником чи одержувачем бюджетних коштів, може бути підставою для притягнення до відповідальності згідно із законом його керівника чи інших відповідальних посадових осіб залежно від характеру вчинених ними діянь. Посадові особи органів державної влади, органів влади АРК та органів місцевого самоврядування, а також підприємств, установ та організацій, які вчинили бюджетне правопорушення, несуть передбачену законом цивільно-правову відповідальність згідно з законом незалежно від накладення передбачених Бюджетним кодексом заходів стягнення на розпорядника чи одержувача бюджетних коштів.

2. Правові основи складу доходів і видатків бюджетів

Вертикальний розподіл доходів і видатків бюджету виражається насамперед в існуванні 2 складових бюджету — загального та спеціального фондів.

Розмежування бюджету на дві частини зумовлено необхідністю посилення контролю за витрачанням коштів, що мобілізуються державою до централізованих фондів. Зі створенням спеціального фонду бюджету до його складу почали зараховуватися колишні позабюджетні фонди коштів.

Загальний фонд бюджету включає:

- 1) всі доходи бюджету, крім тих, що призначені для зарахування до спеціального фонду;
- 2) всі видатки бюджету за рахунок надходжень до загального фонду бюджету;
- 3) фінансування загального фонду бюджету.

Спеціальний фонд бюджету включає:

- 1) бюджетні призначення на видатки за рахунок конкретно визначених джерел надходжень;
- 2) гранти або дарунки (у вартісному обрахунку), одержані розпорядниками бюджетних коштів на конкретну мету;
- 3) різницю між доходами і видатками спеціального фонду бюджету.

Розподіл бюджету на загальний та спеціальний фонди визначається законом про Державний бюджет України. Джерела формування спеціального фонду визначаються виключно законами України. Підставою для рішення відповідної ради про створення спеціального фонду у складі місцевого бюджету може бути виключно закон про Державний бюджет України.

Передача коштів між загальним та спеціальним фондами бюджету дозволяється тільки в межах бюджетних призначень шляхом внесення змін до закону про Державний бюджет України чи рішення відповідної ради.

Платежі за рахунок спеціального фонду здійснюються в межах коштів, що надійшли до цього фонду на відповідну мету.

Відповідно до статті 13 «Складові частини бюджету» БКУ [3] створення позабюджетних фондів органами державної влади, органами влади АРК, органами місцевого самоврядування та іншими бюджетними установами не допускається.

Окрім того, у державному бюджеті України обов'язково передбачається резервний фонд. Рішення щодо необхідності створення резервного фонду місцевого бюджету приймає відповідна рада.

Резервний фонд бюджету формується для здійснення непередбачених видатків, що не мають постійного характеру й не могли бути передбачені при складанні проекту бюджету. Порядок використання коштів з резервного фонду бюджету визначається КМУ. Резервний фонд бюджету не може перевищувати 1 % обсягу видатків загального фонду відповідного бюджету.

Рішення про виділення коштів з резервного фонду бюджету приймаються відповідно КМУ, Радою міністрів АРК, місцевими державними адміністраціями та виконавчими органами місцевого самоврядування. Кабінет Міністрів України. Рада міністрів АРК, місцеві державні адміністрації та виконавчі органи місцевого самоврядування щомісячно звітують відповідно перед ВРУ, Верховною Радою АРК та відповідною радою про витрачання коштів резервного фонду відповідного бюджету.

Горизонтальний розподіл бюджету передбачає виділення доходної та видаткової частин, які повинні бути збалансовані між собою.

Бюджетним кодексом передбачений перелік доходів кожної з ланок бюджетної системи України.

Відповідно до статті 29 «Склад доходів Державного бюджету України» БКУ [3] доходи Державного бюджету України включають доходи, за винятком тих, що згідно з статтями 64, 66, 69, 69¹ та 71 БКУ закріплені за місцевими бюджетами.

До доходів загального фонду Державного бюджету України належать:

1) податок на доходи фізичних осіб у розмірі 25 % на відповідній території України (крім території міст Києва та Севастополя) та у розмірі 60 % — на території міста Києва; • військовий збір, що сплачується (перераховується) згідно з пунктом 16¹ підрозділу 10 розділу XX Податкового кодексу України;

2) 90 % податку на прибуток підприємств;

3) 37 % рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у частині деревини, заготовленої в порядку рубок головного користування; • 45 % рентної плати за спеціальне використання води (крім рентної плати за спеціальне використання води водних об'єктів місцевого значення);

4) податок на додану вартість;

5) акцизний податок з вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції);

6) тощо.

Склад доходів місцевих бюджетів закріплено у главі 11 «Надходження та витрати місцевих бюджетів» БКУ (статті 63-74) [3].

Засади правового регулювання видатків бюджетів встановлені у БК України. У статті 30 «Склад видатків та кредитування Державного бюджету України» БКУ [3] закріплено, що видатки Державного бюджету України включають бюджетні призначення, встановлені законом про Державний бюджет України на конкретні цілі, що пов'язані з реалізацією державних програм, перелік яких

визначено статтею 87 «*Видатки, що здійснюються з Державного бюджету України*» БКУ. Відповідно до статті 70 «Видатки та кредитування місцевих бюджетів» БКУ видатки місцевих бюджетів включають бюджетні призначення, встановлені рішенням про місцевий бюджет, на конкретні цілі, що пов'язані з реалізацією програм, перелік яких визначено статтями 88-91 БКУ.

Зміст цих положень вказує на юридичне значення законів і рішень про бюджет, а також про значення принципу законності у сфері закріплення видатків бюджетів.

Розподіл видатків між бюджетами здійснюється відповідно до глави 14 «Розмежування видатків між бюджетами» БКУ (статті 87-93) [3]. Цей перелік разом з бюджетною класифікацією є основою структури видатків щорічних нормативно-правових актів про бюджет.

Державний бюджет України має містити пояснення всіх видатків, за винятком видатків, що пов'язані з державною таємницею (таємних видатків). Таємні видатки, передбачені на діяльність органів державної влади, в інтересах національної безпеки включаються до Державного бюджету України без деталізації. Контроль за проведенням таємних видатків здійснюється Рахунковою палатою та Міністерством фінансів України у порядку, визначеному ВРУ. Звіти про проведені таємні видатки розглядаються Комітетом ВРУ з питань бюджету, Комітетом ВРУ з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, Комітетом ВРУ з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією, Комітетом ВРУ з питань національної безпеки і оборони. Окремі звіти про проведені таємні видатки розглядаються ВРУ на закритому засіданні.

3. Розподіл доходів і видатків між бюджетами

Основним джерелом отримання і розподілу доходу між територіями є ДБУ.

Існують три основні моделі бюджетних систем:

1. Пайовий розподіл податків між різними адміністративними рівнями влади: за кожним рівнем бюджетів закріплено певні паї (частини) доходів від податків.

2. Застосування однакової бази оподаткування, встановлюючи для цього власні податкові ставки, — тобто загальна сума податків дорівнює сумі податкових надходжень усіх рівнів влади, усіх бюджетів.

3. Повний розподіл окремих видів податків між різними рівнями влади, які закріплені законодавством за різними бюджетами.

Модель системи бюджетів формується урядом країни шляхом комбінування елементів усіх трьох моделей.

Оптимальний розмір централізації величини фінансових ресурсів у бюджетній системі є важливим і актуальним завданням. Рівень централізації у кожному конкретному періоді визначається фінансовою політикою держави, виходячи з умов, що склалися в її народногосподарському комплексі.

На рівень централізації у бюджеті фінансових ресурсів впливає:

- система соціальних гарантій, що забезпечується законодавством держави;
- витрати на оборону;
- державне управління;
- економічні взаємовідносини з іншими державами;
- тощо.

При розробці механізму регулювання економіки, в якому бюджету належить одна з центральних ролей, слід враховувати, що однакових негативних наслідків завдають як надмірна концентрація фінансових ресурсів у бюджеті,

так і його низька частка. Ринкова економіка не спроможна успішно функціонувати без втручання держави, яке здійснюється насамперед через бюджет.

Провідне місце в бюджетній системі України належить державному бюджету. З нього фінансуються витрати на здійснення державних заходів у сфері господарського та соціально-культурного будівництва, на оборону, утримання органів державної влади і державного управління. Через державний бюджет здійснюється перерозподіл частини фінансових ресурсів між АРК, областями і містами республіканського підпорядкування. У свою чергу бюджет АРК, обласні, районні, міські, сільські бюджети забезпечують фінансування господарського та соціально-культурного будівництва, здійснюваного органами місцевого самоврядування.

На відміну від ЗУ «Про бюджетну систему України» [99], який з прийняттям БКУ[3] втратив чинність, БКУ містить конкретизацію доходів лише місцевих бюджетів, не визначаючи при цьому конкретний перелік доходів ДБУ (до складу якого зараховуються податкові, неподаткові надходження, доходи від операцій з капіталом та трансферти, гранти, дарунки). Це зроблено з метою мати можливість оперативно реагувати на зміну переліку надходжень, у першу чергу податкових, після прийняття Податкового кодексу України та реформи податкової системи держави. Доходи ДБУ щорічно визначаються ВРУ і закріплюються у відповідному законі.

Зокрема, відповідно до ЗУ «Про ДБУ на 2019 рік» [100] до доходів загального фонду ДБУ належать:

- 1) податок на прибуток підприємств;
- 2) ПДВ (без бюджетного відшкодування);
- 3) збір за спеціальне використання лісових ресурсів державного значення;
- 4) збір за спеціальне водокористування;

5) платежі за користування надрами загальнодержавного значення;

6) акцизний податок;

7) плата за ліцензії на певні види господарської діяльності (крім плати за ліцензії, що видаються Радою міністрів АРК, виконавчими органами місцевих рад і місцевими органами виконавчої влади, та плати за ліцензії на право роздрібної торгівлі алкогольними напоями та тютюновими виробами);

8) тощо.

Місцеві бюджети також поділяються на **загальний і спеціальний фонди**. Загальний фонд включає: • поточний бюджет і • бюджет розвитку. Бюджет розвитку існує для фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності та фінансування інших видатків.

Згідно зі статтями 14 «Дефіцит та профіцит бюджету, залишок бюджетних коштів» та 72 «Особливості затвердження місцевого бюджету з дефіцитом або профіцитом» БКУ [3] АРК та міські бюджети можуть прийматися з дефіцитом виключно у частині дефіциту бюджету розвитку, який покривається за рахунок запозичень. Затвердження інших місцевих бюджетів із дефіцитом не допускається.

До доходів, **що закріплюються за бюджетами місцевого самоврядування** та враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів, належать такі податки і збори (обов'язкові платежі):

1) ПДФО у частині, визначеній БКУ;

Згідно зі ст. 65 БКУ [3] встановлено такі нормативи відрахувань від ПДФО з громадян до бюджетів місцевого самоврядування:

– до доходів бюджетів міст Києва та Севастополя – 100% загального обсягу ПДФО, що справляється на території цих міст;

– до доходів бюджетів міст республіканського (в Автономній Республіці Крим) та обласного значення – 75% від загального обсягу ПДФО з громадян, що справляється на території цих міст;

– до доходів бюджетів міст районного значення, сіл, селищ чи їх об'єднань – 25% загального обсягу ПДФО з громадян, що справляється на цій території;

2) державне мито в частині, що належить відповідним бюджетам;

3) плата за ліцензії на провадження певних видів господарської діяльності та сертифікати, що їх видають виконавчі органи відповідних рад;

4) плата за державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності, що справляється виконавчими органами відповідних рад;

5) плата за торговий патент на здійснення деяких видів підприємницької діяльності (за винятком плати за придбання торгових патентів пунктами продажу нафтопродуктів – автозаправними станціями, заправними пунктами), що справляється виконавчими органами відповідних рад;

б) надходження адміністративних штрафів, що накладаються виконавчими органами відповідних рад або утвореними ними у встановленому порядку адміністративними комісіями;

7) єдиний податок для суб'єктів малого підприємництва у частині, що належить відповідним бюджетам.

Держава здійснює **фінансове вирівнювання**, що передбачає регулювання доходів і видатків органів місцевого самоврядування. Головним інструментом вирівнювання практично у всіх країнах є трансферти.

Доходи бюджетів місцевого самоврядування визначається як сукупність податків і зборів (обов'язкових

платежів), що закріплені БКУ на постійній основі за бюджетами місцевого самоврядування та враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів. Обсяг доходів відповідного бюджету визначається із застосуванням індексу відносної податкоспроможності бюджету міста чи району на основі даних про фактичне виконання відповідного бюджету за три останні бюджетні періоди.

БКУ [3] (ст. 66) містить перелік складу доходів бюджету АРК, обласних та районних бюджетів, які враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів.

Видатки ДБУ та бюджетів місцевого самоврядування відображають значну частину витрат, що здійснюються державними та муніципальними органами влади. Розмір видатків фактично визначає розмір свободи діяльності відповідних органів влади. **Видатки** – це витрати, що пов'язані з виконанням першочергових потреб.

До основних видатків ДБУ належать:

- 1) державне управління: а) законодавча влада; б) виконавча влада; в) Президент України;
- 2) судову владу;
- 3) міжнародну діяльність;
- 4) фундаментальні та прикладні дослідження і сприяння науково-технічному прогресу державного значення, міжнародні наукові та інформаційні зв'язки державного значення;
- 5) національну оборону;
- 6) правоохоронну діяльність та забезпечення безпеки держави;
- 7) освіту: а) загальну середню освіту; б) професійно-технічну освіту; в) вищі навчальні заклади, засновані на державній формі власності; г) післядипломну освіту тощо;

8) державні програми підтримки телебачення, радіомовлення, преси, книговидавництва, інформаційних агентств;

9) фізичну культуру і спорт;

10) державні програми підтримки регіонального розвитку та пріоритетних галузей економіки;

11) створення та поповнення державних запасів і резервів;

12) обслуговування державного боргу;

13) проведення виборів та референдумів, державне фінансування політичних партій;

14) інші програми, які мають виключно державне значення.

До загальних принципів розподілу видатків між ланками бюджетної системи України належать • підвідомчість (підпорядкованість) установ та організацій, що фінансуються з відповідного бюджету, і • значимість заходів, що фінансуються.

Як і органи державної влади, органи місцевого самоврядування у межах покладених на них функцій здійснюють видаткову політику на відповідних адміністративних територіях. Видатки місцевих бюджетів поділяються на видатки, пов'язані з виконанням власних повноважень, та видатки, пов'язані з виконанням делегованих повноважень.

До видатків, які здійснюються з бюджетів сіл, селищ, міст районного значення та їх об'єднань та враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, належать видатки на:

1) органи місцевого самоврядування сіл, селищ, міст районного значення;

2) освіту: • дошкільну освіту; • загальну середню освіту (школи-дитячі садки);

3) місцеву міліцію.

Територіальні громади сіл, селищ і міст можуть об'єднувати на договірних засадах кошти відповідних бюджетів для виконання власних повноважень.

ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 63) та БКУ (ст. 71) [38], що • місцевий бюджет поділяється на поточний бюджет і • бюджет розвитку. Останній є складовою спеціального фонду місцевих бюджетів.

Надходження до бюджету розвитку місцевих бюджетів включають:

1) кошти від відчуження майна, яке перебуває у комунальній власності, у т. ч. від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення;

2) надходження дивідендів, нарахованих на акції (частки, паї) господарських товариств, що є у власності відповідної територіальної громади;

3) кошти від повернення позик, які надавалися з відповідного бюджету до набрання чинності Бюджетним кодексом, та проценти, сплачені за користування ними;

4) кошти, які передаються з іншої частини місцевого бюджету за рішенням відповідної ради;

5) запозичення, здійснені у встановленому законом порядку;

б) субвенції з інших бюджетів на виконання інвестиційних проектів.

Ресурси бюджету розвитку місцевих бюджетів, спрямовуються на розбудову місцевої соціальної та виробничої інфраструктури. Зокрема, до витрат бюджету розвитку належать:

1) погашення основної суми боргу;

2) капітальні вкладення;

3) внески місцевих органів влади до статутних фондів суб'єктів підприємницької діяльності.

Однією з особливостей функціонування бюджету розвитку є визначення його часових інтервалів, оскільки

інвестиційні та інноваційні проекти, що лежать в основі планування бюджету розвитку, можуть реалізовуватися у кілька етапів протягом кількох бюджетних періодів. Це дає можливість органам місцевої влади заощаджувати кошти на великі програми або розподіляти витрати на них рівномірно протягом кількох років.

Для забезпечення стабільності й бездефіцитності місцевих бюджетів законодавство встановило максимальну межу розміру запозичень. Зокрема, видатки на обслуговування боргу місцевих бюджетів не можуть щорічно перевищувати 10 % видатків від загального фонду відповідного місцевого бюджету протягом будь-якого бюджетного періоду, коли планується обслуговування боргу. Якщо у процесі погашення основної суми боргу, обумовленої договором між кредитором та позичальником, та платежів з його обслуговування порушено графік погашення з вини позичальника, відповідна рада не має права здійснювати нові запозичення протягом 5 наступних років.

Для покриття тимчасових касових розривів, що виникають під час виконання загального фонду місцевого бюджету, Рада міністрів АРК, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи відповідних рад за рішенням ВР АРК чи відповідної ради можуть отримувати короткотермінові позички у фінансово-кредитних установах на строк до трьох місяців, але у межах поточного бюджетного періоду. Порядок отримання таких позичок визначає Міністерство фінансів України. При цьому надання позичок з одного бюджету іншому забороняється. Це положення є новацією порівняно зі старим законодавством і повністю відповідає принципам формування бюджетної системи України.

До видатків, які здійснюються з бюджету АРК і обласних бюджетів та враховуються при визначенні обсягу

міжбюджетних трансфертів, належать видатки на: 1) державне управління; 2) освіту; 3) охорону здоров'я; 4) соціальний захист та соціальне забезпечення; 5) культуру і мистецтво; 6) фізичну культуру і спорт; 7) місцеву міліцію.

4. Міжбюджетні трансферти

Відповідно до БК України [3] міжбюджетні трансферти — це кошти, які безоплатно й безповоротно передаються з одного бюджету до іншого.

Міжбюджетні трансферти поділяються на:

- 1) дотацію вирівнювання;
- 2) субвенцію;
- 3) кошти, що передаються до Державного бюджету України та місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів;
- 4) інші дотації.

Дотація вирівнювання — це міжбюджетний трансферт на вирівнювання доходної спроможності бюджету, який його отримує.

Субвенції — це міжбюджетні трансферти для використання на певну мету в порядку, визначеному органом, що прийняв рішення про надання субвенції.

У державному бюджеті України можуть передбачатися такі міжбюджетні трансферти місцевим бюджетам:

1) базова дотація (вирівнювання бюджету АРК, обласним бюджетам, бюджетам міст Києва та Севастополя, районним бюджетам та бюджетам міст республіканського АРК та міст обласного значення);

2) субвенція на здійснення програм соціального захисту:

3) додаткова дотація на компенсацію втрат доходів місцевих бюджетів внаслідок надання пільг, встановлених державою;

4) додаткова дотація на здійснення переданих з державного бюджету видатків з утримання закладів освіти та охорони здоров'я;

5) субвенція на виконання інвестиційних проектів;

6) інші субвенції.

У Державному бюджеті України затверджується обсяг дотації вирівнювання та субвенцій окремо для бюджету АРК, кожного з обласних бюджетів, бюджетів міст Києва та Севастополя, міст республіканського АРК, міст обласного значення та районних бюджетів, а також коштів, що передаються до Державного бюджету України з місцевих бюджетів, якщо є підстави для надання та отримання відповідних міжбюджетних трансфертів.

Міські (міст Києва і Севастополя, міст республіканського АРК та міст обласного значення) та районні ради можуть передбачати у відповідних бюджетах дотації вирівнювання бюджетам районів у містах, бюджетам сіл, селищ, міст районного значення та їх об'єднань, а також кошти, що передаються з цих бюджетів.

Верховна Рада АРК та відповідні ради можуть передбачати у відповідних бюджетах такі види міжбюджетних трансфертів:

1) субвенції на утримання об'єктів спільного користування чи ліквідацію негативних наслідків діяльності об'єктів спільного користування;

2) субвенції на виконання власних повноважень територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань;

3) субвенції на виконання інвестиційних проектів;

4) інші субвенції.

Дотація вирівнювання та субвенції з Державного бюджету України місцевим бюджетам перераховуються з рахунків Державного бюджету України органами Державного казначейства

України бюджету АРК, обласним бюджетам, бюджетам міст Києва і Севастополя, міст республіканського АРК та міст обласного значення і районним бюджетам. Перерахування коштів, що передаються до Державного бюджету України з бюджету АРК, бюджетів міст Києва і Севастополя, бюджетів міст республіканського АРК та міст обласного значення, районних і обласних бюджетів, забезпечується відповідними органами Державного казначейства України.

Порядок перерахування дотації вирівнювання та субвенцій з Державного бюджету України місцевим бюджетам, коштів, що передаються до Державного бюджету України з місцевих бюджетів, а також порядок перерахування міжбюджетних трансфертів між місцевими бюджетами визначаються КМУ і повинні забезпечувати своєчасність, рівномірність, гарантованість та повноту перерахування трансфертів.

Для визначення розподілу міжбюджетних трансфертів гарантований державою в межах наявних бюджетних ресурсів рівень фінансового забезпечення повноважень Ради міністрів АРК, місцевих державних адміністрацій та виконавчих органів місцевого самоврядування, що використовується для визначення обсягу міжбюджетних трансфертів.

Він визначається шляхом ділення загального обсягу фінансових ресурсів, що спрямовуються на реалізацію бюджетних програм, на кількість мешканців або споживачів соціальних послуг тощо. Загальний обсяг фінансових ресурсів, що спрямовуються на виконання бюджетних програм місцевими бюджетами, розподіляється між видами видатків відповідно до пріоритетів бюджетної політики держави. При розрахунку фінансового нормативу бюджетної забезпеченості може передбачатися обсяг нерозподілених видатків, який об'єднує види

видатків на ті повноваження, встановлення нормативів по яких є недоцільним.

Фінансовий норматив бюджетної забезпеченості коригується коефіцієнтами, які враховують відмінності у вартості надання соціальних послуг залежно від кількості населення та споживачів соціальних послуг, а також соціально-економічних, демографічних, кліматичних, екологічних та Інших особливостей адміністративно-територіальних одиниць. Коригуючі коефіцієнти затверджуються КМУ.

5. Поняття бюджетного процесу, його принципи, стадії та учасники

У юридичній науці вироблено розуміння бюджетного процесу як заснованої на правових нормах діяльності органів держави й органів місцевого самоврядування зі складання, розгляду проекту бюджету, затвердження й виконання бюджету, складання, розгляду й затвердження звіту щодо виконання бюджету’.

Відповідно до БК України бюджетний процес — це регламентована нормами права діяльність, пов’язана із складанням, розглядом, затвердженням бюджетів, їх виконанням і контролем за їх виконанням, розглядом звітів про виконання бюджетів, що складають бюджетну систему України.

Повний цикл бюджетного процесу (бюджетний цикл), тобто період із початку складання проекту бюджету до затвердження звіту про його виконання, триває понад два роки і охоплює всі стадії бюджетного процесу, у тому числі бюджетний період. Таким чином, бюджетний цикл включає:

- період формування бюджету;
- період виконання бюджету;

– пільгові бюджетні терміни (час дії тогорічних асигнувань за капітальними вкладеннями);

– період звітності.

Бюджетний процес заснований на відповідних принципах — організаційно-правових засадах побудови й здійснення бюджетного процесу, що забезпечують його результативність.

Можна виокремити такі принципи бюджетного процесу:

1) властиві бюджетній системі взагалі й закріплені у статті 7 «*Принципи бюджетної системи України*» БКУ [3];

2) властиві саме бюджетному процесу:

– принцип розподілу бюджетних повноважень між органами представницької і виконавчої влади відповідно до бюджетного законодавства:

– принцип спеціалізації бюджетних показників, що реалізується через бюджетну класифікацію;

– принцип щорічності бюджету, який полягає в обов'язковому прийнятті бюджету кожного року до початку нового планового року;

– принцип послідовності вступу до бюджетної діяльності органів влади (органи виконавчої влади складають проект бюджету, представницькі органи затверджують закон або ухвалюють рішення про місцеві бюджети, а виконують бюджети всіх рівнів державні органи виконавчої влади та муніципальні органи).

Стадіями бюджетного процесу є:

1) складання проектів бюджетів;

2) розгляд та прийняття закону про Державний бюджет України, рішень про місцеві бюджети;

3) виконання бюджету, в тому числі у разі необхідності внесення змін до закону про Державний бюджет України, рішення про місцеві бюджети;

4) підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету й прийняття рішення щодо нього.

На всіх стадіях бюджетного процесу здійснюються внутрішній фінансовий контроль, який повинен забезпечувати:

1) постійну оцінку достатності та відповідності діяльності бюджетної установи вимогам внутрішнього фінансового контролю;

2) оцінку діяльності на відповідність результатів встановленим завданням та планам;

3) інформування безпосередньо керівника бюджетної установи про результати кожної перевірки (оцінки, розслідування, вивчення чи ревізії), проведеної підрозділом внутрішнього фінансового контролю.

Керівник бюджетної установи відповідає за організацію ефективної системи внутрішнього контролю за фінансовою та господарською діяльністю цієї установи з урахуванням:

– положень БКУ та інших нормативно-правових актів;

– вимог цілеспрямованого, ефективного і економного управління функціями кожного структурного підрозділу, правильного розмежування функціональних обов'язків:

– правил бухгалтерського обліку та контролю щодо активів, пасивів, доходів та видатків бюджетної установи;

– забезпечення відповідності діяльності бюджетної установи вимогам внутрішнього фінансового контролю.

Розпорядники бюджетних коштів несуть відповідальність за організацію і стан внутрішнього фінансового контролю та аудиту як у своїх закладах, так і у підвідомчих бюджетних установах.

Зовнішній контроль та аудит фінансової та господарської діяльності бюджетних установ здійснюю-

ться Рахунковою палатою — у частині контролю за використанням коштів Державного бюджету України, Держаудитслужбою — відповідно до його повноважень, визначених законом.

Учасниками бюджетного процесу є органи й посадові особи, які наділені бюджетними повноваженнями та беруть участь у складанні, розгляді, затвердженні бюджетів, їх виконанні й контролі за їх виконанням, розгляді звітів про виконання бюджетів. Бюджетні повноваження — це права й обов'язки у сфері бюджетної діяльності, що закріплені нормами бюджетного права.

Для здійснення програм та заходів, які проводяться за рахунок коштів бюджету, бюджетні асигнування надаються розпорядникам бюджетних коштів. За обсягом наданих прав розпорядники бюджетних коштів поділяються на головних розпорядників бюджетних коштів та розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня.

Кошти бюджету, які отримують фізичні особи та юридичні особи, що не мають статусу бюджетної установи (одержувачі бюджетних коштів), надаються їм лише через розпорядника бюджетних коштів.

Бюджетна установа не має права здійснювати запозичення у будь-якій формі або надавати за рахунок бюджетних коштів позички юридичним та фізичним особам, крім випадків, передбачених законом про державний бюджет України.

Головні розпорядники бюджетних коштів — це бюджетні установи в особі їх керівників, які відповідно до статті 22 «Розпорядники бюджетних коштів» БКУ [3] отримують повноваження шляхом встановлення бюджетних призначень.

Головними розпорядниками бюджетних коштів можуть бути виключно:

1) за бюджетними призначеннями, передбаченими законом про державний бюджет України, — органи, уповноважені відповідно ВРУ. Президентом України, КМУ забезпечувати їх діяльність, в особі їх керівників, а також міністерства, інші центральні органи виконавчої влади. Конституційний Суд України, Верховний Суд України та Інші спеціалізовані суди; установи та організації, які визначені Конституцією України або входять до складу Кабінету Міністрів України, а також спеціально уповноважені законом органи на здійснення розвідувальної діяльності, Національна академія наук України, Українська академія аграрних наук. Академія медичних наук України, Академія педагогічних наук України, Академія правових наук України, Академія мистецтв України, в особі їх керівників;

2) за бюджетними призначеннями, передбаченими бюджетом АРК, — уповноважені юридичні особи (бюджетні установи), що забезпечують діяльність Верховної Ради АРК та Ради міністрів АРК, а також міністерства та інші органи влади АРК в особі їх керівників;

3) за бюджетними призначеннями, передбаченими іншими місцевими бюджетами, — керівники місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів рад та їх секретаріатів, керівники головних управлінь, управлінь, відділів та інших самостійних структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів рад.

Головні розпорядники коштів державного бюджету України визначаються відповідно затверджуються законом про державний бюджет України шляхом встановлення їм бюджетних призначень.

Головні розпорядники коштів місцевих бюджетів визначаються рішенням про місцевий бюджет із дотриманням умов, визначених Бюджетним кодексом.

Головний розпорядник бюджетних коштів:

1) розробляє план своєї діяльності відповідно до завдань та функцій, визначених нормативно-правовими актами, виходячи з необхідності досягнення конкретних результатів за рахунок бюджетних коштів;

2) розробляє на підставі плану діяльності проект кошторису та бюджетні запити і подає їх Міністерству фінансів України чи місцевому фінансовому органу;

3) отримує бюджетні призначення шляхом їх затвердження у законі про державний бюджет України чи рішенні про місцевий бюджет, доводить у встановленому порядку до розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня (одержувачів бюджетних коштів) відомості про обсяги асигнувань, забезпечує управління бюджетними асигнуваннями;

4) затверджує кошториси розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня, якщо Інше не передбачене законодавством:

5) здійснює внутрішній контроль за повнотою надходжень, отриманих розпорядниками бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачами бюджетних коштів, витрачання ними бюджетних коштів;

б) одержує звіти про використання коштів від розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачів бюджетних коштів і аналізує ефективність використання ними бюджетних коштів.

6. Бюджетні повноваження і права

Бюджетним повноваженням держави та територіальних громад, порядку їх реалізації в бюджетному процесі присвячено бюджетне законодавство.

Бюджетні повноваження – це права та обов’язки органів державної влади та місцевого самоврядування у галузі бюджетної діяльності, що визначаються БКУ, ЗУ про Державний бюджет, ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні», іншими законами, рішеннями місцевих рад та локальними актами. Сукупність цих повноважень і положень нормативно-правових актів складає окремий **інститут бюджетних прав** (повноважень).

Залежно від виду бюджетних правовідносин, у межах яких реалізуються бюджетні права їх суб’єктів, бюджетні повноваження поділяються на матеріальні і процесуальні.

1. Матеріальні бюджетні повноваження визначають зміст прав та обов’язків органів державної влади та місцевого самоврядування у сфері функціонування бюджетної системи.

2. Процесуальні бюджетні повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування – це передбачена законодавством сукупність прав та обов’язків державних та місцевих органам у сфері бюджетного процесу.

За суб’єктним складом бюджетні права можуть належати державі в цілому та окремим адміністративно-територіальним одиницям.

З рівнями бюджетних прав існують вертикальні та горизонтальні бюджетні права. Розподіл бюджетних прав по вертикалі (між представницькими та виконавчими органами різного рівня) оснований на конституційних нормах, що розмежовують повноваження між органами державної влади і органами місцевого самоврядування та місцевої влади. Розподіл бюджетних прав між представницькими та виконавчими органами одного рівня (по горизонталі) ґрунтується на конституційних нормах про розподіл компетенції між гілками влади.

Бюджетні права об’єднуються в три групи:

1) повноваження у галузі зведеного (консолідованого) бюджету;

2) повноваження у галузі ДБУ;

3) повноваження у галузі місцевих бюджетів.

Повноваження у галузі зведеного бюджету ґрунтуються на необхідності забезпечення:

– єдності бюджетної системи;

– проведенні єдиної фінансової, бюджетної, податкової політики;

– забезпеченні суверенітету держави та виконанні інших завдань і функцій держави.

ВРУ забезпечує повноваження держави у галузі зведеного бюджету і при цьому:

– встановлює види бюджетів, порядок і принципи об'єднання їх у бюджетну систему;

– визначає види видатків, які включаються до державного і місцевих бюджетів;

– визначає склад доходних джерел, з яких до державного і місцевого бюджетів надходять доходи;

– встановлює загальний порядок і принципи розподілу доходів між окремими ланками бюджетної системи;

– встановлює загальний порядок розподілу видатків між ланками бюджетів різного рівня;

– затверджує бюджетну класифікацію, що забезпечує єдність бюджетної системи;

– встановлює принципи й основні засади організації бюджетного процесу незалежно від рівня його здійснення;

– встановлює основні бюджетні повноваження;

– визначає загальну систему заходів щодо збалансування бюджетів усіх рівнів;

– встановлює порядок складання ДБУ.

Повноваження в галузі ДБУ забезпечуються вищими органами державної влади. Існують повноваження: • щодо

формування, розподілу і використання коштів ДБУ; і • повноваження відповідних органів, щодо місцевих бюджетів.

Вищі органи державної влади мають право:

- на визначення розміру доходів, закріплених за державним бюджетом у поточному бюджетному періоді;
- цільового спрямування використання бюджетних асигнувань та їх розмірів;
- на організацію та здійснення бюджетного процесу;
- на встановлення межі бюджетного дефіциту і розробку заходів на його скорочення;
- на створення резервних та інших цільових фондів;
- на прийняття законодавчих актів з регулювання усіх питань бюджетного процесу; право на реалізацію усіх стадій бюджетного процесу; на визначення переліку регулюючих доходів для місцевих бюджетів; на уточнення статей доходів і видатків ДБУ в процесі його виконання;
- на забезпечення постійного і всебічного фінансового контролю на всіх стадіях бюджетного процесу; на затвердження звіту про виконання ДБУ.

До повноважень у галузі держаного бюджету можна також віднести затвердження диференційованих або єдиних нормативів відрахувань від регулюючих доходів для бюджетів АРК, областей, міст Києва та Севастополя; визначення розміру дотацій вирівнювання, субвенцій та їх цільового призначення для місцевих бюджетів вищого рівня; здійснення фінансового контролю у межах повноважень за додержанням органами місцевого самоврядування бюджетного законодавства.

Бюджетні повноваження органів місцевого самоврядування реалізуються щодо • ДБУ, • власного бюджету і • бюджетів нижчого рівня тому, що місцеве самоврядування ґрунтується на засадах:

– законодавчого забезпечення компетенції органів місцевого самоврядування;

– належної кількості фінансових ресурсів, необхідних для виконання своїх функцій місцевим самоврядуванням;

– державної політики підтримки місцевого самоврядування через перерозподіл фінансових ресурсів.

Кожний орган місцевого самоврядування бере участь у здійсненні державних повноважень у межах і формах, визначених КУ та ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» [38]. Зокрема, вони зобов'язані: • забезпечувати надходження на своїх територіях від загальнодержавних податків і зборів, та • мають право частину з цих надходжень залишати у своїх бюджетах у межах, встановлених вищестоящим органом влади відповідним рішенням про бюджет на поточний бюджетний період.

У разі неможливості покрити свої поточні видатки за рахунок власних, закріплених і регулюючих доходів, місцеві органи влади мають право на фінансову підтримку у формі дотацій вирівнювання або цільових субвенцій з вищестоящих бюджетів.

Бюджетні повноваження учасників бюджетного процесу:

1) Президент України:

– підписує ЗУ про ДБУ і закони України про внесення змін і доповнень до закону про Державний бюджет, а також інші закони;

– має право вето відносно прийнятого ВРУ закону про ДБУ з наступним поверненням його на повторний розгляд;

– має право законодавчої ініціативи – видає укази і розпорядження з питань, не врегульованих бюджетним законодавством:

2) ВРУ, ВР АРК, обласні, районні, сільські, селищні, міські і районні ради:

- розглядають і затверджують бюджет;
- розглядають і затверджують звіт про виконання бюджету;

– контролюють виконання рішень про бюджет;

3) ВРУ:

- визначає бюджетну політику держави;
- приймає постанови про основні напрямки бюджетної політики;

– затверджує показники соціально-економічного розвитку країни, необхідні для формування бюджетів;

– приймає законопроекти, які приводять до зміни дохідної і видаткової частин бюджетів;

4) Комітет Верховної Ради України з питань бюджету:

– приймає рішення стосовно бюджетних законопроектів;

– обробляє і узагальнює пропозиції та висновки комітетів Верховної Ради України і народних депутатів по проекту закону про Державний бюджет та інших пов'язаних з ним законопроектах;

– заслуховує інформацію відносно виконання бюджетних повноважень па всіх стадіях бюджетного процесу;

– оцінює і готує висновок про виконання закону про Державний бюджет протягом року;

– готує Висновок до звіту про виконання закону про Державний бюджет;

– розробляє і вносить на розгляд Верховної Ради України законопроекти про внесення змін до ЗУ про Державний бюджету України;

5) КМУ:

– розробляє і подає Верховній Раді України основні прогнози макропоказники економічного і соціального розвитку України, проект Основних напрямків бюджетної політики, проект закону про Державний бюджет України]. звіт про виконання ДБУ України;

– забезпечує виконання закону про ДБУ;

– розраховує показники зведеного бюджету України і готує звіт про його виконання;

– подає інформацію щодо прийнятих законодавчих і нормативних актів на виконання закону про ДБУ;

– приймає рішення відносно використання закону про ДБУ;

– приймає рішення відносно використання резервного фонду ДБУ України;

– приймає рішення про здійснення запозичень в обсягах і на умовах, визначених законом про ДБУ;

б) МФУ:

– готує і узагальнює документи та матеріали, необхідні для формування проекту Основних напрямків бюджетної політики;

– розробляє проекти нормативів бюджетної забезпеченості;

– складає проект Закону про ДБУ;

– організовує виконання ДБУ України;

– організовує методичну роботу з питань фінансово-бюджетного планування для адміністративно-територіальних одиниць;

– розробляє і затверджує річний розпис ДБУ;

– здійснює обслуговування державного боргу України;

– подає КМУ звіт про виконання ДБУ;

7) НБУ:

– визначає основні принципи грошово-кредитної політики України;

– розробляє законопроекти, пов'язані з формуванням дохідної та видаткової частин бюджету і готує пропозиції до проекту закону про Державний бюджет.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Бюджетна система України. Державний бюджет. Принцип збалансованості.
2. Структура бюджетної системи України. Дотація вирівнювання та субвенції.
3. Місцевий бюджет. Бюджети місцевого самоврядування. принцип єдності бюджетної системи України.
4. Зведений бюджет України. Міжбюджетні трансферти.
5. Принципи бюджетної системи. Неподаткові надходження бюджету.
6. Бюджетне правопорушення. Принцип відповідальності учасників бюджетного процесу.
7. Вертикальний розподіл доходів і видатків бюджету.
8. Загальний фонд бюджету. Розподіл видатків між бюджетами.
9. Розподіл бюджету на загальний та спеціальний фонди. Резервний фонд бюджету.
10. Поняття бюджетного процесу та його стадії.
11. Розпорядники бюджетних коштів.
12. Вертикальні та горизонтальні бюджетні права.
13. Бюджетні повноваження органів місцевого самоврядування.

ТЕМА 7.

ПРАВОВІ ОСНОВИ ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ

ПЛАН

1. Поняття, предмет, метод податкового права; його вплив на фіскальну політику держави.
2. Система податкового права та його джерела.
3. Податкові правовідносини.
4. Податково-правові норми.
5. Суб'єкти податкових правовідносин. Права й обов'язки платників податків.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- ознайомитись із предметом та методом податкового права. Засвоїти відмінності імперативного та диспозитивного методів;
- зрозуміти правові основи системи податкового права, зміст податкових правовідносин;
- засвоїти характерні особливості податково-правових норм;
- охарактеризувати суб'єктів податкових правовідносин, їх обов'язки та відповідні їм права.

1. Поняття, предмет, метод податкового права ознаки; його вплив на фіскальну політику держави

Специфіка податкового права характеризується предметом і методом правового регулювання. Якщо предмет фінансового права охоплює відносини, пов'язані з різнобічним рухом фінансових ресурсів, то податкове право виділяє характеризує відносини з одностороннього руху грошових коштів від платників до бюджетів та

державних цільових фондів у формі податків, обов'язкових платежів податкового характеру.

Процес розподілу і використання публічних фінансових ресурсів не є предметом податкового права.

Отже — предмет податкового права — це сукупність однорідних, специфічних правовідносин, встановлених і контрольованих державою, що визначають правовий режим надходження грошових коштів від платників податків та інших обов'язкових платежів податкового характеру до держави й місцевого самоврядування для формування грошових фондів останніх.

Ці відносини можна поділити на такі основні групи:

1) відносини щодо встановлення податків та обов'язкових платежів податкового характеру:

2) відносини із стягнення податків, обов'язкових платежів податкового характеру;

3) відносини, пов'язані зі здійсненням податкового контролю;

4) відносини, пов'язані з відповідальністю за правопорушення у сфері оподаткування.

Методом податкового права є система прийомів (способів) впливу на суспільні правовідносини, які складають предмет податкового права, на поведінку учасників цих відносин.

Основним методом правового регулювання податкового права, як і фінансового права, є метод владних приписів, який характеризується особливими засобами впливу, заснованими на нерівності суб'єктів, і передбачає використання в основному імперативних норм. Це обумовлено самим змістом податкових правовідносин — забезпечення формуванням бюджетів відповідних рівнів та державних цільових фондів. При регулюванні податкових відносин цей метод набуває своєї специфіки,

яка полягає у змісті податкових правовідносин, а також залежить від правового статусу їх суб'єктів.

Ознаки методу владних приписів при регулюванні податкових правовідносин:

- владні розпорядження стосуються кола платників, порядку, умов та розміру платежів до бюджетів і державних цільових фондів тощо;

- коло органів, уповноважених давати владні розпорядження учасникам податкових правовідносин, складають податкові органи;

- широке використання імперативних норм податкового права з метою формування бюджетів і державних цільових фондів за рахунок доходів платників податків та інших обов'язкових платежів податкового характеру.

У податковому праві застосовуються і інші прийоми (способи) регулювання податкових відносин. Можливість вибору ставки оподаткування, наприклад, дає можливість формувати податкову політику суб'єктам підприємницької діяльності на власний розсуд шляхом використання рекомендацій, узгоджень, пропаганди, що обумовлює метод переконання. Проте деяка свобода дій підпорядкованих суб'єктів обмежена тими ж владними розпорядженнями органів влади й можлива лише в межах наданих суб'єкту прав.

Виділяють наступні ознаки податкового права:

- 1) однорідність фактичного змісту, що полягає в регулюванні чітко визначеного різновиду суспільних відносин, пов'язаних з рухом податків:

- 2) єдність норм податкового права, які утворюють податкове право і становлять єдину систему, визначену однорідним фактичним змістом, що не виключає спеціалізацію юридичних норм всередині податкового права;

3) законодавча відокремленість, що означає зовні відособлене закріплення основних положень податкового права в його нормах. Це має виразитися в прийнятті кодифікованого нормативно-правового акту (Податкового кодексу), що сприятиме відмежуванню податкового права як галузі законодавства.

Таким чином, податкове право — це сукупність фінансово-правових норм, що регулюють суспільні відносини з приводу встановлення, стягнення податків та Інших обов'язкових платежів податкового характеру, а також інші відносини в галузі оподаткування.

Податкове право забезпечує здійснення державою фіскальної політики, тобто діяльністю, яка забезпечує виконання державою своїх функцій.

Так, фіскальна політика держави — це політика формування та використання дохідної частини бюджету (здійснення витрат/видатків), яка в основному формується за рахунок податків з метою впливу на соціально-економічний розвиток країни. Засобами фіскальної політики є — механізм оподаткування (податки), які указану мету забезпечують, а також використовуються для забезпечення зайнятості і регулювання темпів інфляції.

Оскільки податки є основним історичним джерелом доходів держави, то коротко розглянемо їх юридичну природу.

За економічним змістом податки відображають фінансові (юридичні) відносини між державою та платниками податків з метою створення та використання фондів грошових коштів.

За механізмом формування податки поділяють на • прямі та • непрямі. Зокрема,

– прямі податки формуються та стягуються безпосередньо за рахунок об'єкту оподаткування одержувачів доходів, зменшуючи його;

– непрямі податки — не зменшують об'єкт оподаткування, а додаються до нього; тобто це додаткове навантаження на у сферу реалізації або споживання товарів і послуг. Цей вид податків перекладається на споживача продукції.

Податкова ставка — це законодавче встановлений розмір податку на об'єкт оподаткування; гранична податкова ставка — це відношення приросту виплачуваних податків до приросту доходу; середня податкова ставка — це відношення обсягу податків до величини доходу, який оподатковується.

За ознакою співвідношення між ставкою податку та доходом розрізняють податки • прогресивні, • регресивні та • пропорційні.

Прогресивний податок — це середня ставка, яка підвищується із зростанням доходу; регресивний податок — середня ставка, яка знижується із зростанням доходу; пропорційний податок — середня ставка, що залишається незмінною незалежно від зміни доходу.

Крива Лаффера показує зв'язок між податковими ставками та обсягом податкових надходжень і виявляє таку податкову ставку (від 0 до 100 %), за якої податкові надходження досягають максимуму (рис. 7.1).

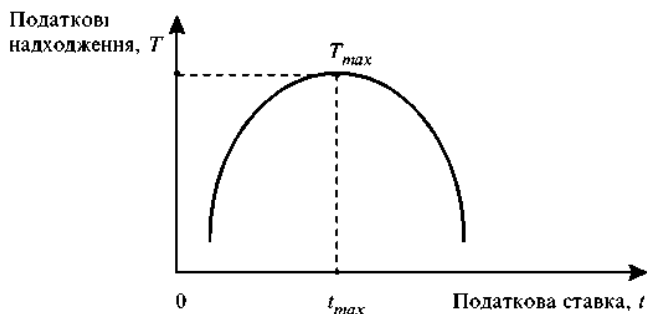

Рис. Крива Лаффера

T_{max} — максимальні податкові надходження; t_{max} —

податкова ставка, за якої податкові надходження є максимальними.

З подальшим підвищенням ставки мотивація підприємницької діяльності послаблюється, скорочуються обсяги виробництва і зменшуються податкові відрахування. За кривою Лаффера, зниження податкової ставки до оптимального рівня сприятиме економічному зростанню.

Розрізняють дискреційну та недискреційну (автоматичну) фіскальну політику. Фіскальна політика держави використовує заходи, які стосуються державних закупок і чистих податків.

Дискреційна фіскальна політика — це свідоме регулювання витратами і доходами на підставі державних рішень з метою цілеспрямованого впливу на сукупний попит і реальний ВВП. Здійснюється двома шляхами: державними закупівлями (збільшення або зменшення); стягненням чистих податків (через податкові ставки і трансферти).

Недискреційна фіскальна політика — це фіскальна політика, за якої бюджетний дефіцит та бюджетний надлишок виникають автоматично, внаслідок дії автоматичних стабілізаторів. Автоматичний («вбудований стабілізатор») — механізм, який дозволяє зменшити циклічні коливання в економіці без проведення спеціальної економічної політики.

Стимулююча фіскальна політика — це бюджетно-податкова політика, спрямована на збільшення державних витрат та скорочення податків з метою розширення сукупного попиту в економіці у період спаду.

Стримуюча фіскальна політика — це бюджетно-податкова політика, що має на меті скорочення державних видатків та збільшення податків для стабілізації економіки

в умовах інфляційного надлишкового сукупного попиту в період поживлення.

Таким чином, з упевненістю можна стверджувати, що податкове право, як частина системи права держави є визначальним чинником в управлінні державою, оскільки сприяє формуванню та використанню грошей для забезпечення функцій держави.

2. Система податкового права та його джерела

Система податкового права — це об'єктивно зумовлена внутрішня організація податкового права, яка представлена сукупністю норм податкового права, що узгоджені й згруповані в інститути податкового права.

Всі норми і інститути податкового права утворюють Загальну та Особливу частину податкового права.

Загальна частина податкового права містить норми й інститути податкового права, які закріплюють загальні підходи до регулювання системи оподаткування, що стосуються всіх видів податків, інших обов'язкових платежів податкового характеру, всіх норм та інститутів Особливої частини. Положення Загальної частини застосовуються до інститутів Особливої частини, проте вже в конкретному випадку, зумовленому певним обов'язковим платежем податкового характеру.

До Загальної частини включені норми, що визначають поняття податку та елементи правового механізму податку: закріплюють принципи, ознаки й функції податків; встановлюють повноваження органів влади у сфері оподаткування; визначають поняття, принципи й структуру податкової системи; закріплюють основні права й обов'язки сторін податкових правовідносин; регулюють питання здійснення податкового контролю та застосування заходів юридичної відповідальності за правопорушення у сфері оподаткування.

Особлива частина податкового права складається з норм та інститутів, які конкретизують податкову систему в цілому і визначають конкретні механізми окремих обов'язкових платежів податкового характеру. Особлива частина містить норми, що регламентують порядок стягнення податкових платежів, коло платників по кожному податку, об'єкти оподаткування, порядок нарахування й сплати конкретного податку тощо.

Існують різні підходи до визначення місця податкового права в системі права України. Його розглядають як складний інститут фінансового права, підгалузь фінансового права, а Іноді як самостійну галузь права. Проте більшість вчених обмежують предмет податкового регулювання межами предмета фінансового права.

Податкове право як складова частина фінансового права тісно пов'язане з іншими складовими елементами останнього. Найбільш тісно податкове право зближається з бюджетним правом, інститутом фінансового контролю. Зв'язок з бюджетним правом простежується у змісті й структурі доходної частини бюджетної класифікації, тісно пов'язаних зі структурою системи оподаткування, у залежності виконання доходної частини бюджетів всіх рівнів від реалізації норм податкового права із стягнення податків. Зв'язок з Інститутом фінансового контролю проявляється через інститут податкового контролю, який є видом фінансового контролю й містить норми щодо регулювання контрольної діяльності податкових органів.

Податкове право взаємодіє також з усіма іншими інститутами фінансового права, оскільки особливості механізму оподаткування характерні і для регулювання сфери банківської діяльності, страхування, ринку цінних паперів тощо.

За межами системи фінансового права податкове право пов'язане з Іншими галузями права, передусім з конституційним правом. Адже конституційні норми, що закріплюють принципи діяльності органів державної влади й місцевого самоврядування, повноваження цих органів у галузі оподаткування, які визначають загальні засади системи оподаткування, є основою для розвитку податкового законодавства і входять до складу податкового права.

Тісний зв'язок податкового права з адміністративним правом обумовлюється тим, що заходи адміністративної відповідальності застосовуються до порушників податкового законодавства. Окрім того, нормативно-правові акти, що регламентують діяльність податкових органів є джерелами адміністративного права України, проте також включаються і до податкового права, оскільки в них виражені правові норми, які визначають повноваження в галузі оподаткування.

Також пов'язане податкове право з цивільним, кримінальним, міжнародним, екологічним правом та іншими галузями права.

Сукупність податкових норм у зовнішньому прояві формують джерела податкового права; тому джерела податкового права — це правові форми зовнішнього вираження норм, що складають податкове право.

Юридична наука поділяє джерела податкового права за декількома принципами:

- 1) за владно-територіальною ознакою:
 - загальнодержавні нормативні акти;
 - республіканські (АР Крим);
 - місцеві нормативні акти.
- 2) за характером правових норм:

– нормативні акти, що містять правові норми загального характеру, прийняті компетентними органами у встановленому порядку;

– ненормативні акти, що не містять правових норм загального характеру.

3) за особливостями правового регулювання і характером встановлення:

– звичай, санкціонований компетентними органами у встановленому порядку (ним здебільшого регулюються процесуальні сторони функціонування податкових актів, межі компетенції державних органів у сфері оподаткування);

– прецедент, який дістав широкого поширення в правових системах англосаксонського типу, особливо за наявності прогалин в законодавстві (специфіка тут полягає в тому, що правозастосовчий орган фактично є нормотворчої структурою);

– міжнародні договори (конвенції, угоди), які набувають важливого значення при врегулюванні подвійного оподаткування, інших питань оподаткування (в Україні вони мають перевагу над законами, прийнятими ВРУ);

– правова доктрина, що притаманна мусульманським країнам . де вона як одне з важливих джерел шаріату заповнює прогалини законодавства відповідно до приписів мусульманської доктрини;

– нормативно-правовий акт—найважливіше, а іноді єдине джерело податкового права.

Джерелами податкового права України є нормативно-правові акти, що закріплюють норми податкового права, а також міжнародні договори України, що стосуються сфери регламентації податкових правовідносин, і в сукупності складають податкове законодавство. Податкове

законодавство України характеризується низкою особливостей:

1. Виступаючи формою реалізації податкового права, містить достатньо широке коло нормативно-правових актів, які регулюють сферу оподаткування.

2. Відповідно до частини 2 статті 92 Конституції система оподаткування, податки і збори встановлюються виключно законами України, а тому основу нормативно-правових актів, що регулюють податкові правовідносини, повинні складати саме закони.

3. Поряд із законами існує значна кількість підзаконних нормативно-правових актів (укази, інструкції, роз'яснення, накази), що регулюють податкові правовідносини.

4. Частина податкового законодавства України включається до бюджетного права, що виділяє фіскальні функції у податковому регулюванні, хоча податки істотно впливають на діяльність суб'єктів господарювання, а податкова система виконує функцію структурування економіки.

Термін «законодавство» широко використовують у правовій системі переважно в значенні сукупності законів та інших нормативно-правових актів, які регламентують ту чи іншу сферу суспільних відносин і є джерелами певних галузей права. Цей термін без визначення його змісту використовує і Конституція (статті 9, 19, 118, п. 12 Перехідних положень) [1]. У законах залежно від важливості та специфіки суспільних відносин, що регулюються, цей термін вживається в різних значеннях: в одних мається на увазі лише закони; в інших, насамперед кодифікованих, до поняття «законодавство» включають як закони й інші акти Верховної Ради України, так і акти Президента України, КМУ, а в деяких випадках-

нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади.

Частиною національного законодавства України відповідно до статті 9 Конституції [1] також є чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. До них насамперед відносяться угоди про уникнення подвійного оподаткування.

Основу ж податкового законодавства повинні становити тільки закони і найважливіші підзаконні акти (у більшості випадків — прирівняні до законів, якими є Декрети КМУ, прийняті наприкінці 1992 — на початку 1993 років).

До принципів податкового законодавства належать:

- принцип поєднання інтересів держави» органів місцевого самоврядування та платників податків;
- принцип встановлення податків виключно законами;
- пріоритет податкового закону над неподатковим;
- захист від незаконного оподаткування платників податків;
- наявність усіх елементів податкового механізму в податковому законі.

Податкові закони — це нормативно-правові акти законодавчого органу влади, в яких закріплені норми податкового права, що регулюють особливу сферу суспільних відносин — сферу оподаткування, і які мають вищу юридичну силу щодо інших нормативно-правових актів.

Вони складають певну систему:

- 1) загальні не фінансові закони — конституційні закони або закони, що належать до інших галузей права, які містять податкові норми;

2) загальні фінансові закони — це в основному бюджетні закони;

3) загальні податкові закони — закони, що містять положення, які регулюють податкову систему в цілому. Її основи, головні характеристики податкових важелів;

4) спеціальні податкові закони — закони, що регулюють окремі групи або види податків.

При встановленні податків (інших обов'язкових платежів податкового характеру) шляхом прийняття відповідних нормативно-правових актів вирішується низка питань, пов'язаних зі справлянням податків:

– механізм справляння податків (інших обов'язкових платежів податкового характеру) не повинен встановлюватися нічим іншим, окрім законів про оподаткування;

– зміни щодо механізму справляння податків (інших обов'язкових платежів податкового характеру) повинні вноситися не пізніше, ніж за шість місяців до початку нового бюджетного року;

– будь-який закон про оподаткування має відповідати принципам, закріпленими у Законі України «Про систему оподаткування» від 25.06.91 [57] (*втратив чинність*);

– будь-який податок (інший обов'язковий платежів податкового характеру) повинен справлятися в порядку, визначеному законом;

– механізм справляння податків (інших обов'язкових платежів податкового характеру) не повинен встановлюватися законом про Державний бюджет.

3. Податкові правовідносини

Податкові правовідносини — це врегульовані нормами податкового права фінансові правовідносини, що виникають з приводу справляння податків та інших

обов'язкових платежів податкового характеру з юридичних і фізичних осіб до державного й місцевих бюджетів, а також до державних цільових фондів.

Особливості податкових правовідносин:

1) мають публічно-правовий характер, оскільки є формою реалізації публічних інтересів;

2) це майнові відносини, оскільки їх об'єктом є майнові блага фізичних і юридичних осіб:

3) є відносинами владного характеру, що обумовлено формою реалізації податкової норми, яка має імперативний характер, а тому однією зі сторін в податкових правовідносинах завжди виступає орган влади, наділений відповідними повноваженнями у сфері оподаткування (він має право видавати владні приписи, здійснювати контрольну діяльність):

4) виникають, змінюються і припиняються виключно у сфері фінансової діяльності держави на стадії формування державних і місцевих доходів;

5) характеризуються однобічною спрямованістю фінансових ресурсів-від платників податків до бюджетів і державних цільових фондів у формі обов'язкових платежів податкового характеру.

Податкові правовідносини виникають між:

– державою та платниками — стосовно визначення основних елементів оподаткування, порядку обчислення і стягнення податків;

– державою та органами місцевого самоврядування — щодо розмежування їх компетенції у податковій сфері;

– державою та органами, що забезпечують справляння податків — з приводу визначення правового статусу цих органів, порядку адміністрування податків, відповідальності за забезпечення своєчасного надходження таких платежів до відповідних фондів;

– органами державної податкової служби та платниками — стосовно взаємних прав і обов'язків та механізму їх реалізації.

Класифікація податкових правовідносин здійснюється за різними підставами:

1) за функціями, які вони виконують:

– загально регулятивні — спрямовані на закріплення кола суб'єктів податкового права, їх загального юридичного статусу;

– конкретно-регулятивні — спрямовані на закріплення конкретної поведінки;

– комплексні — виникають на стику загально регулятивних і конкретно-регулятивних відносин;

– охоронні — спрямовані на реалізацію заходів державно-примусового характеру.

2) за характером податкових норм:

– матеріальні податкові правовідносини — виникають на основі матеріальних норм податкового права та закріплюють права й обов'язки суб'єктів податкових правовідносин;

– процесуальні податкові правовідносини — виникають на підставі процесуальних норм податкового права в процесі реалізації суб'єктивних прав і обов'язків (під час провадження у справах про податкові правопорушення, надання відстрочок і розстрочок стосовно сплати податків тощо).

Склад податкових правовідносин розкривається через категорії, які складають сукупність елементів і характеризують: об'єкт правовідносин, суб'єкт правовідносин, зміст правовідносин, підстави виникнення, зміни та припинення правовідносин.

Об'єктом податкових правовідносин є те, з приводу чого між суб'єктами податкових правовідносин виникає правовий зв'язок. Об'єктом податкових правовідносин

виступають грошові кошти платників, які надходять до бюджетів та державних цільових фондів.

Суб'єкт податкових правовідносин — це реальний учасник податкових правовідносин. Суб'єкти податкових правовідносин наділені податковою правосуб'єктністю.

Зміст податкових правовідносин включає:

1) юридичний зміст, що виражений у системі прав і обов'язків суб'єктів податкових правовідносин;

2) фактичний (матеріальний) зміст, який проявляється в реальній поведінці суб'єктів у сфері оподаткування.

Юридичний зміст є ширшим за значенням і включає комплекс можливих варіантів поведінки. Фактичний зміст означає конкретні форми поведінки суб'єктів, тобто реалізацію одного з варіантів можливого юридичного змісту правовідносин. Наприклад, податкові злочини й проступки виражають юридичний зміст, а конкретне правопорушення — фактичний зміст.

Підставою виникнення, зміни й припинення податкових правовідносин є юридичні факти — конкретні життєві обставини, з якими норми податкового права пов'язують виникнення, зміну або припинення податкових правовідносин. Вони класифікуються за наступними критеріями:

1) за наслідками:

– правоутворюючі, на підставі яких виникають податкові правовідносин;

– правозмінюючі, на підставі яких податкові правовідносин змінюються;

– правоприпиняючі, на підставі яких податкові правовідносин припиняються.

2) за ознакою волі суб'єкта:

– юридичні дії—це вольова поведінка суб'єктів податкових правовідносин;

– юридичні події — це обставини, що не залежать від волі суб'єктів податкових правовідносин.

За ознакою узгодження з приписами правових норм юридичні факти — дії — поділяються на правомірні і неправомірні. Правомірні дії в свою чергу поділяються на юридичні вчинки та юридичні акти. Дії, що призводять до юридичних наслідків незалежно від намірів особи, називаються юридичними вчинками.

Дії, що здійснюються з метою досягнення юридичних наслідків, є юридичними актами.

4. Податково-правові норми

Складна природа податку, що об'єднує економічні та правові його характеристики, зумовлює юридичну природу податкових норм, характер їх взаємодії.

Податково-правові норми — це загальнообов'язкові формально визначені правила поведінки, встановлені уповноваженим органом влади для регулювання податкових правовідносин, і забезпечені державним примусом.

Особливості податково-правових норм:

1) їх змістом є регулювання правил поведінки учасників особливого виду суспільних відносин - податкових правовідносин, зокрема, норми податкового права визначають: принципи податкового права; порядок встановлення податків; структуру податкової системи; порядок стягнення податків; заходи, що забезпечують сплату або стягнення податків тощо.

2) мають імперативний характер, що зумовлено методом правового регулювання;

3) відрзняються особливостями у способах захисту, що реалізуються через механізм податкової відповідальності, яка характеризується презумпцією винуватості платника;

4) характеризуються специфікою у застосуванні заходів відповідальності в разі порушення норм податкового права, оскільки за вчинення правопорушень у сфері оподаткування може наставати різна юридична відповідальність.

Класифікація податково-правових норм:

1) за змістом:

– матеріальні норми податкового права — закріплюють комплекс юридичних прав і обов'язків, а також відповідальність учасників податкових правовідносин;

– процесуальні норми податкового права — регулюють процедуру реалізації юридичних обов'язків і прав, встановлених матеріальними нормами податкового права в рамках податкових правовідносин;

2) за характером впливу на поведінку суб'єктів податкових правовідносин:

– зобов'язуючі — встановлюють у категоричній формі обов'язок здійснювати певні активні дії;

– заборонні — встановлюють у категоричній формі обов'язок не здійснювати заборонених нормами податкового права дій;

– уповноважуючі (дозвільні) — надають суб'єктам право здійснювати певні позитивні дії у межах приписів податкових норм.

Структура податкової норми — це внутрішня організація норми, яка включає три елементи:

– гіпотеза — частина норми, яка визначає умови реалізації диспозиції;

– диспозиція — закріплює зміст прав і обов'язків суб'єктів податкових правовідносин при настанні обставин, що описані гіпотезою;

– санкція — передбачає заходи впливу до осіб, що порушили приписи податкової норми.

5. Суб'єкти податкових правовідносин. Права й обов'язки платників податків

Поняття суб'єкта податкових правовідносин тісно пов'язане з поняттям суб'єкта податкового права.

Суб'єктом податкового права є особа, поведінка якої регулюється нормами податкового права і яка може виступати учасником податкових правовідносин, носієм суб'єктивних прав і обов'язків.

Суб'єкт податкових правовідносин – це реальний учасник податкових правовідносин. Суб'єкти податкових правовідносин наділені правосуб'єктністю, передбачену нормами податкового права, що включає такі елементи:

1) податкову правоздатність — закріплену нормами податкового права здатність мати права та обов'язки у сфері оподаткування;

2) податкова дієздатність — закріплену нормами податкового права здатність своїми діями реалізовувати такі права та обов'язки, в межах якої виокремлюється податкова деліктоздатність як здатність нести юридичну відповідальність за податкові правопорушення.

В якості суб'єктів можна виділити такі види учасників податкових правовідносин:

1) держава (в особі органів влади, що встановлюють і регулюють механізм оподаткування);

2) податкові органи;

3) платники податків;

4) фінансові установи, через які здійснюються перерахування податків до бюджетів та державних цільових фондів;

5) інші суб'єкти податкових правовідносин.

Поняття податкових органів розглядаються в широкому та вузькому розумінні.

У широкому розумінні до їх складу входять органи державної податкової служби (в тому числі податкова міліція) та інші органи влади, що володіють насамперед контрольними повноваженнями в галузі оподаткування (митні органи, органи Пенсійного фонду, органи фондів соціального страхування). У вузькому розумінні податкові органи обмежуються виключно системою органів державної податкової служби.

Відповідно до Податкового кодексу [6] платниками податків і зборів (обов'язкових платежів) є юридичні і фізичні особи, на яких згідно з законами України покладено обов'язок сплачувати податки і збори (обов'язкові платежі).

Платники податків і зборів (обов'язкових платежів) зобов'язані:

1) вести бухгалтерський облік, складати звітність про фінансово-господарську діяльність і забезпечувати її зберігання у терміни, встановлені законами:

2) подавати до державних податкових органів та інших державних органів відповідно до законів декларації, бухгалтерську звітність та інші документи й відомості, пов'язані з обчисленням і сплатою податків і зборів (обов'язкових платежів).

3) сплачувати належні суми податків і зборів (обов'язкових платежів) у встановлені законами терміни;:

4) допускати посадових осіб державних податкових органів до обстеження приміщень, що використовуються для одержання доходів чи пов'язані з утриманням об'єктів оподаткування, а також для перевірок з питань обчислення і сплати податків і зборів (обов'язкових платежів). Керівники й відповідні посадові особи юридичних осіб та фізичні особи під час перевірки, що проводиться державними податковими органами, зобов'язані давати пояснення з питань оподаткування у випадках,

передбачених законами, виконувати вимоги державних податкових органів щодо усунення виявлених порушень законів про оподаткування і підписати акт про проведення перевірки.

Обов'язок юридичної особи щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) припиняється із сплатою податку, збору (обов'язкового платежу) або його скасуванням, або списанням податкової заборгованості відповідно до Закону «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14.05.92 [44] (втратив чинність, після прийняття у 2018 році Кодексу України з процедур банкрутства [10]). У разі ліквідації юридичної особи заборгованість з податків і зборів (обов'язкових платежів) сплачується в порядку, встановленому законами України. У разі укладення мирової угоди в процедурі провадження в справі про банкрутство заборгованість з податків і зборів (обов'язкових платежів) сплачується в розмірах, визначених мировою угодою, укладеною в порядку, встановленому законами України. Обов'язок фізичної особи щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) припиняється із сплатою податку і збору (обов'язкового платежу) або його скасуванням, а також у разі смерті платника.

Платники податків і зборів (обов'язкових платежів) мають право:

1) подавати державним податковим органам документи, що підтверджують право на пільги щодо оподаткування в порядку, встановленому законами України;

2) одержувати та ознайомлюватися з актами перевірок, проведених державними податковими органами:

3) оскаржувати у встановленому законом порядку рішення державних податкових органів та дії їх посадових осіб.

В окремих випадках між державою та платником перебуває уповноважена особа - податковий агент, тобто особа, яка зобов'язана нараховувати, утримувати та сплачувати податок до бюджету або державного цільового фонду від імені та за рахунок платника податку, вести податковий облік та подавати податкову звітність податковим органам відповідно до закону, а також нести відповідальність за порушення норм закону. Платник може реалізовувати свої обов'язки зі сплати податку безпосередньо або через представника — особу, яка виконує юридичні дії від імені платника податку в межах повноважень, які пов'язані із сплатою податків, у результаті чого виникають, змінюються або припиняються права і обов'язки платника податків. Представник може діяти як в силу вимог чинного законодавства, так і на підставі установчих документів або договору доручення.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Предмет податкового права.
2. Метод податкового права.
3. Поняття фіскальної політики держави.
4. Види фіскальної політики держави та їх змість.
5. Система податкового права.
6. Загальна частина податкового права.
7. Особлива частина податкового права.
8. Податкове право — в системі права України. Податкове право як складова частина фінансового права.
9. Джерела податкового права. Класифікація. Податкове законодавство.
10. Принципи податкового законодавства.

11. Податкові правовідносини, їх класифікація.
12. Об'єкт та склад податкових правовідносин.
13. Суб'єкт податкових правовідносин.
14. Зміст податкових правовідносин.
15. Податково-правові норми. Класифікація податково-правових норм.
16. Структура податкової норми.
17. Суб'єкт податкових правовідносин.
18. Правосуб'єктність платників податків.

ТЕМА 8.

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ДЕРЖАВНОГО КРЕДИТУ, ДЕРЖАВНОГО ТА МІСЦЕВОГО БОРГУ

ПЛАН

1. Поняття та функції державного й муніципального кредиту.
 2. Зміст державного й муніципального боргу.
 3. Облігації та казначейські зобов'язання як форми державного кредиту.
 4. Гарантія КМУ як форма державного кредиту.
 5. Правові основи муніципальних запозичень.
- ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- ознайомитись зі змістом державного або муніципального кредиту — як врегульованих фінансово-правовими нормами відносини у сфері діяльності держави;
- зрозуміти правові основи державного внутрішнього боргу України;
- засвоїти основні умови випуску та порядку розміщення облігацій внутрішніх державних позик;
- охарактеризувати залучення державою або під державні гарантії іноземних кредитів і надання державних гарантій.

1. Поняття та функції державного й муніципального кредиту

Державний або муніципальний кредит як сукупність фінансово-економічних відносин традиційно розглядається в науці фінансового права як відносини між державою або муніципальним утворенням з одного боку, та юридичними і фізичними особами — з іншого, при яких держава або

муніципальне утворення постають в якості позичальника тимчасово вільних коштів, а кредиторами є відповідно фізичні та юридичні особи. При цьому як економічною теорією, так і теорією фінансового права не виключається можливість участі держави або муніципальних утворень у міжнародних кредитних відносинах, причому як в ролі позичальника (активний кредит), так і кредитора (пасивний кредит).

Отже, державний або муніципальний кредит — це врегульовані фінансово-правовими нормами відносини у сфері діяльності держави або органів місцевого самоврядування, спрямованої на отримання коштів у вигляді позики від юридичних і фізичних осіб, інших держав, міжнародних організацій, та відносини щодо участі держави в міжнародних кредитних відносинах як кредитора.

Таким чином, обов'язковим суб'єктом у відносинах з приводу державного чи муніципального кредиту є держава або муніципальне утворення.

Кошти, залучені державою чи муніципальними утвореннями, надходять у розпорядження державних органів влади або органів місцевого самоврядування, що перетворює їх на додаткові фінансові ресурси, які можуть спрямовуватися на покриття бюджетного дефіциту. Відповідно до статті 15 Бюджетного кодексу України від 21 червня 2001 року [3] джерелами фінансування дефіциту бюджетів є державні внутрішні та зовнішні запозичення, внутрішні запозичення органів влади АРК, внутрішні та зовнішні запозичення органів місцевого самоврядування, а також вільний залишок бюджетних коштів із дотриманням умов, визначених цим Кодексом.

Запозичення не використовуються для забезпечення фінансовими ресурсами поточних видатків держави, за винятком випадків, коли це необхідно для збереження

загальної економічної рівноваги. Кабінет Міністрів України може брати позики в межах, визначених законом про Державний бюджет України. Положеннями статті 16 *«Здійснення державних (місцевих) запозичень та управління державним (місцевим) боргом»* БКУ ця можливість конкретизована, оскільки закріплено, що правом на здійснення державних внутрішніх та зовнішніх запозичень в межах і на умовах, передбачених законом про Державний бюджет України, належить державі в особі Міністра фінансів України за дорученням КМУ. Міністр фінансів України з урахуванням вказаних вище вимог з метою економії коштів та ефективності їх використання має право вибрати кредитора, вид позики і валюту запозичення.

Стосовно здійснення запозичень муніципальними утвореннями, то виключно Верховна Рада АРК та міські ради мають право здійснювати внутрішні запозичення (за винятком випадків, передбачених статтею 73 *«Позики місцевим бюджетам»* Бюджетного кодексу [3]). Зовнішні ж запозичення можуть здійснювати лише міські ради міст з чисельністю населення понад 800 000 мешканців за офіційними даними державної статистики на час ухвалення рішення про здійснення запозичень.

Загалом відповідно до БКУ запозиченнями є операції, пов'язані з отриманням бюджетом коштів на умовах повернення, платності та строковості, у результаті яких виникають зобов'язання держави. АРК чи місцевого самоврядування перед кредиторами.

Слід зазначити, що останнім часом з'явилися відносини, які мають дещо інший зміст, проте мають назву державного кредиту. У таких відносинах держава виступає виключно кредитором і надає позички за рахунок бюджетних коштів. Ці позички надаються на житлове будівництво молодим сім'ям, на одержання освіти. Подібні

відносини швидше можна назвати державним і муніципальним кредитуванням. Державне або муніципальне кредитування — це врегульовані фінансово-правовими нормами економічні відносини, в яких держава чи органи місцевого самоврядування надають кредити в грошовій формі з державного й місцевих бюджетів юридичним особам і громадянам на умовах зворотності, строковості, добровільності ц обов'язкової забезпеченості'.

Державний або муніципальний кредит як фінансова категорія виконує певні функції, в яких проявляється його суспільне призначення, зокрема такі функції, як-то;

1) розподільчу функцію, через яку забезпечується формування централізованих фондів коштів держави чи муніципального утворення або їх використання на принципах строковості, платності і повернення;

2) регулюючу функцію, яка проявляється в тому, що, вступаючи у кредитні відносини, держава чи муніципальне утворення впливає на стан грошового обігу, рівень процентних ставок на ринку грошей і капіталів, на виробництво й зайнятість;

3) контрольну функцію, яка охоплює рух вартості у двосторонньому порядку, оскільки державний або муніципальний кредит передбачає повернення отриманих коштів, причому контроль поширюється як на залучення коштів, так і на погашення боргу, який виник внаслідок цього.

2. Зміст державного й муніципального боргу

Існування державного чи муніципального кредиту тісно пов'язано з такими фінансово-правовими категоріями як державний або муніципальний борг.

Державний і муніципальний кредит, де держава або муніципальне утворення є позичальниками, відображаєть-

ся в сумах державного боргу, боргу АРК або боргу місцевого самоврядування.

Згідно з положеннями Бюджетного кодексу державний борг (борг АРК чи борг місцевого самоврядування) — це загальна сума заборгованості держави (АРК чи місцевого самоврядування), яка складається з усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань держави (АРК чи місцевого самоврядування), включаючи боргові зобов'язання держави (АРК чи міських рад), що вступають у дію в результаті виданих гарантій за кредитами, або зобов'язань, що виникають на підставі законодавства або договору.

Величина основної суми державного боргу не повинна перевищувати 60 % фактичного річного обсягу валового внутрішнього продукту України. У разі перевищення граничної величини, визначеної частиною другою цієї статті. Кабінет Міністрів України зобов'язаний вжити заходів для приведення цієї величини у відповідність з положеннями Бюджетного кодексу.

Граничний обсяг внутрішнього та зовнішнього державного боргу, боргу АРК чи місцевого самоврядування встановлюється на кожний бюджетний період відповідно законом про Державний бюджет України чи рішенням про місцевий бюджет.

Відповідно до Закону Державний бюджет України державні запозичення здійснюються в межах загального обсягу граничного розміру державного боргу України. У разі надходження коштів із внутрішніх (зовнішніх) джерел фінансування певного типу, у неповному обсязі, допускається збільшення надходжень коштів із зовнішніх (внутрішніх) джерел фінансування іншого типу з відповідним перевищенням граничного розміру державного боргу України за рахунок перевищення відповідних обсягів запозичень із щомісячним

обов'язковим інформуванням Комітету Верховної Ради України з питань бюджету. У разі зменшення (збільшення) обсягу платежів з погашення основної суми державного боргу порівняно із обсягом, визначеним вказаним Законом, зменшується (збільшується) обсяг державних запозичень з дотриманням визначеного цим Законом обсягу фінансування державного бюджету за борговими операціями.

Відповідно до Закону від 16.09.92 «Про державний внутрішній борг України» [34] державним внутрішнім боргом України є строкові боргові зобов'язання Уряду України в грошовій формі. Він гарантується всім майном, що перебуває в загальнодержавній власності.

До складу державного внутрішнього боргу України входять запозичення Уряду України й запозичення, здійснені при безумовній гарантії Уряду, для забезпечення фінансування загальнодержавних програм. Державний внутрішній борг складається із заборгованості минулих років та заборгованості, що знову виникає по боргових зобов'язаннях Уряду України.

Боргові зобов'язання Уряду можуть мати короткостроковий термін — до 1 року, середньостроковий — від 1 до 5 років, довгостроковий — 5 і більше років. Боргові зобов'язання Уряду виступають у вигляді облігацій внутрішніх державних позик і казначейських зобов'язань України.

В окремих випадках можуть бути й інші форми урядових боргових зобов'язань. Характер і умови таких зобов'язань у кожному конкретному випадку визначаються Урядом України за погодженням з НБУ.

До боргових зобов'язань Уряду України належать випущені ним цінні папери, інші зобов'язання в грошовій формі, гарантовані Урядом України, а також одержані ним кредити. До складу боргових зобов'язань Уряду України

включається також частина боргових зобов'язань Уряду колишнього Союзу РСР, прийнята на себе Україною. Умови і порядок випуску державних цінних паперів та регулювання їх обігу визначаються відповідно до Закону *«Про цінні папери та фондовий ринок»* [43].

Управління державним внутрішнім боргом України здійснюється Міністерством фінансів України в порядку, погодженому з Національним банком України. Розміщення боргових зобов'язань Уряду України та надання гарантій від імені Уряду України провадиться за його дорученням Міністерством фінансів України. Рахункова палата здійснює контроль за утворенням і погашенням державного внутрішнього боргу України.

Обслуговування державного внутрішнього боргу України здійснюється Міністерством фінансів України через банківську систему України шляхом проведення операцій по розміщенню облігацій внутрішніх державних позик, інших цінних паперів, їх погашенню й виплаті доходу по них у вигляді процентів та в Іншій формі.

Зовнішнім державним боргом є заборгованість держави перед фізичними та юридичними особами Інших держав, урядами та міжнародними фінансовими організаціями. Зовнішній борг передбачає сплату іноземною, як правило, вільно конвертованою валютою або товарами чи послугами. Зовнішню заборгованість держави, термін оплати якої не настає в поточному або найближчому бюджетному році, зараховують до капітального зовнішнього боргу. Окрім капітального зовнішнього боргу, вирізняють поточний борг, термін оплати якого минає найближчим часом.

3. Облігації та казначейські зобов'язання як форми державного кредиту

Відповідно до Закону «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23.02.06 [43] облігація — це цінний папір, що посвідчує внесення його власником грошей, визначає відносини позики між власником облігації та емітентом, підтверджує зобов'язання емітента повернути власникові облігації номінальну вартість у передбачений умовами розміщення облігацій строк та виплатити дохід за облігацією, якщо інше не передбачено умовами розміщення.

Державні облігації за строками можуть бути:

- довгострокові — з терміном обігу понад 5 років;
- середньострокові — з терміном обігу від 1 до 5 років;
- короткострокові — з терміном обігу до 1 року.

Державні облігації поділяються на:

- облігації внутрішніх державних позик;
- облігації зовнішніх державних позик;
- цільові облігації внутрішніх державних позик.

Облігації внутрішніх державних позик України — державні цінні папери, що розміщуються виключно на внутрішньому фондовому ринку й підтверджують зобов'язання України щодо відшкодування пред'явникам цих облігацій їх номінальної вартості з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій.

Основні умови випуску та порядку розміщення облігацій внутрішніх державних позик України затверджені Постановою КМУ від 31.01.01 № 80 «Про випуски облігацій внутрішніх державних позик» [84]. Вони випускаються у вигляді записів на відповідних електронних рахунках у депозитарії Національного банку України. Кожний випуск оформлюється глобальним сертифікатом, який зберігається у депозитарії Національного банку. Облігації внутрішніх державних

позик реалізуються фізичним і юридичним особам на добровільних засадах.

Короткострокові облігації внутрішніх державних позик мають відсоткову ставку доходу в розмірі 0 (нуль) %, реалізуються за ціною нижчою, ніж їх номінальна вартість, а дохід становить різницю між номінальною вартістю, що відшкодовується власнику під час її погашення, та ціною її придбання.

Середньострокові і довгострокові облігації внутрішніх державних позик мають купони, а розмір купонного платежу на одну облігацію визначається за формулою. Річна відсоткова ставка доходу за такими облігаціями визначається як середньозважена дохідність за конкурентними заявками, що надійшли на аукціон з первинного розміщення цих облігацій та підлягають задоволенню за рішенням Міністерства фінансів.

Купоний період середньострокових облігацій внутрішніх державних позик становить три або шість місяців (13 або 26 тижнів). Тривалість купонного періоду визначається емітентом під час розміщення таких облігацій. Купонний період довгострокових облігацій внутрішніх державних позик з достроковим погашенням та довгострокових амортизаційних державних облігацій становить три місяці.

Довгострокові облігації внутрішніх державних позик з достроковим погашенням можуть бути достроково пред'явлені для погашення власниками та безумовно погашені емітентом після здійснення п'яти купонних платежів на довгострокові державні облігації з достроковим погашенням. Дострокове погашення проводиться на дату здійснення купонного платежу. Порядок дострокового погашення визначається Міністерством фінансів. Погашення номінальної вартості довгострокових амортизаційних державних облігацій

здійснюється після 18 місяців їх обігу рівними частинами в момент здійснення купонних платежів.

Купонний період довгострокових державних облігацій складає шість місяців. Під час їх розміщення емітент може визначити дату, на яку можливе здійснення їх дострокового погашення. Власники такого випуску облігацій можуть достроково пред'явити на зазначену дату облігації, які безумовно погашаються емітентом. Дострокове погашення проводиться виключно на дату, визначену емітентом під час первинного розміщення облігацій. Датою дострокового погашення може визначатися тільки одна з дат, на які здійснюються купонні платежі на облігації. Дострокове погашення проводиться одночасно із здійсненням купонного платежу на облігації. Порядок дострокового погашення визначається Міністерством фінансів.

Цільові облігації внутрішніх державних позик України — це облігації внутрішніх державних позик, емісія яких є джерелом фінансування дефіциту державного бюджету в обсягах, передбачених на цю мету законом про Державний бюджет України на відповідний рік, та в межах граничного розміру державного боргу. Основним реквізитом цільових облігацій внутрішніх державних позик України є зазначення передбаченого законом про Державний бюджет України на відповідний рік напряму використання залучених від розміщення таких облігацій коштів.

Кошти, залучені до Державного бюджету України від розміщення цільових облігацій внутрішніх державних позик України, використовуються виключно для фінансування державних або регіональних програм і проектів на умовах їх повернення в обсягах, передбачених на цю мету законом про Державний бюджет України на відповідний рік. Фінансування здійснюється відповідно до

кредитних договорів, що укладаються між державою в особі Міністерства фінансів України та отримувачем коштів. Умови кредитних договорів повинні відповідати умовам випуску цільових облігацій внутрішніх державних позик України з обов'язковим установленням дати обслуговування та погашення кредиту за п'ять днів до дати обслуговування та погашення цільових облігацій внутрішніх державних позик України.

Облігації зовнішніх державних позик України — це державні боргові цінні папери, що розміщуються на міжнародних фондових ринках і підтверджують зобов'язання України відшкодувати пред'явникам цих облігацій їх номінальну вартість з виплатою доходу відповідно до умов випуску облігацій.

Розміщення, обслуговування та погашення облігацій зовнішніх державних позик України здійснює Міністерство фінансів України, яке може залучати для цього банки, інвестиційні компанії тощо. Відносини між Міністерством фінансів України й цими організаціями регулюються відповідними договорами.

Емісія усіх видів державних облігацій є частиною бюджетного процесу і не підлягає регулюванню Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Емісія державних облігацій України регулюється законом України про Державний бюджет України на відповідний рік, яким встановлюються граничні розміри державного зовнішнього та внутрішнього боргу. Рішення про розміщення облігацій зовнішніх та внутрішніх державних позик України та умови їх випуску приймається згідно з Бюджетним кодексом України.

Розміщення державних облігацій України здійснюється в разі дотримання на кінець року граничних розмірів державного зовнішнього та внутрішнього боргу, передбачених Верховною Радою України в законі про

Державний бюджет України на відповідний рік. Умови розміщення та погашення облігацій внутрішніх державних позик України й цільових облігацій внутрішніх державних позик України, не визначені умовами розміщення, встановлюються Міністерством фінансів України відповідно до законодавства.

Національний банк України виконує операції з обслуговування державного боргу, пов'язані з розміщенням облігацій внутрішніх державних позик та цільових облігацій внутрішніх державних позик України, їх погашенням і виплатою доходів за ними, а також провадить депозитарну діяльність щодо цих цінних паперів. Порядок проведення операцій, пов'язаних з розміщенням цих облігацій, встановлюється Національним банком України за погодженням з Міністерством фінансів України. Особливості провадження депозитарної діяльності з державними облігаціями України визначаються Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку разом з Національним банком України,

Витрати на підготовку розміщення, а також на розміщення, погашення державних облігацій України, виплату доходів здійснюються відповідно до умов розміщення державних облігацій України за рахунок коштів, передбачених на такі цілі в Державному бюджеті України.

Продаж облігацій внутрішніх державних позик здійснюється в національній валюті, а облігацій зовнішніх державних позик України — у валюті запозичення. Виплата доходів і погашення державних облігацій України здійснюються грошима або державними облігаціями України інших видів за згодою сторін.

Продаж облігацій внутрішніх державних позик здійснюється в національній валюті, а облігацій зовнішніх державних позик України — у валюті запозичення.

Виплата доходів і погашення державних облігацій здійснюються грошима або державними облігаціями інших видів за згодою сторін.

Казначейське зобов'язання України — це державний цінний папір, що розміщується виключно на добровільних засадах серед фізичних осіб, посвідчує факт заборгованості Державного бюджету України перед власником казначейського зобов'язання України, дає власнику право на отримання грошового доходу та погашається відповідно до умов розміщення казначейських зобов'язань України.

Обсяг емісії казначейських зобов'язань України в сукупності з емісією державних облігацій внутрішніх державних позик України не може перевищувати граничного обсягу внутрішнього державного боргу та обсягу пов'язаних з обслуговуванням державного боргу видатків, визначених законом про Державний бюджет України на відповідний рік.

Емісія казначейських зобов'язань України є частиною бюджетного процесу і не підлягає регулюванню Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Погашення та сплата доходу за казначейськими зобов'язаннями України гарантується доходами Державного бюджету України.

Казначейські зобов'язання України можуть бути:

- довгострокові — з терміном обігу понад 5 років;
- середньострокові — з терміном обігу від 2 до 5 років;
- короткострокові — з терміном обігу до 1 року.

Емітентом казначейських зобов'язань України виступає держава в особі Міністерства фінансів України за дорученням КМУ. Казначейські зобов'язання України можуть бути іменними або на пред'явника. Казначейські зобов'язання України розміщуються у документарній або бездокументарній формі. У разі розміщення казначейських

зобов'язань України в документарній формі видається сертифікат.

Особливості погашення та реалізації прав за казначейськими зобов'язаннями України визначаються умовами їх розміщення. Рішення про розміщення казначейських зобов'язань України приймається згідно з Бюджетним кодексом України. У рішенні передбачаються умови розміщення та погашення казначейських зобов'язань України. Умови розміщення казначейських зобов'язань України можуть передбачати їх погашення шляхом зменшення зобов'язань перед Державним бюджетом України власника казначейського зобов'язання України на вартість цього зобов'язання. Порядок визначення вартості продажу казначейських зобов'язань України під час їх розміщення встановлюється Міністерством фінансів України.

Особливості провадження депозитарної діяльності з казначейськими зобов'язаннями України визначаються Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку разом з Національним банком України.

4. Гарантія КМУ як форма державного кредиту

Державна гарантія надається юридичним особам, які можуть отримати кредити від Іноземних банків, фінансових та інших міжнародних організацій. Така практика була розпочата з 1992 року відповідно до Постанови Президії Верховної Ради України *«Про надання КМУ права в 1992 році виступати гарантом щодо кредитів іноземних банків, фінансових та інших міжнародних організацій та про порядок застави під гарантії іноземним кредиторам»* від 15.07.92 № 2561 [69].

Відповідно до статті 17 *«Державні та місцеві гарантії»* БКУ [3] Кабінет Міністрів України в особі Міністра фінансів України, Рада міністрів АРК в особі

Міністра фінансів АРК та міські ради в особі керівників їх виконавчих органів можуть надавати гарантії щодо виконання боргових зобов'язань суб'єктам виключно в межах повноважень, встановлених відповідно законом про Державний бюджет України чи рішенням про місцевий бюджет.

Гарантії надаються лише на умовах платності, строковості, майнового забезпечення та зустрічних гарантій, отриманих від інших суб'єктів. Платежі, пов'язані з виконанням гарантійних зобов'язань, належать до платежів по боргу.

У разі невиконання юридичними особами своїх зобов'язань щодо погашення та обслуговування наданих на умовах повернення кредитів, залучених державою або під державні гарантії, інших гарантованих державою зобов'язань, та стягнення заборгованості перед державним бюджетом України з наданих підприємствам і організаціям позичок із державного бюджету, позичок, наданих за рахунок коштів, залучених державою або під державні гарантії, плати за користування цими позичками органи стягнення застосовують механізм стягнення цієї заборгованості в порядку, передбаченому законом для стягнення не внесених у строк податків і неподаткових платежів, включаючи погашення такої заборгованості за рахунок майна боржників.

Законом «Про Державний бюджет України на 2009 рік» від 26 грудня 2008 року [101] встановлено, що в 2009 році надання гарантій Ради міністрів АРК та гарантій органів місцевого самоврядування (крім гарантій за кредитами, які надаються міжнародними фінансовими організаціями або на умовах співфінансування разом з міжнародними фінансовими організаціями) не здійснюється. Окрім того, юридичні особи, щодо яких приймається рішення про надання кредитів або гарантій

(крім Державної служби автомобільних доріг України), зобов'язані подати зустрічні, безвідзивні та безумовні гарантії банків, які протягом 2007-2009 років додержуються встановлених Національним банком України обов'язкових економічних нормативів, або надати інше належне забезпечення та сплатити до Державного бюджету України плату за їх отримання в розмірі, встановленому КМУ. Також Кабінет Міністрів України при прийнятті рішення про надання кредитів або гарантій юридичним особам, у розпорядженні яких є майно, що є державною або комунальною власністю, приймає рішення щодо розміру та виду забезпечення виконання зобов'язань.

У разі виконання державою гарантійних зобов'язань перед кредиторами шляхом здійснення платежів за рахунок коштів Державного бюджету України або шляхом укладання з такими кредиторами договорів про реструктурування сум, повернення яких гарантовано Україною, у юридичних осіб, зобов'язання яких гарантовані, з моменту такого виконання виникає прострочена заборгованість перед державою за кредитами, залученими під державні гарантії, в обсязі фактичних витрат державного бюджету та (або) таких реструктурованих сум, а до держави, відповідно, переходять права кредитора та право вимагати від боржника погашення такої заборгованості у встановленому законом порядку.

Якщо договором між державою та позичальником-резидентом України передбачається зобов'язання з погашення та обслуговування кредитів, залучених державою, невиконання або неналежне виконання позичальником таких зобов'язань тягне за собою перехід до держави права стягнення простроченої заборгованості в повному обсязі незалежно від стану виконання державою перед кредитором зобов'язань за такими кредитами.

Згідно з Постановою КМУ «Про заходи щодо залучення державою або під державні гарантії іноземних кредитів і надання державних гарантій» від 11.07.01 № 787 [102] центральним органом виконавчої влади, який координує роботу з підготовки та впровадження проєктів, які передбачають залучення іноземних кредитів під державні гарантії, є Міністерство економіки.

Проєкти рішень КМУ щодо надання кредитів за рахунок коштів, залучених державою або під державні гарантії на виконання зобов'язань юридичних осіб-резидентів, розглядаються Урядовим комітетом з питань економічно! політики та європейської інтеграції.

Агентські функції стосовно окремого кредитора щодо залучення, погашення та обслуговування Іноземних кредитів, повернення яких гарантується КМУ, та надання юридичним особам-резидентам кредитів за рахунок залучених коштів виконують банки-агенти, визначені КМУ за результатами конкурсу, порядок проведення якого встановлює Міністерство фінансів.

Із зазначеними банками-агентами Міністерство фінансів від імені КМУ укладає агентські угоди, в яких визначається порядок виплати комісійної винагороди банку-агенту за виконання агентських функцій.

У разі прийняття КМУ рішення про надання юридичним особам-резидентам іноземних кредитів, залучених державою або під державні гарантії, вони вносять до державного бюджету в порядку, визначеному внутрішньою кредитною угодою, укладеною з банком-агентом, плату за надання кредиту та (або) державної гарантії виконання зобов'язань юридичними особами-резидентами в такому розмірі:

– 0,5 % річних частини непогашеної суми кредиту, якщо його погашення та обслуговування передбачається здійснювати за рахунок коштів державного бюджету;

– 2 % річних непогашеної суми кредиту, якщо його погашення та обслуговування передбачається здійснювати за рахунок небюджетних коштів;

У разі прийняття КМУ рішення про надання відповідно до законів України державних гарантій виконання зобов'язань юридичних осіб-резидентів перед іноземними замовниками за зовнішньоекономічними договорами (контрактами) ці юридичні особи вносять до державного бюджету в порядку, визначеному угодою про порядок відшкодування витрат державного бюджету, які можуть виникнути внаслідок виконання гарантійних зобов'язань КМУ, укладеною між юридичною особою-резидентом і Міністерством фінансів, плату за надання державної гарантії в розмірі і % річних суми наданої гарантії.

5. Правові основи муніципальних запозичень

Положеннями Бюджетного кодексу України закріплено, що запозичення до місцевих бюджетів здійснюються на визначену мету й підлягають обов'язковому поверненню. Запозичення до відповідних бюджетів можуть бути здійснені лише до бюджету розвитку. Виняток з цього правила встановлений для того випадку, коли для покриття тимчасових касових розривів, що виникають під час виконання загального фонду місцевого бюджету. Рада міністрів АРК, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи відповідних рад за рішенням Верховної Ради АРК чи відповідної ради можуть отримувати короткотермінові позички у фінансово-кредитних установах на термін до трьох місяців, але в межах поточного бюджетного періоду. Порядок отримання таких позичок визначається Міністерством фінансів України.

Внутрішні запозичення мають право здійснювати виключно Верховна Рада АРК та міські ради мають, окрім випадку покриття тимчасових касових розривів, коли такими повноваженнями наділяються відповідні виконавчі органи, як було зазначено вище. Зовнішні запозичення можуть здійснювати лише міські ради міст з чисельністю населення понад 800 тисяч мешканців за офіційними даними державної статистики на час ухвалення рішення про здійснення запозичень.

Держава не несе відповідальності по зобов'язаннях за запозиченнями до місцевих бюджетів. Видатки на обслуговування боргу здійснюються за рахунок коштів загального фонду бюджету. Видатки на обслуговування боргу місцевих бюджетів не можуть щорічно перевищувати 10 % видатків від загального фонду відповідного місцевого бюджету протягом будь-якого бюджетного періоду, коли планується обслуговування боргу.

Якщо у процесі погашення основної суми боргу та платежів по його обслуговуванню, обумовленої договором між кредитором та позичальником, має місце порушення графіка погашення з вини позичальника, відповідна рада не має права здійснювати нові запозичення протягом 5 наступних років.

Порядок здійснення запозичень до місцевих бюджетів встановлюється КМУ відповідно до умов, визначених Бюджетним кодексом. Згідно з Постановою КМУ «Про затвердження Порядку здійснення місцевих запозичень» від 16.02.2011 року № 110 [74] формами місцевих запозичень є:

- випуск облігацій місцевих позик;
- укладення угод про отримання позик, кредитів, кредитних ліній у фінансових установах.

Рішення Верховної Ради АРК чи міської ради про здійснення запозичення повинно містити відомості про:

- істотні умови запозичення;
- форму здійснення запозичення;
- мету запозичення.

Зміни до рішення про здійснення запозичення вносяться за письмовою згодою кредитора або кредиторів.

Про наміри здійснити запозичення або реструктуризацію боргових зобов'язань за ним чи проведення іншої операції Верховна Рада АРК чи міська рада надсилає Міністерству фінансів письмове повідомлення із відповідними документами.

Міністерство фінансів протягом 20 робочих днів після отримання інформації та документів розглядає їх і проводить перевірку відповідності обсягу видатків на обслуговування місцевого боргу межах, установленим законом. За результатами розгляду та перевірок робиться висновок про відповідність або невідповідність проекту рішення про здійснення запозичення чи проведення іншої операції вимогам, установленим бюджетним законодавством, який доводиться до відома відповідного органу.

Надання Міністерством фінансів висновку щодо відповідності проекту рішення про здійснення запозичення чи проведення іншої операції вимогам, установленим бюджетним законодавством, не є гарантією держави або Міністерства фінансів виконання зобов'язань чи підтвердженням платоспроможності позичальника.

Копія рішення про здійснення запозичення чи проведення Іншої операції надсилається Міністерству фінансів у 10-денний термін після його прийняття.

У разі невідповідності рішення міської ради про здійснення запозичення чи проведення іншої операції вимогам, установленим бюджетним законодавством.

Міністерство фінансів звертається у встановленому порядку до суду для визнання такого рішення незаконним.

Реструктуризація боргових зобов'язань за запозиченням у формі випуску облігацій місцевих позик не повинна призводити до збільшення місцевого боргу.

Інформацію про здійснення запозичення Верховна Рада АРК та міські ради подають Міністерству фінансів щокварталу до 15 числа місяця, що настає за звітним кварталом. Відомості, які містяться в отриманій інформації, вносяться до загального реєстру запозичень до місцевих бюджетів.

Відповідно до Бюджетного кодексу у випадку, якщо у процесі погашення основної суми боргу та платежів по його обслуговуванню, обумовленої договором між кредитором та позичальником, має місце порушення графіка погашення з вини позичальника, відповідна рада не має права здійснювати нові запозичення протягом 5 наступних років.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Поняття державного і муніципального кредиту.
2. Залучення державою чи муніципальними органами коштів.
3. Джерела фінансування дефіциту бюджетів.
4. Бюджетні запозичення. Державний внутрішній борг.
5. Функції державного і муніципального кредиту.
6. Співвідношення державного і муніципального кредиту та державного і муніципального боргу.
7. Державний і муніципальний борг.
8. Граничний обсяг внутрішнього та зовнішнього державного боргу.
9. Управління та обслуговування державним внутрішнім боргом України.
10. Юридична природа облігації. Строк облігації.

11. Облігації внутрішніх державних позик.
12. Цільові облігації внутрішніх та зовнішніх державних позик.
13. Продаж облігацій внутрішніх державних позик.
14. Казначейське зобов'язання України. Емісія казначейських зобов'язань.
15. Гарантія КМУ як форма державного кредиту.
16. Порядок здійснення запозичень до місцевих бюджетів.

ТЕМА 9.

ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВЕ ДЕРЖАВНЕ СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ

ПЛАН

Вступ.

1. Історія виникнення і розвитку соціального страхування.
2. Поняття, види та принципи загальнообов'язкового державного соціального страхування.
3. Об'єкти та суб'єкти загальнообов'язкового державного соціального страхування.
4. Управління загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- ознайомитись із історією створення інституту соціального захисту та його формування в Україні;
- зрозуміти правові основи загальнообов'язкового державного соціального страхування. Створення страхових фондів;
- засвоїти по-елементний склад об'єктів та суб'єктів загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- охарактеризувати особливості різних видів соціального страхування.

Вступ

Декларація (у ст. 1 Конституції) про соціальність нашої держави має наслідком обов'язок створення соціального механізму, який буде створювати можливість фінансування вирішення відповідних проблем. А відтак,

хоча питання соціального страхування є питанням соціального характеру воно розглядається у межах фінансового права.

Так, для забезпечення фінансування соціальних питань необхідно створити відповідні фонди коштів, для чого є необхідним створення правового механізму накопичення та витрачання грошей. Зрозуміло, що такий механізм буде підпорядковуватись загальним засадам правового регулювання грошових потоків, як щодо їх мобілізації, так і освоєння відповідними суб'єктами.

1. Історія виникнення і розвитку соціального страхування.

Історія створення інституту соціального захисту працюючих і, зокрема, соціального страхування, не така вже й давня. Вона нараховує трохи більше 100 років і бере свій початок з Германії, де протягом 1883-1889 років було прийнято низку законів про організацію державного соціального страхування робітників. Цей приклад досить швидко поширився спочатку в багатьох західних країнах, а потім і по всьому світі. Тепер майже повсюдно в тій чи іншій формі існує державна система соціального страхування. Природно, що тут в залежності від групи держав або окремої держави спостерігається чимала різниця в можливостях соціального захисту.

Україні притаманний свій шлях розвитку соціального страхування. Перші страхові закони в Україні, яка була складовою частиною Російської імперії, появились на початку ХХ століття як захисна реакція урядових структур на вимоги робітників створити гарантовані правила соціальної захищеності на виробництві. Вже в 1901 році законодавчим актом передбачалось призначення пенсій робітникам гірничих заводів і копалень за рахунок роботодавців, яких визнавали винними в пошкодженні

здоров'я. І, як прямий наслідок організованих виступів і масових страйків робітників, 02.06.1903 року введено *«Правила о вознаграждении потерпевших вследствие несчастных случаев рабочих и служащих, а равно членов их семейств в предприятиях фабрично-заводской, горной и горнозаводской промышленности»*. Цей день став, так би мовити, днем народження державного соціального страхування.

У 1912 році були прийняті соціальні Закони *«Про забезпечення робітників на випадок захворювання»*, *«Про страхування робітників від нещасних випадків на виробництві»* і ряд інших. Були створені «лікарняні каси», які пізніше стали називатись страховими касами. Вони надавали робітникам два види допомоги: • у випадку захворювання та • при нещасному випадку. Допомога по тимчасовій непрацездатності призначалась від половини до 2/3 заробітку і виплачувалась лише з четвертого дня хвороби (у нас сьогодні — з 6-го). Допомога по вагітності і пологах видавалась протягом шести неділей робітницям, які пропрацювали на даному підприємстві не менше 3-х місяців.

Після 1917 року соціальне страхування в Україні розвивалось в єдиному руслі всіх республік Радянського Союзу. В перші роки після революції в умовах громадянської війни йшли пошуки більш ефективних форм соціального захисту трудівників. І, як наслідок, в 1918 році було прийняте положення про соціальне забезпечення працюючих, яке гарантувало забезпечення всіх найманих працівників незалежно від особливостей праці допомогою при тимчасовій втраті заробітку у зв'язку з хворобою, пологами і родами, каліцтвом. Починаючи з 1922 року виплата допомога здійснювалася безпосередньо підприємствами в залік страхових внесків.

У 1929 році державне соціальне страхування мало єдиний цільовий бюджет. Разом з тим вже тоді в нормативних-правових актах підкреслювалось, що кошти державного соціального страхування є цільовими і використовувати їх на інші цілі недопустимо. А з 1931 року за рахунок коштів державного соціального страхування фінансуються санаторно-курортне лікування в спеціалізованих установах, санаторіях, пансіонатах, будинках відпочинку та дитячі оздоровчі табори.

Характерним моментом в історії соціального страхування є передача його в управління профспілкам. Так, рішенням Союзного Уряду 23.06.1933 року всі кошти соціального страхування, а також санаторії, будинки відпочинку та ряд інших установ були передані профспілкам

Перетворення суспільства, які ми називаємо демократичними вимагають відповідних змін перш-за-все в правових відносинах. У результаті таких перетворень в Україні поставило питання про удосконалення системи соціального страхування.

У лютому 1991 року Уряд України і профспілки (на той час Рада Федерації незалежних профспілок України) прийняли спільну постанову «Про управління соціальним страхуванням в Україні», а в березні того ж року профспілки за участю представників Мінпраці, Мінфіну, Нацбанку України на практиці реалізували положення прийнятої спільної постанови. Зокрема, було створено принципово нову структуру – Фонд соціального страхування України. Організаційно Фонд здійснював свою діяльність через створене правління Фонду, до складу якого входила абсолютна більшість представників від профспілкових об'єднань. Правління Фонду розробляло та затверджувало «Положення про Фонд та його виконавчі органи».

При створені Фонду ставилась головна мета – забезпечити фінансову самостійність та стабільність системи соціального страхування, використати накопичений досвід і не допустити руйнування механізму реалізації конституційного права громадян на соціальне страхування.

Мета була досягнута. Підтвердженням цього є те, що Фонд соціального страхування України, працюючи в екстремальних умовах, викликаними економічною кризою, стабільно забезпечував всі виплати допомоги по соціальному страхуванню, передбачені діючим законодавством. Йдеться насамперед про виплати допомог в зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, вагітністю і пологами, на народження дитини, поховання, а також часткову оплату санаторно-курортного лікування та інших форм профілактичного оздоровлення.

18.01.2001 року ВРУ, відповідно до «Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [103], прийнято Закон «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням» [17] (*втратив чинність*) і визначено Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності є правонаступником Фонду соціального страхування України.

28.12.14 було прийнято Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці» [104], яким у новій редакції викладено Закон «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [18]. Зокрема, цим Законом визначено об'єднати Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та Фонд

соціального страхування від нещасних випадків на виробництві, створивши Фонд соціального страхування України.

03.11.15 Президент підписав Закон «Про внесення змін до Закону Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування щодо забезпечення діяльності фондів соціального страхування у період реорганізації» [105]. Цим законом внесено зміни до розділу VII Прикінцеві та перехідні положення, які передбачають заміну слова ліквідація словом реорганізація, а також утворення комісій з реорганізації Фондів.

Відповідно до вимог ст. 7, пунктів 4, 6 Розділу VII Прикінцевих та перехідних положень Закону «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [18], постанови Правління Фонду соціального страхування України від 24.05.17 № 34 до 01.08.2017 року закінчилась розпочата у січні 2015 року процедура припинення Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та їх виконавчих дирекцій і робочих органів, з переведенням працівників цих фондів соціального страхування до Фонду соціального страхування України.

Всі рахунки цих двох фондів соціального страхування, відкриті ними в органах Держказначейства та банківських установах, було закрито 31.07.17, у зв'язку із чим за декілька днів до цієї дати робочі органи фондів соціального страхування припинили приймати заявирозрахунки страхувальників.

З 01.08.17 усі функції та завдання, визначені Законом «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [18], забезпечуються Фондом соціального страхування України та його робочими органами.

Відповідальність за забезпечення своєчасності та в повному обсязі надання належних страхових виплат, соціальних послуг та матеріального забезпечення застрахованим особам, і за своєчасне виконання всіх заходів по об'єднанню, відповідно до чинного законодавства, покладена безпосередньо на голів комісій фондів соціального страхування з реорганізації, а також на директора Виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України.

Правління Фонду соціального страхування України, під головуванням представника інтересів застрахованих осіб – заступника Голови ФПУ, контролює виконання передбачених законодавством заходів щодо реорганізації фондів соціального страхування.

2. Поняття, види та принципи загальнообов'язкового державного соціального страхування

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування — це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту й охоплює матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом (далі — роботодавець), громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування громадян України здійснюється за **принципами**:

– законодавчого визначення умов і порядку проведення загальнообов'язкового державного соціального страхування;

– обов'язковості страхування осіб, які працюють на умовах трудового договору (контракту) та інших підставах, передбачених законодавством про працю, та осіб, які забезпечують себе роботою самостійно (члени творчих спілок, творчі працівники, які не є членами творчих спілок), громадян — суб'єктів підприємницької діяльності;

– надання права отримання виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням особам, зайнятим підприємницькою, творчою діяльністю тощо;

– обов'язковості фінансування страховими фондами (установами) витрат, пов'язаних із наданням матеріального забезпечення та соціальних послуг, в обсягах, передбачених законами з окремих видів загальнообов'язкового соціального страхування;

– солідарності та субсидування (субсидування, тобто обов'язкової фінансової участі застрахованих осіб у формуванні страхових фондів, що є головною умовою одержання права на соціальні виплати);

– державних гарантій реалізації застрахованими громадянами своїх прав;

– забезпечення рівня життя, не нижчого за прожитковий мінімум, визначений законом, шляхом надання пенсій, інших видів соціальних виплат та допомоги, які є основним джерелом існування;

– цільового використання коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування;

– паритетності представників усіх суб'єктів загальнообов'язкового державного соціального страхування в управлінні ним.

Залежно від страхового випадку є такі *види загальнообов'язкового державного соціального страхування*:

- пенсійне страхування;
- страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням;
- медичне страхування;
- страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності;
- страхування на випадок безробіття;
- інші види страхування, передбачені законами України.

Відносини, що виникають за видами загальнообов'язкового державного соціального страхування, регулюються окремими законами, прийнятими відповідно до Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, які відповідно до Конституції України визначають принципи та загальні правові, фінансові та організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян в Україні./

За загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, відповідно до Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, надають такі **види соціальних послуг та матеріального забезпечення:**

- 1) пенсійне страхування:
 - пенсії за віком, за інвалідністю внаслідок загального захворювання (в тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства);
 - пенсії у зв'язку з втратою годувальника;
 - медичні профілактично-реабілітаційні заходи;
 - допомога на поховання пенсіонерів;
- 2) медичне страхування:
 - діагностика та амбулаторне лікування;

- стаціонарне лікування;
- надання готових лікарських засобів та виробів медичного призначення;
- профілактичні та освітні заходи;
- забезпечення медичної реабілітації осіб, які перенесли особливо важкі операції або мають хронічні захворювання.

Обсяг послуг, що надається за рахунок коштів обов'язкового медичного страхування, визначається базовою та територіальними програмами обов'язкового медичного страхування, які затверджують у порядку, встановленому законодавством;

Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, відповідно до Конституції України, визначають принципи та загальні правові, фінансові та організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян в Україні.

3) страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням:

- допомога по тимчасовій непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною);
- допомога по вагітності та пологах;
- допомога при народженні дитини та по догляду за нею;
- допомога на поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві);
- забезпечення оздоровчих заходів;

4) страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання:

- профілактичні заходи щодо запобігання нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань;

- відновлення здоров'я та працездатності потерпілого;

- допомога з тимчасової непрацездатності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;

- відшкодування збитків, заподіяних працівникові каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я, що пов'язане з виконанням своїх трудових обов'язків;

- пенсія за інвалідністю внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;

- пенсія у зв'язку з втратою годувальника, який помер унаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;

- допомога на поховання осіб, які померли внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;

5) страхування від безробіття:

- допомога по безробіттю;

- відшкодування витрат, пов'язаних із професійною підготовкою або перепідготовкою та профорієнтацією;

- матеріальна допомога безробітному та членам його сім'ї;

- дотація роботодавцю для створення робочих місць;

- допомога на поховання безробітного.

До страхових випадків, з настанням яких надаються матеріальне забезпечення та соціальні послуги, **належать**:

- тимчасова непрацездатність;

- вагітність і пологи, догляд за малолітньою дитиною;

- інвалідність;

- хвороба;

- досягнення пенсійного віку;

- смерть годувальника;
- безробіття;
- соціальні послуги та інші матеріальні витрати, пов'язані з певними обставинами;
- нещасний випадок на виробництві;
- професійне захворювання.

Характеристика страхових випадків, умови надання соціальних послуг, їхні види та розміри матеріального забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням визначаються законами України з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування, іншими нормативно-правовими актами, які містять норми щодо загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Страховики у своїй діяльності співпрацюють у проведенні заходів, пов'язаних із наданням матеріального забезпечення та соціальних послуг, і мають право спільно в кожному конкретному випадку приймати рішення щодо того, хто з них братиме участь у фінансуванні цих заходів.

Якщо після призначення застрахованій особі матеріальної допомоги чи надання соціальних послуг між страховиками виник спір щодо понесених витрат, то виплату проводить страховик, до якого звернулася застрахована особа. Неналежний страховик має право звернутися до належного страховика щодо відшкодування понесених ним витрат.

Виплати та надання соціальних послуг, на які має право застрахована особа за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, ***можна припинити***:

- а) якщо виплати призначено на підставі документів, що містять неправдиві відомості;
- б) якщо страховий випадок стався внаслідок дій особи, за які передбачається кримінальна відповідальність;

в) якщо страховий випадок стався внаслідок умисної дії особи;

г) внаслідок невиконання застрахованою особою своїх обов'язків щодо загальнообов'язкового державного соціального страхування;

г) в інших випадках, передбачених законами.

Право на забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням мають застраховані громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства та члени їхніх сімей, які проживають в Україні, якщо інше не передбачено законодавством України, а також міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана ВРУ.

3. Об'єкти та суб'єкти загальнообов'язкового державного соціального страхування

Об'єктом загальнообов'язкового державного соціального страхування є *страховий випадок*, із настанням якого у застрахованої особи (члена її сім'ї, іншої особи) виникає право на отримання матеріального забезпечення та соціальних послуг.

Суб'єктами загальнообов'язкового державного соціального страхування є *застраховані громадяни*, а в окремих випадках — члени їхніх сімей та інші особи, страхувальники і страховики.

Застрахованою є фізична особа, на користь якої проводять загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Коло осіб, які можуть бути застрахованими за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, визначається Основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування та іншими законами, прийнятими відповідно до них.

Страховальниками за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням є **роботодавці та застраховані особи**, якщо інше не передбачено законами України.

Страховиками є цільові страхові фонди з:

- пенсійного страхування;
- медичного страхування;
- страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням;
- страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань;
- страхування на випадок безробіття.

Страхові фонди беруть на себе зобов'язання щодо збору страхових внесків та надання застрахованим особам матеріального забезпечення і соціальних послуг при настанні страхових випадків.

Загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню підлягають:

1) особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту):

а) на підприємствах, в організаціях, установах, незалежно від їх форм власності та господарювання;

б) у фізичних осіб;

2) особи, які забезпечують себе роботою самостійно (члени творчих спілок, творчі працівники, які не є членами творчих спілок), громадяни-суб'єкти підприємницької діяльності. Перелік, доповнення та уточнення кола осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, а також конкретних видів загальнообов'язкового державного соціального страхування, визначають закони України з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Громадяни України, які працюють за межами території України та не застраховані в системі соціального страхування країни, в якій вони перебувають, мають право на забезпечення по загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню в Україні за умови сплати страхових внесків, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана ВРУ.

4. Управління загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням

Страхові фонди — органи, які керують та управляють окремими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування, проводять збір та акумуляцію страхових внесків, контролюють використання коштів, забезпечують фінансування виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням та виконують інші функції згідно з затвердженими статутами.

Усі застраховані громадяни є членами відповідних страхових фондів залежно від виду соціального страхування.

Страхові фонди — це некомерційні самоврядні організації. Цільові страхові фонди не можуть займатися іншою діяльністю, крім тієї, для якої їх створено, та використовувати свої кошти на цілі, не пов'язані з цією діяльністю. Кошти цільових страхових фондів не включаються до складу Державного бюджету України.

Страхові фонди діють на підставі статутів, затверджених у порядку, визначеному законами України з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Управляють страховими фондами на паритетній основі держава та представники суб'єктів соціального страхування.

Управління фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування виконується правлінням та виконавчими дирекціями страхових фондів, які забезпечують визначені законами конкретні види соціального страхування. Правління страхового фонду:

- затверджує документи, які регламентують внутрішню діяльність фонду, в тому числі виконавчої дирекції;

- подає у визначеному порядку пропозиції щодо визначення розмірів загальнообов'язкових внесків для забезпечення відповідного виду соціального страхування (за винятком страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання);

- затверджує проекти річних бюджетів фонду та звіти про їхнє виконання, порядок використання коштів з окремих видатків бюджету фонду;

- створює резерви коштів для забезпечення виплат та надання соціальних послуг застрахованим особам;

- розглядає кандидатури та затверджує на посадах керівника виконавчої дирекції фонду та його заступників;

- спрямовує та контролює діяльність виконавчої дирекції страхового фонду та її робочих органів;

- визначає кадрову політику;

- виконує інші функції, передбачені статутом страхового фонду. Порядок обрання правління страхового фонду визначають закони України з окремих видів соціального страхування.

Виконавча дирекція страхового фонду є виконавчим органом правління фонду, який забезпечує виконання рішень правління. Вона підзвітна правлінню фонду та провадить діяльність від імені страхового фонду в межах

та порядку, визначених його статутом та положенням про виконавчу дирекцію, яке затверджує правління страхового фонду. Керівник виконавчої дирекції входить до складу правління страхового фонду з правом дорадчого голосу. Робочими органами виконавчої дирекції є її відділення, страхові каси тощо.

Контролює діяльність цільових фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування Наглядова рада, яка забезпечує виконання статутних завдань та цільове використання коштів. З цією метою до складу Наглядової ради входять у рівній кількості представники від застрахованих громадян, роботодавців і держави. Склад Наглядової ради та її повноваження визначаються законами з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Державний нагляд у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування здійснюється спеціально уповноважений Кабінетом Міністрів України центральний орган виконавчої влади.

Якщо страховик прийняв рішення з порушенням страхового законодавства або страхувальник не виконує вимог національного законодавства, то орган державного нагляду вказує на допущені порушення і визначає термін для їх усунення. Орган державного нагляду може вимагати скликання засідання правління цільового страхового фонду.

Основні джерела коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування — *внески роботодавців і застрахованих осіб*. Бюджетні та інші джерела коштів, потрібні для проведення загальнообов'язкового державного соціального страхування, передбачаються відповідними законами з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Розміри внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування з кожного його виду визначають з урахуванням того, що вони повинні забезпечувати:

- надання особам матеріального забезпечення та соціальних послуг, передбачених законодавством;
- фінансування заходів, спрямованих на профілактику страхових випадків;
- створення резерву коштів для забезпечення виплат та надання соціальних послуг застрахованим особам;
- покриття витрат страховика, пов'язаних із проведенням загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Розміри внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування залежно від його виду щорічно визначає ВРУ для роботодавців і застрахованих осіб з кожного виду страхування на календарний рік у %х одночасно із затвердженням Державного бюджету України, якщо інше не передбачено законами України з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Для визначення розміру внесків додаткові джерела коштів можна враховувати у разі їх систематичного надходження до фонду.

Страхові внески на загальнообов'язкове державне соціальне страхування залежно від його виду визначаються з кожного виду страхування, здебільшого, на календарний рік у %х:

- для роботодавців — до сум фактичних витрат на оплату праці та інших виплат найманим працівникам, які підлягають обкладенню прибутковим податком з громадян;
- для фізичних осіб — до сум оподаткованого доходу (прибутку).

На сьогодні, 2020 рік, страхові внески сплачують тільки роботодавці.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності

Страхування від нещасного випадку є самостійним видом загальнообов'язкового державного соціального страхування, за допомогою якого проводять соціальний захист, охорону життя та здоров'я громадян у процесі їх трудової діяльності.

Завданнями страхування від нещасного випадку є:

- проведення профілактичних заходів, спрямованих на усунення шкідливих і небезпечних виробничих факторів, запобігання нещасним випадкам на виробництві, професійним захворюванням та іншим випадкам загрози здоров'ю застрахованих, спричинених умовами праці;
- відновлення здоров'я та працездатності потерпілих на виробництві від нещасних випадків або професійних захворювань;
- відшкодування матеріальної та моральної шкоди застрахованим і членам їхніх сімей.

Держава гарантує всім застрахованим громадянам забезпечення прав у страхуванні від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання.

Законодавство про страхування від нещасного випадку складається з Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, Кодексу законів про працю України, Закону «Про охорону праці», Закону *«Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності»* [18] та інших

нормативно-правових актів. Дія Закону «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання» [18], які спричинили втрату працездатності поширюється на осіб, які працюють на умовах трудового договору (контракту) на підприємствах, в установах, організаціях, незалежно від їхніх форм власності та господарювання, у фізичних осіб, на осіб, які забезпечують себе роботою самостійно, та громадян-суб'єктів підприємницької діяльності.

Основні принципи страхування від нещасного випадку:

- паритетність держави, представників за страхованих осіб та роботодавців в управлінні страхуванням від нещасного випадку;

- своєчасне та повне відшкодування шкоди страховиком;

- обов'язковість страхування від нещасного випадку осіб, які працюють на умовах трудового договору (контракту) та інших підставах, передбачених законодавством про працю, а також добровільність такого страхування для осіб, які забезпечують себе роботою самостійно, та громадян-суб'єктів підприємницької діяльності;

- надання державних гарантій реалізації за страхованими громадянами своїх прав;

- обов'язковість сплати страхувальником страхових внесків;

- формування та витрачання страхових коштів на солідарній основі;

- диференціювання страхового тарифу з урахуванням умов і стану безпеки праці, виробничого травматизму та професійної захворюваності на кожному підприємстві;

– економічна зацікавленість суб'єктів страхування в поліпшенні умов і безпеки праці;

– цільове використання коштів страхування від нещасного випадку.

Суб'єктами страхування від нещасного випадку є застраховані громадяни, а в окремих випадках — члени їхніх сімей та інші особи, страхувальники та страховик.

Застрахованою є фізична особа (працівник), на користь якої здійснюється страхування.

Страхувальниками є роботодавці, а в окремих випадках — застраховані особи.

Страховик — Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України (далі — Фонд соціального страхування від нещасних випадків).

Об'єктом страхування від нещасного випадку є життя застрахованого, його здоров'я та працездатність.

Роботодавцем вважається:

– власник підприємства або уповноважений ним орган та фізична особа, яка використовує найману працю;

– власник розташованого в Україні іноземного підприємства, установи, організації (у тому числі міжнародних), філії або представництва, який використовує найману працю, якщо інше не передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана ВРУ.

Обов'язковому страхуванню від нещасного випадку підлягають:

1) особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту);

2) учні та студенти навчальних закладів, клінічні ординатори, аспіранти, докторанти, залучені до будь-яких робіт під час, перед або після занять; під час занять, коли вони набувають професійних навичок; у період

проходження виробничої практики (стажування), виконання робіт на підприємствах;

3) особи, які утримуються у виправних, лікувально-трудовах, виховно-трудовах закладах та залучаються до трудової діяльності на виробництві цих установ або на інших підприємствах за спеціальними договорами.

Заподіяння шкоди зародку внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання жінки під час її вагітності, у зв'язку з чим дитина народилася інвалідом, прирівнюється до нещасного випадку, який трапився із застрахованим. Така дитина відповідно до медичного висновку вважається застрахованою до 16 років або до закінчення навчання, але не більше як до досягнення 23 років, і отримує допомогу Фонду соціального страхування від нещасних випадків.

Для страхування від нещасного випадку на виробництві не потрібно згоди або заяви працівника. Страхування проводять у безособовій формі. Усі застраховані є членами Фонду соціального страхування від нещасних випадків.

Реєстрація страхувальників у робочому органі виконавчої дирекції Фонду соціального страхування від нещасних випадків **проводиться:**

- страхувальників-юридичних осіб — у десятиденний термін після одержання свідоцтва про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності;
- страхувальників-фізичних осіб, які використовують найману працю, — у десятиденний строк після укладення трудового договору (контракту) з першим із найманих працівників.

Факт реєстрації страхувальника страховиком засвідчується страховим свідоцтвом, форма якого визначається Фондом соціального страхування від нещасних випадків.

Перереєстрація страхувальників проводиться у терміни, визначені страховиком.

Добровільно, за письмовою заявою, від нещасного випадку у Фонді соціального страхування від нещасних випадків **можуть застрахуватися**:

1) священнослужителі, церковнослужителі та особи, які працюють у релігійних організаціях на виборних посадах;

2) особи, які забезпечують себе роботою самостійно;

3) громадяни-суб'єкти підприємницької діяльності.

Строк страхування розпочинається з дня, який настає за днем прийняття заяви, за умови сплати страхового внеску.

Страхування припиняється, якщо страховий внесок до Фонду соціального страхування від нещасних випадків *не перераховано протягом 3-х місяців з дня подання заяви*.

Особам, які підлягають страхуванню від нещасного випадку, видається свідоцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, яке є єдиним для всіх видів страхування та документом суворої звітності.

Порядок видачі та зразок свідоцтва про соціальне страхування затверджує Кабінет Міністрів України.

Страховий ризик — обставини, внаслідок яких може трапитися страховий випадок.

Страховим випадком є нещасний випадок на виробництві або професійне захворювання, що спричинили застрахованому професійно зумовлену фізичну чи психічну травму за обставин, зазначених у статті 14 Закону *«Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання»* [18], які спричинили втрату працездатності, з настанням яких виникає право застрахованої особи на отримання матеріального забезпечення та/або соціальних послуг.

Професійне захворювання є страховим випадком також у разі його встановлення чи виявлення в період, коли потерпілий не перебував у трудових відносинах з підприємством, на якому він захворів. Нещасний випадок або професійне захворювання, яке сталося внаслідок порушення нормативних актів про охорону праці застрахованим, також є страховим випадком. Порушення правил охорони праці застрахованим, яке спричинило нещасний випадок або професійне захворювання, не звільняє страховика від виконання зобов'язань перед потерпілим.

Факт нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання розслідують у порядку, затвердженому Кабміном, відповідно до Закону «Про охорону праці».

Підставою для оплати потерпілому витрат на медичну допомогу, проведення медичної, професійної та соціальної реабілітації, а також страхових виплат є акт розслідування нещасного випадку або акт розслідування професійного захворювання (отруєння) за визначеними формами.

Нещасний випадок — це обмежена в часі подія або раптовий вплив на працівника небезпечного виробничого фактора чи середовища, що сталися у процесі виконання ним трудових обов'язків, унаслідок яких заподіяно шкоду здоров'ю або настала смерть.

Перелік обставин, за яких настає страховий випадок, визначає Кабінет Міністрів України за поданням спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади.

До професійного захворювання належить захворювання, що виникло внаслідок професійної діяльності застрахованого та зумовлюється тільки або переважно

впливом шкідливих речовин і певних видів робіт та інших факторів, пов'язаних з роботою.

Перелік професійних захворювань за поданням спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади затверджує Кабміном. В окремих випадках Фонд соціального страхування від нещасних випадків може визнати страховим випадком захворювання, яке не внесли до переліку професійних захворювань, якщо на момент прийняття рішення медична наука має нові відомості, які дають підстави вважати це захворювання професійним.

Страхування від нещасного випадку проводить Фонд соціального страхування від нещасних випадків — некомерційна самоврядна організація, що діє на підставі статуту, який затверджує її правління, яка є юридичною особою.

У разі настання страхового випадку Фонд соціального страхування від нещасних випадків зобов'язаний у визначеному законодавством порядку:

1) своєчасно та в повному обсязі відшкодувати шкоду, заподіяну працівникові внаслідок ушкодження його здоров'я або в разі його смерті, виплачуючи йому або особам, які перебували на його утриманні:

а) допомогу у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю до відновлення працездатності або встановлення інвалідності;

б) одноразову допомогу в разі стійкої втрати професійної працездатності або смерті потерпілого;

в) щомісяця грошову суму в разі часткової чи повної втрати працездатності, що компенсує відповідну частину втраченого заробітку потерпілого;

г) пенсію за інвалідністю внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;

г) пенсію у зв'язку з втратою годувальника, який помер унаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;

д) грошову суму за моральну шкоду за наявності факту заподіяння цієї шкоди потерпілому;

2) організувати поховання померлого, відшкодувати вартість пов'язаних з цим ритуальних послуг відповідно до місцевих умов;

3) сприяти створенню умов для своєчасного надання кваліфікованої першої невідкладної допомоги потерпілому в разі настання нещасного випадку, швидкої допомоги в разі потреби його госпіталізації, ранньої діагностики професійного захворювання;

4) організувати цілеспрямоване та ефективне лікування потерпілого у власних спеціалізованих лікувально-профілактичних закладах або на договірній основі в інших лікувально-профілактичних закладах з метою якнайшвидшого відновлення здоров'я за страхового;

5) забезпечити потерпілому, разом із відповідними службами охорони здоров'я, за призначенням лікарів повний обсяг постійно доступної, раціонально організованої медичної допомоги, яка повинна охоплювати:

а) обслуговування вузькопрофільними лікарями та лікарями загальної практики;

б) догляд медичних сестер удома, в лікарні або в іншому лікувально-профілактичному закладі;

в) акушерський та інший догляд удома або в лікарні під час вагітності та пологів;

г) утримання в лікарні, реабілітаційному закладі, санаторії або в іншому лікувально-профілактичному закладі;

г) забезпечення потрібними лікарськими засобами, протезами, ортопедичними, коригуючими виробами,

окулярами, слуховими апаратами, спеціальними засобами пересування, зубопротезування (за винятком протезування з дорогоцінних металів).

З метою найповнішого виконання функцій Фонд соціального страхування від нещасних випадків створює спеціалізовану медичну та патронажну службу соціального страхування.

6) вжити всіх необхідних заходів для підтримання, підвищення та відновлення працездатності потерпілого;

7) забезпечити згідно з медичним висновком домашній догляд за потерпілим, допомогу у веденні домашнього господарства (або компенсувати йому відповідні витрати), сприяти наданню потерпілому, який проживає в гуртожитку, ізольованого житла;

8) відповідно до висновку лікарсько-консультаційної комісії (ЛКК) або медико-соціальної експертної комісії (МСЕК) проводити навчання та перекваліфікацію потерпілого у власних навчальних закладах або на договірній основі в інших закладах перенавчання інвалідів, якщо внаслідок ушкодження здоров'я або заподіяння моральної шкоди потерпілий не може виконувати попередню роботу; працевлаштовувати осіб зі зниженою працездатністю;

9) організовувати робочі місця для інвалідів самостійно або разом з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування чи з іншими зацікавленими суб'єктами підприємницької діяльності; компенсувати витрати виробництва, які не покриваються коштами від збуту виробленої продукції, за рахунок Фонду;

10) у разі невідкладної потреби надавати інвалідам разову грошову допомогу, допомогу у вирішенні соціально-побутових питань за їх рахунок або за рішенням

виконавчої дирекції Фонду та її регіональних управлінь — за рахунок Фонду;

11) сплачувати за потерпілого внески на медичне та пенсійне страхування;

12) організовувати залучення інвалідів до участі у громадському житті.

Усі види соціальних послуг та виплат надають застрахованому та особам, які перебувають на його утриманні, незалежно від того, зареєстровано підприємство, на якому стався страховий випадок, у Фонді соціального страхування від нещасних випадків, чи ні.

Фонд соціального страхування від нещасних випадків проводить заходи, спрямовані на запобігання нещасним випадкам, усунення загрози здоров'ю працівників, спричиненої умовами праці, у тому числі:

1) надає страхувальникам потрібні консультації, сприяє у створенні ними та реалізації ефективної системи управління охороною праці;

2) бере участь:

– у розробленні центральними органами виконавчої влади національної та галузевих програм поліпшення стану безпеки, умов праці і виробничого середовища та їх реалізації;

– у навчанні, підвищенні рівня знань працівників, які вирішують питання охорони праці;

– в організації розроблення та виробництва засобів індивідуального захисту працівників;

– у проведенні наукових досліджень у сфері охорони та медицини праці;

3) перевіряє стан профілактичної роботи та охорони праці на підприємствах, бере участь у розслідуванні групових нещасних випадків, нещасних випадків зі смертельними наслідками та з можливою інвалідністю, а також професійних захворювань;

4) веде пропаганду безпечних та нешкідливих умов праці, організовує створення тематичних кінофільмів, радіо- і телепередач, видає та розповсюджує нормативні акти, підручники, журнали, іншу спеціальну літературу, плакати, пам'ятки тощо з питань соціального страхування від нещасного випадку та охорони праці. З метою виконання цих функцій Фонд соціального страхування від нещасних випадків створює своє видавництво з відповідною поліграфічною базою;

5) бере участь у розробленні законодавчих та інших нормативних актів про охорону праці;

6) вивчає та поширює позитивний досвід створення безпечних та нешкідливих умов виробництва;

7) надає підприємствам на безповоротній основі фінансову допомогу для вирішення особливо гострих проблем з охорони праці;

8) виконує інші профілактичні роботи.

Виконання статутних функцій та обов'язків Фонду соціального страхування від нещасних випадків щодо запобігання нещасним випадкам покладається на страхових експертів з охорони праці. Страховими експертами з охорони праці можуть бути особи з вищою спеціальною освітою за фахом спеціаліста з охорони праці або особи з вищою технічною або медичною освітою, які мають стаж практичної роботи на підприємстві не менше трьох років та відповідне посвідчення, яке видає спеціальний уповноважений центральний орган виконавчої влади.

Страхові експерти з охорони праці мають право:

1) безперешкодно та в будь-який час відвідувати підприємства для перевірки стану умов і безпеки праці та проведення профілактичної роботи з цих питань;

2) у складі відповідних комісій брати участь у розслідуванні нещасних випадків на виробництві та

професійних захворювань, а також у перевірці знань з охорони праці працівників підприємств;

3) одержувати від роботодавців пояснення та інформацію, в тому числі у письмовій формі, про стан охорони праці;

4) брати участь у роботі комісій з питань охорони праці підприємств;

5) вносити власникам підприємств, органам виконавчої влади, державного нагляду за охороною праці подання про порушення законодавства про охорону праці і вимагати вжити економічні санкції або притягнути до відповідальності посадових осіб, які допустили ці порушення, а також про заборону подальшої експлуатації робочих місць, дільниць і цехів, робота яких загрожує здоров'ю або життю працівників;

6) складати протоколи про адміністративні правопорушення у випадках, передбачених законом;

7) брати участь як незалежні експерти в роботі комісій з випробувань та приймання в експлуатацію виробничих об'єктів, засобів виробництва та індивідуального захисту, апаратури та приладів контролю.

Страхові експерти з охорони праці провадять свою діяльність відповідно до Положення про службу страхових експертів з охорони праці, профілактики нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань.

Фонд соціального страхування від нещасних випадків зобов'язаний:

1) вести реєстр страхувальників;

2) письмово повідомляти страхувальникові умовний клас професійного ризику його підприємства — групу галузей (підгалузей) економіки або видів діяльності, що мають визначений для цієї групи рівень виробничого травматизму та професійної захворюваності;

3) укладати угоди з лікувально-профілактичними закладами та окремими лікарями на обслуговування потерпілих на виробництві;

4) вивчати та використовувати досвід управління охороною праці та страхування від нещасного випадку в зарубіжних країнах;

5) співпрацювати з фондами з інших видів соціального страхування у фінансуванні заходів, пов'язаних з матеріальним забезпеченням та наданням соціальних послуг застрахованим, у кожному конкретному випадку спільно приймаючи рішення щодо того, хто з них братиме участь у фінансуванні цих заходів. Якщо після призначення застрахованій особі матеріальної допомоги чи надання соціальних послуг між Фондом соціального страхування від нещасних випадків і страховиками з інших видів соціального страхування виникають спори щодо понесених витрат, виплату проводить страховик, до якого звернувся застрахований. Страховик, до якого звернувся застрахований, має право звернутися до відповідного страховика з інших видів соціального страхування щодо відшкодування понесених ним витрат;

б) виконувати інші роботи, пов'язані з координацією страхової діяльності.

Усі види страхових виплат і соціальних послуг застрахованим та особам, які перебувають на їхньому утриманні, а також усі види профілактичних заходів проводить Фонд соціального страхування від нещасних випадків за рахунок коштів цього Фонду.

Фонд соціального страхування від нещасних випадків забезпечує фінансування заходів, передбачених національною, галузевими, регіональними програмами поліпшення стану безпеки, умов праці та виробничого середовища, планами наукових досліджень з охорони та медицини праці, навчання і підвищення кваліфікації

відповідних спеціалістів з питань охорони праці, організації розроблення і виробництва засобів індивідуального та колективного захисту працівників, розроблення, видання, розповсюдження нормативних актів, журналів, спеціальної літератури, а також інших профілактичних заходів відповідно до завдань страхування від нещасних випадків.

Контролює діяльність Фонду соціального страхування від нещасних випадків Наглядова рада. Мета нагляду — забезпечити виконання Фондом соціального страхування від нещасних випадків його статутних завдань і цільового використання коштів цього Фонду.

Страховими виплатами є грошові суми, які Фонд соціального страхування від нещасних випадків виплачує застрахованому чи особам, які мають на це право, у разі настання страхового випадку.

Зазначені грошові суми складаються з:

1) страхової виплати втраченого заробітку (або відповідної його частини) залежно від ступеня втрати потерпілим професійної працездатності (далі — щомісячна страхова виплата);

2) страхової виплати у визначених випадках одноразової допомоги потерпілому (членам його сім'ї та особам, які перебували на утриманні померлого);

3) страхової виплати пенсії за інвалідністю потерпілому;

4) страхової виплати пенсії у зв'язку з втратою годувальника;

5) страхової виплати дитині, яка народилася інвалідом унаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання її матері під час вагітності;

6) страхових витрат на медичну та соціальну допомогу.

Якщо є факт заподіяння моральної шкоди потерпілому, то проводиться страхова виплата за моральну шкоду.

Перерахування сум щомісячних страхових виплат і витрат на медичну та соціальну допомогу проводиться у разі:

- 1) зміни ступеня втрати професійної працездатності;
- 2) зміни складу сім'ї померлого;
- 3) підвищення розміру неоподаткованого мінімуму доходів громадян і мінімальної заробітної плати у порядку, визначеному законодавством;

- 4) підвищення тарифних ставок (посадових окладів) працівників підприємств. У цьому разі перерахунок суми щомісячної страхової виплати у зв'язку з втраченим заробітком (у разі повної втрати професійної працездатності) проводять, враховуючи середньомісячний заробіток, визначений за три повних календарних місяці роботи працівника відповідної професії (посади) після підвищення тарифних ставок (посадових окладів). Визначена раніше сума страхової виплати зменшенню не підлягає. Ступінь втрати працездатності потерпілим визначає МСЕК за участю Фонду соціального страхування від нещасних випадків і визначається у %х професійної працездатності, яку мав потерпілий до ушкодження здоров'я. МСЕК визначає обмеження рівня життєдіяльності потерпілого, професію, з якою пов'язане ушкодження здоров'я, причину, час настання та групу інвалідності у зв'язку з ушкодженням здоров'я, а також необхідні види медичної та соціальної допомоги.

У разі смерті потерпілого право на одержання щомісячних страхових виплат мають непрацездатні особи, які перебували на утриманні померлого або мали на день його смерті право на одержання від нього утримання, а також дитина померлого, яка народилася протягом не більш як десятимісячного терміну після його смерті.

Такими непрацевдатними особами є:

1) діти, які не досягли 16 років; діти з 16 до 18 років, які не працюють, або старші за цей вік, але через вади фізичного або розумового розвитку самі не спроможні заробляти; діти, які є учнями, студентами (курсантами, слухачами, стажистами) денної форми навчання — до закінчення навчання, але не більш як до досягнення ними 23 років;

2) жінки, які досягли 60 років, і чоловіки, які досягли 60 років, якщо вони не працюють;

3) інваліди — члени сім'ї потерпілого на час інвалідності;

4) неповнолітні діти, на утримання яких померлий виплачував або був зобов'язаний виплачувати аліменти;

5) непрацевдатні особи, які не перебували на утриманні померлого, але мають на це право.

Право на одержання страхових виплат у разі смерті потерпілого мають також дружина (чоловік) або один з батьків померлого чи інший член сім'ї, якщо він не працює та доглядає дітей, братів, сестер або онуків потерпілого, які не досягли восьмирічного віку.

Пенсія у разі смерті годувальника призначається і виплачується згідно з законодавством.

Суму щомісячної страхової виплати визначають відповідно до ступеня втрати професійної працевдатності та середньомісячного заробітку, що потерпілий мав до ушкодження здоров'я. Ця сума щомісячної страхової виплати не повинна перевищувати середньомісячного заробітку, який потерпілий мав до ушкодження здоров'я.

У разі стійкої втрати професійної працевдатності, визначеної МСЕК, Фонд соціального страхування від нещасних випадків проводить одноразову страхову виплату потерпілому, сума якої визначається з розрахунку

середньомісячного заробітку потерпілого за кожний відсоток втрати потерпілим професійної працездатності.

Якщо комісією з розслідування нещасного випадку виявлено, що ушкодження здоров'я настало не тільки з вини роботодавця, а й унаслідок порушення потерпілим нормативних актів про охорону праці, розмір одноразової допомоги зменшується на підставі висновку цієї комісії, але не більш як на 50 %.

Моральна (немайнова) шкода, заподіяна умовами виробництва, яка не спричинила втрати потерпілим професійної працездатності, відшкодовується Фондом соціального страхування від нещасних випадків за заявою потерпілого з викладом характеру заподіяної моральної (немайнової) шкоди та за поданням відповідного висновку медичних органів. Відшкодування відбувається у вигляді одноразової страхової виплати незалежно від інших видів страхових виплат. Суму страхової виплати за моральну (немайнову) шкоду визначають у судовому порядку. Сума страхової виплати не може перевищувати двохсот розмірів мінімальної заробітної плати, визначеної на день виплати, незалежно від будь-яких інших страхових виплат.

Фонд соціального страхування від нещасних випадків фінансує витрати на медичну та соціальну допомогу, в тому числі на додаткове харчування, придбання ліків, спеціальний медичний, постійний сторонній догляд, побутове обслуговування, протезування, санаторно-курортне лікування, придбання спеціальних засобів пересування тощо, якщо потребу в них визначено висновками МСЕК.

Якщо внаслідок нещасного випадку або професійного захворювання потерпілий тимчасово втратив працездатність, то Фонд соціального страхування від нещасних випадків фінансує всі витрати на його лікування.

Додаткове харчування призначають на конкретно визначений термін за раціоном, який складає дієтолог чи лікар, та затверджує МСЕК. Неможливість забезпечення потерпілого додатковим харчуванням у лікувально-профілактичному або реабілітаційному закладі підтверджується довідкою за підписом головного лікаря (директора) цього закладу. В цьому разі Фонд соціального страхування від нещасних випадків компенсує витрати на додаткове харчування на підставі довідки місцевої державної адміністрації або виконавчого органу місцевого самоврядування про середні ціни на продукти у період їх придбання або довідки торговельної організації чи управління ринком.

Витрати на ліки, лікування, протезування (крім протезів з дорогоцінних металів), придбання санаторно-курортних путівок, предметів догляду за потерпілим визначають на підставі виданих лікарями рецептів, санаторно-курортних карток, довідок або рахунків про їх вартість.

Сума витрат на необхідний догляд за потерпілим залежить від характеру цього догляду, визначеного МСЕК, і не може бути меншою (на місяць) від:

1) розміру мінімальної заробітної плати, визначеної на день виплати, — на спеціальний медичний догляд (масаж, уколи тощо);

2) половини розміру мінімальної заробітної плати, визначеної на день виплати, — на постійний сторонній догляд;

3) чверті розміру мінімальної заробітної плати, визначеної на день виплати, — на побутове обслуговування (прибирання, прання білизни тощо).

Витрати на догляд за потерпілим відшкодовує Фонд соціального страхування від нещасних випадків, незалежно від того, ким вони здійснюються.

Інваліди І групи подають висновок МСЕК тільки для визначення спеціального медичного догляду.

Якщо виявлено, що потерпілий потребує кількох видів допомоги, то оплату проводять за кожним її видом.

Потерпілому, який став інвалідом, періодично, але не рідше одного разу на три роки, а інвалідам І групи щорічно безоплатно за медичним висновком надається путівка для санаторно-курортного лікування; у разі самостійного придбання путівки її вартість компенсує Фонд соціального страхування від нещасних випадків у розмірі, визначеному правлінням Фонду.

Потерпілому, який став інвалідом, компенсують також витрати на проїзд до місця лікування і назад. Особі, яка супроводжує потерпілого, Фонд соціального страхування від нещасних випадків компенсує витрати на проїзд і житло згідно з законодавством про службові відрядження.

Потерпілому, який став інвалідом та використав щорічну відпустку до одержання путівки у санаторно-курортний заклад, роботодавець надає додаткову відпустку для лікування (враховуючи час проїзду) зі збереженням на цей час середньомісячного заробітку, який він мав до ушкодження здоров'я, або заробітку, що склався перед відпусткою (за вибором потерпілого).

Щомісячні страхові виплати потерпілому протягом цього часу провадяться на загальних підставах.

Якщо у потерпілого, відповідно до висновків МСЕК, є медичні показання для одержання автомобіля, то Фонд соціального страхування від нещасних випадків компенсує вартість придбання автомобіля з ручним керуванням, запасних частин до нього, пального, а також ремонту і технічного обслуговування та навчання керуванню автомобілем у розмірах, визначених Кабінетом Міністрів України.

Згідно з висновком МСЕК Фонд соціального страхування від нещасних випадків може відшкодувати й інші витрати.

У разі смерті потерпілого внаслідок нещасного випадку або професійного захворювання розмір одноразової допомоги його сім'ї повинен бути не меншим за п'ятирічну заробітну плату потерпілого і, крім того, не меншим за однорічний заробіток потерпілого на кожну особу, яка перебувала на його утриманні, а також на його дитину, яка народилася протягом не більш як десятимісячного терміну після смерті потерпілого.

У разі смерті потерпілого від нещасного випадку або професійного захворювання витрати на його поховання несе Фонд соціального страхування від нещасних випадків згідно з порядком, визначеним Кабінетом Міністрів України.

У разі смерті потерпілого, суми страхових виплат особам, які мають на це право, визначають із середньомісячного заробітку потерпілого за вирахуванням частки, яка припадала на потерпілого та працездатних осіб, що перебували на його утриманні, але не мали права на ці виплати.

У разі смерті потерпілого, який одержував страхові виплати і не працював, розмір відшкодування шкоди особам визначають, враховуючи суми щомісячних страхових виплат і пенсії, які одержував потерпілий на день його смерті, з відповідним коригуванням щомісячних страхових виплат. Причинний зв'язок смерті потерпілого з одержаним каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я має підтверджуватися висновками відповідних медичних закладів.

Суму страхових виплат кожній особі, яка має на це право, визначають шляхом ділення частини заробітку

потерпілого, що припадає на зазначених осіб, на кількість цих осіб.

Суму страхових виплат непрацевдатним особам, які не перебували на утриманні померлого, але мають на це право, визначають у такому порядку:

1) якщо кошти на утримання стягували за рішенням суду, то страхові виплати визначають у сумі, призначеній судом;

2) якщо кошти на утримання не стягувалися в судовому порядку, то суму страхової виплати встановлює Фонд соціального страхування від нещасних випадків.

Коли право на страхові виплати мають одночасно непрацевдатні особи, які перебували на утриманні померлого, і непрацевдатні особи, які не перебували на його утриманні, то спочатку визначають суму страхових виплат особам, які не перебували на утриманні померлого.

Установлена зазначеним особам сума страхових виплат виключається із заробітку годувальника, а потім визначається сума страхових виплат особам, які перебували на утриманні померлого, у порядку, передбаченому абзацами першим та другим цього пункту.

Страхові виплати особам, які втратили годувальника, провадяться в повному розмірі без урахування призначеної їм пенсії у разі втрати годувальника та інших доходів.

Середньомісячний заробіток для обчислення суми страхових виплат потерпілому у зв'язку з втраченим ним заробітком (або відповідної його частини) визначають, за бажанням потерпілого, за дванадцять або три останніх повних календарних місяці роботи, що передували каліцтву, а у зв'язку з професійним захворюванням — стійкій втраті професійної працевдатності.

Якщо професійне захворювання виявлено після переходу (звільнення) потерпілого з роботи, з якою воно пов'язано, середній заробіток визначається за дванадцять

або, за бажанням потерпілого, за три останніх повних календарних місяці до часу переходу (звільнення) з цієї роботи.

Якщо у потерпілого не набереться дванадцять або три повних календарних місяці роботи в межах 24 місяців, що передували каліцтву, виявленню стійкої втрати професійної працездатності або переходу (звільненню) працівника з роботи, з якою пов'язано ушкодження здоров'я, середньомісячний заробіток визначають за фактичний час роботи протягом останніх трьох місяців (двох або одного в разі, якщо потерпілий пропрацював лише два або один календарний місяць), що передували цьому, шляхом ділення суми заробітку на кількість відпрацьованих днів за цей період. Визначений середньоденний заробіток множать на кількість робочих днів за місяць, обчислених у середньому за рік.

Середньомісячний заробіток у зазначений період підлягає коригуванню на час визначення МСЕК стійкої втрати професійної працездатності з урахуванням підвищення тарифних ставок, посадових окладів відповідних працівників виробничого підрозділу (дільниці, цеху) підприємства, де працював потерпілий до моменту ушкодження здоров'я, або індексації доходів відповідно до законодавства. Відкоригований середньомісячний заробіток не може бути більшим від середньомісячного заробітку відповідного працівника.

Види оплати праці, які враховують під час обчислення середньомісячного заробітку, визначають відповідно до законодавства про пенсійне забезпечення. Середньомісячний заробіток беруть для визначення розміру одноразової допомоги потерпілому або членам його сім'ї та особам, які перебували на його утриманні, у разі смерті потерпілого.

У разі повторного ушкодження здоров'я середньомісячний заробіток, за бажанням потерпілого, обчислюється за відповідні періоди, що передували першому або повторному ушкодженню здоров'я. Суму страхової виплати в цьому разі визначають згідно зі ступенем (у %) втрати професійної працездатності, що визначає МСЕК за сукупністю випадків ушкодження здоров'я.

Якщо повторне ушкодження здоров'я працівника настало з вини іншого роботодавця, страхова виплата проводиться на загальних підставах.

Якщо на час звернення за страховою виплатою документи про заробіток потерпілого до ушкодження здоров'я не збереглися, сума страхової виплати визначається за чинною на час звернення тарифною ставкою (окладом) за професією (посадою) на підприємстві (в галузі), на якому працював потерпілий, або за відповідною тарифною ставкою (окладом) подібної професії (посади), але не менше розміру мінімальної заробітної плати, визначеної на день виплати. Якщо немає документів про заробіток, то підтверджують довідкою роботодавця або відповідного архіву.

У разі ушкодження здоров'я в період виробничого навчання (практики) сума страхової виплати визначається за чинною на підприємстві ставкою (окладом) тієї професії (спеціальності), якій навчався потерпілий, але не нижче найменшого розряду тарифної сітки відповідної професії.

Якщо у період навчання (практики) потерпілий одержував заробіток, то суму страхової виплати визначають, за його згодою, з середньомісячного заробітку за цей період. За бажанням потерпілого сума страхової виплати може бути визначена з середньомісячного заробітку до початку виробничого навчання (практики).

Виплата пенсії з інвалідності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання проводиться потерпілому відповідно до законодавства про пенсійне забезпечення, крім випадків, передбачених пунктом 2 статті 8 та статтею 9 Закону України Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності .

Неповнолітній особі, яка народилася інвалідом унаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання матері під час вагітності, або особам, які стали інвалідами під час відповідних занять або робіт, Фонд соціального страхування від нещасних випадків проводить щомісячні страхові виплати як інвалідам дитинства, а після досягнення ними 16 років — у розмірі середньомісячного заробітку, що склався на території області (міста) проживання цих осіб, але не менше середньомісячного заробітку в країні на день виплати.

Індексація суми страхової виплати проводиться відповідно до законодавства.

Якщо застрахований одночасно має право на безоплатне або пільгове отримання тих самих видів допомоги, забезпечення чи догляду йому надається право вибору відповідного виду допомоги, забезпечення чи догляду за однією з підстав.

Для розглядання справ про страхові виплати до Фонду соціального страхування від нещасних випадків подають:

– акт розслідування нещасного випадку або акт розслідування професійного захворювання за визначеними формами та (або) висновок МСЕК про ступінь втрати професійної працездатності застрахованого чи копія свідоцтва про його смерть, а також відповідні рішення про відшкодування моральної (немайнової) шкоди;

– документи про необхідність надання додаткових видів допомоги.

Фонд соціального страхування від нещасних випадків приймає рішення про виплати у разі втрати годувальника за умови подання таких документів, які видаються відповідними організаціями в триденний термін з моменту звернення заявника:

1) копії свідоцтва органу реєстрації актів громадянського стану про смерть потерпілого;

2) довідки житлово-експлуатаційної організації, а якщо її немає — довідки виконавчого органу ради чи інших документів про склад сім'ї померлого, в тому числі про тих, хто перебував на його утриманні, або копії відповідного рішення суду;

3) довідки житлово-експлуатаційної організації, а якщо її немає — виконавчого органу ради про батьків або іншого члена сім'ї померлого, який не працює та доглядає дітей, братів, сестер чи онуків померлого, які не досягли восьмирічного віку;

4) довідки з навчального закладу про те, що член сім'ї потерпілого віком від 18 до 23 років, який має право на відшкодування шкоди, навчається за денною формою навчання;

5) довідки з навчального закладу інтернатного типу про те, що член сім'ї потерпілого, який має право на відшкодування шкоди, перебуває на утриманні цього закладу.

Факт перебування на утриманні потерпілого, якщо немає відповідних документів і не можна їх відновити, встановлюють у судовому порядку.

Якщо застрахований або члени його сім'ї за станом здоров'я чи з інших причин неспроможні самі одержати зазначені вище документи, то їх одержує та подає

відповідний страховий експерт Фонду соціального страхування від нещасних випадків.

Фонд соціального страхування від нещасних випадків розглядає справу про страхові виплати на підставі заяви потерпілого або зацікавленої особи за наявності всіх необхідних документів і приймає відповідні рішення у десятиденний термін, не враховуючи дня надходження зазначених документів. Рішення оформляється постановою, в якій зазначають дані про осіб, які мають право на страхові виплати, розміри виплат на кожного члена сім'ї та їх строки або обґрунтування відмови у виплатах; до постанови додаються копії необхідних документів.

Фонд соціального страхування від нещасних випадків може затримати страхові виплати до з'ясування підстав для виплат, якщо документи про нещасний випадок оформлені з порушенням установлених вимог.

Фонд соціального страхування від нещасних випадків може відмовити у страхових виплатах і наданні соціальних послуг застрахованому, якщо були:

- 1) навмисні дії потерпілого, спрямовані на створення умов для настання страхового випадку;
- 2) подання роботодавцем або потерпілим Фонду соціального страхування від нещасних випадків свідомо неправдивих відомостей про страховий випадок;
- 3) вчинення застрахованим умисного злочину, що призвів до настання страхового випадку.

Фонд соціального страхування від нещасних випадків може відмовити у виплатах і наданні соціальних послуг застрахованому, якщо нещасний випадок згідно з законодавством не визнається пов'язаним з виробництвом.

Страхові виплати і надання соціальних послуг може бути припинено:

1) на весь час проживання потерпілого за кордоном, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана ВРУ;

2) на весь час, протягом якого потерпілий перебуває на державному утриманні, за умови, що частка виплати, яка перевищує вартість такого утримання, надається особам, які перебувають на утриманні потерпілого;

3) якщо з'ясувалося, що виплати призначено на підставі документів, які містять неправдиві відомості. Сума витрат на страхові виплати, отримані застрахованим, стягується в судовому порядку;

4) якщо страховий випадок настав унаслідок навмисного наміру заподіяння собі травми;

5) якщо потерпілий ухиляється від медичної чи професійної реабілітації або не виконує правил, пов'язаних з установленням чи переглядом обставин страхового випадку, або порушує правила поведінки та визначений для нього режим, що перешкоджає одужанню;

б) в інших випадках, передбачених законодавством.

Якщо на утриманні потерпілого перебувають члени сім'ї, які проживають на території України, виплати не припиняються, а лише зменшуються на суму, що не перевищує 25 % від усієї суми виплат.

Страхові виплати проводяться щомісячно у визначені Фондом соціального страхування від нещасних випадків дні на підставі постанови цього Фонду або рішення суду:

– потерпілому — з дня втрати працездатності внаслідок нещасного випадку або з дати визначення професійного захворювання;

– особам, які мають право на виплати у зв'язку зі смертю годувальника, — з дня смерті потерпілого, але не раніше дня виникнення права на виплати.

Одноразову допомогу виплачують потерпілому в місячний термін з дня визначення МСЕК стійкої втрати

професійної працездатності, а в разі смерті потерпілого — у місячний термін з дня смерті застрахованого особам, які мають на це право. Якщо справи про страхові виплати розглядають уперше по закінченні трьох років з дня втрати потерпілим працездатності внаслідок нещасного випадку або з дня смерті годувальника, страхові виплати проводяться з дня звернення. Виплати призначені, але не одержані своєчасно потерпілим або особою, яка має право на одержання виплат, проводяться за весь минулий час, але не більш як за три роки з дня звернення за їх одержанням. Страхові виплати проводяться протягом терміну, на який визначено втрату працездатності у зв'язку зі страховим випадком, а фінансування додаткових витрат — протягом терміну, на який визначено потребу в них.

Страхові виплати проводяться протягом терміну, визначеного МСЕК або ЛКК. Термін проведення страхових виплат продовжується з дня їх припинення і до часу, визначеного при наступному огляді МСЕК або ЛКК, незалежно від часу звернення потерпілого або зацікавлених осіб до Фонду соціального страхування від нещасних випадків. Суму страхових виплат за минулий час виплачують за умови підтвердження МСЕК втрати працездатності та причинного зв'язку між настанням непрацездатності та ушкодженням здоров'я.

Якщо потерпілому або особам, які мають право на одержання страхової виплати, з вини Фонду соціального страхування від нещасних випадків своєчасно не визначено або не виплачено суми страхової виплати, ця сума виплачується без обмеження протягом будь-якого терміну та підлягає коригуванню у зв'язку зі зростанням цін на споживчі товари та послуги в порядку, визначеному статтею 34 Закону України Про оплату праці .

Страхові виплати за поточний місяць проводяться протягом місяця з дня настання страхового випадку.

Доставка і переказ сум, виплачуваних потерпілим, проводяться за рахунок Фонду соціального страхування від нещасних випадків. За бажанням одержувачів ці суми можуть перераховуватися на їхні особові рахунки в банку.

Суми, одержані в рахунок страхових виплат потерпілим або особою, яка має право на ці виплати, можуть бути утримані Фондом соціального страхування від нещасних випадків, якщо рішення про їх виплату прийнято на підставі підроблених документів або подано свідомо неправдиві відомості, а також якщо допущено помилку, яка впливає на суму страхових виплат.

Належні суми страхових виплат, що з вини Фонду соціального страхування від нещасних випадків не були своєчасно виплачені особам, які мають на них право, у разі смерті цих осіб виплачуються членам їхніх сімей, а в разі їх відсутності — включаються до складу спадщини.

Потерпілим, які проживають у будинках-інтернатах для громадян похилого віку та інвалідів, пансіонатах для ветеранів війни та праці, щомісячні суми страхових виплат перераховуються на рахунок зазначених установ з виплатою різниці між сумою страхової виплати та вартістю утримання в них, але не менш як 25% від призначеної суми страхової виплати (втраченого заробітку).

Якщо на утриманні потерпілого, який проживає у будинку-інтернаті для громадян похилого віку та інвалідів, пансіонаті для ветеранів війни та праці, є непрацевдатні члени сім'ї, сума страхової виплати сплачується в такому порядку: на одну непрацевдатну особу, яка перебуває на утриманні, — чверть, на двох — третина, на трьох і більше — половина суми страхової виплати. Частина суми страхової виплати, що залишається після відрахування вартості утримання в цих установах, але не менш як 25 % виплачується потерпілому.

Суми страхових виплат, нараховані особі, яка їх одержує в період її перебування в дитячому будинку, закладі інтернатного типу, перераховуються на спеціальний рахунок і виплачуються їй після закінчення навчання у цьому закладі.

У разі відбування потерпілим покарання у вигляді позбавлення волі, належні йому суми страхових виплат перераховують на спеціальний рахунок і виплачують йому після звільнення з місця позбавлення волі, а особи, які перебувають на утриманні потерпілого, одержують виплати у визначеному порядку.

У разі виїзду потерпілого або осіб, які мають право на страхові виплати, на постійне місце проживання за межі України, визначені на зазначені цілі суми Фонд соціального страхування від нещасних випадків переказує на їхню адресу в порядку, передбаченому міждержавними угодами.

Копії рішень Фонду соціального страхування від нещасних випадків або суду про призначення страхових виплат, заяви потерпілих та інших зацікавлених осіб про призначення виплат з усіма необхідними документами зберігає Фонд соціального страхування від нещасних випадків. Через два роки після припинення страхових виплат зазначені справи передають на постійне зберігання до архівних установ у порядку, визначеному законодавством.

Фонд соціального страхування від нещасних випадків проводить збір та акумулювання страхових внесків, має автономну, незалежну від будь-якої іншої, систему фінансування.

Фінансування Фонду соціального страхування від нещасних випадків відбувається за рахунок:

– внесків роботодавців: для підприємств — з віднесенням на валові витрати виробництва, для

бюджетних установ та організацій — з асигнувань, виділених на їх утримання та забезпечення;

- капіталізованих платежів, що надійшли у випадках ліквідації страхувальників;

- прибутку, одержаного від тимчасово вільних коштів Фонду на депозитних рахунках;

- коштів, одержаних від стягнення відповідно до законодавства штрафів і пені з підприємств, а також штрафів з працівників, винних у порушенні вимог нормативних актів з охорони праці;

- добровільних внесків та інших надходжень, отримання яких не суперечить законодавству.

Працівники не несуть ніяких витрат на страхування від нещасного випадку.

Кошти на проведення страхування від нещасного випадку не входять до складу Державного бюджету України, використовуються тільки за прямим призначенням і зараховуються на єдиний централізований рахунок Фонду соціального страхування від нещасних випадків в установах банків, визначених Кабінетом Міністрів України для обслуговування коштів Державного бюджету України, або спеціалізованого банку, який обслуговує фонди соціального страхування.

Умови, порядок обслуговування, гарантії збереження коштів Фонду соціального страхування від нещасних випадків визначаються договором між банком, виконавчою дирекцією цього Фонду та Кабінетом Міністрів України.

Страхові тарифи, диференційовані за групами галузей економіки (видами робіт) залежно від класу професійного ризику виробництва, визначає закон.

Сума страхових внесків страхувальників до Фонду соціального страхування від нещасних випадків повинна забезпечувати:

– фінансування заходів, спрямованих на вирішення завдань, передбачених Законом України Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності ;

– створення резерву коштів Фонду для забезпечення його стабільного функціонування;

– покриття витрат Фонду, пов'язаних із проведенням соціального страхування від нещасного випадку.

Розміри страхових внесків страховальників обчислюють у %х:

1) для підприємств — до річного фактичного обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг), за винятком суми податку на додану вартість і акцизного збору;

2) для бюджетних установ та організацій — до річної суми фактичних витрат на оплату праці та інших виплат найманим працівникам, що підлягають обкладенню прибутковим податком з громадян.

Розмір страхового внеску залежить від класу професійного ризику виробництва, до якого віднесено підприємство, знижки до нього (за низькі рівні травматизму, професійної захворюваності та належний стан охорони праці) чи надбавки (за високі рівні травматизму, професійної захворюваності та неналежний стан охорони праці). Розмір зазначеної знижки чи надбавки не може перевищувати 50% від страхового тарифу, визначеного для відповідної галузі економіки (виду робіт). Розрахунок розміру страхового внеску для кожного підприємства здійснює Фонд соціального страхування від нещасних випадків відповідно до Порядку визначення страхових тарифів для підприємств, установ та організацій на загальнообов'язкове соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного

захворювання, затвердженого Кабінетом Міністрів України.

Страхувальник здійснює страховий внесок до Фонду соціального страхування від нещасних випадків у порядку і терміни, визначені страховиком.

Залишки сум від можливого перевищення доходів над витратами Фонду за підсумками фінансового року використовують для коригування (зменшення) суми внесків страхувальників.

Якщо на страхувальника протягом календарного року накладали штраф за порушення законодавства про охорону праці, він втрачає право на знижку страхового тарифу.

Суми надбавок до страхових тарифів і штрафів сплачує страхувальник із суми прибутку, а якщо немає прибутку, то ці суми відносять на валові витрати виробництва; для бюджетних установ та організацій — із коштів на утримання страхувальника.

У разі систематичних порушень нормативних актів про охорону праці, внаслідок чого зростає ризик настання нещасних випадків і професійних захворювань, підприємство у будь-який час за рішенням відповідного робочого органу виконавчої дирекції Фонду соціального страхування від нещасних випадків на основі відповідного подання страхового експерта, який обслуговує це підприємство, може бути віднесено до іншого, вищого класу професійного ризику виробництва. Цей захід може мати і зворотню дію, але з початку фінансового року.

Органи Фонду соціального страхування від нещасних випадків мають право проводити в порядку, визначеному законодавством України, планові та позапланові виїзні перевірки фінансово-господарської діяльності суб'єктів підприємницької діяльності щодо сплати та цільового використання ними збору на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасних випадків.

Щорічні та позапланові аудиторські перевірки щодо сплати та цільового використання збору загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасних випадків, що проводяться за рішенням наглядової ради, здійснюються не залежними аудиторськими організаціями. До перевірки можуть бути залучені державні податкові адміністрації.

Юридичні та фізичні особи, що проводять операції з коштами загальнообов'язкового державного соціального страхування, зобов'язані надавати контролюючим органам необхідні документи та відомості, що належать до сфери їхньої діяльності.

Фонд соціального страхування від нещасних випадків з додержанням вимог законодавства за погодженням зі спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади та Національним банком України розробляє інструкцію про порядок перерахування, обліку та витрачання страхових коштів, проведення платежів, ведення бухгалтерського обліку і звітності та іншої документації, що стосується його діяльності.

Фонд соціального страхування від нещасних випадків у визначеному порядку складає звіт про свою страхову діяльність, стан охорони праці в народному господарстві, соціальний захист потерпілих на виробництві, використання страхових коштів і щорічно до 01 березня подає його відповідним спеціально уповноваженим центральним органам виконавчої влади та публікує у пресі.

Установи банків відкривають розрахункові (поточні) рахунки платникам страхових зборів за умови пред'явлення документа, що підтверджує реєстрацію платника соціальних страхових внесків, а інші рахунки, враховуючи валютні, позикові, депозитні тощо — при пред'явленні документа про повідомлення органів Фонду соціального

страхування від нещасних випадків щодо намірів платника страхових внесків відкрити відповідні рахунки.

Платники страхових внесків одночасно із запитом коштів на оплату праці надають установі банку платіжні доручення на перерахування страхових внесків до Фонду соціального страхування від нещасних випадків, без яких кошти на оплату праці не видаються.

У разі несвоєчасного зарахування або перерахування на рахунки Фонду з вини установ банків страхових зборів, пені, штрафів та інших фінансових санкцій ними сплачується пеня за кожний день прострочення платежу у розмірі подвійної річної облікової ставки Національного банку України.

З метою визначення страхових тарифів для підприємств, установ, організацій на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, галузі економіки та види робіт диференціюються за класами професійного ризику виробництва. Для окремих галузей економіки страхові тарифи визначаються законом без віднесення їх до класів професійного ризику виробництва. Галузі економіки іменують відповідно до Загального класифікатора галузей народного господарства України. Клас професійного ризику виробництва для окремої галузі економіки характеризується інтегральним показником професійного ризику виробництва — чим вищий інтегральний показник, тим вищий (починаючи з першого) клас професійного ризику виробництва.

Структурні підрозділи підприємства, які виконують внутрішні перевезення, провадять постачальницько-збутову діяльність, пункти зв'язку, машинолічильні станції, бази, склади, які не перебувають на самостійному балансі і не є у зв'язку з цим самостійними обліковими

одинацями, підлягають обліку за основною діяльністю цього підприємства.

Підсобно-допоміжні виробництва (підрозділи) підприємства, які здійснюють незалежно від спеціалізації цього підприємства інші види виробничої діяльності (житлово-комунальні, медичні, культурно-побутові, промислові, сільськогосподарські, будівельні, торговельні тощо) та перебувають на самостійному балансі і є у зв'язку з цим самостійними обліковими одиницями, відносять до галузей економіки, яким відповідає їхня діяльність.

Аварійно-рятувальні служби, служби відомчої воєнізованої або професійної сторожової охорони належать до тих галузей економіки, до яких належать підприємства, які вони обслуговують.

Організаційно-економічний механізм функціонування загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття

В економіці виділяють 3 види безробіття — • циклічне, • фрикційне та • структурне.

Циклічне безробіття спричиняється фазою спаду ділового циклу, яка характеризується недостатністю сукупних видатків.

Фрикційне безробіття пов'язане з постійним рухом населення між регіонами й видами праці, а також із певними стадіями життя людей.

Структурне безробіття виникає тоді, коли пропозиція робочої сили і попит на неї не збігаються.

Найчастіше рівень зайнятості в національній економіці характеризується за допомогою показника рівня безробіття — відношення кількості безробітних до загальної кількості робочої сили. Для обчислення цього показника все населення країни у віці від 16 років поділяють на 3 групи: 1) зайняті; 2) безробітні; 3) ті, що

мають робочі місця, але не працюють через хворобу, страйки або відпустки. Безробітні — це особи, що не мають роботи, але активно її шукають; до безробітних належать ті, хто тимчасово звільнений від роботи і чекає виклику на роботу. Зайняті та безробітні становлять робочу силу країни.

Вважають, що в розвинутій ринковій економіці безробіття зумовлене трьома основними причинами: пошуком роботи; негнучкістю заробітної плати; недостатнім сукупним попитом.

Зростання масштабів безробіття, розвиток вимушеної неповної та неформальної зайнятості, нелегальної трудової міграції є свідченням того, що в умовах перехідної економіки України ще не існують ефективні механізми перерозподілу робочої сили, внаслідок чого формування національного ринку праці відбувається вкрай повільно. Причиною цього є повільність здійснення реальних економічних реформ, передусім, структурної перебудови вітчизняної економіки.

Зміни у сфері зайнятості населення у 1997-1999 та 2014-2020 рр. зумовлені продовженням різкого зменшення обсягів ВВП, кризою неплатежів, зниженням рівня доходів населення, що обумовлено світовою кризою та вірусом гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2. Зокрема КМУ запровадив з 12.03.20 до 03.04.20 карантин на усій території держави [106].

Темпи зміни реального валового внутрішнього продукту становили: у 1997 році — 97 %, у 1998 році — 98,1%, у 1999 році — 99,6% (при цьому — у 2003-2004 рр — 12 %). Кожне друге підприємство було збитковим. Кількість працівників, зайнятих в усіх сферах економічної діяльності, зменшилася майже на 7 800 тис. осіб (з 22,6

млн у 1997 р. до 15,1 млн. у 2020 р.). Рівень зайнятості знизився за цей період з 75,8 % до 62,8 %.

У галузях матеріального виробництва (переважно у промисловості та будівництві) кількість працюючих зменшилася на 655 тис. осіб. Перерозподіл відбувся на користь сфер надання фінансових і торгово-посередницьких послуг.

Зберігався високий рівень вимушеної неповної зайнятості (у 1999 р. 2,8 млн, або 19,4 % від загальної кількості робітників і службовців, зайнятих у галузях економіки, перебували в доплачуваних відпустках з ініціативи адміністрації; 2,2 млн осіб, або 15,3 % працювали на виробництві неповний робочий день). Поширювалися явища, пов'язані з нерегламентованими відносинами у сфері зайнятості, в тому числі нелегальна трудова міграція. Знизилася роль оплати праці у стимулюванні зайнятості населення (частка оплати праці у номінальному валовому внутрішньому продукті становила 41,2 %).

Поглиблювалися диспропорції між попитом і пропозицією робочої сили. У 1997-2019 рр. було створено лише 1 927,3 тис. робочих місць. Навантаження на одне вільне робоче місце (вакантну посаду) незайнятого населення, зареєстрованого в службі зайнятості, збільшилося з 11 до 24 осіб.

Залишалася складною ситуація з надання додаткових гарантій щодо працевлаштування працездатних громадян працездатного віку, які потребують соціального захисту і нездатні конкурувати на ринку праці (частка жінок у числі зареєстрованих безробітних у 1999 р. становила 57,3%, питома вага молоді — 37,5%, кількість працюючих інвалідів — лише 14 % від загальної кількості у працездатному віці).

Рівень безробіття, визначений за методологією Міжнародної організації праці (МОП) з урахуванням результатів обстеження економічно активного населення знизився (з 9 % у 1997 р. до 8,9 % у 2020 р.), та рівень зареєстрованого безробіття працездатного населення працездатного віку (з 2,33 % у 1997 р. до 5,8% у 2020 р.). Підвищеними темпами зростав рівень зареєстрованого безробіття працездатного населення працездатного віку в сільській місцевості. За 1997-2020 рр. цей показник збільшувався в 2,3 рази, а міського населення — в 1,8 рази. Зменшилась середня тривалість зареєстрованого безробіття працездатного населення працездатного віку (з 8,5 місяця у 1997 р. до 5,4 місяця у 2020 р.).

Збільшувалася кількість безробітних, які є членами однієї сім'ї, особливо в монофункціональних містах. На кінець 2000 р. на обліку в державній службі зайнятості перебувало майже 39 тис. таких сімей.

У 2000 р. ситуація на ринку праці була позначена деякими позитивними тенденціями: за даними щоквартальних вибіркового обстежень населення з питань економічної активності за місцем їх проживання, тобто в домогосподарствах, кількість працівників, зайнятих економічною діяльністю, збільшилася з 20,05 млн осіб в середньому за 1999 р. до 17,42 млн в середньому за 2000 р.; кількість осіб, які перебували у вимушених неоплачуваних відпустках, зменшилася у 2019 р. на 21,4 % порівняно з відповідним періодом 1999 р.; темпи створення нових робочих місць і потреба підприємств у працівниках для заміщення вільних робочих місць, заявлена в державну службу зайнятості, збільшилися більше, ніж на 30 %; рівень зареєстрованого безробіття працездатного населення працездатного віку знизився з 4,22 % на початок року до 3,68% на кінець 2019 р.

Кількість незайнятого населення, зареєстрованого в державній службі зайнятості, яке було охоплено заходами, пов'язаними з проведенням активної політики зайнятості (2,7 млн. осіб), збільшилася протягом 1997-2020 рр. майже вдвічі. За цей період працевлаштовано 1,8 млн. осіб. Кількість осіб, які проходили професійну підготовку, становила 422,3 тис. осіб. Активізовано роботу з розширення обсягів громадських та сезонних робіт, в яких взяли участь 550,5 тис. осіб.

За даними органів державної статистики, в січні 2002 р. у центрах державної служби зайнятості на обліку стояло 1 184,5 тис. незайнятих громадян України. Потреба підприємств у працівниках тоді становила 104,9 тис. осіб. Тобто, на одну вакансію претендувало десять потенційних працівників. Серед сільських жителів на 1/3 більше безробітних, ніж серед міських. Реальна потреба на фінансове обслуговування вітчизняного безробіття у 2001 р. становила 1 391 млн грн. У бюджеті 2019 р. окремим рядком було передбачено всього 40 млн грн.

За даними Міністерства праці України в 2019 р. 787 тис. працівників перебували у вимушених відпустках і 1,4 млн працівників були зайняті неповний робочий день.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття — система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає матеріальне забезпечення на випадок безробіття з незалежних від застрахованих осіб обставин та надання соціальних послуг за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

Страхування на випадок безробіття відбувається за принципами:

- надання державних гарантій реалізації за страхованими особами своїх прав;

– обов'язковості страхування на випадок безробіття всіх працюючих на умовах трудового договору (контракту) та на інших підставах, передбачених законодавством про працю, а також добровільності такого страхування особами, які забезпечують себе роботою самостійно (члени творчих спілок, творчі працівники, які не є членами творчих спілок), а також громадянами-суб'єктами підприємницької діяльності;

– цільового використання коштів страхування на випадок безробіття;

– солідарності та субсидування;

– обов'язковості фінансування Фондом загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття витрат, пов'язаних із наданням матеріального забезпечення у випадку безробіття та соціальних послуг в обсягах, передбачених чинним законодавством;

– паритетності в управлінні страхуванням на випадок безробіття держави, представників застрахованих осіб та роботодавців;

– диференціації розмірів виплати допомоги по безробіттю залежно від страхового стажу та тривалості безробіття;

– надання на рівні, не нижчому за прожитковий мінімум, визначений законом, допомоги по безробіттю та матеріальної допомоги у період професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації;

– законодавчого визначення умов і порядку проведення страхування на випадок безробіття.

Законодавство про страхування на випадок безробіття складається з Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, Закону Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття [103], Закону «Про

зайнятість населення» [107] та інших нормативно-правових актів, які регулюють відносини у сфері страхування на випадок безробіття, а також міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана ВРУ. Так, відповідно до ст. 19 Закону «Про міжнародні договори України», якщо міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана ВРУ, визначено інші норми, ніж ті, що передбачені законодавством України про страхування на випадок безробіття, то застосовують норми міжнародного договору [108].

Страхованню на випадок безробіття підлягають особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту), враховуючи тих, які проходять альтернативну (невійськову) службу, а також тих, які працюють неповний робочий день або неповний робочий тиждень, та на інших підставах, передбачених законодавством про працю. Особа набуває статусу застрахованої особи з дня укладання трудового договору, з цього ж дня починається сплата страхових внесків. Сплата страхових внесків припиняється з дня розірвання трудового договору. Роботодавець набуває статусу платника страхових внесків до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття з дня реєстрації. Особам, які підлягають страхуванню на випадок безробіття, видають свідоцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, яке є єдиним для всіх видів соціального страхування. Порядок видачі та зразок свідоцтва про загальнообов'язкове державне соціальне страхування затверджує Кабінет Міністрів України [109].

Страхованню на випадок безробіття не підлягають:

– працюючі пенсіонери та особи, в яких відповідно до законодавства України виникло право на пенсію;

– іноземці та особи без громадянства, які тимчасово працюють за наймом в Україні, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана ВРУ.

Право на матеріальне забезпечення на випадок безробіття та соціальні послуги мають застраховані особи. Право на забезпечення та соціальні послуги мають також незастраховані особи — військовослужбовці Збройних сил України, Прикордонних військ України, внутрішніх військ, військ цивільної оборони, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Служби безпеки України, органів внутрішніх справ України, звільнені з військової служби у зв'язку зі скороченням кількості або штату без права на пенсію, та особи, які вперше шукають роботу, інші незастраховані особи у разі їхньої реєстрації у визначеному порядку як безробітних.

Громадяни України, які працюють за межами України та незастраховані в системі соціального страхування на випадок безробіття країни, в якій вони перебувають, мають право на забезпечення за умови сплати страховику страхових внесків, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана ВРУ.

Особи, які забезпечують себе роботою самостійно (члени творчих спілок, творчі працівники, які не є членами творчих спілок), фізичні особи-суб'єкти підприємницької діяльності, особи, які виконують роботи (послуги) згідно з цивільно-правовими угодами, мають право на забезпечення за умови сплати страховикові страхових внесків.

Видами забезпечення є:

– допомога по безробіттю, у тому числі одноразова її виплата для організації безробітним підприємницької діяльності;

- допомога по частковому безробіттю;
- матеріальна допомога у період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації безробітного;
- матеріальна допомога по безробіттю, одноразова матеріальна допомога безробітному та непрацевдатним особам, які перебувають на його утриманні;
- допомога на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні.

Видами соціальних послуг є:

- професійна підготовка або перепідготовка, підвищення кваліфікації та профорієнтація;
- пошук відповідної роботи та сприяння у працевлаштуванні, у тому числі надання роботодавцеві дотацій на створення додаткових робочих місць для працевлаштування безробітних та фінансування організації оплачуваних громадських робіт для безробітних;
- інформаційні та консультаційні послуги, пов'язані з працевлаштуванням.

Управління страхуванням на випадок безробіття виконує Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

Джерелами формування коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття є:

- страхові внески страхувальників — роботодавців, застрахованих осіб, які сплачують на умовах і в порядку, передбачених Законом України Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття та іншими законодавчими актами;
- асигнування державного бюджету;
- суми фінансових санкцій, застосованих відповідно до вимог Закону «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» [110] та

Закону «Про зайнятість населення» [107], інших законів до підприємств, установ, організацій та фізичних осіб за порушення визначеного порядку сплати страхових внесків і використання коштів Фонду, недотримання законодавства про зайнятість населення, а також суми адміністративних штрафів, накладених відповідно до закону на посадових осіб та громадян за такі порушення;

– благодійні внески підприємств, установ, організацій та фізичних осіб;

– інші надходження відповідно до законодавства України. Кошти Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття використовують на:

- виплату забезпечення (допомога по безробіттю, у тому числі одноразова її виплата для організації безробітним підприємницької діяльності; допомога по частковому безробіттю;

- матеріальна допомога у період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації безробітного;

- матеріальна допомога по безробіттю, одноразова матеріальна допомога безробітному та непрацевлаштованим особам, які перебувають на його утриманні; допомога на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні) та надання соціальних послуг (професійна підготовка або перепідготовка, підвищення кваліфікації та профорієнтація; пошук відповідної роботи та сприяння у працевлаштуванні, у тому числі надаючи роботодавцю дотації на створення додаткових робочих місць для працевлаштування безробітних та фінансування організації оплачуваних громадських робіт для безробітних;

- інформаційні та консультаційні послуги, пов'язані з працевлаштуванням);

– відшкодування Пенсійному фонду України витрат, пов'язаних із достроковим виходом на пенсію осіб у період до досягнення ними пенсійного віку;

– фінансування витрат на утримання та забезпечення діяльності виконавчої дирекції Фонду та її робочих органів, управління Фондом, розвиток його матеріальної та інформаційної бази;

– створення резерву коштів Фонду.

Видатки бюджету Фонду щодо забезпечення виплати допомоги по безробіттю є захищеними. Фінансування цих видатків проводиться у першу чергу.

З метою забезпечення фінансової стабільності Фонду утворюється резерв коштів Фонду, який не може перевищувати суму, потрібну для виплати допомоги по безробіттю в розрахунку на місяць. Резерв коштів Фонду зберігають на спеціальному рахунку в уповноваженому банку України та використовують за цільовим призначенням за рішенням правління Фонду.

Розміри страхових внесків визначають враховуючи те, що вони повинні забезпечувати:

1) виплату застрахованим особам забезпечення (допомога по безробіттю, у тому числі одноразова її виплата для організації безробітним підприємницької діяльності; допомога по частковому безробіттю; матеріальна допомога у період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації безробітного; матеріальна допомога по безробіттю, одноразова матеріальна допомога безробітному та непрацевдатним особам, які перебувають на його утриманні; допомога на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні) та надання соціальних послуг (професійна підготовка або перепідготовка, підвищення кваліфікації та профорієнтація; пошук відповідної роботи та сприяння у працевлаштуванні, у

тому числі шляхом надання роботодавцю дотації на створення додаткових робочих місць для працевлаштування безробітних та фінансування організації оплачуваних громадських робіт для безробітних; інформаційні та консультаційні послуги, пов'язані з працевлаштуванням);

2) створення резерву коштів Фонду;

3) покриття витрат Фонду у зв'язку з:

– відшкодуванням Пенсійному фонду України витрат, пов'язаних із достроковим виходом на пенсію осіб, у період до досягнення ними пенсійного віку;

– фінансуванням витрат на утримання та забезпечення діяльності виконавчої дирекції Фонду та її робочих органів, управління Фондом, розвиток його матеріальної та інформаційної бази.

Розмір страхових внесків щорічно за поданням Кабінету Міністрів України визначає Верховна Рада України відповідно для роботодавців та застрахованих осіб одночасно із затвердженням Державного бюджету України на поточний рік. Роботодавці та застраховані особи сплачують страхові внески один раз на місяць у день одержання роботодавцями в установах банків коштів на оплату праці. Страхові внески, сплачені в іноземній валюті, підлягають перерахуванню на рахунок Фонду у валюті України за офіційним курсом Національного банку України на день сплати страхових внесків.

У разі нестачі у роботодавців коштів на виплату заробітної плати та сплату страхових внесків у повному обсязі нарахування їх на заробітну плату і перерахування страхових внесків до Фонду проводиться у пропорційних сумах.

Уразі незабезпечення банківськими установами перерахування страхових внесків до Фонду одночасно з видачею коштів на виплату заробітної плати ці банківські

установи сплачують за рахунок власних коштів до Фонду суму несплачених страхових внесків.

Якщо роботодавці несвоєчасно чи не в повному обсязі сплачують страхові внески, до них застосовують санкції. Роботодавець відповідає за несвоєчасність реєстрації як платник страхових внесків, несвоєчасність сплати та неповну сплату страхових внесків, у тому числі страхових внесків, що сплачують застраховані особи через рахунки роботодавців. У разі несвоєчасної сплати страхових внесків страхувальниками, у тому числі через ухилення від реєстрації як платника страхових внесків, або неповної їх сплати, страхувальники сплачують суму донарахованих контролюючим органом страхових внесків (недоїмки), штраф і пеню. Штраф накладають у розмірі прихованої суми виплат, на які нараховують страхові внески, а в разі повторного порушення — у трикратному розмірі зазначеної суми. Пеню обчислюють, враховуючи 120 % облікової ставки Національного банку України, що діяла на момент сплати, нарахованої на повну суму недоплати (без урахування штрафів) за весь її термін. За порушення терміну реєстрації як платника страхових внесків накладають штраф у розмірі 50% від суми належних до сплати страхових внесків за весь період, який пройшов з дня, коли страхувальник повинен був зареєструватися. Несплачені вчасно страхові внески, пеня і штраф стягуються в дохід Фонду зі страхувальника у безспірному порядку. Строк давності у разі стягнення страхових внесків, пені, та фінансових санкцій, передбачених цією статтею, не застосовується. Суми коштів, безпідставно стягнені зі страхувальників, підлягають поверненню у триденний строк з дня винесення рішення про безпідставність стягнення цих виплат з відшкодуванням судових витрат. Посадові особи, винні в порушенні терміну реєстрації як платника страхових

внесків, несвоєчасній та неповній їхній сплаті, несуть адміністративну відповідальність. Право накладати фінансові санкції та адміністративні штрафи від імені Фонду мають керівник виконавчої дирекції Фонду, його заступники, керівники робочих органів виконавчої дирекції Фонду в Автономній Республіці Крим, областях; містах Києві і Севастополі та їхні заступники.

У разі ліквідації або реорганізації роботодавець зобов'язаний провести повний розрахунок щодо сплати страхових внесків до Фонду на день ліквідації або реорганізації та звернутися за місцем його реєстрації як платника страхових внесків для зняття з обліку.

Від сплати страхових внесків звільняють:

- застрахованих осіб на період відпустки по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку та відпустки по догляду за дитиною до досягнення нею шестирічного віку за медичним висновком;

- застрахованих осіб у частині отриманої допомоги по частковому безробіттю.

Розміри страхових внесків визначають на календарний рік:

- для роботодавця — у % до сум фактичних витрат на оплату праці найманих працівників, які враховують витрати на виплату основної та додаткової заробітної плати, інших заохочувальних і компенсаційних виплат, у тому числі в натуральній формі, що визначаються згідно з нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до вимог Закону «Про оплату праці» [22], які підлягають обкладенню прибутковим податком з громадян;

- для найманих працівників — у % до сум оплати праці, які охоплюють основну та додаткову заробітну плату, а також інші заохочувальні та компенсаційні виплати (у тому числі в натуральній формі), які підлягають обкладенню прибутковим податком з громадян;

– для громадян України, які працюють за межами України та не застраховані в системі соціального страхування на випадок безробіття в країні, в якій вони перебувають, мають право на забезпечення за умови сплати страховикові страхових внесків, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана ВРУ — у % до сум оподаткованого доходу (прибутку). — для осіб, які забезпечують себе роботою самостійно (члени творчих спілок, творчі працівники, які не є членами творчих спілок), фізичні особи-суб'єкти підприємницької діяльності, особи, які виконують роботи (послуги) згідно з цивільно-правовими угодами, мають право на забезпечення за умови сплати страховикові страхових внесків — у % до сум оподаткованого доходу (прибутку). Страхові внески нараховують на суми фактичних виплат (доходи), що не перевищують максимальної величини фактичних витрат страхувальника на оплату праці найманих працівників і доходу фізичних осіб, з якої справляють внески до Фонду, визначеної Кабінетом Міністрів України.

Роботодавці — суб'єкти підприємницької діяльності відносять страхові внески на валові витрати, суми страхових внесків виключаються з доходів працівників, що підлягають обкладанню прибутковим податком з громадян.

Роботодавці, діяльність яких фінансується за рахунок державного та/або місцевих бюджетів, сплачують страхові внески з коштів, передбачених на ці цілі.

Фонд у своїй діяльності співпрацює з іншими страховими фондами, що проводять загальнообов'язкове державне соціальне страхування, у виконанні функцій збору страхових внесків і контролю за їх сплатою, щодо формування та ведення інформаційної системи платників

страхових внесків, у проведенні заходів, пов'язаних з виплатою забезпечення та наданням соціальних послуг, і має право в кожному конкретному випадку приймати спільні рішення щодо фінансування цих заходів.

Виплата пенсій особам, які достроково вийшли на пенсію відповідно до Закону «Про зайнятість населення» [107], у період до досягнення ними пенсійного віку відбувається у визначеному законодавством України порядку Пенсійним фондом України за рахунок коштів, які відшкодовує Фонд.

Страховий стаж обчислюють як суму періодів, протягом яких особа підлягала страхуванню на випадок безробіття та сплачувала страхові внески особисто або через рахунки роботодавця та роботодавцем. Період, протягом якого застрахована особа була звільнена від сплати страхових внесків або отримувала виплати за окремими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування, крім пенсій усіх видів, враховується до страхового стажу. До страхового стажу прирівнюється трудовий стаж, набутий працівником за час роботи на умовах трудового договору (контракту) до набрання чинності Закону «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» [110].

Застраховані особи, визнані у визначеному порядку безробітними, які протягом 12 місяців, що передували початку безробіття, працювали на умовах повного або неповного робочого дня (тижня) не менше 26 календарних тижнів та сплачували страхові внески, мають право на допомогу по безробіттю залежно від страхового стажу.

Право на допомогу по безробіттю зберігається у разі настання перерви страхового стажу з поважних причин, якщо особа протягом місяця після закінчення цієї перерви

zareєструвалась у визначеному порядку в державній службі зайнятості як безробітна. Поважними причинами є:

- навчання у професійно-технічних та вищих навчальних закладах, клінічній ординатурі, аспірантурі, докторантурі за денною формою навчання;

- строкова військова служба;

- доглядання непрацюючої працездатної особи за інвалідом I групи або дитиною-інвалідом віком до 16 років, а також за пенсіонером, який за експертним медичним висновком потребує постійного стороннього догляду;

- інші поважні причини, передбачені законодавством України. Особи визнаються у визначеному порядку безробітними, якщо протягом 12 місяців, що передували початку безробіття, вони працювали менше 26 календарних тижнів, а також особи, які бажають відновити трудову діяльність після тривалої (більше 6 місяців) перерви.

Допомогу по безробіттю виплачують з восьмого дня після реєстрації застрахованої особи у визначеному порядку в державній службі зайнятості. Загальна тривалість виплати допомоги по безробіттю не може перевищувати 360 календарних днів протягом двох років. Для осіб передпенсійного віку (за два роки до настання права на пенсію) тривалість виплати допомоги по безробіттю не може перевищувати 720 календарних днів. У разі чергового визнання у визначеному порядку застрахованої особи безробітною у межах двох років, протягом яких виплачують допомогу по безробіттю, тривалість її виплати враховують сумарно.

У випадку зміни застрахованою особою місця постійного проживання виплата допомоги по безробіттю продовжується після реєстрації її у визначеному порядку як безробітної за новим місцем проживання.

Допомогу по безробіттю можуть виплачувати одноразово для організації підприємницької діяльності безробітними, які не можуть бути працевлаштовані у зв'язку з тим, що на ринку праці немає відповідної роботи. Цю допомогу виплачують особам, яким виповнилося 18 років, за їх бажанням.

Застрахованим особам, визнаним у визначеному порядку безробітними, які протягом 12 місяців, що передували початку безробіття, працювали на умовах повного або неповного робочого дня (тижня) не менше 26 календарних тижнів та сплачували страхові внески, розмір допомоги по безробіттю визначають у %х до їхньої середньої заробітної плати (доходу), визначеної відповідно до порядку обчислення середньої заробітної плати (доходу) для розрахунку виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, затвердженого Кабінетом Міністрів України, залежно від страхового стажу:

- до 2 років — 50 %;
- від 2 до 6 років — 55 %;
- від 6 до 10 років — 60 %;
- понад 10 років — 70 %.

Допомогу по безробіттю виплачують залежно від тривалості безробіття у % до визначеного розміру:

- перші 90 календарних днів — 100 %;
- протягом наступних 90 календарних днів — 80%;
- у подальшому — 70%.

Допомогу по безробіттю особам, визнаним у визначеному порядку безробітними, які протягом 12 місяців, що передували початку безробіття, працювали менше 26 календарних тижнів, а також особи, які бажають відновити трудову діяльність після тривалої (більше 6 місяців) перерви, та застрахованим особам, звільненим з останнього місця роботи на підставі, передбаченій статтею

37, пунктами 3, 4, 7, 8 статті 40, статтями 41 і 45 Кодексу законів про працю України [5], призначають у розмірі прожиткового мінімуму, визначеного законом.

У середньомісячну заробітну плату (дохід) для обчислення допомоги по безробіттю враховують всі види виплат, на які нараховували страхові внески. Допомога по безробіттю не може бути вищою за середню заробітну плату, що склалася в галузях національної економіки відповідної області за минулий місяць, і нижчою за прожитковий мінімум, визначений законом.

Одноразова виплата допомоги по безробіттю для організації безробітним підприємницької діяльності здійснюється у розмірі допомоги по безробіттю, нарахованої відповідно до цієї статті, у розрахунку на рік.

Порядок надання допомоги по безробіттю, у тому числі одноразової її виплати для організації безробітним підприємницької діяльності, визначає спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері праці та соціальної політики за погодженням з правлінням Фонду.

Допомогу по частковому безробіттю надають застрахованим особам у разі втрати ними частини заробітної плати внаслідок вимушеного тимчасового скорочення нормальної чи визначеної на підприємстві відповідно до законодавства України тривалості робочого часу та (або) перерви в отриманні заробітної плати чи скороченні її розмірів у зв'язку з тимчасовим припиненням виробництва без переривання трудових відносин з причин економічного, технологічного та структурного характеру.

Умови надання допомоги по частковому безробіттю:

– простій на підприємстві або в цеху, дільниці з замкнутим циклом виробництва, що має невідворотний та тимчасовий характер, який триває не менше одного місяця,

не перевищує шести місяців і не залежить від працівника та роботодавця;

– простій протягом місяця, що охопив не менш як 30 % кількості працівників підприємства або цеху, дільниці, в яких простої становлять 20 % і більше робочого часу.

Про можливий простій роботодавець зобов'язаний повідомляти державну службу зайнятості.

Якщо простій має сезонний характер або виникає лише з організаційно-виробничих причин, а також у разі можливості працевлаштування працівників на інших дільницях, у цехах, на підприємствах допомогу по частковому безробіттю не надають.

Перелік причин тимчасового припинення виробництва визначається спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері праці та соціальної політики за погодженням з правлінням Фонду.

Право на допомогу по частковому безробіттю мають застраховані особи, які протягом 12 місяців, що передували місяцю, коли почався простій, працювали не менше 26 календарних тижнів, сплачували страхові внески та в яких ці простої становлять 20 % і більше робочого часу.

Допомогу по частковому безробіттю не надають, якщо працівник:

- відмовився від відповідної роботи на цьому або іншому підприємстві з повним робочим днем (тижнем);
- працює на цьому підприємстві за сумісництвом;
- проходить альтернативну (невійськову) службу.

Допомогу по частковому безробіттю працівнику встановлюють за кожен годину простою з розрахунку двох третин тарифної ставки (окладу) визначеного працівникові розряду і її розмір не може перевищувати прожиткового мінімуму, визначеного законом. Допомога по частковому

безробіттю надається з першого дня простою, тривалість її виплати не може перевищувати 180 календарних днів протягом року. Виплачує працівникам допомогу по частковому безробіттю підприємство за рахунок коштів Фонду.

Підприємство не може звернутися за наступним одержанням з Фонду коштів для виплати працівникам допомоги по частковому безробіттю раніше, ніж через рік після закінчення терміну виплати допомоги по частковому безробіттю. Порядок фінансування виплат по частковому безробіттю та надання допомоги по частковому безробіттю визначає спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері праці та соціальної політики за погодженням з правлінням Фонду.

Виплата матеріальної допомоги відбувається з першого дня навчання. Тривалість виплати матеріальної допомоги зараховується до загальної тривалості виплати допомоги по безробіттю і не може її перевищувати. Порядок надання матеріальної допомоги у період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації безробітного визначається спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері праці та соціальної політики за погодженням з правлінням Фонду.

Безробітним, у яких закінчився термін виплати допомоги по безробіттю, матеріальну допомогу по безробіттю надають за умови, що середньомісячний сукупний дохід на члена сім'ї не перевищує прожиткового мінімуму, визначеного законом. Матеріальну допомогу по безробіттю надають протягом 180 календарних днів у розмірі 75 % прожиткового мінімуму, визначеного законом.

Безробітним, у яких закінчився термін виплати матеріальної допомоги по безробіттю, або непрацевдатним

особам, які перебувають на їхньому утриманні, може надаватися одноразова матеріальна допомога в розмірі 50 % від прожиткового мінімуму, визначеного законом. Порядок надання матеріальної допомоги по безробіттю, одноразової матеріальної допомоги безробітному та непрацевдатним особам, які перебувають на його утриманні, визначається спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері праці та соціальної політики за погодженням з правлінням Фонду.

Допомогу на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні, виплачують особам, які ховали, у розмірі прожиткового мінімуму.

Фонд може надавати дотацію роботодавцям на створення додаткових робочих місць для працевлаштування безробітних у розмірі витрат на заробітну плату прийнятих за направленням державної служби зайнятості осіб (але не вище за середній рівень у галузях національної економіки відповідної області) в розрахунку на рік.

Можливості та обсяги надання дотацій визначає правління Фонду, враховуючи фінансовий стан Фонду.

Порядок надання роботодавцю дотації на створення додаткових робочих місць для працевлаштування безробітних спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері праці та соціальної політики за погодженням з правлінням Фонду.

Виплата допомоги по безробіттю та матеріальної допомоги по безробіттю припиняється у разі:

- 1) працевлаштування безробітного;
- 2) поновлення безробітного на роботі за рішенням суду;
- 3) вступу до навчального закладу на навчання з відривом від виробництва;

4) проходження професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації за направленням державної служби зайнятості;

5) призову на строкову військову або альтернативну (невійськову) службу;

6) набрання законної сили вироком суду про позбавлення волі безробітного або направлення його за рішенням суду на примусове лікування;

7) отримання права на пенсію відповідно до законодавства України;

8) призначення виплати на підставі документів, які містять неправдиві відомості;

9) подання письмової заяви про бажання доглядати за дитиною до досягнення нею трирічного віку;

10) подання письмової заяви про відмову від послуг державної служби зайнятості;

11) переїзду на постійне місце проживання в іншу місцевість;

12) закінчення терміну їх виплати;

13) зняття з обліку за невідвідування без поважних причин державної служби зайнятості 30 і більше календарних днів;

14) смерті безробітного.

Виплата матеріальної допомоги у період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації припиняється уразі виключення з навчального закладу за неуспішність та порушення дисципліни.

Виплата допомоги по безробіттю, матеріальної допомоги у період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації, матеріальної допомоги по безробіттю припиняється на період призначення безробітній жінці допомоги по вагітності та пологах, допомоги по догляду безробітним за дитиною до досягнення нею трирічного віку.

Виплату допомоги по безробіттю та матеріальної допомоги у період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації відкладають на термін до трьох місяців у разі надання застрахованій особі відповідно до законодавства України вихідної допомоги та інших виплат при звільненні з підприємств, установ і організацій, що забезпечують часткову чи тимчасову компенсацію втраченого заробітку, крім державної допомоги сім'ям з дітьми та допомоги, що виплачується з громадських фондів.

Тривалість виплати допомоги по безробіттю, матеріальної допомоги у період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації та матеріальної допомоги по безробіттю скорочується на термін до 90 календарних днів у разі:

1) звільнення з останнього місця роботи за власним бажанням без поважних причин (на 90 календарних днів);

2) звільнення з останнього місця роботи на підставі, передбаченій статтею 37, пунктами 3, 4, 7, 8 статті 40, статтями 41 і 45 Кодексу законів про працю України (на 90 календарних днів) [5];

3) відмови безробітного від двох пропозицій відповідної роботи або професійної підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації;

4) приховування відомостей про працевлаштування на тимчасову роботу в період одержання допомоги по безробіттю;

5) порушення умов і терміну реєстрації та перереєстрації як безробітного, а також недотримання рекомендацій щодо сприяння працевлаштуванню;

6) перереєстрації безробітного, якого зняли з обліку за невідвідування державної служби зайнятості більше 30 календарних днів без поважних причин, який не сприяв своєму працевлаштуванню;

7) відмови від роботи за спеціальністю, професією, набутою після професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації за направленням державної служби зайнятості;

8) припинення без поважних причин професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації за направленням державної служби зайнятості.

Забезпечення незастрахованих осіб

Військовослужбовцям, звільненим з військової служби у зв'язку зі скороченням кількості або штату без права на пенсію, виплачують допомогу по безробіттю, в тому числі одноразову її виплату для організації безробітним підприємницької діяльності за умови їх реєстрації у визначеному порядку в державній службі зайнятості протягом місяця з дня взяття на облік у військовому комісаріаті.

Термін проходження військової служби прирівнюють до страхового стажу.

Матеріальну допомогу у період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації виплачують у розмірі допомоги по безробіттю і вона не підлягає зменшенню. Тривалість виплати цієї матеріальної допомоги зараховується до загальної тривалості виплати допомоги по безробіттю та не може її перевищувати.

Безробітним, у яких закінчився термін виплати допомоги по безробіттю, матеріальну допомогу по безробіттю надають за умови, що середньомісячний сукупний дохід на члена сім'ї не перевищує прожиткового мінімуму, визначеного законом.

Матеріальну допомогу по безробіттю надають протягом 180 календарних днів у розмірі 75% від прожиткового мінімуму, визначеного законом. Безробітним, у яких закінчився термін виплати матеріальної допомоги по безробіттю, або непрацевдатним

особам, які перебувають на їхньому утриманні, може надаватися одноразова матеріальна допомога в розмірі 50% від прожиткового мінімуму, визначеного законом. Порядок надання матеріальної допомоги по безробіттю, одноразової матеріальної допомоги безробітному та непрацевдатним особам, які перебувають на його утриманні, визначає спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері праці та соціальної політики за погодженням з правлінням Фонду.

Допомогу на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні, виплачують особам, які ховали, у розмірі прожиткового мінімуму.

Виплата допомоги по безробіттю, матеріальної допомоги у період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації та матеріальної допомоги по безробіттю припиняється, відкладається або її тривалість скорочується.

Особам, які шукають роботу вперше, та іншим незастрахованим особам, визнаним у визначеному порядку безробітними, допомогу по безробіттю визначають у розмірі прожиткового мінімуму, визначеного законом. Допомогу по безробіттю виплачують з восьмого дня після реєстрації особи у визначеному порядку в державній службі зайнятості. Тривалість виплати допомоги по безробіттю не перевищує 180 календарних днів.

Матеріальну допомогу у період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації незастрахованим особам, зареєстрованим у визначеному порядку у державній службі зайнятості, виплачують в розмірі допомоги по безробіттю. Тривалість виплати цієї матеріальної допомоги зараховується до загальної тривалості виплати допомоги по безробіттю і не може її перевищувати.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ

1. Фінанси загальнообов'язкового державного соціального страхування
2. Історія створення інституту соціального захисту. Об'єднання фондів.
3. Визначення загальнообов'язкового державного соціального страхування; принципи його здійснення.
4. Види загальнообов'язкового державного соціального страхування. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування.
5. Види соціальних послуг та матеріального забезпечення.
6. Об'єкт загальнообов'язкового державного соціального страхування.
7. Суб'єкти загальнообов'язкового державного соціального страхування.
8. Страхувальники у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування.
9. Страховики у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування.
10. Страхові фонди у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування.
11. Управління окремими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування.
12. Джерела коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування.
13. Розміри внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.
14. Страховий ризик для загальнообов'язкового державного соціального страхування.

ТЕМА 10.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНИХ І МІСЦЕВИХ ВИДАТКІВ

ПЛАН

1. Поняття, ознаки і класифікація державних та місцевих видатків.
 2. Принципи фінансування державних і місцевих видатків.
 3. Кошторис та зміст кошторисно-бюджетного фінансування.
 4. Порядок розгляду і затвердження кошторисів та основні вимоги щодо їх виконання.
 5. Розпорядники й одержувачі бюджетних коштів.
- ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- ознайомитись із змістом, структурою та класифікацією видатків та витрат бюджетну України;
- зрозуміти правові основи фінансування видатків бюджету;
- засвоїти зміст та принципи кошторисно-бюджетного фінансування;
- охарактеризувати лімітну довідку про бюджетні асигнування та розпорядників бюджетних коштів.

1. Поняття, ознаки й класифікація державних і місцевих видатків

Бюджетні кошти — це належні відповідно до законодавства надходження та витрати бюджету.

Відповідно до п. 13 ч. 1 ст. 1 «Відносини, що регулюються Бюджетним кодексом України» БКУ видатки бюджету — це кошти, спрямовані на здійснення

програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом. Видатки здійснюються за допомогою витрат бюджету [3].

До видатків бюджету не належать: • погашення боргу; надання кредитів з бюджету; • розміщення бюджетних коштів на депозитах; • придбання цінних паперів; • повернення надміру сплачених до бюджету сум податків і зборів та інших доходів бюджету, проведення їх бюджетного відшкодування; • компенсація частини суми штрафних (фінансових) санкцій, що перераховується покупцям (споживачам) за рахунок штрафних (фінансових) санкцій, застосованих органами, що контролюють справляння надходжень бюджету, за наслідками проведеної перевірки за зверненням або скаргою покупця (споживача) про порушення платником податків установленого порядку проведення розрахункових операцій.

Відповідно до п. 14 ч. 1 ст. 1 «Відносини, що регулюються Бюджетним кодексом України» БКУ [3] *витрати бюджету* — це видатки бюджету з надання кредитів з бюджету, погашення боргу та розміщення бюджетних коштів на депозитах, придбання цінних паперів. І державні, і місцеві видатки — є публічним економіко-правовим явищем, оскільки призначені для задоволення державних та суспільних потреб.

За матеріальним змістом публічні видатки — це прямі, безперервні, цільові грошові витрати з державного та місцевих бюджетів, а також інших централізованих грошових фондів, пов'язані з функціонуванням держави та місцевого самоврядування.

Як економічна категорія видатками є економічні відносини з приводу використання фондів коштів держави, місцевого самоврядування, що спрямовуються на виконання завдань і функцій останніх.

Фінансово-правовий аспект поняття видатків полягає у тому, що публічні видатки — це врегульована нормами фінансового права система фінансово-правових відносин, які виникають, змінюються або припиняються у зв'язку з використанням фондів коштів держави, місцевого самоврядування для задоволення загальнодержавних і місцевих публічних інтересів.

Основні ознаки публічних видатків:

- грошовий характер;
- цільовий характер використання коштів, спрямування на здійснення програм та заходів, що передбачені відповідним кошторисом;
- постійний характер використання коштів;
- відображення розподілу й перерозподілу публічних доходів;
- забезпечення можливості виконання завдань і функцій держави й місцевого самоврядування;
- визначення пріоритетів державної політики в цілому;
- забезпечення функціонування як держави в цілому, так і окремих її регіонів.

Видатки класифікуються за різними критеріями:

1) за джерелом фінансування:

- централізовані-покриваються за рахунок централізованих фондів коштів (бюджетів і державних цільових фондів);
- децентралізовані — покриваються за рахунок децентралізованих фондів коштів (власних коштів підприємств, установ, організацій);

2) за формою власності:

- державні — здійснюються органами державної влади;
- муніципальні (місцеві) — здійснюються органами місцевого самоврядування;

3) за економічною характеристикою:

– поточні-забезпечують фінансування поточної діяльності;

– капітальні — спрямовані на розширене відтворення, соціально-економічний розвиток, зміцнення матеріально-фінансової бази;

4) за характером участі в суспільному виробництві:

- видатки на фінансування основних засобів;
- видатки на фінансування оборотних засобів;
- видатки на створення резервів;

5) за роллю в суспільному виробництві:

- видатки на розвиток матеріального виробництва;
- видатки на розвиток нематеріальної сфери;

6) за галузевою ознакою:

- видатки на фінансування промисловості;
- видатки на фінансування сільського господарства;
- видатки на фінансування освіти;
- видатки на фінансування науки;
- видатки на фінансування культури;
- видатки на фінансування соціального

забезпечення тощо:

7) за суспільним призначенням:

- видатки на розвиток економіки;
- видатки на правоохоронну діяльність;
- видатки на соціально-культурні заходи;
- видатки на обслуговування державного чи місцевого боргу;
- видатки на оборону;
- видатки на зовнішньоекономічну діяльність тощо.

Основне місце серед видатків посідають видатки бюджетів — державного бюджету та місцевих бюджетів. Проте вони не охоплюють усі публічні видатки, оскільки

інша частина видатків здійснюється за рахунок спеціальних цільових фондів, а також за рахунок коштів державних і комунальних підприємств, організацій, установ, які вони отримують в результаті своєї діяльності.

2. Принципи фінансування державних і місцевих видатків

Видатки здійснюються шляхом фінансування. Фінансування публічних видатків — це врегульоване нормами права виділення коштів із відповідних фондів для забезпечення виконання завдань і функцій органів державної влади й місцевого самоврядування з метою задоволення публічних потреб, що здійснюється на відповідних принципах.

Джерела фінансування видатків:

– за рахунок коштів бюджетів — державного та місцевих;

– за рахунок коштів спеціальних цільових фондів, що не включаються до складу бюджету;

– за рахунок власних фінансових ресурсів державних і комунальних підприємств, установ, організацій;

– за рахунок кредитних ресурсів. Основними суб'єктами фінансування є:

– уповноважений державою чи місцевим самоврядуванням суб'єкт (орган державної влади, орган місцевого самоврядування, розпорядники бюджетних коштів);

– одержувачі коштів—як правило, підприємства, установи, організації державної і комунальної форм власності. Вони є двох видів: 1) ті, що перебувають на повному бюджетному фінансуванні; 2) ті, що частково фінансуються за рахунок бюджетних коштів;

– банк, в якому відкритий рахунок одержувача коштів і через який Державне казначейство виділяє кошти.

Розрізняють **2 правових режими фінансування видатків** залежно від • суб'єктів, яким надаються кошти; • змісту й порядку затвердження фінансових планів, на підставі яких виділяються з різних джерел асигнування, змісту прав і обов'язків цих суб'єктів, за предметно-цільовим спрямуванням видатків:

1) правовий режим фінансування державних і муніципальних організацій, за якими майно закріплюється на праві повного господарського відання;

2) фінансування державних і муніципальних установ та організацій, які від своєї статутної діяльності ніяких доходів не отримують, а повністю фінансуються з державного чи місцевих бюджетів, тобто знаходяться на кошторисно-бюджетному фінансуванні.

Принципи фінансування публічних видатків:

1. Принцип безповоротності, який означає виділення коштів без прямого їх повернення до відповідних фондів, з яких вони надані.

2. Принцип безоплатності, що передбачає виділення коштів без внесення до фондів коштів будь-якої платні за їх отримання.

3. Принцип плановості, який полягає в тому, що публічні видатки здійснюються за допомогою планування й відображені у відповідних фінансово-планових актах. Індивідуальні фінансові плани включають баланси доходів та видатків підприємств, кошториси бюджетних установ тощо. Зведені фінансові плани поділяються на загальнодержавні, територіальні та галузеві. Загальнодержавними планами є зведений фінансовий баланс, державний бюджет, баланс доходів і витрат населення. Територіальні фінансові плани - це місцеві бюджети, зведені фінансові баланси територій, плани

фінансових інститутів. Галузеві включають фінансові плани міністерств, відомств, корпорацій, об'єднань тощо. Усі фінансові плани пов'язані між собою внаслідок юридичної та економічної природи бюджету. Водночас економічний зиск держави у видатковій політиці полягає в тому, що непряме (опосередковане) повернення отриманих від держави коштів реалізується в матеріальному прирості основних фондів у державній та комунальній виробничій і невиробничій сферах, збільшенні прибутків державних та комунальних підприємств, підготовці кваліфікованих кадрів для суспільства тощо.

4. Принципу цільового спрямування, оскільки кошти повинні мати чітко визначене фінансово-плановими актами предметно-цільове призначення.

5. Принципу фінансування в міру виконання фінансових планів, який полягає в тому, що кошти виділяються відповідно до фактичного виконання робіт і надання послуг, кількісних і якісних показників, що зумовлюють обсяги витрат на конкретні цілі в момент виникнення реальної потреби в наданні коштів;

6. Принцип ефективного використання коштів, що означає одержання результату при мінімальних витратах трудових, матеріальних і фінансових ресурсів шляхом удосконалення форм і методів управління, інтенсифікації виробництва, підвищення продуктивності праці, використання ноу-хау тощо.

7. Принцип оптимального поєднання власних, кредитних та бюджетних коштів, оскільки під час визначення обсягу фінансування спочатку враховується можливість використання власних коштів або скорочення власних видатків, потім — можливість отримання кредитів і лише за об'єктивної неможливості покрити видатки з таких джерел приймається рішення про виділення коштів.

8. Принцип додержання фінансової дисципліни, що є умовою правильного й законного витрачання коштів і досягається за допомогою здійснення фінансового контролю.

3. Кошторис та зміст кошторисно-бюджетного фінансування

Кошторисно-бюджетне фінансування — це порядок виділення бюджетних коштів установам, що перебувають на бюджетному фінансуванні, на основі фінансових планів — кошторисів, з метою здійснення ними основної діяльності.

Відповідно до БКУ бюджетна установа — це орган, установа чи організація, визначена Конституцією України, а також установа чи організація, створена у встановленому порядку органами державної влади, органами влади АРК чи органами місцевого самоврядування, яка повністю утримується за рахунок відповідно державного бюджету чи місцевих бюджетів. Бюджетні установи є неприбутковими.

Принципи кошторисно-бюджетного фінансування:

1) загальні принципи фінансування:

2) спеціальні принципи бюджетного фінансування:

- видання коштів відповідно до прогнозів соціально-економічного розвитку на кожний плановий рік;
- планування й фінансування на підставі економічних нормативів;
- дотримання режиму економії.

Режим кошторисно-бюджетного фінансування охоплює широке коло об'єктів, зокрема, на кошторисно-бюджетному фінансуванні перебувають: установи соціально-культурної сфери: освіти, науки, культури й мистецтва, охорони здоров'я, соціального захисту й соціального забезпечення, фізичної культури й спорту

тощо; органи державного управління, правоохоронні органи, органи державної безпеки тощо.

Основним документом, що визначає витрати бюджетних установ, є кошторис.

Кошторис бюджетних установ — це основний плановий документ, який надає повноваження бюджетній установі стосовно одержання доходів і здійснення видатків, визначає обсяг і спрямування коштів для виконання бюджетною установою своїх функцій та досягнення цілей, визначених на рік відповідно до бюджетних призначень.

Обсяг бюджетних повноважень головного розпорядника бюджетних коштів визначає бюджетне призначення — повноваження, надане головному розпоряднику бюджетних коштів Бюджетним кодексом, законом про державний бюджет або рішенням про місцевий бюджет, що має кількісні та часові обмеження та дозволяє надавати бюджетні асигнування.

Бюджетним асигнуванням є повноваження, надане розпоряднику бюджетних коштів відповідно до бюджетного призначення на взяття бюджетного зобов'язання та здійснення платежів з конкретною метою у процесі виконання бюджету.

Бюджетне зобов'язання — це будь-яке здійснене відповідно до бюджетного асигнування розміщення замовлення, укладення договору, придбання товару, послуги чи здійснення Інших аналогічних операцій протягом бюджетного періоду, згідно з якими необхідно здійснити платежі протягом цього ж періоду або в майбутньому.

Будь-які бюджетні зобов'язання та платежі з бюджету здійснюються лише за наявності відповідного бюджетного призначення, які встановлюються законом про Державний бюджет України.

Відповідно до ч. 2 п. 1 Постанови КМУ від 28.02.02 № 228 *«Про затвердження Порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ»* [76] кошторис бюджетної установи має 2 складові частини:

1) загальний фонд, який містить обсяг надходжень із загального фонду бюджету та розподіл видатків за повною економічною класифікацією видатків на виконання бюджетною установою основних функцій або розподіл надання кредитів з бюджету за класифікацією кредитування бюджету;

2) спеціальний фонд, який містить обсяг надходжень із спеціального фонду бюджету на конкретну мету та їх розподіл за повною економічною класифікацією видатків на здійснення відповідних видатків згідно із законодавством, а також на реалізацію пріоритетних заходів, пов'язаних з виконанням установою основних функцій, або розподіл надання кредитів з бюджету згідно із законодавством за класифікацією кредитування бюджету.

Форма кошторису затверджується МФУ, яке форму кошторису затвердило наказом від 28.02.02 № 57 *«Про затвердження документів, що застосовуються в процесі виконання бюджету»* [111].

Існують такі види кошторисів: 1) індивідуальні; 2) зведені.

Вони розрізняються за рівнем узагальнення інформації про доходи та видатки бюджетних установ.

Зведені кошториси, плани асигнувань загального фонду бюджету, плани надання кредитів із загального фонду бюджету та плани спеціального фонду — це зведення показників індивідуальних кошторисів.

Зведені кошториси не затверджуються.

Бюджетна установа для забезпечення своєї діяльності складає індивідуальні кошториси, плани асигнувань загального фонду бюджету, плани надання кредитів із загального фонду бюджету, плани спеціального фонду за кожною виконуваною нею бюджетною програмою (функцією), а вищі навчальні заклади та наукові установи також індивідуальні плани використання бюджетних коштів та індивідуальні помісячні плани використання бюджетних коштів.

План асигнувань загального фонду бюджету (за винятком надання кредитів з бюджету) — це помісячний розподіл бюджетних асигнувань (за винятком надання кредитів з бюджету), затверджених у загальному фонді кошторису, за скороченою формою економічної класифікації видатків, який регламентує протягом року взяття бюджетних зобов'язань та здійснення платежів відповідно до зазначених зобов'язань.

Плани асигнувань загального фонду бюджету, надання кредитів із загального фонду бюджету, плани спеціального фонду, використання бюджетних коштів вищих навчальних закладів та наукових установ, помісячний план використання бюджетних коштів є невід'ємними частинами кошторису і затверджуються разом із цим кошторисом. Форми зазначених планів затверджуються МФУ. Затверджені форми плану використання бюджетних коштів і помісячного плану використання бюджетних коштів можуть бути доповнені іншими показниками.

План надання кредитів із загального фонду бюджету — це помісячний розподіл надання кредитів з бюджету, затверджених у загальному фонді кошторису, за класифікацією кредитування бюджету, який регламентує протягом року взяття бюджетних зобов'язань та здійснення платежів відповідно до зазначених зобов'язань.

План спеціального фонду державного бюджету (за винятком власних надходжень бюджетних установ та відповідних видатків) — це помісячний розподіл бюджетних асигнувань (за винятком власних надходжень бюджетних установ та відповідних видатків), затверджених у спеціальному фонді кошторису, за скороченою формою економічної класифікації видатків або класифікацією кредитування бюджету, який регламентує протягом року взяття бюджетних зобов'язань та здійснення платежів відповідно до зазначених зобов'язань, у розрізі доходів за кодами класифікації доходів бюджету, фінансування бюджету за кодами класифікації фінансування бюджету за типом боргового зобов'язання, повернення кредитів до спеціального фонду бюджету за кодами програмної класифікації видатків та кредитування бюджету і класифікації кредитування бюджету.

План використання бюджетних коштів — це розподіл бюджетних асигнувань, затверджених у кошторисі, в розрізі видатків, структура яких відповідає повній економічній класифікації видатків та класифікації кредитування бюджету.

Помісячний план використання бюджетних коштів — це помісячний розподіл бюджетних асигнувань, затверджених у кошторисі, за скороченою економічною класифікацією видатків, який регламентує для ВУЗів I-IV рівня акредитації та наукових установ, що утримуються за рахунок бюджетних коштів, протягом року взяття бюджетних зобов'язань та здійснення платежів відповідно до зазначених зобов'язань.

Зведені кошториси, зведені плани асигнувань загального фонду бюджету, зведені плани надання кредитів із загального фонду бюджету та зведені плани спеціального фонду — це зведення показників

індивідуальних кошторисів, планів асигнувань загального фонду бюджету, планів надання кредитів із загального фонду бюджету, планів спеціального фонду розпорядників коштів бюджету нижчого рівня, що складаються головним розпорядником для подання МФУ, МФУ АРК, місцевим фінансовим органам та органам Державного казначейства. Зведені кошториси не затверджуються.

Зведені плани використання бюджетних коштів і зведені помісячні плани використання бюджетних коштів — це зведення показників індивідуальних планів використання бюджетних коштів та індивідуальних помісячних планів використання бюджетних коштів вищих навчальних закладів та наукових установ — розпорядників коштів бюджету нижчого рівня, що складаються головним розпорядником коштів, через якого вони отримують бюджетні призначення, для подання цих показників МФУ, МФУ АРК, місцевим фінансовим органам та органам Державного казначейства.

Бюджетним установам можуть виділятися бюджетні кошти тільки за наявності затверджених кошторисів, планів асигнувань загального фонду бюджету, планів надання кредитів із загального фонду бюджету планів спеціального фонду, а вищим навчальним закладам та науковим установам також за наявності затверджених планів використання бюджетних коштів і помісячних планів використання бюджетних коштів. Установи мають право брати бюджетні зобов'язання витратити бюджетні кошти на цілі та в межах, установлених затвердженими кошторисами, планами асигнувань загального фонду бюджету планами надання кредитів із загального фонду бюджету, планами спеціального фонду, а вищі навчальні заклади та наукові установи — також установлених затвердженими планами використання бюджетних коштів і помісячними планами використання бюджетних коштів.

Кошториси не складаються за бюджетними програмами, призначення за якими встановлюються законом про Державний бюджет України за загальнодержавними видатками та рішенням відповідної ради про затвердження місцевого бюджету в частині міжбюджетних трансфертів, здійснення передачі бюджетних призначень головним розпорядникам коштів та програми «Відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури, суду», мобілізаційної підготовки галузей національної економіки, а також за бюджетними програмами щодо виплати пенсій, надбавок та підвищень до пенсій, призначених за різними пенсійними програмами, і щодо пенсійного забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу та суддів у відставці.

Порядок складання проектів кошторисів.

МФУ, Міністерство фінансів АРК, місцеві фінансові органи доводять до головних розпорядників відомості про граничні обсяги видатків бюджету та надання кредитів з бюджету загального фонду проекту відповідного бюджету на наступний рік, що є підставою для складання проектів кошторисів.

Для правильної та своєчасної організації роботи, пов'язаної із складанням проектів кошторисів, головні розпорядники, керуючись відповідними вказівками МФУ, Міністерства фінансів АРК, місцевих фінансових органів щодо складання проектів відповідних бюджетів на наступний рік:

1) встановлюють для розпорядників нижчого рівня граничні обсяги видатків бюджету та/або надання кредитів з бюджету із загального фонду бюджету, термін подання проектів кошторисів і дають вказівки щодо їх складання;

2) розробляють і повідомляють розпорядникам нижчого рівня інші показники, яких вони повинні дотримуватися відповідно до законодавства і які необхідні для правильного визначення видатків бюджету та надання кредитів з бюджету у проектах кошторисів;

3) забезпечують складення проектів кошторисів на бюджетні програми (функції), що виконуються безпосередньо головними розпорядниками.

Головні розпорядники розглядають показники проектів кошторисів розпорядників нижчого рівня щодо законності та правильності розрахунків, доцільності запланованих видатків бюджету та надання кредитів з бюджету, правильності їх розподілу відповідно до економічної класифікації видатків бюджету та класифікації кредитування бюджету, повноти надходження доходів або повернення кредитів, дотримання діючих ставок (посадових окладів), норм, цін, лімітів, а також інших показників відповідно до законодавства та складають проекти зведених кошторисів.

На основі проектів зведених кошторисів головні розпорядники формують бюджетні запити, які подаються МФУ, Міністерству фінансів АРК, місцевим фінансовим органам для включення до проектів відповідних бюджетів у встановленому ними порядку.

Термін розгляду показників проектів кошторисів розпорядників нижчого рівня встановлюється головними розпорядниками так, щоб проекти зведених кошторисів могли бути своєчасно оформлені як бюджетні запити.

У разі обмеження терміну формування бюджетних запитів головними розпорядниками МФУ, Міністерство фінансів АРК, місцеві фінансові органи надають дозвіл головним розпорядникам самостійно визначати порядок та обсяг одержання необхідних даних для забезпечення своєчасного формування і подання бюджетних запитів.

Проекти кошторисів складаються усіма установами на наступний бюджетний рік, якщо ці установи функціонували до початку року, на який плануються видатки бюджету та/або надання кредитів з бюджету. У разі коли установи утворені не з початку року, кошториси складаються і затверджуються для кожної установи з часу її утворення до кінця бюджетного року в загальному порядку.

У частині надходжень проектів кошторисів зазначаються планові обсяги, які передбачається спрямувати на здійснення видатків бюджету та надання кредитів з бюджету із загального та спеціального фондів проектів відповідних бюджетів.

У процесі складання та затвердження проектів кошторисів залишки бюджетних коштів за спеціальним фондом кошторисів не плануються.

Обсяги надходжень до спеціального фонду проекту кошторису визначаються на підставі розрахунків, які складаються за кожним джерелом доходів та/або фінансування бюджету чи повернення кредитів до бюджету, що плануються на наступний рік.

За основу цих розрахунків беруться такі показники:

- обсяг надання тих чи інших платних послуг, а також інші розрахункові показники (площа приміщень і вартість обладнання та іншого майна, що здаються в оренду, кількість місць у гуртожитках, кількість відвідувань музеїв, виставок тощо) та розмір плати в розрахунку на одиницю показника, який повинен встановлюватися відповідно до законодавства;

- прогнозне надходження зборів (обов'язкових платежів) до спеціального фонду бюджету;

- прогнозний обсяг повернення коштів до бюджету, що мають цільове призначення.

На підставі зазначених показників визначається сума надходжень на наступний рік за кожним їх джерелом з урахуванням конкретних умов роботи установи. Під час формування показників, на підставі яких визначаються надходження планового періоду, обов'язково враховується рівень їх фактичного виконання за останній звітний рік, а також очікуваного виконання за період, що передує планованому. Показники повинні наводитися в обсязі, зазначеному в розрахунку, і повністю відповідати показникам бухгалтерської звітності за відповідні періоди.

У процесі формування спеціального фонду проекту кошторису планування власних надходжень бюджетних установ здійснюється за групами та підгрупами, визначеними Бюджетним кодексом України.

Під час визначення обсягів видатків бюджету та/або надання кредитів з бюджету розпорядників нижчого рівня головні розпорядники повинні враховувати об'єктивну потребу в коштах кожної установи, виходячи з її основних виробничих показників і контингентів, які встановлюються для установ (кількість класів, учнів у школах, ліжок у лікарнях, дітей у дошкільних закладах тощо), обсягу виконуваної роботи, штатної чисельності, необхідності погашення дебіторської і кредиторської заборгованості та реалізації окремих програм і намічених заходів щодо скорочення витрат у плановому періоді.

Обов'язковим є виконання вимоги щодо першочергового забезпечення бюджетними коштами видатків на оплату праці з нарахуваннями, виплату стипендії, а також на господарське утримання установ. Під час визначення видатків у проектах кошторисів установи повинен забезпечуватися суворий режим економії коштів і матеріальних цінностей. До кошторисів можуть включатися тільки видатки, передбачені законодавством, необхідність яких обумовлена характером діяльності

установи. Видатки на придбання обладнання, капітальний ремонт приміщень тощо, які не є першочерговими, можуть передбачатися лише за умови забезпечення коштами невідкладних витрат та відсутності заборгованості. При цьому видатки на зарплату з коштів спеціального фонду обчислюються залежно від обсягу діяльності, що провадиться за рахунок цих коштів, із застосуванням встановлених законодавством норм, які використовуються установами аналогічного профілю.

Під час визначення обсягів видатків бюджету та/або надання кредитів з бюджету розпорядників нижчого рівня головні розпорядники повинні враховувати об'єктивну потребу в коштах кожної установи, виходячи з її основних виробничих показників і контингентів, які встановлюються для установ (кількість класів, учнів у школах, ліжок у лікарнях, дітей у дошкільних закладах тощо), обсягу виконуваної роботи, штатної чисельності, необхідності погашення дебіторської і кредиторської заборгованості та реалізації окремих програм і намічених заходів щодо скорочення витрат у плановому періоді.

Бюджетні асигнування на централізовані заходи, які здійснюються головними розпорядниками, включаються до кошторисів тільки у разі, коли проведення таких заходів за рахунок коштів бюджету не суперечить законодавству.

Проекти кошторисів і планів асигнувань установ у разі потреби розглядаються головним розпорядником і затверджуються, відповідно до п. 33 Постанови КМУ від 28.02.02 № 228 *«Про затвердження Порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ»* Державними секретарями КМУ, міністерств та керівниками інших центральних органів виконавчої влади [76].

4. Порядок розгляду і затвердження кошторисів та основні вимоги щодо їх виконання

У двотижневий строк з дня прийняття закону про Державний бюджет України, відповідного рішення Верховної Ради АРК, місцевих рад МФУ, Міністерство фінансів АРК, місцеві фінансові органи доводять до головних розпорядників лімітні довідки про бюджетні асигнування.

Лімітна довідка про бюджетні асигнування — це документ, який містить затвержені бюджетні призначення (встановлені бюджетні асигнування) та їх помісячний розподіл, а також інші показники, що згідно із законодавством повинні бути визначені на основі нормативів, і видається відповідно МФУ, Міністерством фінансів АРК, місцевим фінансовим органом, головним розпорядником. Показники лімітної довідки доводяться до відома головних розпорядників, розпорядників нижчого рівня для уточнення проектів кошторисів і складання проектів планів асигнувань загального фонду бюджету, планів надання кредитів із загального фонду бюджету, планів спеціального фонду, зведення показників спеціального фонду кошторису, планів використання бюджетних коштів (крім планів використання бюджетних коштів одержувачів), помісячних планів використання бюджетних коштів.

Розпорядники нижчого рівня уточнюють проекти кошторисів, складають проекти планів асигнувань загального фонду бюджету, планів надання кредитів із загального фонду бюджету, планів спеціального фонду, зведення показників спеціального фонду кошторису, планів використання бюджетних коштів (крім планів використання бюджетних коштів одержувача), помісячних планів використання бюджетних коштів і подають їх головним розпорядникам для уточнення показників

проектів зведених кошторисів і складення проектів зведених планів тощо

Розпорядники свої витрати приводять у відповідність з бюджетними асигнуваннями та іншими показниками, що доведені лімітними довідками. Для цього чисельність працівників установи, що пропонується до затвердження за штатним розписом, повинна бути приведена у відповідність з визначеним фондом оплати праці, а інші витрати — у відповідність з іншими встановленими асигнуваннями таким чином, щоб забезпечити виконання покладених на установу функцій.

Типова форма штатного розпису установи затверджується МФУ.

Проекти кошторисів і планів асигнувань установ у разі потреби розглядаються головним розпорядником.

Головні розпорядники після одержання лімітних довідок подають МФУ, Міністерству фінансів АРК, місцевим фінансовим органам уточнені проекти зведених кошторисів, зведених планів асигнувань загального фонду бюджету, зведених планів надання кредитів із загального фонду бюджету тощо.

Уточнені проекти кошторисів та складені проекти планів асигнувань повинні відповідати певним лімітним довідкам.

МФУ надсилає Казначейству для реєстрації, обліку та виконання затверджений розпис державного бюджету та помісячний розподіл міжбюджетних трансфертів.

Кошториси, плани асигнувань загального фонду бюджету тощо затверджуються керівником відповідної вищестоящої установи. Затвердження кошторисів тощо, а також здійснення видатків бюджету та надання кредитів з бюджету у сумі, що перевищує встановлені бюджетні призначення, тягне за собою відповідальність згідно із законодавством.

МФУ, Держаудитслужба, Міністерство фінансів АРК, місцеві фінансові органи щороку у межах своєї компетенції після прийняття відповідних бюджетів перевіряють правильність складення і затвердження кошторисів, планів асигнувань загального фонду бюджету, планів надання кредитів із загального фонду бюджету, планів спеціального фонду, планів використання бюджетних коштів (крім планів використання бюджетних коштів одержувачів), помісячних планів використання бюджетних коштів та складення зведення показників спеціального фонду кошторису.

Виконання кошторисів здійснюють органи Казначейства, які обліковують розподіли показників зведених кошторисів. Для цього розпорядники бюджетних коштів мають право провадити діяльність виключно в межах бюджетних асигнувань.

Органи Казначейства здійснюють контроль за відповідністю розподілу показників зведених кошторисів. У разі невідповідності кошторисів отриманому від відповідних органів Казначейства, розпорядники повинні перезатвердити зазначені документи згідно з витягом з кошторисів.

Здійснення видатків бюджету та надання кредитів з бюджету без затверджених у встановленому порядку кошторисів припиняється через 30 календарних днів після затвердження розписів відповідних бюджетів.

До затвердження в установленому порядку кошторисів для здійснення видатків бюджету та надання кредитів з бюджету є проекти зазначених кошторисів і планів (з довідками про зміни до них у разі їх внесення), засвідчені підписами керівника установи та керівника її фінансового підрозділу або бухгалтерської служби.

Зміни до кошторису уносяться у разі

1) передачі бюджетних призначень від одного головного розпорядника бюджетних коштів до іншого;

2) прийняття рішення про зменшення бюджетних призначень головним розпорядникам на суму коштів, витрачених не за цільовим призначенням;

3) прийняття рішення про перерозподіл видатків у межах загального обсягу бюджетних призначень головного розпорядника бюджетних коштів за бюджетними програмами, а також збільшення видатків розвитку за рахунок зменшення інших видатків (окремо за загальним та спеціальним фондами бюджету);

4) прийняття рішення про перерозподіл видатків бюджету на централізовані заходи між адміністративно-територіальними одиницями;

5) прийняття рішення про передачу нерозподілених бюджетних призначень на визначену в законі про Державний бюджет України мету між головними розпорядниками;

6) прийняття рішення про скорочення видатків бюджету або надання кредитів за рахунок коштів загального фонду бюджету в цілому на рік;

7) внесення змін до закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);

8) виникнення потреби у збільшенні видатків бюджету та наданні кредитів за рахунок коштів спеціального фонду бюджету внаслідок перевищення надходжень до цього фонду з урахуванням залишків бюджетних коштів на початок року, не використаних у попередньому бюджетному періоді, порівняно з надходженнями, врахованими у бюджеті.

Органи Казначейства ведуть облік таких змін, провадять видатки спеціального фонду бюджету за власними надходженнями на підставі кошторисів з урахуванням внесених до них змін без внесення змін до

бюджетного розпису та відображають у звітності про виконання бюджетів планові показники за спеціальним фондом бюджету з урахуванням внесених змін до кошторисів.

Після розгляду річних звітів про виконання кошторисів за минулий рік уточнюються показники перехідних контингентів станом на 1 січня поточного року виходячи з фактичного виконання плану цих контингентів за минулий рік. За результатами перевірок у разі виявлення завищених асигнувань вносяться зміни до кошторисів, планів асигнувань загального фонду бюджету, планів надання кредитів із загального фонду бюджету, планів спеціального фонду, планів використання бюджетних коштів (крім планів використання бюджетних коштів одержувачів), помісячних планів використання бюджетних коштів шляхом скорочення їх обсягів.

Виконання кошторисів здійснюється наростаючим підсумком з початку року.

5. Розпорядники й одержувачі бюджетних коштів

Для здійснення програм та заходів, які проводяться за рахунок коштів бюджету, бюджетні асигнування надаються розпорядникам бюджетних коштів.

Розпорядник бюджетних коштів — це бюджетна установа в особі її керівника, уповноважена на отримання бюджетних асигнувань, взяття бюджетних зобов'язань та здійснення витрат бюджету.

Розпорядниками бюджетних коштів є бюджетні установи в особі їх керівників, уповноважені на отримання бюджетних асигнувань, взяття бюджетних зобов'язань та здійснення видатків з бюджету.

За обсягом, наданих прав розпорядники поділяються на:

- 1) головних розпорядників коштів бюджету;

2) розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня.

Головні розпорядники бюджетних коштів — це бюджетні установи в особі їх керівників, які визначаються відповідно до ч. 1 ст. 22 «*Розпорядники бюджетних коштів*» БКУ та затверджуються законом про Державний бюджет або рішенням про місцевий бюджет шляхом встановлення їм бюджетних призначень. Зокрема, за обсягом наданих прав розпорядники бюджетних коштів поділяються на головних розпорядників бюджетних коштів та розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня.

Відповідно до статті 22 «*Розпорядники бюджетних коштів*» БКУ [3] головними розпорядниками бюджетних коштів можуть бути виключно:

1) за бюджетними призначеннями, передбаченими законом про Державний бюджет України, — органи, уповноважені відповідно ВРУ, Президентом України, КМУ забезпечувати їх діяльність, в особі їх керівників, а також міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, КСУ, Верховний Суд України та інші спеціалізовані суди; установи та організації, які визначені Конституцією України або входять до складу КМУ, а також спеціально уповноважені законом органи на здійснення розвідувальної діяльності, Національна академія наук України, Українська академія аграрних наук, Академія медичних наук України, Академія педагогічних наук України, Академія правових наук України, Академія мистецтв України, в особі їх керівників;

2) за бюджетними призначеннями, передбаченими бюджетом АРК, — уповноважені юридичні особи (бюджетні установи), що забезпечують діяльність Верховної Ради АРК та Ради міністрів АРК, а також міністерства та інші органи влади АРК в особі їх керівників;

3) за бюджетними призначеннями, передбаченими іншими місцевими бюджетами, — керівники місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів рад та їх секретаріатів, керівники головних управлінь, управлінь, відділів та інших самостійних структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів рад.

Основні функції головного розпорядника бюджетних коштів:

1) розробляє план своєї діяльності відповідно до завдань та функцій, визначених нормативно-правовими актами, виходячи з необхідності досягнення конкретних результатів за рахунок бюджетних коштів;

2) розробляє на підставі плану діяльності проект кошторису та бюджетні запити й подає їх МФУ чи місцевому фінансовому органу;

3) отримує бюджетні призначення шляхом їх затвердження у законі про Державний бюджет чи рішенні про місцевий бюджет, доводить у встановленому порядку до розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня (одержувачів бюджетних коштів) відомості про обсяги асигнувань, забезпечує управління бюджетними асигнуваннями;

4) затверджує кошториси розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня, якщо інше не передбачене законодавством;

5) розробляє проекти порядків використання коштів державного бюджету за бюджетними програмами, передбаченими ч. 7 ст. 20 БКУ [3];

6) розробляє та затверджує паспорти бюджетних програм (документ, що визначає мету, завдання, напрями використання бюджетних коштів) і складає звіти про їх виконання, здійснює аналіз показників виконання бюджетних програм (у разі застосування програмно-

цільового методу у бюджетному процесі), при цьому забезпечуючи:

- своєчасність затвердження паспортів бюджетних програм, достовірність і повноту інформації, що в них міститься;

- відповідність змісту паспортів бюджетних програм закону про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет) та/або розпису бюджету (крім випадків внесення змін до паспортів бюджетних програм у разі внесення змін до спеціального фонду кошторису бюджетної установи в частині власних надходжень бюджетних установ), порядкам використання бюджетних коштів і правилам складання паспортів бюджетних програм та звітів про їх виконання;

- підтвердження результативних показників бюджетних програм офіційною державною статистичною, фінансовою та іншою звітністю, даними бухгалтерського, статистичного та внутрішньогосподарського (управлінського) обліку, запровадження форми внутрішнього сподарського (управлінського) обліку для збору такої інформації.

7) здійснює управління бюджетними коштами у межах встановлених йому бюджетних повноважень та оцінку ефективності бюджетних програм, забезпечуючи ефективно, результативно і цільове використання бюджетних коштів, організацію та координацію роботи розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачів бюджетних коштів у бюджетному процесі;

8) здійснює контроль за своєчасним поверненням у повному обсязі до бюджету коштів, наданих за операціями з кредитування бюджету, а також кредитів (позик), отриманих державою (АРК чи територіальною громадою міста), та коштів, наданих під державні (місцеві) гарантії;

9) здійснює внутрішній контроль за повнотою надходжень, взяттям бюджетних зобов'язань роз поряд-

никами бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачами бюджетних коштів і витрачанням ними бюджетних коштів;

10) забезпечує організацію та ведення бухгалтерського обліку, складання та подання фінансової і бюджетної звітності у порядку, встановленому законодавством;

11) забезпечує доступність інформації про бюджет відповідно до законодавства та БКУ.

Розпорядник коштів бюджету нижчого рівня — це розпорядник, який у своїй діяльності підпорядкований відповідному головному розпоряднику та (або) діяльність якого координується через нього.

Розпорядники нижчого рівня, до сфери управління яких належать інші розпорядники нижчого рівня, в процесі складання, розгляду, затвердження та виконання кошторисів застосовують до них положення, визначені для головних розпорядників.

Кошти бюджету, які отримують фізичні особи та юридичні особи, що не мають статусу бюджетної установи, надаються їм лише через розпорядника бюджетних коштів.

Одержувачі бюджетних коштів — це підприємства й госпрозрахункові організації, громадські та Інші організації, що не мають статусу бюджетної установи, які одержують безпосередньо через розпорядників кошти з бюджету як фінансову підтримку або уповноважені органами державної влади на виконання державних цільових програм та надання послуг.

Одержувачі витрачають бюджетні кошти відповідно до плану використання бюджетних коштів — розподілу бюджетних асигнувань, затверджених у кошторисі, у розрізі видатків, структура яких відповідає повній економічній класифікації видатків та класифікації кредитування бюджету. Бюджетна установа не має права здійснювати запозичення у будь-якій формі або надавати

за рахунок бюджетних коштів позички юридичним та фізичним особам, крім випадків, передбачених законом про Державний бюджет України.

Розпорядник бюджетних коштів може уповноважити одержувача бюджетних коштів на виконання заходів, передбачених бюджетною програмою, та надати йому кошти бюджету (на безповоротній чи поворотній основі) в межах відповідних бюджетних асигнувань. Одержувач бюджетних коштів використовує такі кошти на підставі плану використання бюджетних коштів, що містить розподіл бюджетних асигнувань, затверджених у кошторисі цього розпорядника бюджетних коштів.

Критерії визначення одержувача бюджетних коштів встановлюються КМУ з урахуванням напрямів, досвіду і результатів діяльності, фінансово-економічного обґрунтування виконання заходів бюджетної програми та застосування договірних умов.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Державні і місцеві видатки — це публічні видатки, їх матеріальний зміст. Економічна категорія «публічні видатки».
2. Фінансово-правовий аспект поняття публічних видатків. Ознаки публічних видатків.
3. Основні ознаки публічних видатків; їх класифікація.
4. Фактичне Здійснення публічних видатків. Джерела фінансування видатків.
5. Правові режими фінансування публічних видатків.
6. Принципи фінансування публічних видатків. Індивідуальні фінансові плани.
7. Принцип плановості, безповоротності та без оплатності.
8. Принцип цільового спрямування, фактичного виконання робіт.

9. Поняття та зміст кошторисно-бюджетного фінансування.
10. Принципи та режим кошторисно-бюджетного фінансування.
11. Кошторис бюджетних установ. Бюджетне зобов'язання. Складові кошторисів.
12. Форма, види та складові частини кошторисів.
13. План асигнувань та план надання кредитів із загального фонду бюджету.
14. План спеціального фонду державного бюджету. Зведені кошториси.
15. Порядок складання проектів кошторисів. Їх розгляд. Виконання кошторисів.
16. Розпорядниками бюджетних коштів. Джерела права правосуб'єктності розпорядників.
17. Основні функції головного розпорядника бюджетних коштів.
18. Розпорядник коштів бюджету нижчого рівня. Одержувачі бюджетних коштів.

ТЕМА 11.

ФІНАНСОВО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ПЛАН

1. Поняття банківської системи та банківської діяльності.
2. Предмет і метод банківського права. Банківські правовідносини та банківське законодавство.
3. Зміст договорів банківського рахунку і банківського вкладу.
4. Правове регулювання інституту банківського рахунку.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- ознайомитись із правовим змістом банківської діяльності та видами угод, які мають право здійснювати комерційні банки;
- зрозуміти значення банківського права та його місця в системі національного права, його комплексний характер;
- засвоїти порядок відкриття банками рахунків своїм клієнтам;
- охарактеризувати форму відносин між установами банків і клієнтами.

1. Поняття банківської системи та банківської діяльності

Банки є одними з найстаріших і найбільших за активами фінансовими посередниками. Вважають, що перші банки виростили з контор міняйл (ростовщиків) і з'явилися в італійських містах після вивезення багатств із

столиці Візантії — Константинополя, у результаті його захоплення хрестоносцями Четвертого походу у 1204 році. Після цього історичний період названо — епоха Відродження; Європа — народилась.

Закон «Про банки і банківську діяльність» [36] визначає банк як юридичну особу, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати в сукупності такі операції:

- залучення до вкладів грошових коштів фізичних та юридичних осіб;
- розміщення цих коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик;
- відкриття та обслуговування банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Зазначені операції є базовими і утворюють первинну сферу банківської діяльності.

Види банків:

- універсальні, що виконують усі базові операції на грошовому ринку та будь-які інші;
- спеціалізовані, що виконують лише частину базових операцій на грошовому ринку.

Відповідно до Закону «Про банки і банківську діяльність» [36] банки в Україні можуть функціонувати як спеціалізовані, тобто ощадні, іпотечні, інвестиційні, розрахункові (клірингові). Законом також закріплено право самостійно визначати напрями своєї Діяльності і спеціалізацію за видами операцій.

На відміну від інших небанківських установ, банки створюють фінансові активи та керують їх переміщенням у межах фінансової системи.

Банківська діяльність, яка є досить широким поняттям, повинна розглядатись як один з елементів фінансової діяльності держави.

Правовий зміст банківської діяльності закріплений в ст. 2 «Визначення термінів» Закону «Про банки і банківську діяльність» [36]. Зокрема, указується, що *банківська діяльність* — це залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Аналіз законодавства дає можливість вважати, що про банківську діяльність можна і слід говорити тоді, коли банки здійснюють ті чи інші дії з фінансовими інструментами, в якості яких виступають гроші, цінні папери і валютні цінності. Тобто, *банківська діяльність* — це сукупність дій банківської системи з приводу обороту грошей, цінних паперів і валютних цінностей як засобів платежу, збереження і як товару.

У правовому розумінні банківська діяльність — це сукупність правових дій, що здійснюється певними суб'єктами у формі, якої вимагає закон або договір. У даному аспекті банківська діяльність становить систему постійно здійснюваних угод і операцій, що спрямовані на отримання прибутку.

Банківська діяльність може мати лише професійний характер і є виключною. Водночас її слід розглядати як підприємницьку діяльність, що має певну специфіку і особливі риси.

Банки також слід розглядати як особливого виду підприємство. Якщо в діяльності звичайного підприємства гроші виконують роль засобу платежу, то в банківській діяльності самі гроші виступають у ролі товару. Ця особливість банківського підприємства робить його настільки своєрідним, що вона потребує спеціального правового регулювання, яке відрізняється від загального законодавства про підприємства.

Види угод, які мають право здійснювати комерційні банки:

- банківські операції, які становлять безпосередній предм діяльності;
- угоди, які мають допоміжне значення та служать для забезпечення організаційних і матеріальних передумов роботи банку;
- ряд інших небанківських угод, не заборонених законодавством.

Види банківських операцій:

- активні — спрямовані на використання ресурсів банку (надання кредитів);
- пасивні — спрямовані на залучення коштів (депозити);
- комісійні — посередницька діяльність банку (обслуговування платежів, інкасація, зберігання цінностей).

Банківська система — це складові фінансової системи держави, що являє собою сукупність різних за організаційно-правовою формою та спеціалізацією національних банківських установ, що існують в межах єдиної фінансової системи та єдиного грошово-кредитного механізму в певний проміжок часу. Вона підпадає під дію загальних економічних законів, які діють в суспільстві. Вона є внутрішньо організованою, взаємопов'язаною, має загальну мету та завдання.

В Україні побудовано дворівневу банківську систему. Виділяють дві площини взаємовідносин:

- по вертикалі — відносини підлеглості між центральним банком, як таким, що керує, і низовими ланками — комерційними банками;
- по горизонталі — відносини рівного партнерства між банками. Банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, що створені

і діють на території України відповідно до положень Закону «Про банки і банківську діяльність» [36].

Порядок створення, реєстрації та ліцензування банківських установ установлюється ст. 17 *«Державна реєстрація юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність»* Закону *«Про банки і банківську діяльність»* та деталізується нормативними актами НБУ: Положенням про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень; Інструкцією про порядок регулювання діяльності банків; Положенням про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових Дозволів та ліцензій на виконання окремих банківських операцій.

Державна реєстрація юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, проводиться відповідно до законодавства з питань державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців з урахуванням особливостей, встановлених Законом «Про банки і банківську діяльність» [36].

Юридична особа набуває статусу банку і право на здійснення банківської діяльності виключно після отримання банківської ліцензії та внесення відомостей про неї до Державного реєстру банків.

Забороняється здійснювати банківську діяльність без отримання банківської ліцензії.

Юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, для отримання банківської ліцензії подає Національному банку України разом із заявою про видачу банківської ліцензії такі документи:

- 1) копію статуту з відміткою державного реєстратора про проведення державної реєстрації юридичної особи;
- 2) копії зареєстрованого Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій та свідоцтва про

реєстрацію випуску акцій (для банку, що створюється у формі публічного акціонерного товариства);

3) відомості про кількісний склад спостережної ради, правління, ревізійної комісії;

4) відомості за формою, визначеною Національним банком України, що дають змогу зробити висновок про:

– наявність як мінімум трьох осіб, призначених членами правління, у тому числі голови правління, їх професійну придатність та ділову репутацію;

– професійну придатність головного бухгалтера та керівника підрозділу внутрішнього аудиту;

– ділову репутацію членів спостережної ради, головного бухгалтера та керівника підрозділу внутрішнього аудиту;

– наявність організаційної структури та відповідних спеціалістів, необхідних для забезпечення надання банківських та інших фінансових послуг, банківського обладнання, комп'ютерної техніки, програмного забезпечення, приміщень, що відповідають вимогам, встановленим Національним банком України;

5) копії внутрішніх положень банку, що регламентують надання банківських та інших фінансових послуг, визначають порядок здійснення внутрішнього контролю та процедуру управління ризиками;

6) бізнес-план на три роки, складений згідно з вимогами, встановленими Національним банком України;

7) копію платіжного документа про внесення плати за видачу банківської ліцензії, розмір якої встановлюється Національним банком України.

Національний банк України приймає рішення про надання банківської ліцензії чи про відмову в її наданні протягом двох місяців з дня отримання повного пакета документів, визначених цим Законом. У разі реорганізації банку за результатами процедури тимчасової адміністрації

рішення про надання банківської ліцензії приймається Національним банком України протягом трьох днів з дня отримання повного пакета документів, визначених цим Законом.

2. Банківське право: предмет, метод, банківські правовідносини та банківське законодавство

Поняття «банківське право» — це науково-юридичний термін — самостійна юридична категорія, яка стосується значної групи правовідносин, що виникають у процесі банківської діяльності. У сучасних умовах виникла потреба в більш детальному вивченні проблем правового регулювання банківської діяльності. Втім, правове регулювання банківської діяльності належить до найбільш складних і найменш розроблених проблем національного права.

У процесі розбудови демократичної правової держави та становлення ринкової економіки особливого значення набуває вдосконалення банківської системи та ефективне правове регулювання банківської діяльності. Останнім часом вона зазнала суттєвих змін: створено дворівневу банківську систему, все більшого розвитку набуває діяльність комерційних банків та спеціалізованих кредитно-фінансових інститутів, розширюються нетрадиційні сфери застосування банківського капіталу, істотно змінюється характер взаємовідносин банків з клієнтурою — отже, роль правового забезпечення банківської діяльності посилюється. Саме цим і зумовлена поява дисципліни «*Банківське право*».

Велике теоретичне значення має визначення насамперед сутності банківського права та його місця в системі національного права.

Банківське право — це система правових норм, що регулюють порядок організації та діяльності банків

України, їх взаємовідносини з клієнтами (юридичними та фізичними особами), що обслуговуються банками, а також порядок здійснення банківських операцій.

Об'єктом регулювання з боку банківського права є банківська діяльність, як цілий комплекс операцій: залучення грошових вкладів, розміщення коштів, ведення рахунків та здійснення розрахунків, купівля-продаж монетарних металів тощо.

Поняття «банківська діяльність» є ключовим елементом фінансової системи держави і має велике значення для визначення сутності та ролі банківського права.

За ринкових відносин ефективна банківська діяльність регулює грошово-кредитні відносини, сприяє надійності банківської системи, визначаючи таким чином успіхи держави у сфері економіки.

Основу банківської діяльності становлять грошово-кредитні відносини, об'єктом яких є гроші та грошові зобов'язання. Банківська діяльність багатогранна і є формою фінансового, кредитного і валютного регулювання. Це різновид підприємницької діяльності, яка здійснюється банками на професійній основі з метою отримання прибутку.

Держава заінтересована в жорсткому регулюванні банківської діяльності, за допомогою якого вона забезпечує виконання своїх завдань і функцій. Ось чому банківська діяльність та банківське право пов'язані так тісно.

Банківська діяльність дістає своє правове відображення в банківському законодавстві — в системі нормативних актів, що видаються відповідними органами держави. Звідси — банківська діяльність тісно пов'язана з банківським правом, яке створює можливість для регулювання і поліпшення банківської діяльності.

Створення банківського законодавства, розвиток та формування банківської системи, забезпечення правового регулювання банківської діяльності зумовлюють актуальність проблеми банківського права, визначення його місця в системі юридичних наук.

Предметом банківського права є суспільні відносини, що виникають у процесі банківської діяльності. Ці відносини регулюють принципи організації та діяльності банків, а також порядок надання банківських послуг.

Метод правового регулювання банківської діяльності має досить складну природу: з одного боку, використовується метод владних приписів, що властивий адміністративному праву — інтереси держави представляють органи, наділені нею владними повноваженнями (Кабінет Міністрів України, Національний банк України (НБУ)). Існують також владні відносини між НБУ і комерційними банками. З іншого боку — відносини з клієнтурою, що базуються на методі автономії, тобто юридичній рівності сторін — тут застосовується цивільно-правовий метод регулювання суспільних відносин, для якого характерні оперативна самостійність та рівноправність.

Банківському праву властиві обидва зазначені методи, оскільки завдяки першому держава прямо й безпосередньо регулює поведінку суб'єктів цих відносин, а завдяки другому — лише встановлює межі саморегулювання взаємовідносин суб'єктів.

Правові норми, що регулюють банківські відносини, містяться, насамперед, у загальних нормативних актах і у спеціальних, присвячених регулюванню виключно банківських відносин. Це Конституція, закони України, Укази Президента, постанови Кабінету Міністрів України, постанови, положення й інструкції НБУ та Міністерства фінансів України, статuti банків тощо.

Система банківського права містить норми, які закріплюють загальні положення банківського права, поняття і структуру банківської системи, правовий статус органів, що займаються банківською діяльністю. Крім того, йдеться і про норми, що регулюють організацію розрахунків, операції з цінними паперами, кредитування та правила валютних операцій.

Банківське право регулює правові основи розрахунків, виходячи з принципу, що всі підприємства, установи й організації різних форм власності зобов'язані зберігати кошти на рахунках у банках і дотримуватися встановленого порядку проведення безготівкових розрахунків. У законодавстві чітко визначено порядок відкриття та закриття рахунків у кредитних установах, встановлено правові форми розрахунків та порядок здійснення розрахунків за цими формами.

Норми банківського права закріплюють правові основи банківського кредитування, визначають правове положення кредитних установ і принципи їх відносин з одержувачами кредитів за умов повернення з дотриманням строків. Норми банківського права регулюють також валютні відносини України з іноземними державами, визначаючи правила валютних операцій на території України.

Отже, всі правові норми, що регулюють організацію банківської системи і проведення банківських операцій, у сукупності формують визначений комплекс норм і мають предметну єдність. Крім того, норми банківського права включають норми інших галузей національного права. Наприклад, норми цивільного права регулюють товарно-грошові відносини, що складаються у здійсненні банківських операцій банками та іншими фінансовими інститутами, або ж у застосуванні застави у кредитних правовідносинах. Норми адміністративного права

регулюють управління кредитною системою і визначають основи побудови банківської системи в країні. Отже, можна дійти висновку, що банківське право слід розглядати як комплексну галузь.

Однак ані предметна єдність норм, ані їхня комплексність не свідчать про те, що банківське право є самостійною галуззю єдиної правової системи (хоча в перспективі можлива трансформація банківського права у самостійну галузь права). Банківське право нині можна визначити як підгалузь фінансового права України, яка спрямована на мобілізацію та розподіл коштів з метою забезпечення виконання завдань і функцій держави. При цьому мобілізація й розподіл грошових ресурсів здійснюються у процесі проведення банківських операцій? у кредитуванні, регулюванні розрахункових і валютних операцій та функціонуванні ринку цінних паперів.

Банківське право, яке має комплексний характер і відображує діяльність різних суб'єктів (від представницьких і виконавчих органів до юридичних і фізичних осіб) у банківській сфері, зумовлює зв'язок з іншими галузями права: конституційним, адміністративним, фінансовим, цивільним і господарським.

Особливо великого значення набувають норми конституційного права, що встановлюють компетенцію органів законодавчої і виконавчої влади у сфері кредитно-грошової політики та обігу державних цінних паперів. У конституційному праві закріплено загальні принципи і положення стосовно банківської діяльності держави. Наприклад, у ст. 99 Конституції [1] зазначено, що забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією центрального банку держави — НБУ.

Адміністративне право визначає принципи організації та діяльності органів виконавчої влади (Кабінету Міністрів України, НБУ, ДКЦПФР тощо), повноваження

цих органів у сфері кредитування, організації розрахунків і валютних операцій, обігу цінних паперів. Банківське право регулює, в першу чергу, майнові відносини, що виникають у сфері кредитування і проведення розрахунків, і тим самим тісно пов'язане з цивільним правом. Норми цивільного права є правовою базою здійснення банківської діяльності і відображаються у Цивільному кодексі України. Наприклад, у договорах банківського рахунка та кредитного договору нормами цивільного права регулюються такі питання, як: укладення цих договорів, зміст прав та обов'язків сторін, заставне забезпечення, ряд розрахункових і кредитних санкцій, відповідальність сторін за неналежне виконання своїх обов'язків. Крім того, комерційні банки, будучи суб'єктами господарської діяльності, здійснюють на договірних умовах кредитно-розрахункове, касове та інше банківське обслуговування підприємств, установ, організацій і громадян, у своїй діяльності керуються також нормами цивільного права.

Банківське право тісно пов'язано з фінансовим правом. Якщо фінансове право регулює відносини, що безпосередньо пов'язані з фінансовою діяльністю держави, тобто з мобілізацією, розподілом і використанням фінансових ресурсів держави, то банківське право регулює суспільні відносини в межах банківської системи, відносини між банками і клієнтами тощо, з використанням правових засобів, характерних для фінансового права. Існує також тісний взаємозв'язок банківського права з такими економічними дисциплінами, як банківська справа, гроші і кредит та ін. Сутність банківського права значною мірою визначена сутністю фінансовою і грошово-кредитною системами, закономірностями їх взаємозв'язку, тоді як понятійний апарат економічних дисциплін безпосередньо використовується в банківському праві.

Банківське право України регулює різноманітні за своїм змістом банківські правовідносини, що пов'язані з банківською діяльністю та її здійсненням. Численні та різноманітні норми й інститути банківського права взаємопов'язані та узгоджені. Суспільні відносини, що становлять предмет банківського права, здійснюються через відповідну систему.

Система банківського права об'єднує та характеризує співвідношення та зовнішню структуру об'єднання нормативних актів, внутрішньо обумовлених єдиною метою — регулюванням банківських правовідносин. Система банківського права будується насамперед на підставі поділу її норм на групи залежно від особливостей регульованих нею окремих видів суспільних відносин. Відповідно складається така система банківського права України: • загальна та • особлива частина, яка включає спеціальні банківсько-правові інститути.

Загальна частина містить норми, які закріплюють загальні, принципів положення банківського права і його статутні інститути (поняття, принципи і джерела банківського права, правове становище НБУ та комерційних банків, сутність і функції банківської системи України).

До особливої частини належать норми, що регулюють основні функціональні інститути банківського права, за допомогою яких безпосередньо здійснюється банківська діяльність. Особлива частина банківського права об'єднує такі інститути: договір банківського рахунка, банківське кредитування, охорона банківської таємниці, валютні операції банків, правове регулювання ринку цінних паперів та ін.

Банківське право України сьогодні можна розглядати у трьох аспектах: як підгалузь фінансового права, яка формується в самостійну комплексну галузь права, як

окрему навчальну дисципліну, що вивчають в юридичних та економічних вузах, і як не розвинену ще науку, об'єкт дослідження якої тільки створюється. Остання має вивчати категорії і поняття, що стосуються правового регулювання банківської діяльності, та виробляти рекомендації щодо вдосконалення банківського права.

Сьогодні питанню формування цілісної системи банківського права не приділяється належна увага, цей процес відбувається безсистемно. Наука банківського права тільки формується, а її методологія, поняттєвий апарат перебувають на стадії розроблення. Відсутність теоретичного обґрунтування місця та ролі банківського права в системі суспільних наук впливає на ступінь його досконалості та практику застосування. Існуючі норми банківського права не сприяють стійкості банківської системи і національної валюти, стимулюють монополію банківського бізнесу, не забезпечують захист прав і законних інтересів клієнтів та банків.

Таким чином, банківське право тісно пов'язане з економічними процесами в державі і застосовується для врегулювання специфічних відносин, що виникають у процесі банківської діяльності та надання банківських послуг.

В умовах ринкової економіки та існування фінансової кризи роль банківського права, безумовно, посилюватиметься. Як інструмент вивчення фінансово-кредитного механізму воно спрямоване на забезпечення раціонального й ефективного функціонування банківської системи в державі та сприяє розвитку кредитної системи, встановленню правових основ розрахунків та валютних відносин на території України.

3. Правове регулювання рахунків в установах банків

Для зберігання коштів і проведення розрахунків між учасниками розрахункових правовідносин відкриваються в установах банку різні за правовим режимом рахунки. Відповідно до чинного законодавства юридичні особи усіх форм власності та видів діяльності, а також громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства, які є суб'єктами підприємницької діяльності, зобов'язані зберігати свої кошти на рахунках в установах банків.

У ст. 6 *«Порядок відкриття банками рахунків своїм клієнтам»* Закону *«Про платіжні системи та переказ коштів в Україні»* [32] передбачено, що банки мають право відкривати рахунки резидентам України (юридичним особам, їх відокремленим підрозділам, фізичним особам), нерезидентам України (юридичним особам - інвесторам, представництвам юридичних осіб в Україні та фізичним особам). Зазначені особи мають право відкривати рахунки в будь-яких банках України відповідно до власного вибору та за згодою цих банків для забезпечення своєї господарської діяльності і власних потреб.

Порядок відкриття банками рахунків та їх режими регулюється спеціальною інструкцією про порядок відкриття, використання і закриття рахунків клієнтів банків та кореспондентських рахунків банків - резидентів і нерезидентів (Постанова НБУ від 12.11.03 № 492 *«Про затвердження Інструкції про порядок відкриття і закриття рахунків клієнтів банків та кореспондентських рахунків банків - резидентів і нерезидентів»* [112]).

Для відкриття поточного рахунка суб'єкти господарювання подають до установи банку відповідну заяву на відкриття поточного рахунку, копію належним чином зареєстрованого установчого документа або статуту (положення), картку зі зразками підписів осіб, яким надано право розпорядження рахунком.

Банкам забороняється відкривати та вести анонімні (номерні) рахунки. Банки зобов'язані на підставі офіційних документів або засвідчених в установленому законодавством України порядку їх копій ідентифікувати та верифікувати клієнтів-власників рахунків/представників власників рахунків/осіб, які відкривають рахунки на користь третіх осіб у порядку, установленому законодавством України з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення та нормативно-правовим актом Національного банку з питань фінансового моніторингу. Рахунок клієнту відкривається лише після його ідентифікації та верифікації банком.

Банк під час ідентифікації та верифікації клієнта встановлює ідентифікаційні дані про цього клієнта, передбачені ст. 9 *«Ідентифікація, верифікація та вивчення клієнтів»* Закону *«Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення»* [113].

У разі надання власником рахунка права розпоряджатися рахунком іншим особам уповноважений працівник банку ідентифікує цих осіб та підтверджує здійснення ідентифікації зняттям копій відповідних документів у передбаченому вище порядку.

Отже, у разі відкриття рахунків юридичним особам до банку повинні з'явитися особи, які мають право першого та другого підписів, і особисто пред'явити уповноваженому працівникові банку:

- паспорт або документ, що його замінює;
- документ, виданий органом державної податкової служби, який свідчить про присвоєння фізичній особі - резиденту ідентифікаційного номера платника податків;

– документи, що підтверджують їх повноваження. Уповноважений працівник банку ідентифікує згаданих осіб.

Відповідно до законодавства, яке регулює відносини у сфері запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, банки мають додаткові права, а саме вони можуть витребувати у клієнтів інші документи й відомості, необхідні для з'ясування цих осіб, суті діяльності, фінансового стану, а у випадках ненадання їм документів чи відомостей відповідно до вимог законодавства, відмовити клієнтам в обслуговуванні й не відкривати рахунки.

Банки та інші фінансові установи зобов'язані надіслати повідомлення про відкриття/закриття рахунку платника податків і зборів — юридичної чи фізичної особи - суб'єкта підприємницької діяльності до органу фіскальної служби, в якому обліковується платник податків.

Фінансові установи починають видаткові операції за рахунком платника податків - суб'єкта підприємницької діяльності (крім банку) з дати отримання фінансовою установою документально підтверженого повідомлення органу державної податкової служби про взяття рахунку на облік в органах державної фіскальної служби.

З метою зберігання коштів і здійснення розрахунків банки відкривають підприємствам, організаціям і установам різних форм власності, залежно від характеру їх діяльності та джерел фінансування, поточні та вкладні (депозитні).

Поточні рахунки відкриваються банком клієнтам на договірній основі для зберігання коштів і здійснення розрахунково-касових операцій за допомогою платіжних інструментів до умов договору та вимог законодавства України.

До поточних рахунків також належать:

- рахунки за спеціальними режимами їх використання, що відкриваються у випадках, передбачених законами України або актами КМУ;

- поточні рахунки типу «Н», що відкриваються в національній валюті офіційним представництвом і представництвом юридичних осіб-нерезидентів, які не займаються підприємницькою діяльністю на території України;

- поточні рахунки типу «П», що відкриваються в національній валюті постійним представництвом;

- поточні рахунки виборчих фондів;

Карткові рахунки — це поточні рахунки, що відкриваються для обліку операцій за платіжними картками, а також інші операції, визначені Положенням про порядок емісії платіжних засобів (Постанова НБУ від 05.11.14 № 705 [90]).

Банки відкривають зазначені рахунки на умовах договору в порядку, встановленому вищезазначеною Інструкцією про відкриття рахунків, та з урахуванням особливостей відкриття карткових рахунків.

У Національній системі масових електронних платежів (НСМЕП) використовуються платіжні картки, які є носіями двох платіжних інструментів - електронного чека і електронного гаманця. Для використання електронного чека клієнту відкривають поточний рахунок (або використовують вже відкритий) та консолідований картковий рахунок для кожного клієнта окремо. Консолідований картковий рахунок відкритий для всіх емітованих банком електронних гаманців.

У практиці банківського обслуговування застосовуються і тимчасові рахунки, що відкриваються підприємствам, для зарахування частини коштів, що вносяться для формування статутного капіталу. Щоб

відкрити тимчасовий рахунок слід подати рішення засновників про визначення особи, якій надається право розпорядчого підпису у проведенні грошових операцій за цим рахунком, заяву про відкриття тимчасового рахунка, картки із зразками підписів, відбитка печатки та копію установчого договору, засвідчену нотаріально (якщо засновником є фізична особа). Після державної реєстрації такого господарського товариства та надання йому статусу юридичної особи тимчасовий рахунок перетворюється на поточний.

Відповідно до Правил НБУ про відкриття і закриття рахунків у національній та іноземних валютах новостворювані банки відкривають накопичувальні рахунки. Такі рахунки використовуються для акумулювання (у випадках, передбачених чинним законодавством) коштів засновників новостворюваного банку з метою формування статутного капіталу банку до часу їх внесення на такий рахунок, відкритий у НБУ або в територіальному управлінні НБУ за місцем створення банку.

Значного поширення в банківській практиці набули вкладні (депозитні) рахунки. Термін «депозит» у перекладі з латинської означає відкладення, зберігання. Вкладні (депозитні) рахунки відкриваються банком на договірній основі для зберігання грошей, які клієнти банку передають в управління на встановлений строк або без зазначеного строку. За зберігання клієнтами грошей в банку нараховуються визначені відсотки (доход) відповідно до умов договору.

До вкладних (депозитних) рахунків належать пенсійні депозитні рахунки, що відкриваються фізичним особам відповідно до Закону від 09.07.03 *«Про недержавне пенсійне забезпечення»* для накопичення заощаджень на виплату пенсій.

З метою залучення інвестицій та створення сприятливих умов для здійснення розрахунків використовуються інвестиційні рахунки, що відкриваються нерезидентам - інвесторам в уповноважених банках України для здійснення інвестиційної діяльності в Україні, а також повернення іноземної інвестиції та прибутків, доходів, одержаних іноземним інвестором від інвестиційної діяльності в Україні.

Договірні відносини між кредитними установами, метою яких є здійснення платежів і розрахунків за дорученням один одного, мають назву кореспондентських відносин. В широкому розумінні кореспондентські відносини є формою співробітництва між двома банками і походять від латинського слова «кореспондент» - бути відповідним. Кореспондентський рахунок банку - це рахунок, що відкривається одним банком іншому банку для здійснення міжбанківських переказів.

Відкриття кореспондентських рахунків банками іншим банкам здійснюється шляхом встановлення між ними кореспондентських відносин в порядку, що визначається НБУ, та на підставі відповідного договору.

В Україні існують кореспондентські рахунки між комерційними банками, НБУ і комерційними банками, а більшість банків установили кореспондентські відносини з іноземними банками.

Згідно із Законом від 16.04.91 «Про зовнішньоекономічну діяльність» [39] підприємства, організації, а також фізичні особи - підприємці для зберігання валютної виручки та проведення розрахунків мають право відкривати в комерційних банках банківські рахунки в іноземній валюті (поточні та депозитні).

Поточний рахунок в іноземній валюті відкривається підприємству для проведення розрахунків у межах чинного законодавства в безготівковій та готівковій

іноземній валюті під час поточних операцій, визначених законодавством України, та для погашення заборгованості за кредитами в іноземній валюті.

Депозитні (вкладні) рахунки в іноземній валюті відкриваються уповноваженим банком фізичним і юридичним особам (резидентам та нерезидентам) на підставі укладеного договору між власником рахунку і банком на зазначений у договорі строк.

У банківській практиці широко застосовується і такий вид рахунків, як мультивалютні рахунки, на яких обліковують кошти у національній та іноземній валютах.

Правила НБУ також встановлюють порядок закриття рахунків в установах банку. Поточні рахунки клієнтів банку закриваються в установах банку на таких підставах:

- заяви клієнта;
- на підставі рішення відповідного органу, на який згідно із законом покладено функції щодо припинення юридичної особи або припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця (за заявою ліквідатора, голови або члена ліквідаційної комісії і управителя майна тощо);
- у разі смерті власника рахунку фізичної особи та фізичної особи-підприємця (за заявою третьої особи, зокрема, спадкоємців);
- на інших підставах.

За наявності рішення уповноваженого державного органу про скасування державної реєстрації юридичної особи або державної реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності - фізичної особи, визнання в установленому порядку юридичної особи фіктивною або оголошення фізичної особи померлою чи визнання безвісно відсутньою, банк закриває рахунок таких осіб і протягом трьох робочих днів надає інформацію спеціально

уповноваженому органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу щодо таких рахунків.

Згідно з п. 7 ст. 1075 «Розірвання договору банківського рахунка» ЦКУ [2] банк може відмовитися від договору банківського рахунка та закрити рахунок клієнта, у разі відсутності операцій за цим рахунком протягом 3 років підряд, та відсутності залишку грошових коштів на цьому рахунку.

Операції на банківських рахунках можуть бути тимчасово припинені рішеннями судових, правоохоронних органів та в інших випадках, передбачених законодавчими актами України.

Тимчасове припинення будь-яких операцій на банківських рахунках провадиться також за допомогою накладення арешту на кошти, що знаходяться на рахунку. Арешт банківського рахунку — це вид арешту майна, коли припиняються операції з видачі грошей з рахунка в банку, вчинений без згоди клієнта. Такий арешт застосовується з метою забезпечення цивільного позову, а також у випадках можливої конфіскації майна. Арешт на майно або кошти банку, що знаходяться на його рахунках, арешт на кошти та інші цінності юридичних або фізичних осіб, що знаходяться в банку, здійснюється виключно за рішенням суду про стягнення коштів або про накладення арешту, в порядку, встановленому законом. Звільнення майна та коштів з-під арешту здійснюється за постановою державного виконавця або за рішенням суду.

Зупинення власних видаткових операцій банку за його рахунками, а також само зупинення видаткових операцій за рахунками юридичних або фізичних осіб здійснюється лише в разі накладення арешту виключно за рішенням суду. Забороняється накладати арешт на кореспондентські рахунки банку.

Рішення суду про стягнення на кошти, які знаходяться на рахунках юридичних чи фізичних осіб, підлягають негайному і безумовному виконанню, за винятком випадків введення мораторію відповідно до чинного законодавства.

Детально підстави і порядок арешту майна (в тому числі й арешт рахунка) регулюються цивільно-процесуальним законодавством України.

4. Зміст договорів банківського рахунку і банківського вкладу

Правове регулювання відносин між установами банків і клієнтами ґрунтується на договорі банківського рахунку. За договором банківського рахунка банк зобов'язується приймати і зараховувати на рахунок, відкритий клієнтові, грошові кошти, що йому надходять, виконувати розпорядження клієнта про перерахування і видачі відповідних сум з рахунка та проведення інших операцій за рахунком. Банк у свою чергу має право використовувати грошові кошти на рахунку клієнта, гарантуючи його право безперешкодно розпоряджатися цими коштами на власний розсуд (п. 1 ст. 1066 «Договір банківського рахунка» ЦКУ [2]).

У банківській практиці договір банківського рахунка охоплює поняття «договір на здійснення розрахунково-касового обслуговування», який застосовується у відносинах банків із суб'єктами господарювання, і поняття «договір на відкриття і обслуговування банківського рахунка», який застосовується у відносинах банків з громадянами.

Відносини, які виникають між банком і клієнтом, умовно можна поділити на дві групи: а) відносини, що стосуються відкриття та закриття банківського рахунка; б) відносини, що пов'язані із зберіганням в банку коштів

клієнта та здійсненням банком розрахункових операцій, тобто безпосередньо здійсненням розрахунково-касового обслуговування.

За своєю правовою природою інститут банківського рахунка становить складну конструкцію, яка включає як приватні, так і публічні елементи.

По-перше, він є сукупністю правових норм, що стосуються різних галузей права (цивільного, фінансового, адміністративного).

По-друге, банківський рахунок слід розглядати як правовідносини з множинним складом учасників з приводу зберігання і руху коштів. Тут можна виділити публічно-правові суб'єкти у вигляді фіскальних органів держави і НБУ та приватноправові суб'єкти у вигляді конкретного банку і клієнта, які укладають договір.

По-третє, укладенню договору банківського рахунка передують 2 види публічно-правових обов'язків:

- перший обов'язок клієнта юридичної особи — тримати свої гроші в банку;
- другий — право вибору юридичною особою банку для обслуговування та право відкривати необмежену кількість рахунків.

Крім того, між банком і клієнтом виникають договірні відносини про встановлення цивільних прав і обов'язків, які відображають їхні інтереси.

Правовідносини, пов'язані з відкриттям рахунків у банку, виникають внаслідок здійснення певних юридичних фактів:

- 1) подачі заяви на відкриття рахунку;
- 2) подання документів, що підтверджують законність створення юридичної особи;
- 3) подання картки зі зразками підписів осіб і відбитком печатки.

Договір укладається в письмовій формі і має містити реквізити сторін, номер та вид рахунків, умови відкриття та закриття рахунків, види послуг, що надаються банком, зобов'язання сторін, відповідальність за їх невиконання, інші положення за домовленістю сторін та умови, за яких договір може бути розірвано.

У цьому договорі встановлюється плата за користування послугами банку у вигляді періодичної фіксованої плати або в певному розмірі для конкретної операції.

У договорі на розрахунково-касове обслуговування передбачається конкретна відповідальність обох сторін за невиконання взятих на себе зобов'язань. Так, банк несе відповідальність за несвоєчасне чи неправильне списання коштів з рахунку клієнта або неправильне зарахування банком сум. Клієнт, у свою чергу, несе відповідальність за неповідомлення банку про помилково зараховані на його рахунок суми; за неoderжання клієнтом замовленої суми готівки; за несвоєчасну сплату послуг банку та ін.

Цей договір є правовою формою, у межах якої здійснюються розрахункові операції між підприємствами, організаціями. Договір банківського рахунка є публічним, двостороннім, реальним, безстроковим і відплатним. У договорі банківського рахунка зазначаються права й обов'язки сторін (банку і його клієнта).

Зміст відносин між банком і власником рахунка визначається не тільки волею учасників, а й банком, який визначає умови договору. Права і обов'язки власника рахунка і кредитної установи здійснюються на умовах, визначених у правилах НБУ. Власник рахунка зобов'язаний виконувати правила НБУ і не може містити умови, що пов'язані з додатковими зобов'язаннями за договором.

Банкам забороняється в односторонньому порядку змінювати умови укладених з клієнтами договорів, зокрема, збільшувати розміри процентної ставки за кредитними договорами (ст. 1056 «Відмова від надання або одержання кредиту» ЦКУ [2]) або зменшувати їх розмір за договорами банківського вкладу (крім вкладу на вимогу), за винятком випадків, встановлених законом.

Списання коштів з рахунків здійснюється банками на підставі розпорядження клієнтів. Списання коштів з рахунка клієнта без його розпорядження допускається на підставі рішення суду, а також у випадках, встановлених договором між банком і клієнтом.

Отже, обидві сторони розрахункових правовідносин (комерційний банк і власник рахунку) не мають права ухилитися від закону — вони діють лише в його межах.

Крім договору банківського рахунку між банком і клієнтом може бути укладено договір банківського вкладу.

Відповідно до ст. 1058 «Договір банківського вкладу» ЦКУ за договором банківського вкладу (депозиту) одна сторона (банк), що прийняла від другої сторони (вкладника) або для неї грошову суму (вклад), що надійшла, зобов'язується виплачувати вкладникові таку суму та проценти на неї або дохід в іншій формі на умовах та в порядку, встановлених договором. До відносин банку та вкладника за рахунком, на який внесений вклад, застосовуються положення про договір банківського рахунка, якщо інше не встановлено гл. 72 ЦКУ [2] або це впливає із суті договору банківського вкладу.

У договорі банківського вкладу, зокрема, зазначаються:

- вид банківського вкладу;
- сума, що вноситься або перераховується на вкладний (депозитний) рахунок;
- строк дії договору;

– розмір і порядок сплати процентів, умови перегляду їх розміру, відповідальність сторін;

– тощо.

Договір банківського вкладу укладається в письмовій формі. Письмова форма договору банківського вкладу вважається дотриманою, якщо внесення грошової суми на вкладний рахунок вкладника підтверджено договором банківського вкладу з видачею ощадної книжки або сертифіката чи іншого документа, що відповідає вимогам, установленим законодавством і звичаями ділового обороту. У разі недодержання письмової форми цього договору зазначений договір є нікчемним.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Необхідність та зміст банківської діяльності. Банки та їх види.
2. Види угод та операцій, які мають право здійснювати комерційні банки. Поняття банківської системи.
3. Порядок створення, реєстрації та ліцензування банківських установ.
4. Поняття «банківське право». Банківське законодавство.
5. Метод правового регулювання банківської діяльності.
6. Норма банківського права. Сукупність норм банківського права — галузь права?
7. Комплексний характер банківського права.
8. Зв'язок банківського права з різними галузями права.
9. Система банківського права та законодавства.
10. Рахунки осіб в банках. Види рахунків. Повідомлення про відкриття/закриття рахунку платника податків.
11. Закон «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні».

12. Порядок відкриття банками рахунків. Ідентифікація та верифікація клієнта.
13. Накопичувальні, депозитні рахунки та мультивалютні рахунки у банках. Відкриття кореспондентських рахунків банками.
14. Зупинення операцій по рахунках.
15. Правове регулювання відносин між установами банків і клієнтами. Списання коштів з рахунків.
16. Договір банківського вкладу. Зміст відносин між банком і власником рахунка.

ТЕМА 12.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ГРОШОВОГО ОБІГУ

ПЛАН

1. Правове регулювання грошового обігу.
2. Зміст розрахункових правовідносин.
3. Порядок і форми розрахунків у господарському обігу.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- ознайомитись із правовими основами організації грошового обігу в Україні. Грошова реформа 1996 року;
- зрозуміти діяльність комерційних банків зі здійснення платежів і розрахунків у економіці країни;
- засвоїти головні вимоги щодо проведення банками касових операцій та касового обслуговування клієнтів;
- охарактеризувати форми безготівкових розрахунків.

1. Правове регулювання грошового обігу

У функціонуванні ринкової економіки головну роль відіграють гроші і грошовий обіг у державі. Грошовий обіг — це рух коштів у внутрішньому обороті в готівковій і безготівковій формах, що обслуговують реалізацію товарів, а також нетоварні платежі та розрахунки в господарстві. Грошова система України становить організацію грошового обігу, яка закріплена національним законодавством.

Грошова система нашої держави складається з таких елементів:

- грошової одиниці,
- масштабу цін,

- видів законних платіжних засобів,
- платіжного обороту,
- механізму регулювання грошового обігу.

Правові основи організації грошового обігу в Україні закладено в Конституції [1] та у Законах «Про Національний банк України» [28], «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» [32] тощо.

Головними завданнями правового регулювання грошового обігу в Україні є:

- 1) забезпечення оперативності регулювання і контролю грошового обігу в країні;
- 2) підтримання необхідного темпу зростання грошової маси в обігу і правильного співвідношення між готівковим і безготівковим обігом з метою ефективного функціонування економіки країни;
- 3) забезпечення чіткого розмежування повноважень і відповідальності у сфері грошового обігу між органами держави.

Важливу роль в організації грошового обігу відіграють норми Конституції [1]. У ст. 92 Конституції передбачено, що засади створення і функціонування грошового ринку, статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України встановлено виключно законами України.

У ст. 100 Конституції [1] визначено, що основні засади грошово-кредитної політики та здійснення контролю за її проведенням покладено на Раду НБУ.

У Конституції також закріплено, що офіційною грошовою одиницею України є гривня, а основною функцією НБУ є забезпечення стабільності грошової одиниці України (ст. 99 «Грошовою одиницею України є гривня»).

У створенні грошової системи в Україні чільну роль відіграв Указ Президента від 25.08.96 «Про грошову

реформу в Україні» [56], яким було введено в обіг національну грошову одиницю — гривню.

Грошова реформа:

- 1) курс обміну становив 100 000 крб. за 1 гривню;
- 2) на обмін банкнот було встановлено межу 100 млн. грн.; обмін банківських депозитів проводився без обмежень;
- 3) із першого дня обміну грошей ціни на всі товари та послуги заморожувалися строком на один місяць;
- 4) із дня введення Указу у дію гривню можна було обмінювати на будь-яку іноземну валюту, а карбованець з того самого дня втрачав таку можливість;
- 5) обмінні пункти обмежилися чотирма державними банками та певними спеціально уповноваженими пунктами обміну валют.

Отже, була проведена безконфіскаційна грошова реформа, фактично — технічний процес. Відбулась заміна одних банкнот на інші та сприяти стабільності валютного курсу шляхом проведення послідовної монетарної та податково-бюджетної політики.

Конкретний механізм реалізації грошово-кредитної політики передбачено в розділах IV «Грошово-кредитна політика» і V «Управління готівковим грошовим обігом» Закону «Про Національний банк України» [28]. У ст. 25 «Засоби та методи грошово-кредитної політики» цього Закону визначено, що основними економічними засобами і методами грошово-кредитної політики є регулювання обігу грошової маси через:

- 1) визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків;
- 2) процентну політику;
- 3) рефінансування комерційних банків;
- 4) управління золотовалютними резервами;
- 5) тощо.

Особлива роль у здійсненні грошової політики держави покладено на НБУ, який відповідно до ст. 33 Закону «Про Національний банк України» [28] здійснює такі повноваження щодо організації готівкового грошового обігу:

- виготовлення та зберігання банкнот і монет;
- створення резервних фондів банкнот і монет;
- встановлення номіналів, систем захисту, платіжних ознак та дизайну грошових знаків;
- тощо.

За НБУ закріплено монопольне право здійснювати емісію національної валюти та організувати її обіг. Йому належить не тільки виняткове право введення в обіг (емісію) гривні і розмінної монети, організація їх обігу, а й вилучення з обігу.

Випуск та обіг на території України інших грошових одиниць і використання грошових сурогатів як засобу платежу заборонено. Офіційне співвідношення гривні та золота або інших дорогоцінних металів не встановлюється.

Банкноти і монети, випущені НБУ, є безумовними зобов'язаннями НБУ і забезпечуються всіма його активами.

Гривня (банкноти і монети) як національна валюта є єдиним законним платіжним засобом на території України, приймається усіма фізичними і юридичними особами без будь-яких обмежень на всій території України за всіма видами платежів, а також для зарахування на рахунки, вклади, акредитиви та для переказів.

НБУ встановлює офіційний курс гривні до іноземних валют та оприлюднює його. Для регулювання курсу гривні щодо іноземних валют НБУ використовує золотовалютний резерв, купує і продає цінні папери, встановлює і змінює ставку рефінансування та застосовує інші інструменти регулювання грошової маси в обігу.

Умови та порядок обміну гривні на іноземну валюту встановлює НБУ. НБУ не може обмежувати права суб'єктів валютного ринку на здійснення операцій з іноземною валютою, гарантовані їм законом.

НБУ, комерційні банки зобов'язані вилучати фальшиві, підроблені або такі, що не мають необхідних ознак платіжності, грошові знаки. Порядок вилучення таких грошових знаків, а також порядок обміну зношених і пошкоджених грошових знаків встановлює НБУ.

НБУ зобов'язаний офіційно через засоби масової інформації повідомляти про вилучення з обігу грошових знаків України.

Відповідно до чинного законодавства (ст. 40 «*Регулювання розрахунків*» Закону «Про Національний банк України» [28]) НБУ встановлює правила, форми і стандарти розрахунків банків та інших юридичних і фізичних осіб в економічному обігу України із застосуванням платіжних інструментів та готівки. НБУ забезпечує здійснення міжбанківських розрахунків.

Спеціальною компетенцією в сфері управління грошовим обігом наділене Державне казначейство України.

Згідно зі ст. 43 «*Казначейське обслуговування бюджетних коштів*» БКУ [3] цей орган забезпечує казначейське обслуговування бюджетних коштів на основі ведення єдиного казначейського рахунку, відкритого у НБУ.

В органах ДКУ бюджетним установам відкриваються рахунки в установленому законодавством порядку. ДКУ веде бухоблік усіх надходжень ДБУ та за поданням органів, що контролюють справляння надходжень бюджету, здійснює повернення коштів, помилково або надміру зарахованих до бюджету, а також здійснює

контроль за відповідністю кошторисів розпорядників бюджетних коштів розпису бюджету та ін.

В організації готівкового обігу важливу роль відіграють банківські установи, основними завданнями яких є повне та своєчасне забезпечення потреб економіки в готівці, забезпечення ефективності та стабільності платіжної системи, тобто набору платіжних інструментів, організаційних правил, банківських процедур, а також міжбанківських систем переказу коштів, які забезпечують грошовий обіг.

Важливу роль у встановленні правової основи функціонування платіжних систем відіграє Закон «Про платіжні системи і переказ коштів в Україні», у якому визначено загальні засади функціонування платіжних систем в Україні, поняття та загальний порядок здійснення переказу грошей, захист інформації тощо.

Ключову роль в організації та функціонуванні грошової системи держави відіграють ВРУ, КМУ та НБУ.

Основними нормативними документами, прийнятими НБУ, в цій сфері є:

- Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні (Постанова НБУ від 29.12.17 № 148 [89]);

- Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті (Постанова НБУ від 21.04.04 № 22 [78]);

- Інструкція про ведення касових операцій банками України (Постанова НБУ від 25.09.18 № 103 [114]),

- Інструкція про міжбанківський переказ коштів в Україні в національній валюті (Постанова НБУ від 16.08.06 № 320 [91]),

- тощо.

2. Зміст розрахункових правовідносин

НБУ серед іншого, у частині розрахунків, визначає загальний регламент щодо організації, форм розрахунків, стандартів документів і документообороту, які впроваджені в господарський оборот в Україні з метою забезпечення у найбільш короткий час компенсації виробникам продукції, що поставляється, виконаних робіт і наданих послуг у грошовій формі, прискорення обігу коштів.

При різноманітності форм власності і підприємницької діяльності розрахунки між відповідними суб'єктами ґрунтуються на принципах вільного вибору ними форм розрахунків, закріплення їх сторонами у договорах, угодах чи окремих домовленостях і невтручанні установ банків у ці договірні відносини.

Діяльність комерційних банків зі здійснення платежів і розрахунків у економіці країни визначає їхню вирішальну роль в організації грошового обігу. Грошовий обіг на території України здійснюється в готівковому або безготівковому порядку. Готівкові розрахунки це платежі готівкою підприємств, підприємців та фізичних осіб за реалізовану продукцію і за операціями, які безпосередньо не пов'язані з реалізацією продукції та іншого майна.

Безготівкові розрахунки — це грошові розрахунки, у яких платежі здійснюються без участі готівки шляхом перерахування коштів з рахунку платника на рахунок отримувача грошей або шляхом заліку взаємних вимог. Комерційні банки зацікавлені в залученні грошей для розрахунково-касового обслуговування.

Підприємства, організації у процесі виконання укладених договорів здійснюють розрахунки за своїми зобов'язаннями.

Розрахунки між суб'єктами господарської діяльності, як правило, здійснюються у безготівковому порядку через банк. В умовах ринкової економіки розрахунки відіграють

важливу роль у регулюванні різних сфер господарського життя. Завдяки розрахункам здійснюються платежі за грошовими зобов'язаннями, за їх допомогою контролюються як витрачання коштів, так і їх цільове використання, крім того, відповідний розподіл та дотримання режиму економії різними власниками.

Відносини, в яких одна сторона здійснює платежі на користь іншої через кредитні установи, називаються розрахунковими. Специфіка цих відносин полягає у тому, що вони мають самостійний майновий характер і для них властиві такі моменти — участь банківських установ та застосування спеціального законодавства про банківські операції.

Розрахункові правовідносини — це такі, що виникають між організаціями в процесі здійснення розрахунків у безготівковому порядку через кредитні установи. Основою правового регулювання безготівкових розрахунків є Закон «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» [32]. Основний зміст розрахункових правовідносин розкрито в принципах, на яких базується організація безготівкових розрахунків, зокрема:

1) всі підприємства та організації зобов'язані зберігати свої кошти на рахунках у банку, за винятком залишків готівки в їхніх касах у межах установленого ліміту;

2) розрахунки між підприємствами та організаціями здійснюються, як правило, безготівковим способом через банки;

3) безготівкові розрахунки провадяться за чинними формами розрахунків та шляхом закріплення їх у відповідних договорах;

4) поточні рахунки підприємства відкривають установи банків тільки за умови повідомлення про це фіскального органу;

5) тощо.

У розрахункових відносинах беруть участь, як правило, три суб'єкти: продавець, покупець-платник і банк. Відповідно до вимог законодавства необхідним юридичним фактом для виникнення розрахункових правовідносин є договір на розрахунково-касове обслуговування, в якому передбачено комплекс взаємних зобов'язань банку і клієнта щодо користування коштами і банківськими послугами.

Розрахункові правовідносини регулюються як цивільно-правові, договірні відносини — відносини між продавцем і покупцем, а також відносини з приводу відкриття рахунків у кредитній установі регулюються цивільно-правовими нормами.

3. Порядок і форми розрахунків у господарському обігу

Усі розрахунки в господарському обігу України юридичні та фізичні особи здійснюють як готівкою, так і у безготівковому порядку через установи банків відповідно до правил здійснення розрахункових і касових операцій, затверджених НБУ. Сфера застосування готівки між юридичними особами обмежена і регулюється Інструкцією про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, Інструкцією про касові операції в банках України та Положенням про ведення касових операцій у національній валюті в Україні.

Відповідно до Правил НБУ визначені головні вимоги щодо проведення банками касових операцій та касового обслуговування клієнтів. До них належать: • здійснення касового обслуговування клієнтів на договірних засадах; • повне і своєчасне задоволення потреб клієнтів у готівкових коштах; • повне і своєчасне оприбуткування готівкових коштів, що надійшли до кас банків, та зарахування їх на

рахунки клієнтів; • здійснення належного внутрішнього контролю за касовими операціями.

Важливим обов'язком банків є видача готівкових коштів підприємствам і організаціям, тобто безперебійне касове обслуговування клієнтів. Під касовими операціями мається на увазі діяльність банку, пов'язану з інкасацією, зберіганням та видачею підприємствам готівкових коштів. Підприємства здійснюють операції з готівковими коштами згідно з Інструкцією про організацію роботи з готівкового обігу установами банків України. Ці правила передбачають дотримання підприємствами касової дисципліни, тобто додержання встановленого порядку ведення підприємствами операцій з готівкою. Це означає, що усі підприємства, які здійснюють операції з готівкою в національній валюті та мають поточні рахунки в установах банків, можуть тримати в своїй касі на кінець дня готівку в межах лімітів каси.

Ліміт залишку готівки в касі — це граничний розмір, що може залишатися в касі підприємства в позаробочий час.

Уся готівка, що надходить до кас, має своєчасно у день одержання готівкових коштів та в повній сумі оприбутковуватися. Оприбутковуванням готівки в касах підприємств, які приводять готівкові розрахунки з оформленням їх касовими ордерами і веденням касової книги, є здійснення обліку готівки в повній сумі її фактичних надходжень у касовій книзі на підставі прибуткових касових ордерів. Виходячи з потреби прискорення обігу готівкових коштів і своєчасного їх надходження до кас банків для підприємств, що здійснюють операції з готівкою у національній валюті, установлюється ліміт каси та строк здавання готівки. Банкам і підприємствам ліміт каси та строки здавання готівки не встановлюються.

Підприємства мають право зберігати у своїй касі готівку, одержану в банку для виплат, що належать до фонду оплати праці, а також пенсій, стипендій, дивідендів, понад установлений ліміт каси протягом трьох робочих днів, включаючи день одержання готівки в банку.

Касові операції оформлюються касовими ордерами, видатковими відомостями, розрахунковими документами, документами за операціями із застосуванням платіжних карток, іншими касовими документами, які, згідно із законодавством України, підтверджували б факт продажу (повернення) товарів, надання послуг, отримання (повернення) готівкових коштів.

Ліміт каси підприємства встановлюють на підставі розрахунку середньодобового надходження готівки до каси або її середньодобової видачі з каси за рішенням керівника підприємства. До розрахунку приймається строк здавання підприємством готівкової виручки для її зарахування на рахунки в банках, визначений відповідним договором банківського рахунку.

Кожне підприємство визначає ліміт каси з урахуванням режиму і специфіки його роботи, віддаленості від банку, обсягу касових оборотів (надходжень і видатків) за всіма рахунками, установлених строків здавання готівки, тривалості операційного часу банку, наявності домовленості підприємства з банком на інкасацію тощо.

Підприємства, які встановлюють строк здавання готівкової виручки, мають здавати понадлімітну готівку для її зарахування на рахунок підприємства в банк не пізніше наступного робочого дня незалежно від установленого строку здавання готівкової виручки.

Якщо підприємствам ліміт готівки не встановлено (незалежно від причин), то ліміт каси вважається нульовим. У цьому разі вся готівка, що перебуває в його

касі на кінець робочого дня і не здана підприємствам, вважається понадлімітною.

Розрахунки готівкою підприємств між собою та з підприємцями і фізичними особами проводяться як за рахунок коштів, одержаних з кас банків, так і за рахунок готівкової виручки через касу підприємств з веденням касової книги встановленої форми, так і через установи банків шляхом переказу готівки на користь підприємств (підприємців) та фізичних осіб для сплати будь-яких платежів.

Гранична сума готівкового рахунку одного підприємства (підприємця) з іншим підприємством (підприємцем) протягом одного дня з одним або кількома платіжними документами встановлюється відповідно до постанови Правління НБУ від 09.02.05 *«Про встановлення граничної суми готівкового рахунку»* (10 000 грн.) [77].

Платежі понад установлену граничну суму проводяться тільки в безготівковому порядку. Кількість підприємств (підприємців), з якими проводяться розрахунки протягом дня, не обмежується.

У разі здійснення підприємствами готівкових розрахунків з іншими підприємствами (підприємцями) понад установлену граничну суму кошти в розмірі перевищення зазначеної суми розрахунково додаються до фактичних залишків готівки в касі на кінець дня платника готівки одноразово в день здійснення цієї операції, з подальшим порівнянням одержаної розрахункової суми із затвердженим лімітом каси.

Важливе значення має контроль за дотриманням порядку ведення операцій з готівкою.

Перевірки касової дисципліни здійснюються органами державної фіскальної служби, фінансовими органами. Особи, винні в порушенні касової дисципліни, притягуються до відповідальності.

НБУ зобов'язує комерційні банки подавати державним податковим адміністраціям матеріали про порушення суб'єктами підприємницької діяльності норм з регулювання обігу готівки (перевищення норм витрачання готівки на поточні потреби, невстановлення лімітів залишків готівки в касах). Режим фінансової відповідальності за порушення правил обігу готівки до червня 2019 року регулювалось Указом Президента від 12.06.95 *«Про застосування штрафних санкцій за порушення норм з регулювання обігу готівки»* [115] у разі порушення юридичними особами всіх форм власності, фізичними особами - громадянами України, іноземними громадянами та особами без громадянства, які є суб'єктами підприємницької діяльності, а також постійними представництвами нерезидентів, через які повністю або частково здійснюється підприємницька діяльність, норм з регулювання обігу готівки у національній валюті, що встановлюються НБУ, до них застосовуються фінансові санкції у вигляді штрафу:

- за перевищення встановлених лімітів залишку готівки в касах — у 2-кратному розмірі сум виявленої понадлімітної готівки за кожний день;

- за неоприбуткування (неповне та/або несвоєчасне оприбуткування) у касах готівки — у 5-кратному розмірі неоприбуткованої суми;

- за витрачання готівки з виручки, від реалізації продукції (робіт, послуг) та інших касових надходжень, на виплати що пов'язані з оплатою праці, за наявності податкової заборгованості — у розмірі здійснених виплат;

- за перевищення встановлених строків використання виданої під звіт готівки, а також за видачу готівкових коштів під звіт без повного звітування щодо раніше виданих коштів — у розмірі 25 % виданих під звіт сум;

– за проведення готівкових розрахунків без подання одержувачем коштів платіжного документа (товарного або касового чека, квитанції до прибуткового ордера, іншого письмового документа), який би підтверджував би сплату покупцем готівкових коштів -у розмірі сплачених коштів;

– за використання одержаних в установі банку готівкових коштів не за цільовим призначенням — у розмірі витраченої готівки.

Цей Указ (від 12.06.95) втратив чинність на підставі Указу Президента від 20.06.2019 № 418/2019 [116].

Безготівкові розрахунки

Важливу роль у здійсненні розрахунків між юридичними особами відведено розрахункам у безготівковому порядку. Безготівкові розрахунки становлять систему грошових розрахунків, які проводяться без участі готівки у вигляді перерахування банком певної суми з рахунку платника на рахунок одержувача або заліком взаємних вимог підприємств, організацій. Здебільшого грошовий обіг між суб'єктами господарювання здійснюється безготівково. Безготівковий обіг має істотні переваги перед готівковим і пояснюється такими обставинами: по-перше, створюються сприятливі умови для державного регулювання і належного контролю грошового обігу; по-друге, забезпечується своєчасність розрахунків між суб'єктами грошового обігу за реалізовані товари і надані послуги; по-третє, прискорення обігу грошових коштів забезпечує тісний зв'язок суб'єктів господарювання з банками і впливає на функціонування грошового ринку, а це, у свою чергу, відіграє важливу роль в розвитку ринкової економіки в державі, і поліпшенні економічного становища суб'єктів господарювання.

Відповідно до ст. 51 «*Розрахункові банківські операції*» Закону «*Про банки і банківську діяльність*» [36] банківські розрахунки провадяться у готівковій та

безготівковій формах згідно з правилами, встановленими нормативно-правовими актами НБУ. Безготівкові розрахунки провадяться на підставі розрахункових документів на паперових носіях чи в електронному вигляді. Банки в Україні можуть використовувати як платіжні інструменти: платіжні доручення, платіжні вимоги, вимоги-доручення, векселі, чеки, банківські платіжні картки та інші дебетові і кредитові платіжні інструменти, що застосовуються у міжнародній банківській практиці. Платіжні інструменти мають бути оформлені належним чином і містити інформацію про їх емітента, платіжну систему, в якій вони використовуються, правові підстави здійснення розрахункової операції і, як правило, держателя платіжного інструмента та отримувача коштів, дату валютування, а також іншу інформацію, необхідну для здійснення банком розрахункової операції, що цілком відповідає інструкціям власника рахунка або іншого передбаченого законодавством ініціатора розрахункової операції.

Детальніше загальні правила, форми і стандарти розрахунків банків та інших юридичних і фізичних осіб встановлено в Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті.

Зазначена Інструкція ґрунтується на принципах вільного вибору форм розрахунків між суб'єктами господарювання, закріпленні цього вибору у договорах і невтручанні установ банку у дані договірні відносини. Водночас з метою забезпечення правил документообігу Інструкцією встановлено, що розрахункові документи, які подаються клієнтами до банку, складаються на бланках встановленої форми і повинні мати реквізити, наведені в додатку до зазначеної Інструкції.

Розрахункові документи мають містити такі реквізити: • назву документа, • код розрахункового

документа, • його номер, • дату складання, дату валютування, назви платника та одержувача коштів (їхнє офіційне скорочення), які відповідають зареєстрованим у статуті, їхні ідентифікаційні коди за Єдиним державним реєстром підприємств України, номери рахунків в установах банку; назви банків платника та одержувача, їх місцезнаходження та коди банків; суму платежу цифрами та літерами; підписи відповідальних осіб платника або одержувача коштів на першому примірнику та відбиток печатки; призначення платежу - назва товару, посилання на документ, на підставі якого здійснюється операція, із зазначенням його номера й дати, зазначення законодавчого акта, яким передбачено право безспірного стягнення коштів (його дата, номер і відповідний пункт), підрозділи бюджетної класифікації та строк настання платежу (у разі перерахування коштів до бюджету); суму податку на додану вартість або напис «без податку на додану вартість».

Якщо хоча б один із вищенаведених реквізитів не заповнений або заповнений неправильно, банк такий документ до виконання не приймає. Використання факсиміле при підписі, виправлення та заповнення розрахункового документа в кілька прийомів не дозволяються.

Відповідальність за правильність заповнення реквізитів розрахункового документа несе особа, яка його оформила і подала його до обслуговуючого банку.

Відповідно до вищезазначеної Інструкції під час здійснення розрахунків можуть застосовуватись різноманітні форми: акредитивна, інкасова, вексельна, за розрахунковими чеками, а також з використанням розрахункових документів на паперових носіях та в електронному вигляді.

Велике значення у здійсненні розрахунків у електронному вигляді мають системи дистанційного обслуговування. Оперативне ведення клієнтом своїх розрахунків у банку та обмін технологічною інформацією, визначеною в договорі між банком та клієнтом, клієнт може здійснювати за допомогою систем дистанційного обслуговування, а саме систем «клієнт - банк», «клієнт - Інтернет - банк», телефонний банкінг тощо. Інструкцією також визначено правила використання під час здійснення розрахункових операцій платіжних інструментів у формі: меморіального ордера, платіжного доручення, платіжної вимоги-доручення, платіжної вимоги, розрахункового чека, акредитива. Чинне законодавство спеціально регулює порядок використання банківських платіжних карток та векселів як платіжних інструментів.

Клієнти банків для здійснення розрахунків самостійно обирають платіжні інструменти (за винятком меморіального ордера) і зазначають їх під час укладення договорів.

Форми безготівкових розрахунків (статті 1087-1088 ЦКУ [2]).

Кошти з рахунку платника списуються за допомогою меморіального ордеру — розрахункового документу, який складається за ініціативою банку для оформлення операцій із списання коштів з рахунку платника внутрішньо банківських операцій.

Найбільш поширеною правовою формою безготівкових розрахунків є платіжне доручення (статті 1089-1092 ЦКУ). *Платіжне доручення* — це розрахунковий документ, що містить письмове доручення платника обслуговуючому банку про списання зі свого рахунку зазначеної суми коштів та її перерахування на рахунок отримувача. Сутність цієї форми полягає в тому, що на бланку встановленої форми власник рахунку дає

розпорядження банку, що його обслуговує, на перерахування визначеної суми зі свого рахунка на рахунок отримувача коштів за поставлену продукцію, надані послуги тощо. Банки приймають до виконання платіжне доручення протягом десяти календарних днів від дати його виписки. День оформлення платіжного доручення не враховується. Платіжне доручення приймається банком до виконання за умови, якщо сума цього платіжного доручення не перевищує суму, що є на його рахунку. Платіжні доручення платника у разі відсутності, недостатності коштів на його рахунку банком приймаються лише тоді, якщо порядок приймання та виконання таких платіжних доручень передбачено договором між банком та платником.

Платіжна вимога-доручення — це вимога отримувача безпосередньо до платника сплатити суму грошей на підставі надісланих йому (минаючи банк) розрахункових та відвантажувальних документів вартість поставленої продукції, виконаних робіт, наданих послуг.

Платіжна вимога-доручення — це комбінований розрахунковий документ, який виписується на бланку встановленої банком форми і складається з 2-х частин: верхня — вимога отримувача коштів безпосередньо до платника про сплату визначеної суми коштів; нижня — доручення платника обслуговуючому банку про списання зі свого рахунка визначеної ним суми коштів та перерахування її на рахунок отримувача.

Платіжні вимоги-доручення можуть застосовуватися для здійснення розрахунків всіма учасниками безготівкових розрахунків клієнтами банків.

Ці форми безготівкових розрахунків є найбільш надійною, тому що вимоги на сплату подаються безпосередньо платнику, а не в банк. З метою гарантованої прискореної доставки вимог-доручень платникам

рекомендується передавати їх у комплекті розрахункових та відвантажувальних документів за поставлену продукцію, виконані роботи та надані послуги, передбачені договором. Одержавши платіжну вимогу-доручення, платник у разі згоди сплатити суму заповнює її нижню частину і подає до банку, що його обслуговує.

Сума, яку платник погоджується сплатити отримувачу і яка зазначена в нижній частині вимоги-доручення, не може перевищувати суми, яку вимагає до сплати отримувач і яка зазначена у верхній частині вимоги-доручення.

Банк платника приймає вимогу-доручення від платника протягом 20 календарних днів з дати оформлення її отримувачем. Платіжна вимога-доручення повертається без виконання, якщо сума, що зазначена платником, перевищує суму, що є на рахунку платника. Причини несплати платником вимоги-доручення з'ясовуються безпосередньо між платником та отримувачем коштів без втручання банку.

Договором може бути передбачена відповідальність платника за безпідставну відмову від оплати або несвоєчасне подання платіжних документів у банк для оплати.

Платіжна вимога є спеціальною формою безготівкових розрахунків. Це розрахунковий документ, що містить вимогу стягувача або в разі договірною списання отримувача до банку, що обслуговує платника, здійснити переказ визначеної суми без погодження з платником з його рахунку на рахунок отримувача. Кошти з рахунків клієнтів банку списують лише за дорученням власників цих рахунків або на підставі платіжних вимог стягувачів у разі примусового списання коштів. Примусове списання коштів з рахунків платників ініціюють стягувачі на підставі виконавчих документів, виданих судами.

Розрахунки чеками (статті 1102-1106 ЦКУ [2]).

Це розрахунковий документ, що містить нічим не обумовлене письмове розпорядження власника рахунку (чекодавця) банку, в якому відкрито його рахунок, про сплату чекодержателю зазначеної в чеку грошової суми.

Учасниками розрахунків чеками є чекодавець, чекодержатель і банк-емітент. Чекодавцем є юридична або фізична особа, яка здійснює платіж за допомогою чека та підписує його. Чекодержателем виступає юридична або фізична особа, яка є одержувачем коштів за чеком.

Банк-емітент — це банк, що видає чекову книжку (розрахунковий чек) юридичній або фізичній особі. Чеки застосовуються між юридичними особами, а також фізичними та юридичними особами з метою скорочення розрахунків готівкою за отримані товари, виконані роботи та надані послуги. Платником за чеком може бути тільки банк, де відкрито рахунок чекодавцю. У разі відмови банку-емітента сплатити чек чекодержатель має право пред'явити до чекодавця претензію. Відповідальність за неправильне використання чеків та завдані збитки несе чекодавець, якому видано чекову книжку.

Розрахунковий чек із чекової книжки пред'являється до оплати в банк чекодержателя протягом 10 календарних днів, не враховуючи день його виписки.

Заборонено передавання розрахункового чека (чекової книжки) його/її власником будь-якій іншій юридичній або фізичній особі, а також підписання незаповнених бланків розрахункового чека і проставляння на них відбитка печатки юридичними особами.

За бажанням фізичної особи розрахунковий чек може виписуватися на ім'я іншої особи, яка стає в цьому разі його власником. Розрахункові чеки на пред'явника не видаються.

Банківські правила передбачають обов'язкові реквізити, які повинен мати кожний чек: назву «розрахунковий чек»; назву (для фізичних осіб - прізвище, ім'я, по батькові чекодавця, реквізити його паспорта або документа, що його замінює) власника чекової книжки та номер його рахунка; назву банку-емітента і його номер МФО; ідентифікаційні коди чекодавця та чекодержателя за Єдиним державним реєстром підприємств та організацій України, у фізичних осіб - ідентифікаційні номери у разі їх присвоєння державною податковою адміністрацією; назву чекодержателя; доручення чекодавця банку-емітенту сплатити конкретну суму, що зазначена цифрами та письмово; призначення платежу; число, місяць та рік складання чека (місяць вказується літерами, дата видачі чека повинна відповідати його реальній видачі), місце складання чека; підписи чекодавця та відбиток печатки (юридичної особи). Чек, на якому відсутній будь-який із зазначених реквізитів, вважається недійсним і повертається банку-чекодавцю без виконання. Форма чека та порядок його заповнення встановлюється законом і банківськими правилами.

У практиці фінансових взаємовідносин розрізняють такі види чеків: ордерні та іменні. Чек, який виписаний на певну особу з обов'язковим застереженням про наказ оплатити, називається ордерним. Чек, який виписано на певну особу або передано іншій особі лише шляхом укладення договору про уступку вимоги, називають іменним.

Акредитив форма (статті 1093-1098 ЦКУ [2]).

Це грошове зобов'язання банку, за яким банк-емітент за дорученням клієнта (платника) — заявника акредитива і відповідно до його вказівок або від свого імені зобов'язується провести платіж на умовах, визначених акредитивом, або доручає іншому (виконуючому) банку

здійснити цей платіж на користь одержувача грошових коштів або визначеної ним особи-бенефіціара.

Умови та порядок проведення розрахунків за акредитивами передбачаються в договорі між бенефіціаром і заявником акредитива і не повинні суперечити чинному законодавству. Акредитив є договором, що відокремлений від договору купівлі-продажу або іншого контракту, на якому він може базуватися, навіть якщо в акредитиві є посилання на них.

Інструкцією про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті (№ 22) [78] передбачено, що банк-емітент може відкривати такі види акредитивів: покриті та непокриті, а також відкличні або безвідкличні.

Покритим вважається акредитив, для здійснення платежів за яким завчасно бронюються кошти платника в повній сумі на окремому рахунку в банку-емітенті або у виконуючому банку. Такий вид акредитивів застосовується за відсутності між банком-емітентом і виконуючим банком кореспондентських відносин.

Непокритим (гарантованим) вважається акредитив, оплата за яким у разі тимчасової відсутності коштів на рахунку платника гарантується банком-емітентом за рахунок банківського кредиту.

Акредитиви також поділяються на відкличні або безвідкличні, про що має бути чітко зазначено. У разі відсутності такої позначки акредитив вважається безвідкличним.

Відкличний акредитив — це такий акредитив, який може бути змінений або анульований банком-емітентом у будь-який час без попереднього повідомлення бенефіціара. Усі розпорядження про зміни умов відкличного акредитива або його анулювання заявник може надати бенефіціару тільки через банк-емітент, який повідомляє виконуючий банк, а останній — бенефіціара. Виконуючий

банк не має права приймати розпорядження безпосередньо від заявника акредитива. Документи за акредитивом, що відповідають умовам акредитива та подані бенефіціаром і прийняті виконуючим банком до отримання останнім повідомлення про зміну умов або анулювання акредитива, підлягають оплаті.

Безвідкличний акредитив — це такий акредитив, який може бути анульований або умови якого може бути змінено тільки за згодою на це бенефіціара, на користь якого він був відкритий. Бенефіціар може достроково відмовитися від використання акредитива.

Акредитив може відкриватися для розрахунків не тільки з одним постачальником. Також існує і перевідний акредитив. Строк дії та порядок розрахунків за акредитивом встановлюються у договорі між платником і постачальником. Для відкриття акредитива клієнт подає обслуговуючому банку-емітенту заяву, в якій платник повинен зазначити: • дату і номер договору, згідно з якими відкривається акредитив; • строк дії акредитива (число, місяць закриття акредитива); • назву заявника та бенефіціара, їхні ідентифікаційні коди; • назву банку-емітента та банку, що виконує акредитив, вид акредитива; • суму акредитива; умови акредитива (види товарів, які сплачуються, розрахункові документи, порядок оплати цих документів).

Зазначені реквізити є обов'язковими. У разі відсутності одного з них акредитив не відкривається.

Для одержання коштів за акредитивом, депонованим у банку-емітенту, бенефіціар після відвантаження продукції (виконання робіт, надання послуг) подає виконуючому банку потрібні документи, що передбачені умовами акредитива, разом з реєстром документів за акредитивом. Після ретельної перевірки поданих бенефіціаром документів і дотримання всіх умов

акредитива виконуючий банк здійснює списання коштів з аналітичного рахунку «Розрахунки за акредитивами». Не приймаються до оплати за акредитивом документи, які мають розбіжності з умовами акредитива або зміст яких суперечить один одному.

Якщо умовами акредитива передбачено акцепт заявника акредитива, то у виконуючому банку відповідальний виконавець перевіряє наявність акцептованого напису та відповідність його поданому зразку.

У такому разі уповноважена особа заявника повинна подати бенефіціару документ, що засвідчує її особу, зразок її підпису, засвідчений заявником акредитива, доручення, видані заявником акредитива, щодо її повноважень.

На банки покладається контроль за дотриманням умов акредитива. Виплати за акредитивом готівкою не допускаються.

Закриття акредитива можливе в таких випадках: після закінчення обумовленого в акредитиві строку дії, відмови одержувача грошових коштів від використання акредитива до спливу строку його дії, якщо це передбачено умовами акредитива, та повного або часткового відкликання акредитива платником, якщо таке відкликання передбачене умовами акредитива.

Про закриття акредитива виконуючий банк надсилає повідомлення банку-емітенту. Усі претензії до бенефіціарів, крім тих, що виникли з вини банку, розглядаються сторонами без участі банку.

Вексельні розрахунки

Це цінний папір, борговий документ, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання боржника (векселедавця) сплатити після настання строку визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю). Вексельний обіг на території України запроваджено Постановою ВРУ «Про

застосування векселів в господарському обороті України». Питання використання векселів регулюються як загальним законодавством України, так і спеціальним законодавством України у сфері вексельного обігу. Відповідно до п. 3 ст. 341 *«Розрахункові операції банків»* ГК України [4] безготівкові розрахунки можуть здійснюватися у різних формах, в тому числі за допомогою векселів. У ст. 14 Закону *«Про цінні папери та фондовий ринок»* [43] наведено правову характеристику векселя, його види. З метою створення спеціального вексельного законодавства в Україні прийнято понад 30 НПА, які регулюють вексельний обіг. Наприклад, для сплати ввізного мита, податків та зборів вітчизняним виконавцем при ввезенні на митну територію України давальницької сировини, а також для сплати вивізного (експортного) мита, податків та зборів вітчизняним замовником при вивезенні давальницької сировини за межі митної території України згідно із Законом *«Про операції з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах»* [48];

Важливе значення для врегулювання операцій з векселями в господарській діяльності має Закон *«Про обіг векселів в Україні»*, яким визначено особливості обігу векселів в Україні, а також Положення про порядок здійснення банками операцій з векселями в національній валюті на території України (Постанова НБУ від 16.12.02 № 508, Положення *«Про розрахункові палати для пред'явлення векселів до платежу»* (Постанова НБУ від 25.09.01 № 403 [82]).

Векселі поділяють на прості та переказні, які можуть бути виставлені як у національній, так і в іноземній валюті. Простий вексель — це документ, який містить просте і нічим не обумовлене зобов'язання векселедавця сплатити власнику векселя в зазначений строк визначену суму. Переказний вексель (тратта) — це складений за суворо

визначеною формою документ, який містить письмовий наказ векселедавця (трасанта), адресований платнику (трасату), сплатити третій особі (ремітентові) певну суму грошей у зазначений строк. Трасат стає боржником по векселю лише після того, як акцептує вексель, тобто дає згоду на його оплату, поставивши на ньому свій підпис.

Переказний вексель відрізняється від простого тим, що векселедавець у переказному векселі сам платежу не здійснює, а переказує цей обов'язок на свого боржника (платника за векселем). Переказний вексель також може переказуватись одним держателем іншому шляхом передаточного напису (індосаменту). Індосамент має бути написаний на переказному векселі чи на приєднаному до нього аркуші (алонжі). Вексель як борговий документ має низку особливостей, за якими він відрізняється від інших боргових зобов'язань. До них належать: грошовість, тобто предметом векселя можуть бути тільки гроші; терміновість та визначеність, тобто тривалість існування вексельного зобов'язання може бути розрахована заздалегідь або лише за одними даними в тексті векселя, або на підставі вексельного закону; безумовність та беззастережність - це означає, що наказ у векселі про сплату визначеної грошової суми не має обумовлюватись будь-якими вимогами і застереженнями або посиланнями на них; абстрактність, тобто в тексті векселя не вказується причина його появи, а видача векселя юридично не пов'язується з будь-якими обставинами, письмову, суворо встановлена законом форму; оборотність та однобічність, тобто для одержання платежу за векселем необхідно його пред'явлення, а однобічність вексельного зобов'язання означає зобов'язання сплатити суму векселя законному власник.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Грошовий обіг та його вплив на фінанси. Грошова система.
2. Правові основи організації грошового обігу та його завдання.
3. Грошова реформа та грошова політика, роль НБУ. Емісія.
4. Спеціальна компетенція у сфері управління грошовим обігом бюджетних коштів.
5. Нормативні документи у сфері грошового обігу.
6. Розрахункові правовідносини.
7. Форми грошових розрахунків.
8. Готівкові розрахунки. Оформлення. Ліміт каси.
9. Безготівкові розрахунки. Інструкції про безготівкові розрахунки.
10. Відповідальність за порушення готівкових операцій.
11. Розрахункові документи. Платіжні картки.
12. Форми безготівкових розрахунків.
13. Акредитивна та чекова форма безготівкових розрахунків.
14. Вексельні розрахунки.

ТЕМА 13.

ПРАВОВІ ОСНОВИ ВАЛЮТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА КОНТРОЛЮ

ПЛАН

1. Поняття валюти та валютних цінностей.
2. Види валютних операцій.
3. Зміст валютного регулювання і валютного контролю.
4. Відповідальність за порушення валютного законодавства.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- зрозуміти сутність та особливості регулювання валютного ринку України;
- ознайомитись із структурою валютного ринку в Україні та етапами його формування;
- засвоїти основні види валютних операцій;
- ознайомитись з форвардними, ф'ючерсними та опціонними операціями.
- охарактеризувати інформаційним забезпеченням на валютних ринках.

1. Поняття валюти та валютних операцій

Валютний ринок належить до однієї з найважливіших складових грошового ринку держави і тому потребує проведення державного регулювання. За роки незалежності України та формування її валютного ринку було розроблено законодавчу та нормативно-правову базу, створено інституційні форми організації валютних відносин, створена національна валютна система тощо. Водночас динамізм валютних відносин, їх інтернаціоналізація потребують постійного вдосконалення

чинного законодавства, приведення його у відповідність із сучасними економічними реаліями, що у кінцевому підсумку спрямовуються на підтримання стабільності національної грошової одиниці України та підвищення авторитету країни на міжнародному ринку.

Чинне законодавство визначає валюту України як грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет та в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти на рахунках, у вкладках у банківських та інших кредитно-фінансових установах на території України.

Відповідно цього, іноземна валюта — це іноземні грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти у грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, що перебувають на рахунках або вносяться до банківських та інших кредитно-фінансових установ за межами України.

Як інструмент обігу використовуються також платіжні документи та інші цінні папери (акції, облігації, купони до них, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, інші фінансові та банківські документи), виражені в національній чи іноземній валюті або банківських металах.

Банківські метали — це золото, срібло, платина, метали платинової групи, доведені (афіновані) до найвищих проб відповідно до світових стандартів, у

зливках і порошках, що мають сертифікат якості, а також монети, вироблені з дорогоцінних металів.

До валютних цінностей відносять • іноземну валюту, • платіжні документи та фондові цінності в іноземній валюті, • дорогоцінні метали та дорогоцінне каміння, за винятком ювелірних та побутових виробів.

Валютними операціями називають фінансові операції, пов'язані з переходом права власності на валютні цінності. Чинне законодавство відносить до валютних операцій такі:

– пов'язані з переходом права власності на валютні цінності, за винятком операцій, що здійснюються між резидентами у валюті України;

– пов'язані з використанням валютних цінностей у міжнародному обігу як засобу платежу з передаванням заборгованостей та інших зобов'язань, предметом яких є валютні цінності;

– пов'язані з ввезенням, переказуванням і пересиланням на територію України та вивезенням, переказуванням і пересиланням за її межі валютних цінностей.

Учасниками валютних операцій виступають • центральний банк держави (НБУ); • валютні біржі; • банківські установи; • підприємства та кредитно-фінансові установи, що здійснюють зовнішньоекономічні операції; • підприємства, міжнародні корпорації та фінансові установи, що здійснюють іноземні вкладення активів; • фізичні особи; • валютні брокерські фірми. Всі вони виступають агентами валютного ринку. Валютний ринок як економічна категорія відображає певну сукупність відносин, пов'язаних зі здійсненням операцій з купівлі-продажу валютних цінностей та руху іноземних капіталів.

Відповідно до Закону «Про валюту і валютні операції» та Закону «Про банки і банківську діяльність» валютні операції здійснюються банками та іншими фінансовими установами на основі ліцензії НБУ. Залежно від тривалості дії ліцензій, характеру та тривалості валютних операцій можуть видаватися індивідуальні та генеральні ліцензії на здійснення валютних операцій.

Генеральні ліцензії видаються комерційним банкам та іншим кредитно-фінансовим установам України на здійснення валютних операцій, що не потребують індивідуальної ліцензії, на весь період дії режиму валютного регулювання.

Індивідуальні ліцензії видаються резидентам і нерезидентам на здійснення разової валютної операції на період, необхідний для здійснення такої операції.

Індивідуальної ліцензії потребують такі операції:

а) вивезення, переказування і пересилання за межі України валютних цінностей, за винятком:

– вивезення, переказування і пересилання за межі України фізичними особами - резидентами іноземної валюти на суму, що визначається Національним банком України;

– вивезення, переказування і пересилання за межі України фізичними особами - резидентами і нерезидентами іноземної валюти, яка була раніше ввезена ними в Україну на законних підставах;

– платежів в іноземній валюті, що здійснюються резидентами за межі України на виконання зобов'язань у цій валюті перед нерезидентами щодо оплати продукції, послуг, робіт, прав інтелектуальної власності та інших майнових прав, за винятком оплати валютних цінностей та за договорами (страховими полісами, свідоцтвами, сертифікатами) страхування життя;

– платежів в іноземній валюті за межі України у вигляді процентів за кредити, доходу (прибутку) від іноземних інвестицій;

– вивезення за межі України іноземної інвестиції в іноземній валюті, раніше здійсненої на території України, в разі припинення інвестиційної діяльності;

б) ввезення, переказування, пересилання в Україну валюти України в межах, встановлених законодавством;

в) надання і одержання резидентами кредитів в іноземній валюті, якщо терміни і суми таких кредитів перевищують встановлені законодавством межі;

г) використання іноземної валюти на території України як засобу платежу або як застави;

д) розміщення валютних цінностей на рахунках і у вкладах за межами України, за винятком:

– відкриття фізичними особами - резидентами рахунків у іноземній валюті на час їх перебування за кордоном;

– відкриття кореспондентських рахунків уповноваженими банками;

– відкриття рахунків в іноземній валюті резидентами;

е) здійснення інвестицій за кордон, у тому числі шляхом придбання цінних паперів, за винятком цінних паперів або інших корпоративних прав, отриманих фізичними особами - резидентами як дарунок або у спадщину.

Чинне законодавство забороняє Національному банку обмежувати права суб'єктів валютного ринку на здійснення операцій з іноземною валютою, гарантовані їм законом.

Здійснюючи державне регулювання відносин у сфері обігу валюти, органи державної влади втілюють валютну політику. Валютна політика — це сукупність заходів, що

здійснюються у сфері міжнародних економічних відносин відповідно до поточних та стратегічних цілей економічної політики країни. Вона спрямована на розв'язання головних завдань; забезпечення стабільності економічного зростання, стримування зростання безробіття та інфляції, підтримка рівноваги платіжного балансу.

Основою валютної політики країни є вибір режиму валютних курсів, який відповідає економічному стану держав та її зовнішньоекономічним відносинам. Валютний курс, встановлення якого в переважній більшості країн є прерогативою центрального банку, на фінансово-грошовому ринку виконує певні функції, головними з яких можна визначити:

- сприяння інтернаціоналізації грошових відносин;
- сприяння об'єднанню та стабільному розвитку фінансових ринків;
- порівняння рівнів та структури цін, а також результатів виробничої діяльності в окремих країнах;
- порівняння національної та інтернаціональної вартості на національних та світових ринках;
- перерозподіл національного продукту між окремими країнами;
- інтернаціоналізації господарських зв'язків тощо.

Валютний курс є своєрідною формою ціни, яка сплачується в національній грошовій одиниці за одиницю іноземної валюти, і визначається співвідношенням між національною грошовою одиницею та відповідно іноземною валютою виходячи насамперед з їх купівельної спроможності. При встановленні валютного курсу значну роль відіграє конвертованість валюти, за якою здійснюється операція, оскільки вона впливає на купівельну спроможність валюти.

Під конвертованістю валюти розуміють її здатність обмінюватися на валюти інших країн та міжнародні

платіжні засоби. Розрізняють повну та часткову конвертованість. Головний критерій такого розмежування полягає у відсутності або наявності валютних обмежень у законодавстві країн, що здійснюють емісію цих валют.

Умови та порядок конвертації (обміну) гривні на іноземну валюту встановлюються Національним банком відповідно до законодавства України про валютне регулювання. НБУ запровадив Класифікатор іноземних валют залежно від рівня їх конвертованості, відповідно до якого валюти поділено на три групи: 1) вільно конвертовані валюти, які без обмежень обмінюються на інші валюти; 2) валюти з обмеженою конвертованістю; 3) неконвертовані валюти, які не обмінюються на інші валюти і курси яких НБУ не визначає.

Форми і методи проведення валютної політики залежать від конкретних умов розвитку економіки, стану платіжних балансів, міжнародних відносин, а також внутрішньої та зовнішньої політики держави'. До таких форм та методів валютної політики, як правило, відносять валютні обмеження, зміну паритетів (девальвацію та ревальвацію), регулювання ступеня конвертованості валюти, режиму валютного курсу, дисконтну та девізну політику, в тому числі валютні інтервенції. Валютні обмеження являють собою систему нормативних правил, що встановлені в адміністративному або законодавчому порядку та спрямовані на обмеження операцій з іноземною валютою та іншими валютними цінностями (зокрема, державний контроль над операціями, обмеження переказів за кордон, блокування валютної виручки).

Девальвація — зменшення офіційного золотого змісту грошової одиниці країни або зниження її курсу щодо валют інших країн, яке здійснюється у законодавчому порядку. Ревальвація, навпаки, полягає у збільшенні золотого змісту грошової одиниці або

підвищенні її курсу щодо валют інших країн, яке здійснюється державою в офіційному порядку. Валютна інтервенція — втручання центральних банків у валютні операції з метою підвищити або знизити курс валюти своєї країни або іноземної валюти. У тих випадках, коли країна заінтересована у підвищенні курсу своєї валюти, центральний банк вдається до масового продажу іноземної та купівлі національної валюти. Якщо ж ставиться протилежна мета — зниження курсу національної валюти, — здійснюється масова купівля іноземної та продаж національної валюти.

Отже, валютна система становить державно-правову форму організації міжнародних валютних (грошових) відносин держав.

Національна валютна система складається з таких елементів:

- 1) національна валюта;
- 2) паритет національної валюти;
- 3) режим курсу національної валюти;
- 4) наявність або відсутність валютних обмежень у країні;
- 5) національне регулювання міжнародної валютної ліквідності країни;
- 6) регламентація використання міжнародних кредитних коштів обігу;
- 7) режим національного валютного ринку і ринку золота;
- 8) державні органи, що обслуговують та регулюють валютні відносини країни.

Зокрема, НБУ забезпечує управління золотом валютними резервами держави, здійснюючи валютні інтервенції шляхом купівлі-продажу валютних цінностей на валютних ринках з метою впливу на курс національної валюти щодо іноземних валют і на загальний попит та пропозицію

грошей в Україні. Економічну суть золотовалютних резервів становить фонди коштів, що створюються для забезпечення стабільності власної грошової одиниці та платоспроможності держави.

2. Види валютних операцій.

Валютні операції — це операції:

– пов’язані з переходом права власності на валютні цінності, за винятком тих, що здійснюються між резидентами у валюті України;

– пов’язані з використанням валютних цінностей у міжнародному обігу як засобу платежу, з передаванням заборгованостей та інших зобов’язань, предметом яких є валютні цінності;

– пов’язані з ввезенням, переказуванням і пересиланням по території України та вивезенням, переказуванням і пересиланням за кордон валютних цінностей.

Валютні цінності — це:

– валюта України — грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет і в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти на рахунках, у внесках в банківських та інших фінансових установах на території України;

– платіжні документи та інші цінні папери (акції, облігації, купони до них, бони, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, ощадні книжки, інші фінансові та банківські документи), виражені у валюті України;

– іноземна валюта — іноземні грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет, що

перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти у грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, що перебувають на рахунках або вносяться до банківських та інших фінансових установ за межами України;

– платіжні документи та інші цінні папери (акції, облігації, купони до них, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, інші фінансові та банківські документи), виражені в іноземній валюті або банківських металах;

– банківські метали — це золото, срібло, платина, метали платинової групи, доведені (афіновані) до найвищих проб відповідно до світових стандартів, у зливках і порошках, що мають сертифікат якості, а також монети, вироблені з дорогоцінних металів.

Валютні операції являють собою операції, що мають хоча б одну з таких ознак:

а) операція, пов'язана з переходом права власності на валютні цінності та (або) права вимоги і пов'язаних з цим зобов'язань, предметом яких є валютні цінності, між резидентами, нерезидентами, а також резидентами і нерезидентами, крім операцій, що здійснюються між резидентами, якщо такими валютними цінностями є національна валюта;

б) торгівля валютними цінностями;

в) транскордонний переказ валютних цінностей та транскордонне переміщення валютних цінностей;

Конверсійні операції — це договори на валютному ринку з приводу купівлі-продажу (обміну) валют різних держав.

Серед конверсійних договорів виділяють наступні.

1. Угоди з негайною поставкою — купівля-продаж валюти на умовах її поставки не пізніше ніж на другий банківський день з дня укладання угоди за курсом, що зафіксований на момент її укладання.

1.1. Угоди today — конверсійна операція з датою валютування в день укладання угоди.

1.2. Угоди tomorrow — конверсійна операція з датою валютування на наступний робочий банківський день за днем укладання угоди.

1.3. Угоди spot — конверсійна операція з датою валютування на другий робочий банківський день з дня укладання угоди. При цьому враховуються робочі дні в країнах валют, з якими укладаються угоди, тобто якщо наступний день за датою угоди є неробочим для однієї валюти, термін поставки валют збільшується на один день. Наприклад, для угод, укладених у четвер, термін поставки валюти — понеділок, у п'ятницю — вівторок.

2. Базов валютна операція — угода спот; базовим курсом є курс спот-курс на момент укладання угоди при умові обміну валюти банками-контрагентами на другий робочий день з дня заключення угоди. На базі курсів спот розраховуються інші курси угод на валютному ринку — крос-курси, курси форвардних і ф'ючерських угод.

За допомогою операцій спот банки забезпечують потреби своїх клієнтів в іноземній валюті.

3. Для страхування ризиків курсових коливань на ринку з'явилися нові інструменти — термінові валютні операції, — це конверсійні угоди з поставкою обумовленої суми іноземної валюти у визначений угодою термін після її укладення за курсом, зафіксованим на момент її укладення.

Сьогодні строкові валютні операції досить популярні, оскільки вони дають змогу не тільки страхувати ризики, а й ще мати великі прибутки на торгівлі валютними

контрактами. Укладення валютних строкових угод відбувається на спеціалізованих біржах у великих міжнародних фінансових центрах, таких як Лондон (Лондонська біржа фінансових ф'ючерсів — LIFFE), Чикаго (Чиказька біржа опціонів — CBOE), Нью-Йорк (Нью-Йоркська ф'ючерсна біржа — NYFE).

Курс валют за терміновими угодами відрізняється від курсу за операціями спот. Хоча, як правило, напрямок динаміки курсів за поточними і строковими угодами збігається, це не виключає відповідної автономності зміни курсів за строковими угодами, особливо в періоди криз або спекуляцій з валютами. Різниця між курсами становить відповідну величину, що називається дисконт чи премія.

3.1. Форвардна операція — це угода між банком і його клієнтом (або іншим банком) на купівлю або продаж визначеної кількості зазначеної іноземної валюти за курсом обміну, зафіксованим під час укладання угоди, для виконання (тобто поставки валюти та її оплати) в майбутньому часі, зазначеному в контракті. Цей час являє собою конкретну дату чи період між двома конкретними датами. Форвардні угоди є твердими та обов'язковими для виконання на відміну від ф'ючерсів та опціонів.

Особливості форвардної операції:

- це договір, який має форму зобов'язання купити або продати певну кількість однієї валюти в обмін на іншу;
- валютний курс фіксується в момент укладання контракту;
- цей курс не буде збігатися з курсом за угодою спот (за винятком окремих випадків);
- виконання контракту (поставка валюти) здійснюється в узгоджений час у майбутньому, тобто або на певну дату або між двома певними датами, залежно від умов контракту;
- не існує стандартизації форвардних контрактів.

Мета застосування форвардної операції:

- реальний продаж чи купівля валюти;
- страхування від зміни курсів валют;
- одержання спекулятивного прибутку.

Форвардний контракт — стандартний документ, який засвідчує зобов'язання особи придбати (продати) цінні папери, товари або кошти у визначений час та на визначених умовах у майбутньому, з фіксацією цін такого продажу під час укладення такого форвардного контракту.

При цьому будь-яка сторона форвардного контракту має право відмовитися від його виконання виключно за наявності згоди іншої сторони контракту або у випадках, визначених цивільним законодавством. Претензії щодо невиконання або неналежного виконання форвардного контракту можуть пред'являтися виключно емітенту такого форвардного контракту. Продавець форвардного контракту не може передати (продати) зобов'язання за цим контрактом іншим особам без згоди покупця форвардного контракту.

Покупець форвардного контракту має право без погодження з іншою стороною контракту в будь-який момент до закінчення строку дії (ліквідації) форвардного контракту продати такий контракт будь-якій іншій особі, включаючи продавця такого форвардного контракту.

3.2. Ф'ючерсні операції — це угоди з купівлі-продажу валют у майбутньому між двома сторонами за раніше обумовленим курсом, які укладаються на біржових ринках. Особливістю ф'ючерсних угод є те, що вони стандартизовані і поставки валюти відбуваються в строго визначені терміни. Поставка валюти за контрактом повинна здійснюватись через рахункову палату біржі, яка гарантує виконання зобов'язань за угодами всіма сторонами. Але, як правило, реальна поставка валюти за ф'ючерсними угодами не відбувається.

Особливості ф'ючерсних угод:

- будь-яка сторона ф'ючерсного контракту має право відмовитися від його виконання виключно за наявності згоди іншої сторони контракту;
- покупець ф'ючерсного контракту має право продати такий контракт протягом строку його дії іншим особам без погодження умов такого продажу з продавцем контракту;
- стандартизована форма валютних контрактів зі спеціально обумовленою сумою валюти та стандартизованими датами валютування;
- правила випуску та обігу валютних деривативів поширюються також на ф'ючерсні валютні контракти;
- торгівля ними здійснюється тільки на біржовому ринку.

Мета проведення ф'ючерсних операцій:

- по-перше, в страхуванні ризиків від несприятливих змін валютних курсів (дають змогу інвесторам застрахуватися від несприятливих змін цін на ринку спот у майбутньому);
- по-друге, дозволяють спекулянтам відкривати позиції на великі суми під незначне забезпечення. Чим значніше коливаються ціни на фінансові інструменти, які покладені в основу ф'ючерсного контракту, тим більший обсяг попиту на ці ф'ючерси з боку хеджерів.

Ф'ючерсний контракт — стандартний документ, який засвідчує зобов'язання придбати (продати) цінні папери, товари або кошти у визначений час та на визначених умовах у майбутньому, з фіксацією цін на момент виконання зобов'язань сторонами контракту.

При цьому будь-яка сторона ф'ючерсного контракту має право відмовитися від його виконання виключно за наявності згоди іншої сторони контракту або у випадках, визначених цивільним законодавством.

Порівняльна характеристика ф'ючерсних і форвардних контрактів.

Критерій	Форвардні контракти	Ф'ючерсні контракти
Місце обігу	Позабіржові	Біржові
Умови виконання	Обов'язковий і нерозривний	Легко анулюється
Суми контракту	Різні	Стандартизована та фіксована суми валюти
Дата валютування	Різні	Стандартизована
Виплата грошей	При виконанні угоди	Попередня сплата маржі
Фіксація цін продажу	Під час укладення	На момент виконання зобов'язань сторонами контракту
Гарантія виконання зобов'язань	Немає	Надає розрахункова палата біржі
Розрахунки по прибутках і збитках	У кінці строку дії контракту	Щодня
Валюта	Усі основні валюти	Долар США, німецька марка, російський рубль

3.3. Опціонні операції — це угоди, що дають право (але не зобов'язання) одному учаснику угоди купити або продати відповідну кількість іноземної валюти за фіксованим курсом протягом визначеного часу, тоді як другий учасник за грошову премію зобов'язується за необхідності забезпечити реалізацію цього права, будучи

готовим продати або купити іноземну валюту за відповідною договірною ціною.

Згідно із п. 14.1.45.2 ПК України [6] *опціон* — це цивільно-правовий договір, згідно з яким одна сторона контракту одержує право на придбання (продаж) базового активу, а інша сторона бере на себе безумовне зобов'язання продати (придбати) базовий актив у майбутньому протягом строку дії опціону чи на встановлену дату (дату виконання) за визначеною під час укладання такого контракту ціною базового активу. За умовами опціону покупець виплачує продавцю премію опціону. Тобто, це стандартний документ, який засвідчує право придбати (продати) цінні папери (кошти, майно) на визначених умовах у майбутньому, з фіксацією ціни на час укладення такого опціону або на час такого придбання за рішенням сторін контракту.

Перший продавець опціону (емітент) несе безумовне та безвідкличне зобов'язання щодо продажу цінних паперів (товарів, коштів) на умовах укладеного опціонного контракту. Будь-який покупець опціону має право відмовитися у будь-який момент від придбання таких цінних паперів (товарів, коштів).

Претензії стосовно неналежного виконання або невиконання зобов'язань опціонного контракту можуть пред'являтися виключно емітенту опціону. Опціон може бути проданий без обмежень іншим особам протягом строку його дії.

Опціоні угоди укладаються для страхування ризиків та проведення спекуляцій. Але якщо при укладенні ф'ючерсної угоди і зміні тенденцій ринку власник контракту може втратити всі кошти, то при опціонній торгівлі власник втрачає тільки премію. Тенденції світових валютних ринків свідчать про стрімке зростання обсягів саме опціонних операцій.

Існують дві характерні ознаки опціонів:

- європейський — опціони можуть бути виконані тільки в обумовлену дату в кінці опціонного періоду;
- американський — опціони можуть бути виконані до обумовленої дати між першою та останньою датою розрахунків.

Різниця між опціонами та ф'ючерсами:

– ф'ючерсний контракт (ф'ючерс) — стандартизований строковий контракт, за яким продавець зобов'язується у майбутньому в установлений строк (дата виконання зобов'язань за ф'ючерсним контрактом) передати базовий актив у власність покупця на визначених специфікацією умовах, а покупець зобов'язується прийняти базовий актив і сплатити за нього ціну, визначену сторонами контракту на дату його укладення. Ф'ючерсний контракт виконується відповідно до його специфікації шляхом постачання базового активу та його оплати коштами або проведення між сторонами контракту грошових розрахунків без постачання базового активу;

– власник опціона має право, а не зобов'язання, купити або продати (залежно від типу опціона) ту чи іншу кількість фінансових інструментів у визначений час або до визначеного часу в майбутньому. Якщо покупець опціона бажає використати свій опціон, то продавець зобов'язаний виконати його. Для отримання цього права покупець опціона сплачує премію.

Таким чином, купивши ф'ючерсний контракт, покупець повністю несе ризик несприятливої для нього зміни ціни з необмеженими збитками. У випадку з опціонами, якщо ціна товару змінилася у несприятливий для покупця бік, то його ризик обмежений тільки сплаченою ним премією (ціною опціона).

Типи валютних опціонів:

– колл (call option) — право купувати певну суму валюти за фіксованим курсом (strike price) у встановлену дату виконання;

– пут (put option) — право продавати певну суму валюти за фіксованим курсом (strike price) у встановлену дату виконання;

– пут-колл (put-call) — право продавати чи купувати певну суму валюти за фіксованим курсом у встановлену дату (але не купувати і продавати одночасно).

Недоліки валютних опціонів:

- необхідність попередньої оплати;
- відсутність обігу позабіржових опціонів;
- опціони неможливо отримати для всіх валют, хоча позабіржові опціони доступні для будь-якої вільно конвертованої валюти.

Механізм укладання опціонного контракту.

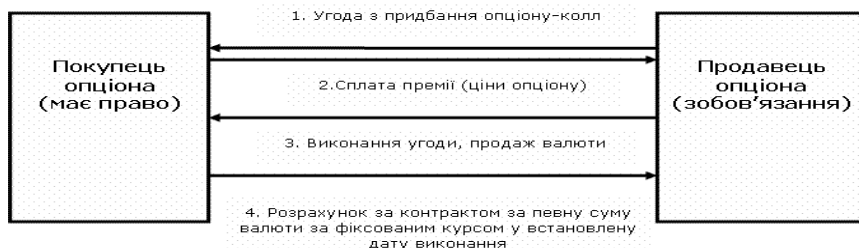
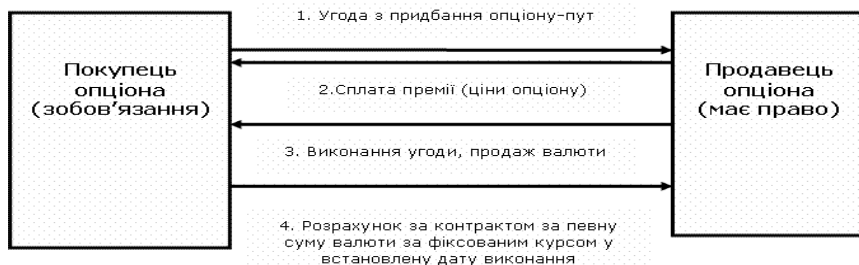

Схема укладання опціону на продаж (пут)

Різновидом валютних операцій, які поєднують поточні і строкові операції, є угоди своп (swap).

3.4. Угоди типу «своп» — комбінація двох протилежних конверсійних операцій на однакову суму з однією датою укладання та різними датами валютування. При цьому одна із вказаних операцій є термінова, а інша — угодою з негайною поставкою. При цьому домовляються про зустрічні платежі два партнери (банки). За операціями своп поточна операція здійснюється за курсом спот, який у зустрічній угоді (строковій) коригується з урахуванням премії або дисконту, залежно від руху валютного курсу. При цьому клієнт має економію на маржі — різниці між курсами продавця і покупця за поточною угодою. Операції своп вигідні для банків: вони не створюють відкритої позиції (купівля покривається продажем), тимчасово забезпечують необхідною валютою без ризику, який пов'язаний зі зміною її курсу.

Види валютних свопів:

1. Якщо ближча угода є купівлею валюти, а віддалена – продажем, то такий своп називається «купив/продав».

2. Якщо ж спочатку здійснюється угода з продажу валюти, а зворотна до неї угода є купівля валюти, цей своп називатиметься «*продав/купив*».

Операції своп використовуються для:

– здійснення комерційних угод, які дають змогу уникнути збитків при конвертації валют;

– придбання банком необхідної валюти без ризику (на основі покриття контругодою) для забезпечення міжнародних розрахунків, диверсифікації валютних резервів;

– взаємного міжбанківського кредитування в двох валютах.

Оскільки угода своп складається з двох конверсійних угод у зворотних напрямках, то платіжні інструкції для обох

контрагентів включають вказування на банки-кореспонденти для рахунків ностро в обох валютах.

Класифікація операцій своп:

- звичайні, або класичні;
- тижневі — коли перша угода виконується на умовах спот, а друга — на умовах тижневого споту;
- одноденні — коли перша операція здійснюється з датою валютування «завтра», а друга — на умовах спот;
- форвардні (форвард-форвард).

Мета валютних свопів:

- забезпечення фінансування довгострокових зобов'язань в іноземній валюті;
- хеджування довгострокового валютного ризику;
- зміна валюти, в якій надходять прибутки від інвестицій, на іншу за вибором інвестора;
- забезпечення конвертації експортованого капіталу в іншу валюту.

Варіанти анулювання угоди своп:

- викуп свопу — повний розрахунок за угодою або здійснення узгоджених компенсаційних виплат;
- резервування свопу шляхом укладення зворотної угоди своп;
- переуступка прав на основі підписання зобов'язань за свопом, коли одна із сторін (за згодою іншої сторони) знаходить нового партнера і забезпечує його коштами для здійснення переданих зобов'язань з урахуванням зміни валютного курсу і процентних ставок упродовж періоду до завершення дії угоди своп.

Структура контракту на укладення угоди своп має такі основні положення:

- предмет контракту;
- умови анулювання свопу;
- умови кредитування;

- відповідальність сторін;
- інші.

3. Зміст валютного регулювання і валютного контролю.

Формою реалізації валютної політики держави є валютне регулювання — спеціальний правовий режим реалізації валютних відносин, який передбачає комплекс заходів, здійснюваних уповноваженими державними органами, спрямованих на організацію функціонування внутрішнього валютного ринку в державі та визначення порядку проведення валютних операцій. Зокрема, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 1 «Визначення термінів» Закону *«Про валюту і валютні операції»*:

«валютне регулювання — діяльність Національного банку України та в установлених цим Законом випадках Кабінету Міністрів України, спрямована на регламентацію здійснення валютних операцій суб'єктами валютних операцій і уповноваженими установами»;

За сферами здійснення слід вирізняти 2 рівні валютного регулювання: міжнародне та внутрішньодержавне. Міжнародне валютне регулювання здійснюється міжнародними фінансово-кредитними організаціями (переважно Міжнародним валютним фондом) з метою створення єдиного валютного простору, що забезпечує вільний обмін товарами і послугами у світовому економічному просторі. Цілями міжнародного валютного регулювання є стимулювання валютної стабільності, забезпечення механізму валютного регулювання у відносинах між державами та запобігання конкуруючому знеціненню валют, а також установлення системи багатосторонніх платежів за поточними угодами між державами та скасування валютних обмежень, що перешкоджають зростанню світової торгівлі.

Цілями організації системи валютного регулювання є наступне:

–установлення і реалізація певного порядку проведення операцій з валютними цінностями на внутрішньому валютному ринку, порядку переміщення валютних цінностей за кордон або на його територію з-за кордону та режиму здійснення іноземних інвестицій;

–забезпечення і захист права власності на валютні цінності;

–регламентація міжнародних розрахунків;

–підтримання стабільного курсу національної валюти та національного платіжного балансу;

–забезпечення необхідного (інтеграційного або ізоляційного) режиму взаємодії країни зі світовим валютним ринком.

Валютне регулювання в Україні, відповідно до ст. 2 «Принципи валютного регулювання» Закону «Про валюту і валютні операції» [42], ґрунтується на таких принципах:

1) свобода здійснення валютних операцій, що передбачає:

– право фізичних та юросіб - резидентів укласти угоди з резидентами та (або) нерезидентами та виконувати зобов'язання, пов'язані з цими угодами, у національній валюті чи в іноземній валюті, у тому числі відкривати рахунки у фінансових установах інших країн;

– право фізичних та юросіб - резидентів придбавати валютні цінності, активи за кордоном, переміщувати через митний кордон України валютні цінності;

– запровадження обмежень і заходів захисту виключно з підстав та у порядку, визначених законом, з метою забезпечення стабільності фінансової системи і рівноваги платіжного балансу України;

– недопущення неправомірного і необґрунтованого втручання держави у валютні операції;

2) ризикоорієнтованість, прозорість, достатність та ефективність валютного регулювання, що реалізується шляхом:

- спрямованості на забезпечення фінансової стабільності, економічного і соціального розвитку;
- відповідності заходів захисту, строків їх запровадження та обсягів, пов'язаних з ними валютних обмежень масштабам і структурі системних ризиків, що загрожують фінансовій стабільності;
- обґрунтованості запровадження та подовження строку дії заходів захисту;
- тимчасового характеру дії заходів захисту;
- підзвітності та публічності НБУ під час запровадження заходів захисту, подовження строку їх дії, оцінки результативності застосування заходів захисту;
- пріоритетності менш дискримінаційних інструментів валютного регулювання над більш дискримінаційними та пропорційності застосування таких інструментів;
- пріоритетності ринкових інструментів валютного регулювання над адміністративними;

3) самостійність та ринковість валютного регулювання, що передбачає:

- гнучкість валютного курсу;
- незалежність Національного банку України у формуванні та реалізації валютної і монетарної політики у межах, визначених законом.

Основним елементом національної системи валютного регулювання є валютні обмеження, — тобто система державних заходів, спрямованих на встановлення порядку проведення валютних операцій.

При цьому, «валютні операції здійснюються без обмежень відповідно до законодавства України, крім випадків, встановлених законами України, що регулюють

відносини у сферах забезпечення національної безпеки, запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму чи фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, виконання взятих Україною зобов'язань за міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також випадків запровадження Національним банком України відповідно до цього Закону заходів захисту.

Свобода здійснення валютних операцій забезпечується шляхом дотримання принципів валютного регулювання.

Закон *«Про валюту і валютні операції»* [42] передбачає можливість використання валютних обмежень як засобу валютного регулювання. Так, відповідно до частин 3 і 4 ст. 4 *«Гарантії свободи здійснення валютних операцій»* резиденти і нерезиденти мають право відкривати рахунки в фінансових установах, з урахуванням обмежень, встановлених цим Законом та іншими нормативно-правовими актами України. При цьому використовуються різні правові засоби: • ліцензування валютних операцій, лімітування або • заборона проведення окремих валютних операцій певними суб'єктами валютних відносин.

Залежно від типу валютних операцій (поточних або операцій, пов'язаних із рухом капіталу) застосовуються різні переліки валютних обмежень. У системі валютних обмежень, що діють в Україні, слід виокремити:

- обмеження, пов'язані з ліцензуванням валютних операцій;

- обмеження, зумовлені встановленням порядку придбання іноземної валюти за дорученням і за рахунок резидентів на міжбанківському валютному ринку України з метою забезпечення виконання їх зобов'язань за зовнішньоекономічними контрактами;

– обмеження, пов’язані з використанням іноземної валюти як засобу платежу на території України;

– обмеження, пов’язані зі встановленням обов’язкового продажу частини надходжень в іноземній валюті на користь резидентів-юридичних осіб;

– обмеження, пов’язані зі встановленням порядку здійснення розрахунків в іноземній валюті;

– обмеження, пов’язані з відкриттям та використанням валютних рахунків резидентами за межами України;

– обмеження, пов’язані з відкриттям та використанням рахунків у національній валюті нерезидентами на території України;

– обмеження, пов’язані з переміщенням готівкової національної та іноземної валюти фізичними та юридичними особами через митний кордон України.

Відповідно до п. 1 ст. 1 Закону «Про валюту та валютні операції» [42], до валютних належать операції, що має хоча б одну з таких ознак:

а) операція, пов’язана з переходом права власності на валютні цінності та (або) права вимоги і пов’язаних з цим зобов’язань, предметом яких є валютні цінності, між резидентами, нерезидентами, а також резидентами і нерезидентами, крім операцій, що здійснюються між резидентами, якщо такими валютними цінностями є національна валюта;

б) торгівля валютними цінностями;

в) транскордонний переказ валютних цінностей та транскордонне переміщення валютних цінностей.

Суб’єкти валютних відносин поділяються на резидентів і нерезидентів, які здійснюють валютні операції.

Резидентами є:

– фізичні особи (громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства), які мають постійне місце проживання на території України, у тому числі ті, що тимчасово перебувають за кордоном;

– юридичні особи, суб'єкти підприємницької діяльності, що не мають статусу юридичної особи (філії, представництва тощо), з місцезнаходженням на території України, які здійснюють свою діяльність на підставі законів України;

– дипломатичні, консульські, торговельні та інші офіційні представництва України за кордоном, які мають імунітет і дипломатичні привілеї, а також філії і представництва підприємств і організацій України за кордоном, що не здійснюють підприємницької діяльності.

Нерезидентами є:

– фізичні особи (іноземні громадяни, громадяни України, особи без громадянства), які мають постійне місце проживання на території України, в тому числі ті, що тимчасово перебувають на території України;

– юридичні особи, суб'єкти підприємницької діяльності, що не мають статусу юридичної особи (філії, представництва тощо), з місцезнаходженням за межами України, які створені й діють відповідно до законодавства іноземної держави, у тому числі юридичні особи та інші суб'єкти підприємницької діяльності з участю юридичних осіб та інших суб'єктів підприємницької діяльності України;

– розташовані на території України іноземні дипломатичні, консульські, торговельні та інші офіційні представництва, міжнародні організації та їх філії, що мають імунітет і дипломатичні привілеї, а також представництва інших організацій і фірм, які не здійснюють підприємницької діяльності на основі законів України.

Резиденти і нерезиденти мають право бути власниками валютних цінностей, що перебувають на території України. Резиденти також мають право бути власниками валютних цінностей, що перебувають за межами України, крім випадків, передбачених законодавчими актами України.

З метою організації і здійснення валютного регулювання окремі державні органи наділяються відповідними повноваженнями у цій сфері. Такими органами в Україні є Національний банк України та Кабінет Міністрів України.

Відповідно до Закону «Про Національний банк України» (п. 14 ст. 7) [28], Національний банк України здійснює відповідно до визначених спеціальним законом повноважень валютне регулювання, визначає порядок здійснення платежів в іноземній валюті, організовує і здійснює валютний контроль за комерційними банками та іншими кредитними установами, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення операцій з валютними цінностями.

Діяльність Національного банку України щодо операцій з валютними цінностями регламентується розділом VIII *«Діяльність національного банку щодо операцій з валютними цінностями»* Закону *«Про Національний банк України»* (статті 44-50) [28]. Національний банк України діє як уповноважена державна установа при застосуванні законодавства України про валютне регулювання і валютний контроль.

До компетенції Національного банку України у сфері валютного регулювання належить:

- 1) видання нормативних актів щодо ведення валютних операцій;
- 2) видача та відкликання ліцензій, здійснення контролю за діяльністю банків та інших установ, які

отримали ліцензію Національного банку на здійснення операцій з валютними цінностями;

3) установлення лімітів відкритої валютної позиції для банків та інших установ, які купують і продають іноземну валюту.

Повноваження Національного банку України та Кабінету Міністрів України у сфері валютного регулювання визначено у Законі «Про валюту та валютні операції».

Національний банк:

– здійснює валютну політику виходячи з принципів загальної економічної політики України;

– складає разом з Кабінетом Міністрів України платіжний баланс України;

– контролює дотримання затвердженого Верховною Радою України ліміту зовнішнього державного боргу України;

– визначає у разі необхідності ліміти заборгованості в іноземній валюті уповноважених банків нерезидентам;

– видає нормативні акти щодо здійснення операцій на валютному ринку України;

– установлює способи визначення і використання валютних (обмінних) курсів іноземних валют, виражених у валюті України, курсів валютних цінностей, виражених в іноземній валюті або розрахункових (клірингових) одиницях;

–установлює єдині форми обліку, звітності та документації про валютні операції, порядок контролю за їх достовірністю та своєчасним поданням;

–забезпечує публікацію банківських звітів про власні операції та операції уповноважених банків.

Кабмін:

– визначає і подає на затвердження до Верховної Ради України ліміт зовнішнього державного боргу України;

– бере участь у складанні платіжного балансу України;

– забезпечує виконання бюджетної і податкової політики України в частині, що стосується руху валютних цінностей;

– забезпечує формування і виступає розпорядником Державного валютного фонду України;

– визначає порядок використання надходжень у міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, які використовуються у торговельному обороті з іноземними державами, а також у неконвертованих, які використовуються у неторговельному обороті з іноземними державами на підставі положень міжнародних договорів України.

Валютний нагляд (контроль) за Законом «Про валюту та валютні операції» [42] є специфічним видом фінансового контролю (п. 3 ст. 1), який є системою заходів, спрямованих на забезпечення дотримання суб'єктами валютних операцій і уповноваженими установами валютного законодавства, які здійснюють спеціально уповноважені державні органи та інші суб'єкти. Ці заходи спрямовані на забезпечення додержання учасниками валютних правовідносин валютного законодавства України при проведенні валютних операцій.

Законом визначено, які валютні операції за участю резидентів і нерезидентів підлягають валютному нагляду (ст. 11).

Валютний нагляд поширюється на всі валютні операції, які виступають його об'єктом.

Серед основних напрямів валютного контролю слід виділити такі:

- перевірка наявності ліцензій на здійснення валютних операцій, які підпадають під режим ліцензування згідно із Законом «Про валюту та валютні операції» [42];

- перевірка додержання порядку реєстрації Національним банком України договорів, які передбачають виконання резидентами боргових зобов'язань перед нерезидентами за кредитами та позиками в іноземній валюті;

- перевірка правомірності відкриття та використання банківських рахунків резидентами за межами України;

- виконання резидентами вимог щодо порядку і термінів декларування валютних цінностей та іншого майна, що перебуває за межами України;

- виконання зобов'язань щодо обов'язкового продажу надходжень в іноземній валюті на користь резидентів-юридичних осіб;

- перевірка додержання валютного законодавства при переміщенні валютних цінностей через митний кордон України;

- своєчасність і повнота подання встановленої Національним банком України звітності про валютні операції.

Валютний нагляд виконує такі функції:

- забезпечує режим законності при проведенні валютних операцій;

- запобігає правопорушенням у валютній сфері;

- виявляє факти порушення валютного законодавства та вживає заходів щодо юридичної відповідальності.

Органи валютного нагляду, які мають право проводити перевірки з питань дотримання вимог валютного законодавства суб'єктами здійснення таких операцій, є Національний банк України та центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову і митну політику.

Головним органом валютного контролю є Національний банк України, який:

- здійснює контроль за виконанням правил регулювання валютних операцій на території України з усіх питань, не віднесених до компетенції інших державних органів;

- забезпечує виконання уповноваженими банками функцій щодо здійснення валютного контролю згідно з валютним законодавством України.

Органом валютного контролю є також Державна податкова служба України (ДПСУ). Функцією ДПСУ є виконання безпосередньо, а також організація роботи державних податкових інспекцій, пов'язаної зі здійсненням контролю за додержанням законодавства про валютні операції.

Державна митна служба України як орган валютного контролю здійснює контроль за додержанням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України.

Іншу групу суб'єктів, що здійснюють контроль за порядком проведення валютних операцій, становлять агенти валютного нагляду. На відміну від органів валютного нагляду агенти не мають права видавати нормативно-правові акти, що регулюють порядок здійснення валютного контролю. Компетенція агентів валютного нагляду обмежується реалізацією контрольних повноважень за додержанням валютного законодавства

резидентами та нерезидентами під час проведення операцій через цю установу.

Відповідно до п. 7. Положення про валютний нагляд, затвердженого Постановою Правління НБУ від 03.01.19 № 13 [117], функції агента валютного нагляду — це обов'язки уповноваженого банку, іншої фінансової установи та національного оператора поштового зв'язку, які отримали від Національного банку генеральні ліцензії на здійснення валютних операцій, щодо здійснення нагляду за валютними операціями, що проводяться резидентами і нерезидентами через ці установи. Зміст такого нагляду — полягає в установленні уповноваженою установою відповідності валютних операцій її клієнтів (резидентів і нерезидентів) вимогам валютного законодавства України, запобіганні уповноваженою установою проведенню її клієнтами через цю установу валютних операцій, що не відповідають вимогам валютного законодавства, та/або своєчасному інформуванні уповноваженою установою Національного банку у випадках і в порядку, установлених законодавством України, уключаючи нормативно-правові акти Національного банку, про валютні операції, що не відповідають вимогам валютного законодавства.

Відсутність в уповноважених установах документів (в електронному вигляді/на паперових носіях), що підтверджують відповідність проведених їх клієнтами валютних операцій валютному законодавству, за умови, що з дати здійснення цих валютних операцій минуло не більше 5 років, кваліфікується як нездійснення/неналежне здійснення цими установами валютного нагляду у частині невиконання обов'язків щодо запобігання проведенню їх клієнтами валютних операцій, що не відповідають вимогам валютного законодавства.

Уповноважені установи під час проведення валютних операцій зобов'язані враховувати вимоги нормативно-

правового акта Національного банку з питань здійснення уповноваженими установами аналізу та перевірки документів (інформації) про валютні операції.

4. Відповідальність за порушення валютного законодавства.

З 07.02.19 набрав чинності Закон від 21.06.18 «Про валюту і валютні операції» [42], який є основою нової ліберальної системи валютного регулювання, яка складається із цього Закону та 8 принципово-змістовних постанов Правління НБУ, які замінили попередню базу з 56 нормативів у сфері валютного регулювання.

Основна ідея Закону «Про валюту і валютні операції» [42] — практично повна лібералізація та дерегуляція зовнішньоекономічних та валютних операцій.

Так, із дати набрання чинності введено у дію понад 20 нововведень, зокрема:

- удвічі збільшується граничний строк здійснення розрахунків за експортно-імпортними контрактами – до 365 днів;

- скасовується валютний нагляд за експортно-імпортними операціями до 150 тис. грн;

- дозволяється вільне використання рахунків юридичних осіб за кордоном (крім операцій з переказів коштів з України на такі рахунки);

- скасовуються індивідуальні ліцензії на валютні операції – їх замінить система е-лімітів (2 млн євро / рік для юридичних осіб, 50 тис. євро/рік для фізичних осіб);

- скасовуються санкції у вигляді припинення зовнішньоекономічної діяльності за порушення строків розрахунків;

- дозволяється здійснення операцій за рахунками юридичних осіб - нерезидентів у банках України;

– скасовується процедура реєстрації зовнішніх запозичень;

– дозволяється online-купівля іноземної валюти фізичними особами (в межах ліміту купівлі готівкової валюти — до 150 тис. грн / день в еквіваленті);

– збільшується ліміт на перекази іноземної валюти за кордон без відкриття рахунку для фізичних осіб – з 15 до 150 тис. грн / рік;

– скасовується подвійний контроль за операціями з експорту продукції — валютний нагляд здійснюватиме лише той банк, який отримав інформацію про відповідну митну декларацію;

– скасовується обов’язкове декларування валютних цінностей, доходів та майна, що належать резидентам України та знаходяться за її межами.

Також Закон *«Про валюту і валютні операції»* скасував низку нормативно-правових актів, якими передбачались обмеження у сфері валютного регулювання, зокрема:

– Декрет Кабінету Міністрів України від 19.02.93 *«Про систему валютного регулювання і валютного контролю»* [46];

– Закон *«Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті»* (втратив чинність) [118];

– Указ Президента України від 18.06.94 *«Про невідкладні заходи щодо повернення в Україну валютних цінностей, що незаконно знаходяться за її межами»* » (втратив чинність) [119];

– Указ Президента України від 27.06.99 *«Про врегулювання порядку одержання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів та застосування штрафних санкцій за порушення валютного законодавства»* [120].

Разом із указаним юридична відповідальність за порушення валютного законодавства хоча і пом'якшилась, але і на сьогодні становить певну систему санкцій та обмежень, які накладаються на відповідних суб'єктів.

Порушення встановлених правил проведення валютних операцій є підставою притягнення до відповідальності за порушення валютного законодавства. Санкції за порушення валютного законодавства передбачені:

– статтями 13 та 14 Закону *«Про валюту і валютні операції»* [42];

– розділом II Положення про валютний нагляд [117].

Зокрема: за порушення вимог валютного законодавства (крім порушення строків за операціями з експорту та імпорту товарів, відповідальність за яке встановлюється згідно із ст. 13 *«Особливості встановлення граничних строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів»* указанного Закону) можуть бути застосовані:

1) до банків — заходи впливу згідно із Законом *«Про банки і банківську діяльність»*: ст. 58 *«Відповідальність банку за своїми зобов'язаннями»*;

2) до уповноважених установ (крім банків) — такі заходи впливу:

а) письмове застереження.

Рішення про застосування заходу впливу до установи у вигляді письмового застереження приймає Комітет з питань нагляду.

Письмове застереження складається на бланку Комітету з питань нагляду та підписується головою на засіданні Комітету з питань нагляду;

б) обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів валютних операцій.

Національний банк має право прийняти рішення про обмеження, зупинення чи припинення здійснення установою окремих видів валютних операцій, зупинення ліцензії в разі:

1) недотримання, порушення установою вимог, установлених нормативно-правовим актом Національного банку з питань ліцензування валютних операцій (уключаючи вимогу щодо наявності мінімального розміру власного капіталу установи, потрібного для здійснення певних валютних операцій);

2) наявність суттєвих(ого) порушень(ня) вимог валютного законодавства після застосування до установи протягом останнього року заходів(у) впливу у вигляді штрафних(ої) санкцій(і);

3) невиконання в установленій строк вимог Національного банку щодо усунення порушень у діяльності установи;

4) порушення інших вимог нормативно-правових актів Національного банку;

5) несплати штрафу, накладеного Національним банком за порушення вимог валютного законодавства, протягом одного місяця з дати винесення відповідного рішення;

в) штрафні санкції.

Національний банк має право застосувати до установи захід впливу у вигляді штрафу за кожний вид порушення вимог валютного законодавства:

1) порушення вимог ст. 5 «Розрахунки» Закону «Про валюту і валютні операції» [42] та/або нормативно-правового акта Національного банку з питань порядку проведення розрахунків за валютними операціями;

2) порушення вимог ст. 6 «Торгівля валютними цінностями» Закону та/або нормативно-правового акта Національного банку з питань умов та порядку торгівлі

іноземною валютою та банківськими металами на валютному ринку України;

3) порушення вимог ст. 7 *«Переказ валютних цінностей»* Закону [42] та/або нормативно-правового акта Національного банку з питань порядку проведення переказу валютних цінностей;

4) порушення вимог ст. 8 *«Транскордонне переміщення валютних цінностей»* Закону та/або нормативно-правового акта Національного банку з питань порядку транскордонного переміщення валютних цінностей;

5) здійснення валютних операцій, що потребують ліцензії згідно зі ст. 9 *«Ліцензії Національного банку України»* Закону, та/або не передбачені у виданій установі ліцензії;

6) порушення установою вимог ст. 10 *«Надання інформації про валютні операції»* Закону щодо періодичності, строків, способу та порядку подання інформації (статистичної звітності) про валютні операції, а також допущення суттєвих помилок в інформації (статистичній звітності) про валютні операції;

7) виявлення протягом періоду, що підлягав перевірці, суттєвих порушень вимог валютного законодавства, а саме:

– ненадання установою доступу уповноваженим працівникам Нацбанку до систем автоматизації валютних операцій під час виїзної перевірки, інформації/документів про валютні операції, а також пояснень щодо проведених валютних операцій;

– неподання, подання не в повному обсязі, подання недостовірної інформації/документів про валютні операції/їх копій (в електронному вигляді/на паперових носіях), подання документів про валютні операції/їх копій (в електронному вигляді/на паперових носіях), у яких

неможливо прочитати всі написані в них відомості, що необхідні для виконання Нацбанком функцій валютного нагляду на запит НБУ або уповноважених на проведення перевірки працівників Нацбанку;

– невиконання вимог нормативно-правових актів Національного банку, що регламентують порядок проведення уповноваженими працівниками Національного банку виїзних, невиїзних перевірок, а також перевірок пунктів обміну іноземної валюти на території України;

8) порушення вимог ст. 11 «*Валютний нагляд*» Закону та/або нормативно-правових актів Нацбанку в частині невиконання/неналежного виконання обов'язків щодо здійснення установою валютного нагляду;

9) порушення вимог ст. 12 «*Заходи захисту*» Закону [42] та/або нормативно-правового акта Національного банку з питань запровадження засобів захисту, порядку здійснення валютних операцій в умовах запроваджених заходів захисту;

10) виявлення суттєвих(ого) порушень(ня) вимог валютного законодавства під час проведених протягом трьох місяців поспіль перевірок з питань дотримання вимог щодо здійснення валютно-обмінних операцій/торгівлі валютними цінностями в готівковій формі;

11) порушення порядку, строків і технології виконання операцій, що встановлені нормативно-правовими актами Нацбанку;

12) невиконання/неналежне виконання рішення Національного банку про застосування заходу впливу;

13) порушення інших вимог нормативно-правових актів Національного банку з питань валютного регулювання та нагляду;

г) зупинення або відкликання (анулювання) ліцензії на здійснення валютних операцій — позбавлення небанківської фінансової установи, оператора поштового

зв'язку права на здійснення валютних операцій, передбачених ліцензією.

Відповідно до ст. 73 «Заходи впливу» Закону «Про банкт і банківську діяльність» [36] відкликання банківської ліцензії та ліквідація банку є одним із можливих заходів впливу Нацбанку;

3) до юридичних осіб (крім уповноважених установ) — заходи впливу у вигляді штрафних санкцій;

4) до фізичних осіб, посадових осіб уповноважених установ, посадових осіб юридичних осіб — заходи впливу у вигляді штрафів, передбачені КУПАП [7]: 155¹ «Порушення порядку проведення розрахунків» ст. 162 «Порушення правил про валютні операції», ст. 162¹ «Порушення порядку здійснення валютних операцій», ст. 164² «Порушення законодавства з фінансових питань», ст. 165⁵ «Порушення банківського, валютного законодавства, законодавства, яке регулює переказ коштів в Україні, нормативно-правових актів Національного банку України або здійснення ризикових операцій, які загрожують інтересам вкладників чи інших кредиторів банку», ст. 172⁶ «Порушення вимог фінансового контролю»

Національний банк України має право застосувати до уповноважених установ (крім банків) заходи впливу у вигляді штрафних санкцій у розмірі не більш як 20 % суми власного капіталу відповідної уповноваженої установи.

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову та митну політику, має право адекватно вчиненому порушенню застосувати до юридичних осіб (крім уповноважених установ) захід впливу у вигляді штрафних санкцій у розмірі до 100 % суми операції, проведеної з порушенням валютного законодавства.

Національний банк визначає розмір штрафу з різниці між сумою проведеної валютної операції та сумою, що є нормативно визначеною, якщо згідно з валютним законодавством дозволено проводити окремі валютні операції у визначених сумах/лімітах.

Штраф нараховується та сплачується у національній валюті. Установа сплачує штраф та письмово повідомляє Нацбанк про сплату протягом строку, встановленого у рішенні про застосування заходу впливу.

Нацбанк із метою визначення розмірів штрафу використовує розмір власного капіталу установи станом на останню звітну дату, що передує даті складання акта перевірки або документа про виявлення порушень.

Рішення Нацбанку про застосування до установи заходу впливу у вигляді штрафу є виконавчим документом і набирає законної сили з дати його прийняття. Це Рішення повинно містити відомості, передбачені ст. 4 *«Вимоги до виконавчого документа»* Закону України *«Про виконавче провадження»*.

Нацбанк передає рішення про застосування штрафу до органів державної виконавчої служби для примусового виконання в разі невиконання установою такого рішення в добровільному порядку.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Валютні цінності та валютний ринок.
2. Валютна політика. Валютний курс.
3. Інфляція та девальвація.
4. Валютна система.
5. Валютні цінності та операції.
6. Конверсійні операції.
7. Угоди spot.
8. Форвардні та ф'ючерсні операції.
9. Опціонні операції.

10. Угоди типу «своп».
11. Система валютного регулювання та її принципи.
12. Валютні обмеження.
13. Суб'єкти валютних відносин.
14. Компетенції НБУ та КМУ у сфері валютного регулювання.
15. Валютний контроль та його напрями.
16. Суб'єкти, що здійснюють валютний контроль.
17. Порухення встановлених правил проведення валютних операцій.
18. Відповідальність за порушення валютних операцій.
19. Порядок за застосування відповідальності за порушення валютних операцій.
20. Підстави для застосування санкцій за порушення валютних операцій.

ТЕМА 14.

СИСТЕМА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТРАХОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ПЛАН

1. Сутність і принципи страхування.
2. Юридична природа страхового права і страхової діяльності України.
3. Правове регулювання і управління у сфері страхування.
4. Історія розвитку страхового ринку в Україні.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- ознайомитись із змістом та структурою страхових послуг. Головні елементи, що формують поняття страхування;
- зрозуміти ризиковану функція страхування, актуарні розрахунки, функцію створення і використання страхових резервів (фондів);
- засвоїти принципи страхування, різницю між співстрахуванням і перестрахуванням;
- визначальні характерні ознаки становлення страхового ринку України. Правове регулювання діяльності у сфері страхування;

1. Сутність страхування

Страхові послуги за Законом *«Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»* належать до ринку фінансових послуг (п. 6 ч. 1 ст. 1 *«Визначення термінів»*) [96].

Засади створення і функціонування фінансового ринку встановлюються виключно законами України (п. 1

ч. 2 ст. 92 Конституції [1]. Закон *«Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»* [96] безпосередньо визначає, що «фінансові установи в Україні діють відповідно до цього Закону з урахуванням норм законів України, які встановлюють особливості їх діяльності» (ч. 2 ст. 2 *«Сфера дії Закону»*). Це положення є загальним для всіх ринків фінансових послуг та всіх їх учасників, а норми законів, які регулюють окремі сектори на ринку фінансових послуг, зокрема Закону *«Про страхування»* [19], законів України *«Про недержавне пенсійне забезпечення»* [121], *«Про кредитні спілки»* [122], *«Про фінансовий лізинг»* [28], є спеціальними.

Термін «страхування»: 1) латинське походження; 2) в основі — слова «*securus*» і «*sinecura*» — «безтурботний». Страхування відображає ідею застереження, захисту та безпеки.

Офіційне тлумачення цього терміна в Україні наведено у ст. 1 *«Поняття страхування»* Законі від 07.03.96 *«Про страхування»*:

«Страхування — це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів громадян та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати громадянами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів».

У цьому Законі зафіксовано головні елементи, що формують поняття страхування. Насамперед, це — мета страхування, що становить собою захист майнових інтересів фізичних і юридичних осіб. Наголошується, що захист забезпечується на випадок конкретних подій, перелік яких зафіксовано в чинному законодавстві або

страхових договорах. Виокремлюються джерела грошових коштів, що є ресурсами для страхових виплат.

Розглядати страхування — як систему економічних відносин між конкретними суб'єктами господарювання, де, з одного боку, діють страхувальники, а з іншого — страховики, — не вірно, оскільки таке визначення є визначенням юридичних відносин.

Важливою передумовою застосування страхування є майнова самостійність суб'єктів господарювання — страхувальників і їх зацікавленість у делегуванні страховикам відповідальності за наслідки ризику настання негативних наслідків. І чим ця зацікавленість більша, тим і потреба у страхуванні вища.

Страхування передбачає надійність і превентивне спрямування захисту, а тому, як окремий вид відносин між відповідними суб'єктами,

страхування — це дво- чи багатосторонні юридичні договірні відносини відповідних суб'єктів. Зокрема, страхувальник, сплачуючи грошовий внесок, забезпечує собі (чи третій особі) у разі настання події, обумовленої договором або законом, суму виплати з боку страховика, який утримує певний обсяг відповідальності і для її забезпечення поповнює та ефективно розміщує резерви, вживає превентивні заходи, спрямовані на зменшення ризику, а при потребі перестраховує частину своєї відповідальності.

Зміст страхування розкривається у його функціях, що характеризують особливості страхування як елемента фінансової системи.

В капіталістичній економіці страхування відбувається на договірних засадах, але це не стосується обов'язкового соціального страхування, де страхові операції не передбачають отримання прибутку.

Страховання — є важливим напрямком підприємницької діяльності і розглядається як окрема галузь економіки. Тому страховання належить до сфери фінансів і, відповідно, до системи фінансового права.

Створення і використання грошових фондів підпорядковується головній меті — забезпеченню можливості страховиків здійснювати свою діяльність.

Існує прямий взаємозв'язок між страховою і кредитною діяльністю. Зокрема, можливе заощадженню своїх коштів через страхові компанії, укладаючи з ними договори на страхування життя та здоров'я (ч. 6 ст. 6 «Добровільне страхування та його види» Закону «Про страхування») [20]. А тому, завдяки страхуванню акумулюються великі кошти, які до настання страхових випадків використовуються — як джерело кредитних ресурсів. Страхові поліси, як доказ договору страхування — це гарантія повернення позик. Матеріальні цінності, що їх у разі кредитування банки приймають як заставу, мають бути застраховані.

Ризикована функція страхування.

Це процес купівлі–продажу страхової послуги, що полягає у переданні за певну плату страховиків матеріальної відповідальності за наслідки ризику, зумовленого подіями, перелік яких передбачено чинним законодавством або договором. Чим вищі ймовірність і розмір ризику, тим і плата за його утримання, обчислена на підставі тарифів, визначених за допомогою актуарних розрахунків, більша. У разі настання страхового випадку страховальник висуває страховиків вимогу щодо відшкодування збитків (виплати страхових сум).

Актуарні розрахунки — фінансовий (математичний) аналіз коротко- і довгострокових наслідків функціонування системи страхування, що містить статистичний прогноз фінансових потоків, оцінку фінансових

зобов'язань, довгостроковий прогноз стану та стабільності системи, докладний аналіз коротко- і довгострокових фінансових наслідків будь-яких змін у цій системі.

Функція створення і використання страхових резервів (фондів). Страхування стає можливим лише за наявності у страховика певного капіталу, достатнього для забезпечення покриття збитків (у разі їх виникнення), заподіяних страхувальникові стихійним лихом, нещасним випадком чи іншою страховою подією. Власними коштами покрити таку потребу у грошових виплатах страховик, здебільшого, не в змозі. Тому кожний страховик створює систему страхових резервів. Нагромадження й використання таких резервів характерні для страхової діяльності.

У формуванні й використанні страхових резервів виявляється перерозподіл коштів між страхувальниками. Ті з них, для яких у певному періоді не настала страхова подія, сплативши страхові внески, не отримують жодних виплат. І навпаки: страхувальникам, які зазнали серйозних збитків від страхового випадку, виплачується відшкодування в сумах, значно більших за внесені страхові платежі.

Формування страхових резервів — це спосіб концентрації та використання коштів, необхідних не лише для розподілу між усіма страхувальниками збитків, зумовлених страховими випадками поточного періоду, а й для відповідного покриття можливих масштабніших збитків, що можуть припасти на окремі роки наступних періодів.

Відповідно до ст. 31 «*Страхові резерви*» Закону «*Про страхування*» [20], страхові резерви утворюються страховиками з метою забезпечення майбутніх виплат страхових сум і страхового відшкодування залежно від видів страхування (перестраховання).

Страхові резерви поділяються на технічні резерви і резерви із страхування життя (математичні резерви). Вони в обсягах, що не перевищують технічних резервів, а для страхових компаній із страхування життя — математичних резервів, утворюються у тих валютах, в яких несуть відповідальність за своїми страховими зобов'язаннями.

Функція заощадження коштів.

Часто вигідніше заощаджувати кошти у страховій системі, ніж у банках. Наприклад, строковий депозитний вклад у банку на 88 000 (грн.) і поліс страхування життя на 88 000 (грн.) на строк 10 років. Зокрема, у разі нещасного випадку банк може видати громадянину кошти лише в межах вкладу (з урахуванням %). А у випадку купівлі полісу, страхова компанія виплатить грошову допомогу, виходячи зі страхової суми і коефіцієнта втрати працездатності. На випадок тривалої втрати працездатності фінансове забезпечення може бути у кілька разів більше, ніж у за депозитом.

Сприяючи розвитку заощаджувальних видів страхування, держава має змогу впливати на: • вирішення соціальних проблем, • розвивати обіг коштів, • забезпечувати купівельну спроможність своєї валюти, • тощо. А тому держава сприяє розвитку заощаджувальної функції страхування, створюючи пільгові умови оподаткування страхових внесків і виплат, страхових вкладів, які переходять у спадщину, доходів страховиків тощо.

Превентивна функція.

Учасники страхування, і насамперед страховики та страхувальники, зацікавлені зменшити наслідки страхових подій. З цією метою вдаються до правової та фінансової превенції.

До правової превенції належать передбачені чинним законодавством або договорами страхування застере-

ження, згідно з якими страхувальник повністю або частково позбавляється страхових відшкодувань. Вони охоплюють випадки протиправних дій або бездіяльності з боку страхувальника щодо застрахованих об'єктів. Наприклад, страховики не покривають матеріальних збитків, що їх зазнали потерпілі, перебуваючи у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, а також не передбачають страхових відшкодувань у разі самогубства, навмисного пошкодження власного майна і здоров'я.

Перелік ризикованих об'єктів, які не приймаються на добровільне страхування, та можливих відмов щодо виплати відшкодування може бути складений у разі страхування як фізичних, так і юридичних осіб. Фінансова превенція полягає в тому, що частина страхових премій спрямовується на фінансування превентивних заходів.

Можливості страхування істотно звужуються, коли виникають суперечності між функціями, що характеризують сутність страхування діяльності і чинним законодавством.

Зазначені вище функції страхування є специфічними. Проте водночас у сфері страхової діяльності виявляються і функції, притаманні фінансам у цілому (наприклад, контрольна функція), та функції інших суміжних вартісних категорій (наприклад, ціни, коли йдеться про формування страхових тарифів, оцінку об'єкта страхування, з'ясування розміру завданих збитків).

Принципи страхування

Страхування ґрунтується на певних специфічних засадах — принципах.

1. Конкуренція — усім страхувальникам і страховикам держава гарантує вільний вибір видів страхування та рівні можливості у здійсненні діяльності, водночас створюються сприятливі умови для розвитку страхування, щоб забезпечити реалізацію права на ефективний

страховий захист юридичних і фізичних осіб. Держава проводить активну антимонопольну політику, яка є важливим чинником у формуванні цивілізованого страхового ринку. Цей принцип поки що повною мірою стосується лише добровільних видів страхування.

2. Страховий ризик — це ймовірна подія або сукупність подій, на випадок яких здійснюється страхування. У міжнародній практиці ризиком вважають також конкретний об'єкт страхування або вид відповідальності. Нерідко страховий ризик тлумачать як розподіл між страховиком і страхувальником несприятливих економічних наслідків у разі настання страхового випадку.

3. Страховий інтерес. Впливає з права власності або володіння тим чи іншим об'єктом. Кожний індивідуальний або асоційований власник будинку, автомашини, а тим більш складного виробничо-технічного комплексу, зацікавлений у тому, щоб вкладені в цей об'єкт кошти не були втрачені через стихійне лихо, нещасний випадок, пограбування тощо.

У свою чергу, організації, які беруть на себе ризики, як і будь-яка інша комерційна структура, мають інтерес отримати прибуток.

4. Сумлінність. Надійне страхування можливе лише за умов високого довір'я між сторонами. Ні страхувальник, ні страховик не мають права приховувати один від одного ту чи іншу інформацію, що стосується об'єкта страхування. На практиці особливо важливо, щоб цього принципу дотримувалася страхувальник. Адже саме він володіє найповнішою інформацією про властивості, зокрема дефекти, майна, про стан здоров'я чи інші особливості об'єкта страхування.

5. Відшкодування в межах реально завданих збитків. Страхові відшкодування не повинні приносити

страхувальникові прибутку. Щоб уникнути спроб скористатися страхуванням зі спекулятивною метою страховики додержують принципу, згідно з яким матеріальний і фінансовий стан страхувальника після відшкодування завданих збитків має бути таким самим, як і до страхового випадку. Відхилення, як правило, бувають у бік зниження рівня відшкодування. Особливо далекими від названого ідеалу були результати страхування в роки гіперінфляції.

Страхові відшкодування можуть здійснюватися в одній із чотирьох форм:

- 1) перерахуванням належних коштів на рахунок страхувальника (застрахованого) або вигодонабувача;
- 2) оплатою витрат на ремонт пошкодженого страхового об'єкта;
- 3) відновленням об'єкта;
- 4) заміною знищеного, пошкодженого або викраденого предмета на новий відповідник.

В Україні переважає найпростіша форма відшкодування — кошти перераховують на рахунок страхувальника або видають йому чек на отримання готівки. Цей принцип повною мірою поширюється тільки на ризикові види страхування. Накопичувальне страхування за своєю ідеєю передбачає можливість отримання застрахованим (вигодонабувачем), крім сплачених внесків, частини інвестиційного прибутку.

6. Франшиза — це визначена договором страхування частина збитків, яка в разі страхового випадку не підлягає відшкодуванню страховиком. Вона може бути визначена у вигляді певної грошової суми або у % до всієї страхової суми. Завдяки застосуванню франшизи досягається поєднання самострахування зі страхуванням.

Розрізняють умовну та безумовну франшизу. Умовна франшиза частіше використовується в особистому

страхуванні. Наприклад, правила страхування можуть фіксувати кількість днів хвороби до початку надання страхової допомоги. Але якщо застрахований хворів довше, то допомога виплачується за всі дні непрацездатності.

Безумовна франшиза означає, що відповідальність страховика визначається розміром збитку за відкиданням франшизи. Такі поліси поширені при страхуванні автотранспорту та деяких інших об'єктів. Це дає змогу страховикам уникнути розрахунків з дрібних ризиків і тим самим значно зменшити витрати на ведення справи.

7. Суброгація — перехід до страховика на підставі відповідного акту права вимоги, яке страхувальник має щодо особи, винної у збитках. Це право поширюється на страховика лише на сума фактично виплаченого ним страхового відшкодування. Тобто це передання страхувальником страховикові права на стягнення заподіяної шкоди з третіх (винних) осіб у межах виплаченої суми.

У тих випадках, коли страхувальник отримає кошти — на відшкодування збитків з іншого джерела, він має повідомити про це страховика, який візьме їх до уваги, коли розраховуватиме страхове відшкодування й оформлятиме регрес.

8. Контрибуція. Це право страховика звернутися до інших страховиків, які за проданими полісами несуть відповідальність перед одним і тим самим конкретним страхувальником, з пропозицією розділити витрати з відшкодування збитків. Тобто за відповідних обставин один і той самий предмет стає об'єктом страхування більш як один раз, тобто дублюється відповідальність за збереження одних і тих самих матеріальних цінностей.

Цей принцип дуже важливий і його застосування стримує нечесних страхувальників від бажання

застрахувати одне й те саме майно або життя й здоров'я кілька разів з метою наживи.

Найпростіший метод розподілу відповідальності між страховиками ґрунтується на пропорційному підході відшкодування реальної суми збитків навіть, якщо загальна страхова сума набагато більша.

9. Співстрахування і перестрахування. Страховик може брати на своє утримання обмежені за розміром ризику. Ці межі визначаються наявністю в компанії страхових фондів. Згідно із Законом «Про страхування» страховик може укласти страховий договір на суму, що не перевищує 10 % сплаченого статутного фонду і сформованих страхових резервів. Такі обмеження диктуються інтересами додержання достатньої платоспроможності страховика. Так, відповідно до ч. 14 ст. 30 «Умови забезпечення платоспроможності страховиків»

«Якщо страхова сума за окремим предметом договору страхування перевищує 10 % суми сплаченого статутного капіталу і сформованих вільних резервів та страхових резервів, страховик зобов'язаний укласти договір перестрахування» [19].

Мінімальний розмір статутного фонду страховика, який займається видами страхування іншими, ніж страхування життя, встановлюється в сумі, еквівалентній 1 млн. євро, а страховика, який займається страхуванням життя, — 10 млн. євро за валютним обмінним курсом валюти України (ч. 2 ст. 30) [19].

Тобто, за указаних вище умов (про 10 %) страховик зобов'язаний укласти договір перестрахування, а відтак суперечність між розміром запропонованого страхувальником ризику і фінансовими можливостями страховика його застрахувати вирішується з допомогою співстрахування і перестрахування.

Співстрахування — це страхування об'єкта за одним спільним договором кількома страховиками. Так, відповідно до ст. 11 «Співстрахування» «Предмет договору страхування може бути застрахований за одним договором страхування та за згодою страхувальника кількома страховиками (співстрахування)». При цьому в договорі мають міститись умови, що визначають права й обов'язки кожного страховика.

Одному зі співстраховиків за його згодою може бути доручено представництво всіх інших у взаємовідносинах зі страхувальником, але залишено відповідальність перед останнім лише в розмірі відповідної частки.

Співстрахування має свої переваги і недоліки. Позитивним є те, що компанії мають змогу об'єднати свої зусилля зі страхування великих ризиків, не поступаючись ні перед ким страховою премією. Недоліки співстрахування полягають в ускладненні процедури оформлення страхування і виплати відшкодування.

Перестраховування — це страхування одним страховиком (цедентом, перестраховальником) на визначених договором умовах ризику виконання частини своїх обов'язків перед страхувальником у іншого страховика (перестраховика) резидента або нерезидента, який має статус страховика або перестраховика, згідно з законодавством країни, в якій він зареєстрований.

Отже, різниця між співстрахуванням і перестраховуванням полягає в тому, що

1) у першому випадку поділяється відповідальність за ризик між страховиками, а

2) при перестраховуванні вся відповідальність перед страхувальником зберігається за страховиком, так званим цедентом, який, у свою чергу, перестраховує частину цієї відповідальності в іншого страховика або професійного

перестраховика. А страхувальник може і не знати про наявність договору на перестраховання.

Співстрахуванню і перестраховуванню належить велика роль у збалансуванні страхового масиву замовлень, забезпеченні фінансової стабільності і рентабельності страхових операцій. Поділ відповідальності між страховиками і перестраховиками сприяє підвищенню місткості національного страхового ринку. Через перестраховання здійснюється вихід на міжнародні страхові ринки.

10. Диверсифікація. Законодавством багатьох країн світу можливості диверсифікації, тобто поширення активності страхових товариств за рамки основного бізнесу, обмежені.

Закон «Про страхування» (ст. 2 «*Страховики*») передбачає, що предметом безпосередньої діяльності страховика може бути лише страхування, перестраховання і фінансова діяльність, пов'язана з формуванням і розміщенням страхових резервів та управлінням ними.

Дозволяються виконання зазначених видів діяльності у вигляді надання послуг для інших страховиків на підставі укладених цивільно-правових угод, надання послуг (виконання робіт), якщо це безпосередньо пов'язано із зазначеними видами діяльності, а також будь-які операції для забезпечення власних господарських потреб страховика.

Страховики, які здійснюють страхування життя, можуть надавати кредити страхувальникам, які уклали договори страхування життя.

Порядок, умови видачі та розміри кредитів і порядок формування резерву для покриття можливих втрат встановлюються Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України за погодженням з Нацбанком (ч. 10 ст. 2). Так, відповідно до цієї норми, абз. 11 ч. 19 ст. 31 «*Страхові резерви*» [19], пп. 26 п. 4

Положення про Нацкомісію з регулювання ринків фінансових послуг України [71] нею затверджено Положення про порядок умови видачі та розміри кредитів страхувальникам, які уклали договори страхування життя [123].

Водночас принцип диверсифікації має істотне значення всередині окресленої щойно діяльності. Надзвичайно важливо додержувати принципу диверсифікації, розміщуючи страхові резерви.

2. Юридична природа страхового права і страхової діяльності України

Визначальними характерними ознаками становлення страхового ринку України є:

- законодавчі засади функціонування страхового ринку України;
- стратегія інтеграції України до міжнародних організацій;
- розвиток фінансового ринку в умовах участі в СОТ;
- міжнародні стандарти страхової справи і національний досвід розвитку і функціонування страхового ринку.

Відповідно до Програми розвитку страхового ринку України на 2001-2004 роки, затвердженої Постановою КМУ від 02.02.01 № 98 [68] (*нової програми на сьогодні немає*), в основу розвитку страхового ринку України покладаються такі принципи:

- верховенство права;
- системність і конкурентність;
- стабільність і обмеження присутності держави на страховому ринку;
- мотивація діяльності страховиків і страхувальників — держава створює умови, за яких

фізичні та юридичні особи зацікавлені у страхових послугах, а страхові компанії — в наданні цих послуг;

– довіра.

Страхове право в Україні складається з правових норм, які регулюють правовідносини у сфері страхування, визначають права й обов'язки суб'єктів, передбачають відповідальність за невиконання приписів уповноважених державних органів.

Страхове право регулює відносини не тільки прямого страхування, перестраховування, фінансової діяльності, пов'язаної з формуванням, розміщенням та обліком страхових резервів, їхнього управління, а також посередницької діяльності у страхуванні (перестраховуванні), страхової експертизи та актуарних розрахунків.

Правове регулювання страхової діяльності здійснюється із урахуванням того, що — це врегульована нормами права господарська діяльність страхової організації, як правило, з метою отримання прибутку, яка здійснюється на підставі ліцензії, виданої уповноваженим державним органом з питань нагляду за страховою діяльністю.

Методом регулювання діяльності учасників страхового ринку (тобто суб'єктивного впливу держави на суб'єктів страхових правовідносин) є державний нагляд за страховою діяльністю.

Правове регулювання діяльності на страховому ринку — це нормативне упорядкування на страховому ринку, яке складається з 2 частин: • державно-правового та • інституційно-правового (за суб'єктами).

Предметом страхового права є відносини, що виникають при безпосередньому формуванні, розподілі та використанні грошових фондів, що формуються шляхом:

1) сплати ЮО та ФО страхових платежів (страхових премій, страхових внесків);

2) сплати учасниками страховиків акцій (часток) статутного фонду та додаткового капіталу страхової організації;

3) отримання доходу від розміщення коштів цих фондів;

4) доходів, отриманих на підставі прав вимоги;

5) доходів від надання посередницьких послуг у страхуванні та перестраховуванні.

Об'єктами страхового права є майнові інтереси, відповідні до законодавству України, пов'язані:

– з життям, здоров'ям, працездатністю та додатковою пенсією страхувальника або застрахованої особи (особисте страхування);

– з володінням, користуванням і розпорядженням майном (майнове страхування);

– з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі (страхування відповідальності).

Основні джерела страхового права України — КУ, акти ВРУ, Президента, КМУ та центральних органів державної влади.

Система законодавства України, що регулює страхову діяльність, включає значну кількість нормативно-правових актів, які розподіляються:

1) за сферою дії на:

– загальне законодавство про підприємництво;

– спеціальне законодавство про страхову діяльність (як окремий вид підприємництва).

2) за колом осіб на:

– законодавство загальної дії, яке поширюється на всіх осіб у сфері страхування;

– відомче законодавство (нормативні акти Комітету у справах наглядом за страховою діяльністю (Укрстрахнагляд), Мінфіну, Державної комісії з

регулювання ринків фінансових послуг), яке поширюється на учасників страхового ринку;

– локальні нормативні акти, дія яких поширюється на внутрішні відносини того учасника страхової діяльності, в межах компетенції якого видано цей акт, а в передбачених законом випадках — на відносини цього учасника зі споживачами.

Державно-правове та інституційно-правове регулювання відносин у сфері страхування взаємно доповнюють одне одного, але пріоритет зберігається за державним. Крім цього, державно-правове регулювання є загальним, а інституційно-правове конкретно-обов'язковим, тобто обов'язковим лише для членів цих об'єднань.

Страховики, згідно із ст. 2 «*Страховики*» Закону «*Про страхування*» [19], — це фінансові установи, які створені у формі акціонерних, повних, командитних товариств або товариств з додатковою відповідальністю, відповідно до Закону «*Про господарські товариства*» (*втратив чинність*) [12], а також одержали у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності. Інші особливості правового статусу страховика визначено в указаній статті 2; наприклад, особливості утворення та діяльності страховиків-нерезидентів.

Учасників страховика повинно бути не менше 3 і страхова діяльність в Україні здійснюється резидентами України, постійними представництвами (у формі філій) іноземних страхових компаній, які також одержали у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності та тільки конкретно визначеними видами страхової діяльності страховиками-нерезидентами (наприклад, • страхуванням ризиків, пов'язаних з морськими перевезеннями, • перестраховання тощо).

Основні обов'язки страховика передбачено у ст. 20 «Обов'язки страховика» [19]. Він, серед іншого, зобов'язаний:

- ознайомити страхувальника з умовами та правилами страхування;

- вживати заходів для оформлення всіх необхідних документів для своєчасного здійснення страхової виплати або страхового відшкодування страхувальнику;

- при настанні страхового випадку здійснити страхову виплату або виплату страхового відшкодування у передбачений договором строк

- відшкодувати зі страхувальником витрати при настанні страхового випадку для запобігання або зменшення збитків, якщо це передбачено умовами договору;

- тощо.

Страхувальниками є ЮО та дієздатні громадяни, які уклали із страховиками договори страхування або є страхувальниками відповідно до законодавства України.

Страхувальники можуть укласти із страховиками договори про страхування третіх осіб (застрахованих осіб) лише за їх згодою.

Страхувальники мають право при укладанні договорів особистого страхування призначати за згодою застрахованої особи фізичних осіб або юридичних осіб (вигодонабувачів) для отримання страхових виплат, а також замінювати їх до настання страхового випадку, якщо інше не передбачено договором страхування.

Основні обов'язки страхувальника передбачено у ст. 21 «Обов'язки страхувальника» [19]. Він, серед іншого, зобов'язаний.:

- своєчасно вносити страхові платежі;

- при укладанні договору страхування надати інформацію страховикові про всі відомі йому обставини,

що мають істотне значення для оцінки страхового ризику, і надалі інформувати його про будь-яку зміну страхового ризику;

- вживати заходів щодо запобігання та зменшення збитків, завданих внаслідок настання страхового випадку;
- повідомити страховика про настання страхового випадку в строк, передбачений умовами страхування;
- тощо.

До прикладу страхової діяльності (відшкодування) можна навести таке.

1. Викрадено застрахований автомобіль. У результаті викрадення страхувальник отримує відшкодування від страхової компанії.

2. Автомобіль знайдено і його повернули страхувальнику.

Ситуація з викраденням може розвиватися двома шляхами — залежно від умов страхового договору.

1. У договорі страхування — передбачено *абандон*, тобто відмова особи, яка застрахувала майно (страхувальника), від своїх прав на це майно і передача цих прав страховикові з метою отримання від нього повної страхової суми.

У цьому випадку, підприємство отримує відшкодування від страхової компанії, а право власності на повернутий автомобіль отримує страхова компанія. страхувальнику тільки слід передати автомобіль страховику.

Відмова від права власності (односторонній договір) на підставі ст. 347 «Відмова від права власності» ЦКУ [2] не передбачає можливості відмови на користь іншої особи —це безумовна відмова. Тому у розглядуваному прикладі наявна двосторонній договір між страхувальником і страховиком, яка передбачає перехід права власності на автомобіль. Ураховуючи, що страхове відшкодування

виплачується за наявності шкоди, а у прикладі шкода відсутня, такий договір за своєю природою ближча до договору купівлі-продажу.

При цьому власник автомобіля знімає автомобіль з обліку в органах МВС.

Інший випадок — якщо автомобіль виявився розбитим, а абандона не було. У цьому випадку наявна суброгація. Підприємство одержує страхове відшкодування у зв'язку з виникненням шкоди. Право власності на автомобіль у страхувальника припиняється на підставі ст. 349 *«Припинення права власності внаслідок знищення майна»* ЦКУ [2] у зв'язку зі знищенням майна.

2. Другий випадок — якщо в страховому договорі не був передбачений абандон.

У такому разі підприємство зобов'язане повернути страхове відшкодування страховику за вирахуванням витрат, необхідних для відновлення знайденого автомобіля, якщо він був пошкоджений, оскільки згідно зі ст. 9 *«Страхова сума, страхова виплата, страхове відшкодування і франшиза»* Закону *«Про страхування»*:

«Страхове відшкодування — страхова виплата, яка здійснюється страховиком у межах страхової суми за договорами майнового страхування і страхування відповідальності при настанні страхового випадку».

Після розгляду конкретного ситуаційного прикладу стає зрозумілим, що страхування, як комплексна підгалузь права, є складна справа, а відтак до правового її забезпечення потрібно відноситись з усією відповідальністю і повагою.

3. Правове регулювання і управління у сфері страхування

Законодавство забезпечує регулює відносин у сфері страхування і спрямоване на створення ринку страхових

послуг, посилення страхового захисту майнових інтересів підприємств, установ, організацій та фізичних осіб. Разом із цим Закон «Про страхування» [19] указує, що його дія не поширюється на державне соціальне страхування та на діяльність Експортно-кредитного агентства, діяльність якого регулюється Законом «Про забезпечення масштабної експансії експорту товарів (робіт, послуг) українського походження шляхом страхування, гарантування та здеше-влення кредитування експорту» [124].

Правове регулювання діяльності у сфері страхування визначається:

1) прямою участю держави у становленні системи страхового захисту майнових інтересів осіб:

– надання гарантій соціального захисту визначеним групам населення і проведенням деяких видів обов'язкового страхування за рахунок бюджетних коштів;

– визначення правил і порядку участі держави у страхуванні некомерційних ризиків для захисту інвестицій, у т.ч. і іноземних, та страхуванні експортних кредитів;

– надання гарантій фінансовим ресурсам страховиків, що розміщуються у формі державних цінних паперів;

– створення цільових резервів, що компенсують неспроможність окремих страхових організацій при виконанні ними зобов'язань за договорами довгострокового страхування життя і пенсійного страхування.

2) законодавче забезпечення становлення і захисту національного страхового ринку, яке має комплексний характер і може бути виділене як окрема комплексна галузь законодавства, що включає в себе нормативно-правові акти, які регулюють діяльність у сфері страхування.

Страховання, як і будь-який інститут цивільного права, регулюється нормами не тільки ЦКУ [2] та Законом «Про страхування» [19], а і рядом інших спеціальних законів, наприклад «Про господарські товариства» [12]. Але сама страхова діяльність як вид господарської діяльності, яка ґрунтується на масиві приватноправових і публічно-правових відносин, регулюється також і цілим комплексом різних підзаконних НПА: • положеннями, • наказами, • інструкціями Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг • тощо.

3) державним наглядом за страховою діяльністю, який здійснюється з метою дотримання вимог законодавства України про страхування, ефективного розвитку страхових послуг, захисту прав та інтересів страхувальників, страховиків, інших зацікавлених осіб і держави.

Система державного нагляду за страховою діяльністю повинна забезпечувати:

– організацію основ страхового нагляду в Україні, у першу чергу, шляхом удосконалення діяльності Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг;

– створення нормативних актів нагляду за страховою діяльністю, вироблення єдиних методичних принципів організації і здійснення страхової діяльності;

– визначення спеціальних вимог до страхових організацій, установлення ліцензування страхової діяльності і сертифікації діяльності страхових брокерів;

– установлення єдиних кваліфікаційних вимог до керівників та фахівців страхових організацій, актуаріїв та аварійних комісарів.

4) захистом добросовісної конкуренції на страховому ринку, попередження і припинення монополізму.

Державно-правове регулювання діяльності на страховому ринку України здійснюється органами законодавчої, виконавчої та судової влади.

Президент України

Як глава держави, Президент наділений правом контролю за додержанням законності в усіх структурах і сферах функціонування державної системи.

Для здійснення своїх функцій, зокрема й контрольних щодо фінансового (страхового ринку) України, Президент України:

- створює необхідні дорадчі, консультативні та інші допоміжні органи та служби (п. 28 ст. 106 КУ). Одним з таких органів є Секретаріат Президента України, яка у своїй структурі має контрольне управління, що організовує контроль за виконанням законів, указів, розпоряджень, а також доручень Президента України органами державної виконавчої влади та їх посадовими особами;

- зупиняє дію актів КМУ з мотивів невідповідності цій Конституції з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності;

- призначає на посади та звільняє з посад третину складу Конституційного Суду України;

- видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України.

З метою виконання законів і в межах своєї компетенції Президент видає Укази і Розпорядження, які мають підзаконний характер і є обов'язковими для виконання на всій території України.

ВРУ

НПА, що регламентують регулювання страхового ринку України та нагляд за діяльністю страхових організацій, приймає Верховна Рада України. Координація законодавчого процесу здійснюється шляхом попереднього прийняття відповідних концепцій, визначення

політики та головних принципів, які складають основу для подальшої розробки окремих законів і програм.

Згідно із КУ:

– виключно законами України встановлюються засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків; статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України; порядок утворення і погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргу; порядок випуску та обігу державних цінних паперів, їхні види і типи (ст. 92);

– організація, повноваження і порядок діяльності КМУ, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади визначаються Конституцією і законами України (ч. 2 статті 120);

– ВРУ здійснює парламентський контроль у межах, визначених КУ (ст. 85) [1].

Центральним елементом виконавчої влади є КМУ, а безпосереднім органом з питань нагляду за страховою діяльністю Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг. До цієї системи також входять:

- Антимонопольний комітет;
- ДКЦПФР;
- Державний комітет з питань регуляторної політики та підприємництва;
- Міністерство фінансів України — фінансова і податкова політика;
- НБУ України — валютне регулювання;
- Фонд державного майна — управління частками державного майна.

КМУ

На підставі ст. 116 Конституції [1] КМУ забезпечує виконання самої КУ і ЗУ, актів Президента України щодо проведення фінансової політики.

Функцій КМУ (ст. 116 КУ):

– розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України

– забезпечення проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики, а також розробка і здійснення загальнодержавних програм економічного розвитку України;

– утворює, реорганізовує та ліквідує відповідно до закону міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, діючи в межах коштів, передбачених на утримання органів виконавчої влади;

– призначає на посади та звільняє з посад за поданням Прем'єр-міністра України керівників центральних органів виконавчої влади, які не входять до складу Кабінету Міністрів України;

– тощо.

Згідно з Законом від 12.07.01 *«Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»* [96] КМУ:

– подає на затвердження Президенту України Положення про Національну комісію з регулювання ринків фінансових послуг [55] (ст. 23 *«Організація діяльності національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг»* п. 3);

– затверджує бланк ліцензії єдиного зразка, який використовується Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг під час ліцензування страхової діяльності (ст. 37 *«Права національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг»* п. 1).

Згідно з Законом *«Про страхування»* [19] КМУ затверджує:

– перелік осіб, діяльність яких може заподіяти шкоду третім особам, і які повинні укласти договори обов'язкового страхування професійної відповідальності (п. 27 ст. 7 «*Види обов'язкового страхування*») [19];

– порядок та правила проведення обов'язкового страхування, форми типового договору, особливі умови ліцензування обов'язкового страхування, розміри страхових сум та максимальні розміри страхових тарифів або методику актуарних розрахунків (ст. 7) [19];

– форму декларації та Порядок за операціями перестраховання з нерезидента, де страховик (перестраховальник) зобов'язаний вказати інформацію про ризики та об'єкти страхування, які перестраховуються у нерезидентів, дані про нерезидентів–перестраховиків та про перестраховиків брокерів, іншу інформацію (частини 2 та 6 ст. 12 «*Перестраховання*») [19];

– випадки та умови забезпечення страхування для окремих категорій автовласників за рахунок коштів централізованих страхових резервних фондів Моторного (транспортного) страхового бюро (ч. 7 ст. 13 «*Об'єднання страховиків*») [19];

– розмір плати за видачу ліцензій на проведення конкретних видів страхування (ст. 38 «*Ліцензування страхової діяльності*») [19];

– порядок використання коштів резервів із страхування життя для довгострокового кредитування житлового будівництва, в т.ч. індивідуальних забудовників (ст. 31 «*Страхові резерви*»);

– може змінювати порядок визначення фактичного та нормативного запасу платоспроможності і структури гарантійного фонду (ст. 30 «*Умови забезпечення платоспроможності страховиків*»);

– змінювати перелік страхових резервів та порядок їх розрахунків (ст. 31 «*Страхові резерви*»);

– приймати рішення про створення фондів страхових гарантій за напрямами страхування (ст. 32 *»Фонди страхових гарантій»*);

– тощо.

Національна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України (НКФП), згідно Положенням про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (УП від 23 листопада 2011 року 1070/2011) [97]:

забезпечує:

– розроблення нормативних та методичних документів з питань страхової діяльності, що віднесені Законом *«Про страхування»* до її компетенції;

– узагальнення практики страхової і посередницької діяльності на страховому ринку, розроблення і подання у встановленому порядку пропозицій щодо розвитку і вдосконалення законодавства України про страхову діяльність і посередницьку діяльність у страхуванні та перестрахованні;

– прийняття у межах своєї компетенції НПА з питань страхової діяльності і посередницької діяльності у страхуванні та перестрахованні;

– встановлення правил формування, обліку і розміщення страхових резервів та показників звітності;

визначає:

– характеристику та класифікаційні ознаки видів добровільного страхування;

– порядок реєстрації страхових та перестрахових брокерів;

– випадки необхідності відповідних сертифікатів у працівників страховика;

– управляючу особу, без згоди якої не може здійснюватися фінансове, господарське і кадрове

управління страховиком, що знаходиться в стані примусової санації;

встановлює:

– порядок, умови видачі та розміри кредитів, які надаються страхувальникам по страхуванню життя і порядок формування резерву страховиків по страхуванню життя для покриття можливих витрат (за погодженням з НБУ);

– вимоги до осіб, які бажають займатися актуарними розрахунками та підтверджує відповідним свідоцтвом;

– перелік видів посередницької діяльності страхових та перестрахових брокерів у страхуванні та перестрахованні;

– порядок та умови персоніфікованого (індивідуального) обліку договорів страхування життя;

– методику формування резервів із страхування життя, обсяги страхових зобов'язань залежно від видів договорів страхування життя, а також їхні мінімальні строки дії;

– форму щоквартальної фінансової звітності та інших звітних даних страховика;

– форму річного балансу та порядок його публікації;

– правила формування, обліку і розміщення страхових резервів та показників звітності;

– заборону на вільне користування майном страховика та прийняття страхових зобов'язань;

– тощо.

Здійснює нагляд за учасниками страхового ринку

шляхом шляхом:

– ведення єдиного державного реєстру страховиків (перестраховиків) та державного реєстру страхових та перестрахових брокерів;

– видача свідоцтв про включення страхових та перестрахових брокерів до державного реєстру страхових та перестрахових брокерів;

– реєстрація правил (умов) добровільного страхування, на які видається ліцензія;

– реєстрація змін та (або) доповнень до правил добровільного страхування у разі, якщо страховик запроваджує нові правила страхування чи коли до правил страхування вносяться зміни та (або) доповнення;

НКФП здійснює ліцензування страхової діяльності.

Контрольно-наглядова функція НКФП полягає у:

– проведенні перевірок щодо правильності застосування страховиками (перестраховиками) та страховими посередниками законодавства про страхову діяльність і достовірності їх звітності;

– проведенні аналізу додержання законодавства об'єднаннями страховиків і страхових посередників;

– здійсненні контролю за платоспроможністю страховиків відповідно до взятих ними страхових зобов'язань перед страхувальниками.

НКФП має право:

– одержувати в установленому порядку від страховиків звітність про страхову діяльність, інформацію про їх фінансовий стан та необхідні пояснення щодо звітних даних, а від підприємств, установ (у т.ч. банків), організацій і громадян — інформацію, необхідну для виконання покладених на неї завдань;

– проводити перевірку щодо правильності застосування страховиками законодавства України про страхову діяльність і достовірності їх звітності по показниках, що характеризують виконання договорів страхування, не частіше одного разу на рік призначати проведення за рахунок страховика додаткової обов'язкової аудиторської перевірки з визначенням аудитора;

– видавати приписи страховикам про усунення виявлених порушень вимог законодавства про страхову діяльність, а у разі їх невиконання зупиняти чи обмежувати дію ліцензій цих страховиків до усунення виявлених порушень або приймати рішення про відкликання ліцензій та виключення з державного реєстру страховиків (перестраховиків);

– проводити тематичні перевірки діяльності страховика у випадках необхідності перевірки фактів, викладених у скаргах, заявах, зверненнях страхувальників, достовірності показників звітності, виконання вимог раніше наданих приписів;

– тощо.

НКФП проводить:

– експертизу методики розрахунку викупної суми страховика по страхуванню життя або встановити вимоги до неї;

– перевірки щодо правильності застосування страховиками (перестраховиками) та страховими посередниками законодавства про страхову діяльність і достовірності їх звітності;

– аналіз додержання законодавства об'єднаннями страховиків і страхових посередників;

– перевірку страховиків на відповідність виданій ліцензії;

– тощо.

НКФП здійснює контроль за платоспроможністю страховиків відповідно до взятих ними страхових зобов'язань перед страхувальниками та приймає у межах своєї компетенції нормативно-правові акти з питань страхової і посередницької діяльності у страхуванні та перестрахованні.

Податкова служба

Нормативно-правове регулювання

– реалізує державну податкову політику, здійснює в межах повноважень, передбачених законом, контроль за надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків, зборів, платежів;

– здійснює контроль за надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків, зборів, платежів;

– вносить в установленому порядку на розгляд Міністра фінансів пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів центральних органів виконавчої влади, наказів Мінфіну, а також подає Міністрові фінансів на погодження позицію щодо проектів нормативно-правових актів, розробниками яких є інші центральні органи виконавчої влади;

– розробляє проекти законів України, проекти актів Президента України, Кабінету Міністрів України, проекти наказів Мінфіну;

– тощо.

Нагляд за учасниками страхового ринку

– здійснює контроль за правомірністю бюджетного відшкодування податку на додану вартість;

– розробляє та подає пропозиції щодо форм податкових декларацій (розрахунків), звітності та інших документів;

– здійснює контроль за дотриманням встановлених законом строків проведення розрахунків в іноземній валюті, за додержанням порядку приймання готівки для подальшого переказу (крім приймання готівки банками), порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), проведення розрахункових операцій;

– вживає заходів для виявлення, аналізу та перевірки фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним

шляхом, або фінансуванням тероризму у випадках та межах повноважень, передбачених законом;

- здійснює погашення податкового боргу, стягнення своєчасно ненарахованих та/або несплачених сум єдиного внеску та інших платежів;

- організовує роботу та здійснює контроль за проведенням роботи з розстрочення, відстрочення та реструктуризації грошових зобов'язань та/або податкового боргу, а також недоїмки із сплати єдиного внеску;

- тощо.

4. Історія розвитку страхового ринку в Україні.

До 1988 року в Україні, як і в республіках СРСР, існувала монополія двох державних страхових компаній: • Держстраху та • Індержстраху, діяльність яких носила регульований державою характер, що передбачав значні надходження від страхових платежів до бюджету та виділення з бюджету, у випадку необхідності, коштів на виплату страхових відшкодувань. Функції страховика на території нинішньої України в той час виконувала система Укрдержстраху, в якій працювало майже 14 тисяч спеціалістів та 29 тисяч позаштатних страхових агентів.

Початок демонополізації страхової справи в колишньому СРСР поклав Закон *«Про кооперацію»* (втратив чинність), прийнятий ВР СРСР 26.05.88. Цим Законом встановлювалось, що кооперативи можуть страхувати своє майно та майнові інтереси в органах державного страхування, а також створювати кооперативні страхові установи, визначати умови, порядок та види страхування.

Більш значну роль в процесі створення недержавних страхових організацій відіграли Положення РМ СРСР про АТ та ТОВ від 19.06.90 [60] та Постанова РМ СРСР *«Про заходи щодо демонополізації народного господарства»* від

16.08.90 [61]. Ці нормативи прямо дозволяли займатися страховою діяльністю і конкурувати між собою державним, акціонерним, взаємним та кооперативним товариствам.

Демонополізація відбувалась і в системі Держстраху. Вона стверджувалась, перш за все, в наданні страховим організаціям республік права проводити регіональні види майнового та особистого страхування, які не є єдиними по країні. Починаючи з 1991 року Україна стала самостійно вирішувати всі питання стосовно організації страхової діяльності.

Отже, розвиток страхового ринку України з 1991 відбувається в умовах формування страхового законодавства незалежної держави. Його можна поділити на два періоди:

– 1 період: з 1991 року по 1996 рік – період створення перших законодавчих актів щодо регулювання діяльності на страховому ринку. Страховий ринок України функціонував на базі нормативних документів, що регламентували діяльність господарських товариств, взагалі, не враховуючи особливостей даної галузі. Проте, в цей час приймається загальне законодавство про підприємницьку діяльність, зокрема, Закони «Про банки і банківську діяльність» [36] та «Про цінні папери і фондову біржу» [126] тощо.

З метою упорядкування діяльності страхових організацій та захисту інтересів страхувальників 10.05.93 видається Декрет КМУ «Про страхування» [19], а 29.06.93 — Наказ Мінфіну «Про затвердження Інструкції про умови ліцензування страхової діяльності на території України та контролю за їх дотриманням» [86].

Ці два документи передбачали створення системи державного регулювання та нагляду за страховою діяльністю, включаючи реєстрацію страхових організацій

та ліцензування цієї діяльності, створення відповідного органу виконавчої влади — Комітету у справах нагляду за страховою діяльністю.

Декрет припинив існування Державної комерційної страхової організації і на її базі була створена НАСК «Оранта», головним акціонером якої залишилась держава. Кількість страховиків на страховому ринку України зросла до 700, причому більшість з них будувала свою діяльність або по принципу «фінансових пірамід», або за рахунок інфляційних процесів (на зразок трастових та банківських установ). Багато страхових компаній опинились на грані банкрутства, в основному через малий статутний фонд та відсутність сформованих належним чином страхових резервів; чималу роль при цьому відіграло і некваліфіковане керівництво.

Декрет КМУ «Про страхування» [19] законодавчо закріпив створення Ліги страхових організацій України, яка юридично була створена 10.04.92, відповідно до установчого договору, який підписали керівники чотирьох страховиків: • Укрдержстрах, СК «Саламандра», СК «Енергополіс», СК «Україна».

Декрет «Про страхування» визначив лише контури нормального страхового ринку і перед страховиками України постало завдання виробити цивілізовані законодавчі норми, насамперед, з точки зору надійності і гарантованості для страхувальників. Розпочалась робота над проектом Закону «Про страхування» [19].

У травні 1994 р. відбувся I з'їзд страховиків України.

В червні 1995 р. ВРУ схвалює проект в першому читанні і передає на доопрацювання в Комісію з питань фінансів та банківської діяльності.

— 2 період: з 1996 року по 2001 рік, — прийняття 07.03.96. Закону «Про страхування» [19]. Цей Закон, а також близько 20 постанов КМУ, 11 інструкцій та

нормативних актів безпосередньо визначили умови діяльності у сфері страхування.

Набрання чинності Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським співтовариством, а також рішучі дії учасників страхового ринку спонукали Міністерство фінансів до спільної підготовки низки проектів нових нормативно-правових актів та внесення змін до діючих. Уперше на більш тривалий строк Постановою Кабінету Міністрів України від 2.02.01 № 98 була затверджена Програма розвитку страхового ринку України на період 2001 – 2004 роки [68].

З метою забезпечення платоспроможності та надійності страховиків, цим Законом, страховикам надана можливість здійснювати перестраховання як у резидентів так і у нерезидентів (що і проводиться в даний час), але не всіх ризиків, а їх частини, що має перешкодити перетворенню страхових компаній в перестрахових брокерів. При цьому, з метою запобігання відтоку (відмиванню) коштів за кордон, встановлено такі вимоги, які б давали можливість встановити прозорі правила в перестрахованні, а також передбачено відповідне декларування у разі, якщо обсяги страхових платежів, що передаються в перестраховання нерезидентам, перевищують 50 % від їхнього загального розміру, отриманого з початку календарного року.

В Законі визначено форми та зміст державного регулювання діяльності страхових організацій, яке здійснюватиметься спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у справах нагляду за страховою діяльністю, створення якого передбачено Законом від 12.07.01 *«Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»* [96].

Пріоритетами державної політики щодо розвитку страхового ринку вже стає:

– розвиток соціально-значимих видів страхування, пов'язаних у першу чергу із життям, здоров'ям, працездатністю та додатковою пенсією фізичної особи;

– підвищення ефективності державного регулювання страхової діяльності та створення окремого органу нагляду за небанківськими фінансовими установами;

– створення конкурентного середовища серед страховиків та страхових посередників;

– наближення організації вітчизняного страхового ринку до світових стандартів;

– реалізація вимог щодо обов'язковості страхування цивільної відповідальності власників автотранспортних засобів, зареєстрованих на території України;

– забезпечення умов конкурентної діяльності страхових компаній у системі загальнодержавного обов'язкового соціального страхування.

Крім цього, саме на цей період припадає основна кількість актів законодавства, зокрема прийняття Законів *«Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні»* [92], *«Про фінансовий лізинг»* [29], *«Про депозитарну систему України»* [33], *«Про Національний банк України»* [28] *«Про банки і банківську діяльність»* [36], *«Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди»* [30], *«Про обіг векселів в Україні»* [31], *«Про платіжні системи та переказ грошей в Україні»* [32].

До основних факторів, які визначали розвиток регулювання страхового ринку та нагляду за діяльністю страхових організацій у 1991-2001 роках, можна віднести:

1. Перехід до ринкових механізмів регулювання в економіці держави.

2. Зменшення бюджетного фінансування і перехід до комерційного фінансування реконструкції економіки.

3. Запровадження масштабної приватизації і пов'язані з нею:

- розміщення приватизаційних цінних паперів;
- розміщення акцій приватизованих підприємств;
- поява комерційних страхових організацій з обслуговування приватизаційних процесів;
- розміщення цінних паперів новими суб'єктами господарської діяльності;
- запровадження практики фінансування дефіциту державного бюджету і поява облігацій внутрішньої державної позики.

Також залишається ряд невирішених проблем у регулюванні страхового ринку, зокрема:

- недостатній розвиток нормативно-правової бази, на основі якої повинна встановлюватись відповідальність за правопорушення на страховому ринку, а також неузгодженість вже прийнятих нормативно-правових актів між собою;

- недостатній обсяг повноважень державних органів на застосування санкцій та притягнення до відповідальності юридичних і фізичних осіб за порушення страхового законодавства, в т.ч. за відсутність укладених договорів з обов'язкових видів страхування;

- недостатня узгодженість дій державних органів між собою, а також саморегулювними організаціями (об'єднаннями страховиків);

- недостатність статутного капіталу та низький рівень професійної підготовки з питань страхування;

- відсутність прозорого законодавства та якісної системи обліку, звітності, розкриття інформації та нагляду за діяльністю страхових організацій, що обмежує можливості потенційних інвесторів та споживачів страхових послуг щодо якісного відбору страхових організацій, що у свою чергу зменшує можливості

страхового ринку з мобілізації вільних ресурсів, підвищення обсягів страхового посередництва та сприяння розвитку страхового ринку в цілому.

Для вирішення цих проблем необхідно забезпечити проведення активної державної політики, спрямованої на подальший розвиток системи регулювання страхового ринку та нагляду за діяльністю страхових організацій, приведення страхового законодавства України у відповідності до правових документів ЄС щодо регулювання та нагляду за ринком страхових послуг, а саме:

Директиви Ради ЄЕС 73/239/ЄЕС від 24.07.1973 року щодо узгодження законів, правил та адміністративних приписів стосовно заняття прямою страховою діяльністю, іншою, ніж страхування життя [127];

Директиви Ради ЄЕС 79/267/ЄЕС від 05.03.79 щодо узгодження законів, правил та адміністративних приписів стосовно заняття прямою страховою діяльністю, пов'язаною із страхуванням життя [[Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_2868];

Директиви Ради 91/674/ЄЕС від 19.12.91 щодо підготовки щорічних та консолідованих звітів про заняття страховою діяльністю [[Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_190];

Директиви Ради 92/49/ЄЕС від 18.06.1992 року щодо узгодження законів, правил та адміністративних приписів стосовно заняття прямою страховою діяльністю, іншою ніж страхування життя [[Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_290/sp:max25?sp=:max25&lang=uk];

Директиви Ради 92/96/ЄЕС від 10.11.1992 року щодо узгодження законів, правил та адміністративних приписів стосовно заняття прямою страховою діяльністю, пов'яза-

ною із страхуванням життя [[Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_186];

Рекомендацій Комісії ЄС про страхових посередників від 18.12.1991 року [[Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_018

Враховуючи стратегічні завдання Ліги СОУ на 2002-2005 роки, затверджені Резолюцією V з'їзду ЛСОУ від 30.11.2001 р. та рішення Правління ЛСОУ від 20.12.2001 р. Ліга страхових організацій України проводить роботу по підготовці та координації прийняття нормативно-правових актів відповідно до Закону «Про страхування».

Ключовими питаннями, яким приділяється значна увага під час засідань робочих груп із питань впровадження нових обов'язкових видів страхування є:

- перелік об'єктів страхування;
- порядок визначення розмірів страхових сум та страхових тарифів (або методика актуарних розрахунків);
- страхові ризики;
- виключення зі страхових випадків і обмеження страхування;
- дії страхувальника у разі настання страхового випадку;
- перелік документів, що підтверджують настання страхового випадку та розмір збитків;
- порядок та умови здійснення страхових виплат;
- форма типового договору страхування;
- особливі умови ліцензування.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Поняття і мета страхування. Взаємозв'язок між страховою і кредитною діяльністю.
2. Функції страхування.
3. Принципи страхування.

4. Суброгація, контрибуція. Співстрахування і перестрахування.
5. Становлення страхового ринку. Принципи.
6. Сутність страхового права, страхування і страхової діяльності.
7. Предметом, метод і об'єкти страхового права.
8. Джерела страхового права.
9. Суб'єкти страхової діяльності.
10. Абандон, суброгація, франшиза.
11. Правове регулювання страхування державними органами.
12. Нагляд за учасниками страхового ринку.
13. Нормативно-правове регулювання страхування Державною податковою службою.
14. Історія розвитку страхового ринку в Україні.

ТЕМА 15.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ВЕКСЕЛІВ В УКРАЇНІ

ПЛАН

1. Історія нормативно-правового регулювання вексельного обігу.
2. Характеристики векселя і учасників вексельних розрахунків.
3. Основні положення Уніфікованого закону.
4. Правові основи обігу векселів в Україні.
5. Операції банків з векселями.
6. Особлива форма векселів — податковий вексель.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

Після вивчення цієї теми ви зможете:

- ознайомитись із поверненням векселя до економіки України. Женевські вексельні конвенції;
- зрозуміти особливі характеристики векселя. Учасники вексельних розрахунків;
- засвоїти юридичні властивості векселя і його обігу;
- охарактеризувати правові основи обігу векселів в Україні.

1. Історія нормативно-правового регулювання вексельного обігу

В умовах переходу до ринкової економіки виникла об'єктивна необхідність формування професійного вексельного ринку в Україні. Векселі кредитних установ, фінансових і страхових компаній, великих підприємств стають об'єктами біржових торгів. За допомогою вексельних програм здійснювались спроби розв'язання

проблеми неплатежів, здійснення взаємозаліків заборгованості тощо.

У колишньому СРСР вексель набув широкого поширення в період НЕПу. Після його згортання використання векселя було обмежене через ряд причин: 1) монополії державної власності на засоби виробництва, 2) адміністративно-планової економіки, 3) цільового фінансування народного господарства. У подальшому, при проведенні фінансово-кредитної реформи вексель взагалі був практично виключений з товарно-грошового обігу.

Наприкінці 80-х років в умовах реформ, викликаних перебудовою в СРСР, у процесі виникнення різних форм власності, розвитку підприємницької діяльності, становлення системи комерційних кредитних установ і інших фінансових інститутів використання векселя стало реальною необхідністю. Вексель став інструментом, без якого важко уявити сучасні кредитно-розрахункові відносини, що виникають у цивільно-правовому обігу.

Повернення векселя до економіки України має велике значення. Сьогодні його використання в основному здійснюється в рамках кредитно-розрахункових операцій. Однак за допомогою векселя можна вирішувати більш важливі задачі і, зокрема, задачу реформування відносин власності. Властивості векселя як цінного паперу дозволяли прискорити приватизацію, причому, насамперед, за рахунок нерентабельних підприємств-боржників.

Юридична конструкція векселя як цінного паперу наділяє його можливостями більш ефективного виконання фінансових зобов'язань порівняно з іншими цивільними зобов'язаннями. За наявності досить конструктивного вексельного механізму переходу від фінансової відповідальності до майнової створюються умови, за яких векселі стають одним з дійових інструментів ринкової економіки. Проте у багатьох випадках практика стикається

з тим, що підприємства і громадяни не можуть самостійно реалізувати свої права за векселем. Це продиктовано тим, що вексельний обіг регулюється спеціальними правовими нормами.

Оснoву нашoгo вексельнoгo законодaвствa склaдaє Єдинoбразний зaкoн прo переказні векселі та прості векселі, затверджений Конвенцією, укладеною в Женеві 07.06.30, якa набрaлa чиннoсті для України з 06.01.00. Саме під тaкoю нaзвoю Єдинoбразний зaкoн фігурувaв прoтягoм 70 рoків у спеціальній літературі [51].

СРСР приєднaвся до Женевськoї конвенції нaприкінці 1936 рoку. Результaтoм стaлo прийняття Положення прo переказний і простий вексель, затвердженогo спільнoю пoстaнoвoю Центрaльнoгo викoнaвчoгo кoмітету і Рaди нaрoдних кoмісарів СРСР від 07.08.37 № 104/1341 (Положення 1937 р.). Зaзначений дoкумент практичнo цілкoм (з невеликими змінами) відтвoрювaв Єдинoбразний зaкoн [75].

Після отримання Українoю незaлeжнoсті Положення 1937 р. свoю дію в нaшій крaїні прoдoвжило відпoвіднo до Зaкoну «Прo прaвoнaступництвo України» від 12.09.91 [127]. А у 1999 рoці Українa приєднaлaся до Женевськoї конвенції вжe самостійнo, і нa теритoрії України був ввeдений Уніфікований зaкoн прo переказні векселі і прості векселі (Уніфікований зaкoн). Так сформульовaнa йoгo нaзвa в рaтифікаційнoму Зaкoні від 06.07.99 № 826–XIV:

«Верховна Рaдa України пoстaнoвляє:

приєднaтися від імені України до Женевськoї конвенції 1930 рoку, якoю ввeдений Уніфікований зaкoн прo переказні векселі та прості векселі, з урaхувaнням зaстережень, обумовлених дoдaткoм II до дaнoї Конвенції.» [[Електронний рeсурс]. Рeжим дoступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/826-14>]

Додатком II до конвенція надано право державам – учасникам змінювати у визначених випадках норми Конвенції, однак зміст таких змін повинний бути чітко зафіксований в законодавчих актах держави.

Таким чином, до 06.01.00 Єдинообразний закон діяв в Україні в трохи зміненому виді у формі Положення 1937 р., після цієї дати – у «первісному» виді, але вже під новою назвою – Уніфікований закон.

Листом юридичного департаменту від 27.01.2000 р. № 18–211/224–550 НБУ повідомив про вступ у силу Женевських вексельних конвенцій 1930 року своїм Кримське республіканське, обласні, у м. Києві і Київській області, комерційні банки, Асоціацію українських банків. Зокрема зазначено, що відповідно до повідомлення Генерального секретаря ООН, доведеному до НБУ МЗС України (лист від 10.01.2000 № 43/2-612-19 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-550500-00/print>), Женевські вексельні конвенції 1930 року, а саме: • Конвенція, якою введений Уніфікований закон про переказні і прості векселі, • Конвенція про врегулювання деяких колізій законів про переказні векселі і прості векселі [128], • Конвенція про гербовий збір щодо переказних векселів і простих векселів [129], — набрали сили для України — 06.01.00.

Стаття 1 Конвенції, що затвердила Уніфікований закон [51], вимагає, щоб Україна ввела його в дію на своїй території або мовою одного з його оригінальних текстів (тобто англійською чи французькою), або своєю національною мовою. Крім того, необхідність публікації офіційного перекладу на українську мову, здійсненого МЗС, впливає з ч. 2 ст. 21 «Оприлюднення міжнародних договорів України» Закону від 29.06.04 «Про міжнародні договори України» [108].

Отже в Україні може використовуватися офіційний український переклад Уніфікованого закону, який був доведений МЗС до відома банків листом від 20.03.02 № 25-118/464 *«Про офіційний переклад Конвенції, якою запроваджений уніфікований закон про переказні векселі та прості векселі, Конвенції про врегулювання деяких колізій законів про переказні та прості векселі та Конвенції про закони про гербовий збір стосовно переказних і простих векселів»*. [[Електронний ресурс]. Режим до-ступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_464500-02]

Але цей лист, як відомо, не є офіційною публікацією, а тому переклад на українську мову все ще не має офіційного статусу. Це може створювати проблеми із застосуванням Уніфікованого закону; зокрема, він у такому перекладі не може використовуватися в судах. Крім того, фахівці з вексельного права вказують на помилки та неточності, допущені в українському перекладі, у зв'язку з чим він вимагає доопрацювання.

Країни, які або приєдналися до Женевської конвенції або видали на її основі свої національні вексельні закони становлять Женевську систему вексельного права. Це: Коста-Ріка, Лаос, Ліван, Лівія, Люксембург, Мароко, Малі, Нігер, Республіка Бенін, Республіка Заїр, Південна Корея, Румунія, Саудовська Аравія інші.

Іншу основну систему вексельного права складають країни англо-американського права, чие вексельне законодавство базується на англійському законі про переказні векселі 1882 р. До них відносяться: Англія, Австралія, Багамські острови, Бермудські острови інші.

Між Женевським Єдинообразним вексельним законом (далі – ЄВЗ) і англійським Законом про переказні векселі (ЗПВ) існують деякі розбіжності.

Самостійну групу утворюють країни, чиє вексельне законодавство не входить в жодну з двох основних систем права і не базується на жодному, спільному для усіх цих країн вексельному законі. Це, наприклад, такі країни: Болівія, Венесуела, Гватемала, Тайвань інші.

Окрім Уніфікованого закону **відносини, пов'язані з обігом векселів в Україні, регулюються:**

1) Женевської конвенції 1930 року про врегулювання деяких колізій законів про переказні векселі та прості векселі від 07.06.30 [128];

2) Женевської конвенції 1930 року про гербовий збір стосовно переказних векселів і простих векселів від 07.06.30 [129];

3) Законом «Про цінні папери і фондовий ринок» від 23.02.06 [43];

4) Законом «Про обіг векселів в Україні» від 05.04.01 (ст. 2 якого містить застереження стосовно дії окремих положень Уніфікованого закону на території України) [31];

5) Положення про порядок здійснення банками операцій з вексями в національній валюті на території України, затвердженого Постановою правління НБУ 16.12.2002 № 508 [82];

б) інших прийнятих згідно з ними актів законодавства України.

Необхідно також врахувати, що вексельні правочини (зокрема, щодо видачі, акцептування (в тому числі в порядку посередництва), індосування, авлювання та оплати векся) регулюються не тільки нормами спеціального вексельного законодавства, а й загальними нормами цивільного законодавства про угоди та зобов'язання (статті 202-211, 215-236, 509-609 ЦКУ [2]). Тому за відсутності спеціальних норм у вексельному законодавстві до вексельних правочинів застосовуються загальні норми ЦК з урахуванням їх особливостей.

Важливим питанням у вексельному праві є питання про підставу і момент виникнення вексельного зобов'язання. При цьому поняття «вексельне зобов'язання» вживається у 2-х значеннях, зокрема:

1) це — цивільне правовідношення, що виникає з юридичної природи векселя, змістом якого є суб'єктивне право вимоги добросовісного векселеотримувача і кореспондуючий йому юридичний обов'язок особи, що емітувала (індосувала) вексель, сплатити певну суму на умовах, установлених векселем — широке значення;

2) це — юридичний обов'язок боржника, одна зі складових правовідношення — вузьке значення.

Вивчення питання про підставу і момент виникнення вексельного зобов'язання зводиться до визначення моменту, коли між суб'єктами права виникає правовий зв'язок.

Наприклад Пленум ВСУ в своїй Постанові від 08.06.07 № 5 «*Про деякі питання практики розгляду спорів, пов'язаних з обігом векселів*» [81] вважає, що при вирішенні питання про наявність вексельних зобов'язань судам слід звертати увагу на додержання вимог вексельного законодавства щодо підписів зобов'язаних за векселем осіб. Так, згідно із частиною 3 ст. 5 Закону «*Про обіг векселів в Україні*» [31] вексель підписується від імені юридичних осіб власноручно керівником та головним бухгалтером (якщо така посада передбачена штатним розписом юридичної особи) чи уповноваженими ними особами. Підписи скріплюються печаткою.

Вказану нормою Закону встановлено, що при видачі векселів від імені фізичних осіб підпис повинен містити паспортні дані та ідентифікаційний номер фізичної особи. Ці дані є обов'язковими реквізитами підпису фізичної особи, і без їх зазначення її не можна вважати векселедавцем (трасантом).

Виняток становлять підписи фізичних осіб, які через свої релігійні чи інші переконання відмовилися від прийняття ідентифікаційного номера та офіційно повідомили про це відповідні державні органи. У паспорті таких фізичних осіб повинна бути відмітка органу внутрішніх справ про наявність у них права на здійснення платежів без ідентифікаційного номера, передбачена Порядком унесення відмітки до паспорта громадянина України щодо ідентифікаційного номера фізичної особи – платника податків та інших обов'язкових платежів (наказ ДПА України, МВС України від 19.10.04 № 602/1226) (*втратив чинність*) [[Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1345-04>].

За відсутності зазначених реквізитів слід вважати вексель таким, що виданий з дефектом форми і не має вексельної сили (ст. 2 Уніфікованого закону [51]).

А отже, як вважаємо ми, немає вексельного зобов'язання, воно не виникло, хоча і правовий зв'язок між сторонами був.

Першим кроком на шляху відродження векселя у нашій державі було прийняття 18 червня 1991 року ВРУ Закону «*Про цінні папери і фондову біржу*» [126]. І, хоча, ст. 3 Закону тільки допускає випуск і обіг векселя, а ст. 21 дає визначення поняття «вексель» і перелічує реквізити переказного і простого векселів, чого явно недостатньо для правової регламентації вексельного обігу, однак було зроблено головне — створено юридичне поле функціонування векселя. Вексель було законодавчо визнано як один з інструментів фінансово-господарського життя.

З метою активізації використання векселів вгосподарському обороті був виданий 17.05.93 Декрет КМУ «*Про операції з давальницькою сировиною у*

зовнішньоекономічних відносинах». Цей Декрет втратив силу у зв'язку з прийняттям 15.09.95 Закону «Про операції з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах» [48].

Указ Президента від 14.09.94 р. № 530 «Про випуск та обіг векселів для покриття взаємної заборгованості суб'єктів підприємницької діяльності України» [130] — є наступним етапом розвитку вексельного обігу. Цим Указом як засіб оформлення взаємної заборгованості суб'єктів підприємницької діяльності був введений звичайний товарний вексель.

З метою роз'яснення положень цього Указу НБУ затвердив Порядок проведення заліку взаємної заборгованості і оформлення її вексями від 22.09.94 № 193, який містить 4 частини цієї процедури, а саме:

- оформлення і облік платіжних документів;
- проведення заліку взаємної заборгованості;
- вексельне оформлення простроченої заборгованості;
- подальші операції з вексями. [Електронний ресурс]. Режим до-ступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v5-95500-95>.

Указ Президента від 14.09.94 № 530 передбачав рефінансування НБУ облікових і позикових операцій з вексями, які здійснюються комерційними банками. Роз'яснення щодо кредитування комбанків за операціями, пов'язаними з вексельним обігом, були затверджені Постановою Правління НБУ від 05.12.94 № 203, передбачали проведення рефінансування або шляхом прийняття векселів під заставу або шляхом їх обліку.

З 1999 року на українському вексельному ринку з'явилися «податкові» векселі. Відповідно до Порядку випуску, обігу і погашення векселів, які видаються на суму

податку на додану вартість при ввезенні (пересилці) товарів на митну територію України, податковий вексель - це звичайний вексель, який видається платникам ПДВ на суму податкового зобов'язання при ввезенні (пересилці) товарів на митну територію України. Векселедержателем є державна податкова адміністрація за місцем реєстрації векселедавця як платника ПДВ.

Наступним етапом формування нормативно-правової бази вексельного обігу в Україні була Постанова КМУ від 27.06.96 № 689 *«Про затвердження порядку застосування векселів Державного казначейства»* [131].

З метою розширення сфери обігу векселів 26.07.95 був прийнятий Указ Президента *«Про розширення сфери обігу векселів»* [132], що передбачав скасування обмежень відносно розміру суми зобов'язань за одним векселем, яка встановлювалася угодою суб'єктів господарської діяльності.

Таким чином, можна стверджувати, що основи вексельного права, які забезпечують відповідний обіг — в Україні закладені. Однак низка питань вексельного обігу продовжує регламентуватися широким колом розрізаних нормативно-правових актів. А відтак необхідним у формуванні вексельного права має бути кодифікація діючих нормативних актів шляхом розробки і прийняття відповідного документу. У рамках цього періоду, якщо це не буде зроблене раніше, виникне необхідність внесення змін і доповнень до законодавчих і підзаконних актів, спрямованих на підвищення ефективності функціональних можливостей вексяля.

2. Характеристики вексяля і учасників вексельних розрахунків

Вексель як борговий документ має ряд істотних особливостей, що відрізняють його від інших боргових

зобов'язань в силу особливого, вексельного права. Останнє являє собою сукупність законодавчих норм, що регулюють відносини між особами, причетними до вексельного зобов'язання. Вексельне право являє собою частину цивільного права, особливий його інститут і складає зміст особливої юридичної дисципліни, що має самостійний характер.

Особливі характеристики векселя.

1. Абстрактність вексельного зобов'язання. Полягає в тому, що до тексту векселя не включаються причини його появи, тобто видача його юридично не прив'язується до конкретного договору. Вексель містить у собі лише просте і нічим не обумовлене зобов'язання або пропозицію сплатити певну суму.

Векселі (прості або переказні), що мають однаковий склад первинних учасників, одного номіналу, видані на однаковий термін і з однаковою відсотковою ставкою, укладені в результаті реалізації торговельної угоди, або на виконання кредитного договору, або просто з добрих спонукань векселедавця по відношенню до векселедержателя, не мають ніяких юридичних відмінностей.

З цього випливає, що з моменту видачі векселя припиняється зобов'язання, на погашення якого був виданий документ, і виникає зобов'язання абсолютно нового характеру — зобов'язання за векселем — борг, що цілком не залежить від підстав свого виникнення.

Таким чином, юридичними наслідками факту видачі векселя будуть погашення заборгованості, що раніше існувала, за придбані товари (виконані роботи, надані послуги), отриманий кредит і виникнення зовсім нового зобов'язання — боргу за векселем, так звана новація договору. Умови угоди не позначаються на обігу векселів і

стягненні боргів за ними. У цьому сутність і причина абстрактності векселя.

Для характеристики правової природи векселя необхідно звернути увагу на його договірний характер, безумовність, формальність та інші ознаки.

2. Договірний характер. Розглядаючи вексель як договірне зобов'язання, потрібно мати на увазі не ті договірні відносини, які призвели до появи векселя (наприклад, купівлю-продаж або кредит), а ті відносини, які створюються самим векселем. Договірний момент у векселі виявляється у тому, що векседавець стає відповідальним перед векселедержателем внаслідок видачі йому векселя з наміром бути зобов'язаним за ним, а останній погоджується прийняти виписаний векседавцем документ.

3. Безумовність векселя впливає з його абстрактності і полягає в тому, що наказ у переказному і зобов'язання за векселем повинно бути простими і не обтяженими будь-якими умовами або застереженнями або посиланнями на них. Боржник за векселем зобов'язаний платити тільки тому, що він видав (або акцептував) вексель, абсолютно незалежно від його очікувань, пов'язаних з прийняттям на себе вексельного зобов'язання, що виправдалися або не виправдалися. Окрім цього односторонність зобов'язання векседавця у простому векселі має безумовний характер. У переказному векселі зобов'язання приймає більш складну форму. Тут зобов'язання векседавця поставлене у залежність від умови – платежу з боку трасата.

У переказному векселі векседавець приймає на себе зобов'язання заплатити вексельну суму з моменту видачі їм документа, але це зобов'язання є умовним, оскільки він зобов'язаний платити, у випадку якщо не заплатить трасат. Однак до моменту коли особа, вказана у

векселі як платник, не акцептує його, вона не має до вексельного зобов'язання жодного відношення. Отже, до акцепту векселя трасатом він являє собою одностороннє безумовне зобов'язання векселедавця. З іншого боку, в переказному векселі існує також одностороннє зобов'язання векселедавця, яке після акцепту векселя платником стає умовним. З прийняттям векселя до платежу виникає одностороннє безумовне зобов'язання трасата, яке існує поряд з умовним зобов'язанням векселедавця.

3. Формальність векселя полягає в тому, що він являє собою зобов'язання, яке повинне мати суворо встановлену законом письмову форму. Будь-яка умова, пов'язана з виникненням, зміною або припиненням вексельного зобов'язання, має силу лише тоді, коли вона зазначається безпосередньо на векселі або на додатковому листі до нього (алонжі). Реквізити векселя визначені в законі. Недотримання форми позбавляє документ сили вексельного зобов'язання.

4. Обіговість. Ця властивість векселя забезпечується тим, що особа, яка придбала його першою, має право передати вексель іншій особі. Таке ж право має і кожен з подальших векселедержателів. Передача векселя проводиться шляхом здійснення індосаменту. Передача векселя у власність іншій особі і лежить в основі обіговості як однієї з основних властивостей векселя. При передачі векселя за індосаментом новий (добросовісний) держатель документа є самостійним кредитором, а тому відносно нього не допускаються заперечення, які могли б мати місце відносно його попередника.

5. Грошовий вираз. Вексель являє собою грошове зобов'язання. Воно не може бути виражене ні в якому іншому вигляді, крім грошових коштів.

6. Право зворотної вимоги (протесту).

Векселедержатель, що не отримав платежу за векселем, отримує право на позов до особи, зобов'язаної за векселем (у переказному векселі) або тієї, що видала (у простому векселі), і – на регрес – позов до всіх осіб, що зобов'язалися за векселем раніше за нього самого. Для обґрунтування регресу векселедержателю достатньо пред'явити вексель з позначкою про протест неплатежу (женивська система права) або без неї (англо-американська система права). В Україні опротестований вексель вже являється виконавчим документом. Протест у неплатежі за векселем, який підлягає оплаті на визначену дату або у визначений строк від дати складання чи пред'явлення, повинен бути здійснений або в день, коли вексель підлягає оплаті, або в один із двох наступних робочих днів (ст.44 Уніфікованого закону).

7. Солідарна відповідальність. Якщо протест було здійснено своєчасно, векселедержатель може звернути свій позов проти зобов'язаних за векселем осіб (переказний вексель). Всі особи, що видали, індосували або авалювали вексель, є солідарно зобов'язаними перед векселедержателем. Тобто, векселедержатель має право пред'явлення позову до всіх цих осіб або до кожного окремо. Таке ж право належить кожній особі, що підписала переказний вексель, після того, як вона сплатила за нього. Позов, пред'явлений до одного з боржників, не перешкоджає пред'явленню позовів до інших осіб, навіть якщо вони зобов'язалися після первинного відповідача. Після закінчення термінів, встановлених для пред'явлення векселя терміном платежу по пред'явленні або після закінчення певного терміну у визначений час від пред'явлення, для здійснення протесту в неакцепті або неплатежі, для пред'явлення до платежу у разі застереження «без протесту», векселедержатель втрачає

права проти індосантів, проти векселедавця і проти інших зобов'язаних осіб, за винятком акцептанта в переказному векселі і векселедавця у простому.

8. Відсутність емісійного характеру. Вексель не є емісійним цінним папером. Отже, його видача не передбачає спеціальних процедур, пов'язаних з емісією ЦП. У зв'язку з цим істотне значення набуває питання векселеспроможності, під якою розуміють здатність якої-небудь особи бути учасником вексельного зобов'язання як кредитор або боржник.

Відтак можна зробити висновок, що вексель – це письмове, за встановленою законом формою, одностороннє, абстрактне і безумовне грошове зобов'язання, що передається за відповідним порядком, у т. ч. по передавальному напису, і що перебуває під солідарною відповідальністю всіх причетних осіб, яке підлягає платежу законному векселедержателю проти пред'явлення самого векселя.

В сучасних умовах, яку б функцію на практиці не виконував вексель (знаряддя кредиту, засіб платежу, інструмент для інкасування боргу), взаємовідносини учасників вексельного обігу в будь-якому випадку носять характер вексельних правовідносин і регулюються не загальними нормами цивільного вексельного права.

Учасники вексельних розрахунків

Виходячи із того, що **1) простий вексель** — це цінний папір, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити у визначений строк визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю), а **2) вексель переказний** — це вексель, який містить письмовий наказ однієї особи (юридичної або фізичної) іншій особі сплатити у зазначений строк визначену суму грошей третій особі, **сторонами простого векселя** виступають дві особи:

– векселедавець — особа, що виписує вексель, яка одночасно є і платником за векселем;

– ремітент — перший отримувач за векселем або перший векселедержатель, перед яким платник приймає зобов'язання про платіж.

У переказному векселі первісними учасниками є:

– трасант (векселедавець) — особа, що виписує вексель;

– трасат (платник), до якого трасант звертає свій наказ про платіж за векселем;

– ремітент — перший отримувач або перший векселедержатель, на користь якого виставляється вексель.

Тобто, за переказним векселем, на відміну від простого, платником є не векселедавець, а інша особа, яка повинна письмово підтвердити свою згоду здійснити платіж за векселем у визначений строк — ця спеціальна дія називається акцептом тратти.

Тому переказний вексель має форму наказу трасанта платнику (який після акцепту стає акцептантом) здійснити платіж за векселем.

Простий вексель видається з метою оформити здійснену передачу цінностей. Це значить, що простий вексель видається боржником кредитору. Отже, для боржника — він борговий документ, а в руках кредитора — доказ передачі цінностей і забезпечення зворотного отримання в строк грошового еквівалента.

Усіх учасників вексельних розрахунків пов'язують відповідні правовідносини, предметом яких є, в кінцевому результаті, сплата вексельної суми.

До таких учасників відносяться:

– аваліст — юридична або фізична особа, яка гарантує оплату векселя;

– акцептант векселя — юридична або фізична особа, яка акцептує (підписує) вексель (тратту), беручи на себе

зобов'язання здійснити платіж за переказним векселем під час настання строку платежу;

– векселедержатель — юридична або фізична особа, яка володіє векселем, що виданий або індосований цій особі чи її наказу, або індосований на пред'явника, або шляхом бланкового індосаменту, чи на підставі інших законних прав;

– векселедержатель перший — особа, на ім'я якої виписано переказний вексель і за наказом якої слід сплатити певну суму грошей за цим векселем;

– довіритель — юридична або фізична особа, яка передає банку повноваження власника щодо належних їй векселів відповідно до умов договору, укладеного між ними;

– доміциліант — платник за векселем, який уповноважує доміциліата здійснити платіж за векселем у місці доміциляції — місцезнаходженні доміциліата. Місцезнаходження платника і доміциліата різні. Право доміцилювати вексель, тобто визначати особливе місце платежу (населений пункт, відмінний від місцезнаходження особи, яка зазначена як платник за векселем), належить виключно векселедавцю як у простих, так і в переказних векселях;

– доміциліат — особа, яка є особливим платником за векселем за дорученням і за рахунок доміциліанта. Місцезнаходження такої особи і доміциліанта різні. Доміциляційна формула – напис на векселі, що обумовлює особливе місце платежу, яке відрізняється від місцезнаходження особи, яка зазначена як платник за векселем. Учиняється векселедавцем;

– індосант — юридична або фізична особа, яка володіє векселем і здійснює передатний напис (індосамент);

– комітент — юридична або фізична особа, яка доручає банку здійснити операцію з векселем на підставі укладеної угоди з банком;

– платник особливий — юридична або фізична особа, яка має здійснити платіж за векселем за дорученням, за рахунок і від імені іншої особи —платника за векселем;

– принципал — основна особа (боржник) у борговому зобов'язанні;

– регресант — юридична або фізична особа, яка пред'являє зворотню вимогу до іншої особи щодо відшкодування збитків, яких перша особа зазнала на користь другої (наприклад, здійснила оплату векселя);

– трасат — юридична або фізична особа (боржник, платник), яка зобов'язана(ий) сплатити за переказним векселем (траттою);

– трасант — векселедавець переказного векселя. Трасант, підписуючи вексель і видаючи його ремітенту, приймає на себе відповідальність за його оплату. Але трасант не є основним боржником за векселем. Його відповідальність носить вторинний характер, тому що вона настає тільки у випадку несплати векселя платником. Ця відповідальність є безвідзивною, тому буде недійсною усяка оговірка на векселі, за допомогою якої трасант знімає з себе цю відповідальність (наприклад, «без обороту»). Трасант також несе відповідальність за акцепт векселя платником, яка виражається в тому, що, якщо платник відмовиться акцептувати вексель, то держатель має право пред'явити трасанту негайну вимогу про платіж за векселем, не чекаючи строку платежу. Але в цьому випадку трасант може зняти з себе відповідальність за акцепт до настання строку платежу за векселем.

3. Основні положення Уніфікованого закону

Переказний вексель

Переказний вексель містить:

- 1) Назву «*переказний вексель*», яка включена до тексту документа і висловлена тією мовою, якою цей документ складений;
- 2) Безумовний наказ сплатити визначену суму грошей;
- 3) Найменування особи, яка повинна платити (трасат);
- 4) Зазначення строку платежу;
- 5) Зазначення місця, в якому повинен бути здійснений платіж;
- 6) Найменування особи, якій або наказу якої повинен бути здійснений платіж;
- 7) Зазначення дати і місця видачі вексяля;
- 8) Підпис особи, яка видає вексель (трасант).

Документ, у якому відсутній будь-який з реквізитів, наведених у попередній статті, не має сили переказного вексяля, за винятком випадків:

- переказний вексель, строк платежу в якому не вказаний, вважається таким, що підлягає оплаті за пред'явленням;
- при відсутності особливої вказівки, місце, позначене поруч з найменуванням трасата, вважається місцем платежу і, разом з тим, місцем проживання трасата;
- переказний вексель, у якому не зазначене місце його складання, вважається складеним у місці, позначеному поруч з найменуванням трасанта.

У переказному векселі, який підлягає оплаті строком за пред'явленням або у такий-то час від пред'явлення, векселедавець може обумовити, що на вексельну суму будуть нараховуватися відсотки. У будь-якому іншому переказному векселі така умова вважається ненаписаною.

Юридичні властивості вексяля і його обігу

Індосамент — це передатний напис, жиро — особливий (спеціальний) передатний запис на звороті векселя або на додатковому аркуші (алонжі), що засвідчує перехід права за цим документом до іншої особи.

Будь-який переказний вексель, навіть виданий без прямого застереження про наказ, може бути переданий шляхом індосаменту. Індосамент може бути вчинений навіть на користь трасата, незалежно від того, акцептував він вексель чи ні, або на користь трасанта, або на користь будь-якої іншої особи зобов'язаної за векселем. Ці особи можуть реіндосувати вексель. Будь-який переказний вексель, навіть виданий без прямого застереження про наказ, може бути переданий шляхом індосаменту.

Якщо векселедавець помістив у переказному векселі слова «не за наказом» або будь-який рівнозначний вислів, то документ може бути переданий тільки з дотриманням форми і з наслідками звичайної цесії.

Індосамент може бути здійснений навіть на користь платника, незалежно від того, чи акцептував він вексель чи ні, або на користь векселедавця, або на користь будь-якої іншої зобов'язаної за векселем особи.

Ці особи можуть у свою чергу індосувати вексель. Індосамент має бути простим і нічим не обумовленим. Будь-яка обмежуюча його умова вважається ненаписаною.

Частковий індосамент є недійсним. Індосамент на пред'явника має силу бланкового індосаменту.

Статтею 20 Уніфікованого закону передбачено, що індосамент, вчинений після настання строку платежу, має ті самі наслідки, що й індосамент, вчинений до настання цього строку. Однак індосамент, вчинений після здійснення протесту в неплатежі або після закінчення строку, встановленого для опротестування, має наслідки звичайної простої цесії. Якщо протилежне не буде доведено, недатований індосамент вважається вчиненим на

векселі до закінчення строку, встановленого для здійснення протесту.

Таким чином, вексель може бути переданий шляхом вчинення іменного або бланкового індосаменту і після здійснення протесту в неплатежі або після закінчення строку, встановленого для здійснення протесту (якщо вексель не був опротестований). Особи, які індосували вексель після здійснення його протесту в неплатежі та (або) після закінчення строку для здійснення протесту, не несуть відповідальності перед набувачем векселя за виконання зобов'язання за векселем, але відповідають за дійсність переданої вимоги (ст. 519 *«Відповідальність первісного кредитора у зобов'язанні»* ЦКУ [2]). Інші зобов'язані за векселем особи мають право відповідно до ст. 518 *«Заперечення боржника проти вимоги нового кредитора у зобов'язанні»* ЦКУ висувати проти вимог векселедержателя ті заперечення, що вони мали проти особи (осіб), що індосувала (індосували) вексель після його опротестування або після закінчення строку для здійснення протесту.

Відповідно до ст. 77 Уніфікованого закону ці правила застосовуються і щодо простого векселя. Застереженнями, що включаються у вексель з метою заборони передачі його шляхом індосаменту, є, зокрема: «платити тільки такій-то особі», «платити такому-то, але не за його наказом», «без права індосування», «передача в загальноцивільному порядку».

За наявності таких застережень вексель слід розглядати як іменний цінний папір, права за яким передаються в порядку і з наслідками, встановленими для відступлення права вимоги — цесії (ч. 4 ст. 197 *«Права на цінний папір та права за цінним папером»*, статті 512-519 ЦКУ [2]).

Відступлення права вимоги за векселем має бути оформлене письмово окремим документом (документами), складеним (складеними) цесіонарієм та цедентом відповідно до вимог ст. 207 «Вимоги до письмової форми правочину» ЦКУ [2]. У цьому документі слід індивідуалізувати вексель, відступлення права за яким є предметом угоди про відступлення права вимоги. Уразі відсутності такої індивідуалізації правочин про відступлення права вимоги не вважається таким, оскільки не містить умов стосовно того, яка вимога і на підставі якого векселя передається.

Особа, яка обґрунтовує належність їй права вимоги правочинном про відступлення цього права, укладеним нею і (або) будь-ким із її попередників, повинна надати письмові докази укладання такого правочину, якщо його не оформлено на векселі чи на додатковому аркуші (алонжі). Вчинення напису про відступлення від права вимоги на векселі або на додатковому аркуші (алонжі) не є підставою для відмови в позові.

Згідно зі ст. 18 Уніфікованого закону [51], якщо індосамент містить застереження «валюта до отримання», «на інкасо», «за дорученням» або будь-яке інше, в якому йдеться про просте доручення, держатель векселя може здійснювати всі права, що впливають із переказного векселя, але індосувати його він може тільки в порядку передоручення.

Виходячи з цього особа, яка отримала вексель на підставі передорученого індосаменту, вправі висунути вимогу про платіж, отримати платіж, вчинити протест у випадку неплатежу.

Однак слід враховувати, що особа, яка отримала вексель з індосаментом, наданим у порядку передоручення, вправі звернутися до суду з вимогою про примусове стягнення за векселем лише за наявності спеціального

доручення індосанта, що надає йому право на здійснення таких процесуальних дій від його імені.

Статтею 15 Уніфікованого закону визначено, що індосант відповідає за акцепт і за платіж, якщо не обумовлено протилежне.

Акцепт векселя. Це напис платника на переказному векселі про згоду на оплату. Переказний вексель може до настання строку платежу бути пред'явлений векселедержателем або навіть просто особою, в якій вексель знаходиться, для акцепту платнику за місцем його проживання.

Акцепт відмічається на переказному векселі. Він виражається словом «акцептований» або будь-яким іншим рівнозначним словом підписується платником. Простий підпис платника, зроблений на лицьовій стороні векселя, має силу акцепту.

У разі пред'явлення законним векселедержателем вимоги про оплату векселя зобов'язана за ним особа не має права відмовитися від виконання з посиланням на відсутність або недійсність зобов'язання, крім випадків, передбачених ст. 17 Уніфікованого закону [51].

Згідно із цією статтею особи, до яких пред'явлено позов за переказним векселем, не можуть протиставляти вимогам держателя заперечення, що ґрунтуються на їхніх особистих відносинах із трасантом або з попередніми держателями, якщо держатель при придбанні векселя не діяв свідомо на шкоду боржнику. На свої особисті відносини з іншими особами, у тому числі з попередніми векселедержателями, боржник вправі посилатися лише в тому разі, коли векселедержателями при придбанні векселя діяв свідомо на шкоду боржникові, тобто якщо він знав про відсутність законних підстав для видачі (передачі) векселя до або під час його придбання.

Наявність обставин, що свідчать про недобросовісність власника векселя, доводиться особою, до якої пред'явлено позов. Зобов'язана за векселем особа звільняється від платежу, якщо доведе, що кредитор, який пред'явив вимоги, знав або повинен був знати в момент придбання векселя про недійсність чи відсутність зобов'язання, що було підставою для видачі (передачі) векселя, або отримав вексель унаслідок обману, крадіжки чи брав у них участь.

Строк платежу. Переказний вексель може бути виданий із таким строком платежу:

- за пред'явленням;
- у визначений строк від пред'явлення;
- у визначений строк від дати складання;
- на визначену дату.

Переказні векселі, що містять або інші строки платежу, або передбачають оплату частинами, є недійсними.

Якщо строк платежу за переказним векселем настає у встановлений законом неробочий день, то платіж не можна вимагати раніше наступного робочого дня. Так само всі інші дії, які стосуються переказного векселя, зокрема пред'явлення для акцепту і протест, можуть бути здійснені лише у робочий день.

Якщо будь-яка з цих дій повинна бути здійснена протягом визначеного строку, останній день якого настає у встановлений законом неробочий день, то такий строк продовжується до першого робочого дня, який настає після закінчення зазначеного строку.

Проміжні неробочі дні зараховуються при обчисленні строків.

Строки, встановлені законом або визначені договором, не включають день, в який починається їх перебіг.

Не допускається застосування будь-яких, не встановлених законом або судом, пільгових строків.

Переказний вексель строком за пред'явленням оплачується при його пред'явленні. Він повинен бути пред'явленим до платежу протягом одного року від дня його складання. Векселедавець може скоротити цей строк або обумовити строк більш тривалий. Ці строки можуть бути скорочені індосантами.

Простий або акцептований переказний вексель строком платежу «за пред'явленням» підлягає оплаті в день його належного пред'явлення до платежу.

Держатель такого векселя повинен пред'явити його до платежу протягом одного року від дати складання, якщо векселедавець не скоротив або не встановив більш тривалий строк. Зазначені строки можуть бути скорочені індосантами (ст. 34 Уніфікованого закону [51]).

Строк для пред'явлення відраховується з дати складання векселя. Якщо у векселі строком «за пред'явленням» вказано, що він не може бути пред'явлений до платежу раніше визначеної дати, строк для його пред'явлення до платежу відраховується з цієї дати.

У разі непред'явлення до платежу переказного векселя в установлені строки його держатель втрачає права за ним стосовно індосантів, векселедавця, а також інших зобов'язаних за векселем осіб, за винятком акцептанта, а при непред'явленні до платежу простого векселя – за винятком векселедавця (статті 53, 78 Уніфікованого закону). Такі самі наслідки настають, якщо вексель зі строком платежу на визначений день або у визначений строк від дати складання чи пред'явлення не пред'явлено до платежу в день, коли він мав бути оплачений, або протягом двох наступних робочих днів (статті 38, 53, 78 Уніфікованого закону).

Платіж. Держатель переказного векселя зі строком платежу на визначений день або у визначений строк від дати складання чи від пред'явлення повинен пред'явити вексель для платежу або в день, в який він підлягає оплаті, або в один із двох наступних робочих днів.

У разі непред'явлення переказного векселя до платежу в строк, кожний боржник має право внести суму векселя в депозит компетентному органу влади за рахунок, ризик і страх векселедержателя.

Пред'явлення переказного векселя в розрахункову палату є рівнозначним пред'явленню для платежу.

Регрес — право зворотної вимоги. Законний векселедержатель має право в разі неможливості отримати платіж за векселем у строк притягнути кожного, хто поставив свій підпис на векселі, до відповідальності та вимагати сплати вексельної суми від кожного з них.

Відповідно до статей 43, 77 Уніфікованого закону держатель може використати своє право регресу проти індосантів, трасанта та інших зобов'язаних осіб при настанні строку платежу, • якщо останній не був здійснений, • а також до настання строку платежу за таких умов: **1)** якщо мала місце повна або часткова відмова здійснити акцепт; **2)** у разі банкрутства трасата (незалежно від того, здійснив він акцепт чи ні), або **3)** у разі припинення ним платежів, навіть якщо ця обставина не була встановлена судовим рішенням, або у разі безрезультатного звернення стягнення на його майно; у разі банкрутства трасанта за векселем, що не підлягає акцепту. Вказані норми закріплюють право векселедержателя на дострокову реалізацію права вимоги за векселем за рахунок солідарно зобов'язаних осіб у разі, якщо до настання строку платежу відбудуться визначені Уніфікованим законом події, що унеможливають погашення такого векселя прямим боржником.

Кожна особа, якій належить право регресу, може, при відсутності угоди щодо протилежного, одержати платіж за допомогою нового векселя (зворотного переказного векселя), виданого зі строком платежу за пред'явленням на одну із зобов'язаних перед нею осіб, який підлягає оплаті за місцем проживання цієї особи.

Оскільки в українському законодавстві немає норм, що дозволяли б визнати платника неплатоспроможним без установлення такого факту судом, а в п. 4 ст. 2 Закону *«Про обіг векселів в Україні»* прямо передбачено, що використання векселедержателем права на регрес можливе за умови банкрутства боржника, то неплатоспроможність платника за векселем або векседавця, що є юридичними особами чи фізичними особами – підприємцями, встановлюється господарським судом у процесі порушення справи про банкрутство або визнання платника банкрутом у порядку, передбаченому Законом від 14.05.92 *«Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»* [44] (*втратив чинність*). Відповідно до п. 4 ст. 2 Закону *«Про обіг векселів в Україні»* [31] порушення провадження у справі про банкрутство або визнання боржника банкрутом є достатнім для виникнення у векселедержателя права регресу до настання терміну платежу незалежно від того, чи акцептував трасат вексель. Якщо ж вексель не підлягає акцепту, право регресу виникає у векселедержателя лише в разі визнання трасанти банкрутом (порушення справи про банкрутство в цьому випадку недостатньо).

За вексельним законодавством виникають зобов'язання як прямих боржників, так і боржників у порядку регресу. Прямі боржники — це векседавець простого векселя та акцептант переказного векселя. Вимоги до зазначених осіб, а також до авалістів за них (за їх наявності) можуть бути пред'явлені як у строк платежу,

так і протягом усього строку вексельної давності незалежно від наявності протесту. При цьому підставою для заявлення вимог до прямих боржників є сам вексель, що знаходиться у кредитора.

Усі інші особи, які поставили свій підпис на векселі, є учасниками регресних вексельних зобов'язань. Це означає, що право регресу до зазначених осіб виникає у держателя векселя тільки за наявності протесту в неплатежі або іншому порушенні, допущеному при обігу векселя прямими боржниками. Без такого протесту регресні боржники не зобов'язані за векселем, крім випадків, коли інше передбачено в цьому документі або прямо встановлено Уніфікованим законом (абз. 5 ст. 44, ст. 46, абз. 4 ст. 54) [51].

У зв'язку з викладеним при настанні строку платежу за векселем вимога про його сплату може бути заявлена тільки до прямого боржника, а не до боржника, зобов'язаного в порядку регресу.

Посередництво при платежі. Трасант, індосант або аваліст можуть вказати будь-яку особу, яка повинна, у разі потреби, здійснити акцепт або платіж.

Переказний вексель може, відповідно до встановлених нижче умов, бути акцептований або оплачений особою, яка діє як посередник в акцепті або у платежі, за будь-якого боржника, зобов'язаного у порядку регресу.

Акцепт у порядку посередництва зазначається на переказному векселі; акцепт підписується посередником. У ньому вказується, за кого він здійснюється; при відсутності такої вказівки акцепт вважається зробленим за векселедавця. Він у порядку посередництва зобов'язується щодо векселедержателя і щодо індосантів, які зробили надписи, після тієї особи, за рахунок якої він виступив як посередник, на однакових засадах з цією особою.

Особою, яка діє як посередник, може бути третя особа, навіть трасат, або особа, за винятком акцептанта, яка вже зобов'язана за переказним векселем.

Особа, яка діє як посередник, зобов'язана протягом двох робочих днів повідомити про своє посередництво ту особу, за яку вона виступила як посередник. У разі прострочення вона несе відповідальність за будь-яку шкоду, спричинену внаслідок її необережності, однак розмір відшкодовуваних збитків не повинен перевищувати суму переказного векселя.

Платіж у порядку посередництва може мати місце в усіх випадках, коли або при настанні терміну платежу, або до настання строку платежу у векселедержателя з'явилося право на регрес.

Платіж повинен покрити всю суму, яка підлягає сплаті тим, за кого платіж здійснюється.

Він має бути здійснений не пізніше наступного дня після останнього дня, наданого для здійснення опротестування у неплатежі.

Копії векселя. Кожний держатель переказного векселя має право знімати з нього копії. Копія повинна точно відтворювати оригінал, включаючи ній має бути вказано, до якого місця вона доведена. Вона передається шляхом індосаменту і забезпечується авалем таким же чином і з такими ж наслідками, що й оригінал. У копії повинна бути вказана особа, у руках якої знаходиться оригінал документа. Остання зобов'язана вручити зазначений документ законному держателю копії. Якщо вона відмовляється це зробити, векселедержатель може здійснити право позову проти індосантів або авалістів лише після засвідчення опротестування того, що оригінал не був йому переданий, незважаючи на його вимогу.

Якщо на оригіналі після останнього індосаменту, зробленого до зняття копії, є застереження: «починаючи

звідси індосування дійсне лише на копії» або будь-яка інша рівнозначна формула, то індосамент, поставлений після цього на оригіналі, є недійсним. Якщо у векселі не вказано, що він виданий в єдиному примірнику, то векселедержатель може вимагати видачі йому за його рахунок кількох примірників. Для цього він повинен звернутися до свого безпосереднього індосанта, який зобов'язаний сприяти йому щодо свого індосанта і так далі, аж до векседавця. Індосанти зобов'язані відтворити індосаменти на нових примірниках.

Платіж, здійснений за одним примірником, звільняє від відповідальності, навіть якщо не було обумовлено, що платіж цей погашає інші примірники. Однак платник продовжує відповідати за кожним акцептованим ним і не поверненим йому примірником. Індосант, який передав примірники різним особам, а також і наступні індосанти, є зобов'язаними за всіма примірниками, на яких є їх підпис і які не були повернені.

Зміни у тексті векселя. У разі зміни тексту переказного векселя, особи, які поставили свої підписи після цієї зміни, зобов'язані згідно зі змістом зміненого тексту; особи, які поставили свої підписи до цієї зміни, зобов'язані згідно зі змістом первісного тексту.

Позовна давність. Відповідно до абзацу 1 ст. 70 Уніфікованого закону позовні вимоги до акцептанта, які впливають з переказного векселя, погашаються через три роки, які обчислюються від дати настання строку платежу. Такий строк застосовується як щодо позову векселедержателя, так і щодо позовних вимог, пред'явлених до акцептанта переказного векселя векседавцем, індосантами, авалістами та іншими особами, до яких права за векселем перейшли внаслідок виконання ними вексельного зобов'язання.

Аналогічно суди повинні вирішувати спори за участю векселедавця простого векселя (ст. 78 Уніфікованого закону [51]).

Перебіг трирічного строку на пред'явлення позовних вимог до акцептанта переказного векселя або до векселедавця простого векселя починається з дати настання строку платежу, зазначеного у векселі.

Встановлені ст. 70 Уніфікованого закону строки для пред'явлення позовних вимог за векселем є присіченими, тобто вони не можуть бути змінені за угодою сторін і не підлягають зупиненню або відновленню. Суд застосовує ці строки незалежно від заяви сторони. Після їх закінчення припиняється дія матеріального права вимоги платежу від зобов'язаних за векселем осіб.

Позовні вимоги держателя до індосантів і до трассанта погашаються після закінчення одного року від дати протесту, здійсненого у встановлений строк, або від дати настання строку платежу, якщо є застереження «обіг без витрат».

Позовні вимоги індосантів один до одного і до трассанта погашаються із закінченням шести місяців, які відраховуються з дня, коли індосант акцептував вексель і здійснив платіж за ним, або з дня, коли до нього був пред'явлений позов.

Місце платежу. Вексель має пред'являтися до платежу у визначеному в ньому місці, а якщо останнє не було прямо визначено – за місцем знаходження платника (акцептанта) переказного векселя або за місцем складання простого векселя (статті 2, 76 Уніфікованого закону).

Вексельні зобов'язання прямих боржників — векселедавця простого та акцептанта переказного векселя – можуть бути виконані належним чином тільки за умови його пред'явлення до платежу у визначеному шляхом зазначення населеного пункту або конкретної адреси місці.

Вимога про платіж, пред'явлена не в місці, визначеному у векселі за викладеними вище правилами, не є пред'явленою належними чином. Отже, протест у неплатежі, вчинений без вказівки про пред'явлення векселя до платежу у визначеному в ньому місці, не може вважатися належним доказом відсутності платежу і бути підставою для задоволення регресних вексельних вимог.

Прямий боржник за векселем зобов'язаний довести обгрунтованість своїх заперечень стосовно того, що векселедержатель не пред'явив йому оригінал векселя або не надав можливості перевірити наявність у встановленому місці та у визначений строк у особи, що пред'явила вимогу, оригіналу векселя і прав власності на зазначений цінний папір. Векселедержатель може спростувати ці заперечення шляхом надання будь-яких не заборонених законом доказів (статті 76-80 ЦПК України, статті 76-79 ГПК України, у т. ч. актів нотаріуса про протест векселя чи про посвідчення факту його пред'явлення до платежу, а також документів, виданих боржником).

Кредитор, який не спростував заперечення прямого боржника про відсутність належного пред'явлення векселя до платежу, вважається таким, що прострочив. До такого кредитора застосовуються наслідки, передбачені ст. 613 *«Прострочення кредитора»* ЦКУ [2].

Якщо кредитор відмовиться видати розписку про одержання виконання зобов'язання або повернути борговий документ (вексель) чи зробити в розписці відмітку про неможливість його повернення, боржник має право затримати виконання. У цьому разі настає прострочення кредитора (ч. 4 ст. 545 ЦКУ).

Простий вексель

Простий вексель повинен містити:

1) Назву «простий вексель», яка включена в текст документа і висловлена тією мовою, якою цей документ складений.

2) Безумовне зобов'язання сплатити визначену суму грошей.

3) Зазначення строку платежу.

4) Зазначення місця, в якому повинен бути здійснений платіж.

5) Найменування особи, якій або наказу якої повинен бути здійснений платіж.

6) Зазначення дати і місця видачі простого векселя.

7) Підпис особи, яка видає документ (векседавець).

Документ, у якому відсутній будь-який з реквізитів, зазначених у попередній статті, не має сили простого векселя, за винятком випадків, зазначених нижче у цій статті.

Простий вексель, строк платежу в якому не зазначено, вважається таким, що підлягає оплаті за пред'явленням. При відсутності особливого зазначення, місце, де видано документ, вважається місцем платежу і, разом з тим, місцем проживання векседавця.

Простий вексель, в якому не вказано місце його видачі, вважається виданим у місці, зазначеному поруч з найменуванням векседавця.

Конвенція зазначає у ст.77, що до простих векселів застосовуються такі ж положення, що стосуються переказних векселів, тією мірою, якою вони є сумісними з природою цих документів, а саме положення щодо: • Індосаменту; • строку платежу; • платежу; • права регресу у разі неплатежу; • платежу у порядку посередництва; • копій векселя; • змін; • позовної давності; • неробочих днів, обчислення строків і заборони пільгових строків; • інші положення закону.

Векселедавець простого векселя зобов'язаний так само, як акцептант за переказним векселем.

4. Правові основи обігу векселів в Україні

Правові основи вексельного обігу в Україні визначено Законом «*Про обіг векселів в Україні*» [31]. Закон визначає особливості обігу векселів в Україні, які полягають у видачі переказних та простих векселів, здійсненні операцій з векселями та виконанні вексельних зобов'язань у господарській діяльності, відповідно до Женевської конвенції 1930 року з урахуванням відповідних застережень та умов.

Законом визначено, що зобов'язуватися та набувати права за переказними і простими векселями на території України можуть юридичні та фізичні особи. Органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, а також установи та організації, які фінансуються за рахунок державного бюджету, бюджету АРК чи місцевих бюджетів, зобов'язуються та набувають права за переказними і простими векселями лише у випадках і в порядку, визначених КМУ. А використання векселів НБУ здійснюється відповідно до законодавства України про обіг векселів — Положення про порядок здійснення банками операцій з векселями в національній валюті на території України (Постанова Правління НБУ № 508 від 16.12.2002 «*Про затвердження Положення про порядок здійснення банками операцій з векселями в національній валюті на території України*») [82].

Особливою умовою обігу векселів в Україні є те, що видавати переказні і прості векселі можна лише для оформлення грошового боргу за фактично поставлені товари, виконані роботи, надані послуги. Тобто на момент видачі переказного векселя особа, зазначена у векселі як трасат, або векселедавець простого векселя повинні мати

перед трасантом та/або особою, якій чи за наказом якої повинен бути здійснений платіж, зобов'язання, сума якого має бути не меншою, ніж сума платежу за векселем.

Окрім цього умова щодо проведення розрахунків із застосуванням векселів обов'язково відображається у відповідному договорі, який укладається в письмовій формі. У разі видачі (передачі) векселя відповідно до договору припиняються грошові зобов'язання щодо платежу за цим договором та виникають грошові зобов'язання щодо платежу за векселем.

Векселі складаються у документарній формі на бланках з відповідним ступенем захисту від підроблення, форма та порядок виготовлення яких затверджуються Державною комісією з ЦП та фондового ринку за погодженням з Національним банком України з урахуванням норм Уніфікованого закону, і не можуть бути переведені у бездокументарну форму (знерухомлені). А вексель, який видається на території України і місце платежу за яким також знаходиться на території України, складається державною мовою. Найменування трасанта або векселедавця, інших зобов'язаних за векселем осіб заповнюється тією мовою, якою визначено офіційне найменування в їх установчих документах.

Вексель підписується:

– від імені юридичних осіб — власноручно керівником та головним бухгалтером;

– від імені фізичних осіб — власноручно зазначеною фізичною особою або уповноваженою нею особою, із зазначенням індивідуального ідентифікаційного номера з ДРФО.

Відповідно до статей 8, 77 Уніфікованого закону [31] кожний, хто поставив свій підпис на простому або переказному векселі як представник особи, від імені якої він не був уповноважений діяти, сам зобов'язаний за

векселем і, якщо заплатить, матиме ті самі права, що й особа, за яку він мав намір діяти. Таке ж правило застосовується до представника, який перевищив свої повноваження.

З огляду на це особа, яка отримала вексель від представника, що не мав достатніх повноважень на видачу (передачу) векселя, не може вимагати виконання зобов'язань за векселем від особи, котра видала (передала) вексель. Однак вона вправі вимагати здійснення платежу за векселем від такого представника, що поставив свій підпис на векселі, в обсязі і за умов, зазначених у векселі, виходячи з того, що його видано (передано) особисто цим представником. У разі перевищення повноважень представником особи, від імені якої вексель підписано, тобто прийняття ним зобов'язання за векселем від імені іншої особи на суму, що перевищує ту, в межах якої він мав право діяти, зобов'язання переноситься на представника не в повному обсязі, а лише в межах перевищення.

Характерною особливістю Українського вексельного права є обов'язок здійснювати платіж за векселем на території України тільки в безготівковій формі, а вексель, опротестований нотаріусом (виконавчий напис нотаріуса) у встановленому законом порядку, є виконавчим документом.

За наявності на переказному або простому векселі підписів осіб, не здатних брати зобов'язання за векселем, або підроблених підписів, або підписів вигаданих осіб, або підписів, що з будь-яких інших підстав не можуть зобов'язувати тих осіб, які поставили їх на векселі чи від імені яких він був підписаний, то згідно зі статтями 7, 77 Уніфікованого закону [31] зобов'язання інших осіб, які поставили свої підписи на ньому, є юридично дійсними. Отже, підписи індосантів, що не можуть зобов'язувати тих

осіб, від імені яких вони поставлені, не переривають ряду індосаментів.

Правочини, на підставі яких було видано (передано) вексель, можуть бути визнані судом недійсними у випадках, передбачених статтями 215-236 ЦКУ [2], із застосуванням між сторонами загальних правових наслідків недійсності правочинів. Визнання судом зазначених правочинів недійсними не спричиняє недійсність векселя як цінного папера та не перериває індосаментний ряд.

Протест за векселем — це офіційно засвідчена вимога щодо здійснення встановлених законодавством про вексельний обіг дій за векселем і свідчення про їх невиконання. Протест є фактом, що свідчить про ухиляння від законодавчо встановленого порядку обігу векселя і про настання певних правових наслідків.

Закон встановлює, що установи банків та органи Державного казначейства України, що здійснюють розрахунково-касове обслуговування векселедавців простих векселів, трасатів (акцептантів) за переказними векселями, виконують функції розрахункових палат згідно із ст. 38 Уніфікованого закону: «держатель переказного векселя зі строком платежу на визначений день або у визначений строк від дати складання чи від пред'явлення повинен пред'явити вексель для платежу або в день, в який він підлягає оплаті, або в один із двох наступних робочих днів. Пред'явлення переказного векселя в розрахункову палату є рівнозначним пред'явленню для платежу.»

Порядок здійснення функцій розрахункових палат визначається:

- для органів Державного казначейства України — КМУ;
- для установ банків — НБУ за погодженням з ДКЦПФР.

Резиденти можуть видавати та індосувати векселі, як переказні, так і прості, в іноземній та національній валюті для розрахунків з нерезидентами за зовнішньоекономічними договорами (контрактами) відповідно до валютного законодавства України.

Умови проведення розрахунків між резидентом та нерезидентом із застосуванням векселів обов'язково відображаються у відповідному зовнішньоекономічному договорі (контракті).

Придбання резидентом векселя в іноземній валюті та проведення розрахунків між резидентами за таким векселем здійснюються відповідно до валютного законодавства України.

Векселедавець зобов'язаний вести реєстр виданих векселів у порядку, затвердженому ДКЦПФР.

В законі регулюється порядок внесення змін до тексту векселя, а також обмеження його обігу.

Зміни до тексту векселя можуть вноситися за ініціативою його держателя виключно векселедавцем (трасантом) шляхом закреслення старого реквізиту та написання нового із зазначенням дати внесення змін та відповідним підписанням.

Забороняється використовувати векселі як внесок до статутного фонду господарського товариства.

5. Операції банків з векселями

Банк може здійснювати такі операції з векселями: • кредитні, • торговельні, • гарантійні, • розрахункові, • комісійні. Під час проведення операцій з векселями банк бере на себе такі види ризиків: • кредитний, • ліквідності, • процентний, • операційний. Банки можуть включати в договори умови, які приводять до зменшення ризиків.

Під час проведення кредитних, торговельних, гарантійних і розрахункових операцій банк має ретельно

вивчати фінансовий стан, кредито- та платоспроможність платників за векселями і зобов'язаних за векселями осіб, з якими він укладає угоди про проведення операцій. Бути суб'єктами вексельного права, тобто брати на себе всі права й обов'язки, що випливають із змісту векселя, мають право банки зі статусом юридичної особи.

Банки, які не мають статусу юридичної особи, можуть отримати від головного банку — юридичної особи повноваження на здійснення всіх або окремих операцій з векселями в порядку, установленому чинним законодавством.

Банк забезпечує документальне оформлення руху векселів, з якими він здійснює будь-які операції, а саме:

- складання і належне оформлення контрагентами за операціями з векселями (клієнт банку і банк) первинних документів (реєстрів, розписок, повідомлень, доручень, заявок, актів тощо);

- складання реєстрів аналітичного обліку (журналів, відомостей, карточок тощо), які можна вести в паперовій або в електронній формі.

Незалежно від того, чи переходить право власності на векселі до банку, приймання та передавання векселів здійснюються банком на підставі відповідних первинних документів, що мають містити реєстр (опис) векселів.

Під час одержання грошових коштів за векселями відмітка про це здійснюється на самому векселі або на окремому аркуші паперу (алонжі). Розписки також можуть складатися під час приймання чи передавання векселів.

З метою захисту прав за векселями, що перебувають у власності або в заставі банку, прав клієнтів за векселями, що є у володінні (користуванні, розпорядженні) банку у зв'язку із здійсненням відповідних операцій, банк контролює дотримання всіх процедурних строків, а саме: •

строків пред'явлення до акцепту, • платежу, • протесту тощо.

Аваль. Платіж за векселем банк може забезпечити авалем повністю або в частині його суми. Аваль вчиняється банком або на векселі, або на алонжі із таким написом: «вважати за аваль» або будь-яким іншим рівнозначним цьому напису. Його підписує аваліст. Вважається, що для здійснення авалю достатньо лише підпису аваліста на лицьовому боці векселя, якщо лише це підпис не трасата або трасанта.

В авалі банку має зазначитися за кого він виданий. Якщо такої вказівки немає, то він вважається виданим за трасанта. Аваль може бути виданий у будь-який час (складання, видача, будь-який інший етап обігу векселя).

Авалювання векселів банк здійснює на підставі укладеного з позичальником договору про авалювання, який може укладатися на певний термін (генеральна угода про авалювання), та/або авалювання визначених векселів (окремий договір про авалювання). Векселі подаються в банк для авалювання пред'явником-позичальником або іншою особою (векселедержателем) разом із реєстром пред'явлених до авалювання векселів не менше ніж у двох примірниках.

Банк зобов'язаний платити за авальованим ним векселем у таких випадках:

- якщо була відмова платника від платежу або акцепту – проти пред'явлення опротестованого в неплатежі або неакцепті векселя;

- якщо трасат припинив платежі незалежно від того, здійснив він акцепт чи ні або в разі безрезультатного звернення стягнення на його майно - проти пред'явлення опротестованого векселя;

- у разі визнання трасата банкрутом незалежно від того, здійснив він акцепт чи ні або в разі визнання

банкрутом трасанта за векселем, який не підлягає акцепту, – проти рішення суду про визнання банкрутом.

Гроші за авальованим і прийнятим банком до сплати векселем банк у строки, визначені законодавством для переказу грошей, перераховує на поточний рахунок векселедержателя або надписувача, кий оплатив вексель у порядку регресу.

Зобов'язання банку як аваліста припиняється в разі оплати ним векселя.

Після оплати векселя банк-аваліст набуває права регресної вимоги проти особи, за яку він надав аваль, а також проти всіх осіб, зобов'язаних перед цією особою, як солідарних боржників.

Кредитні операцій з векселями. Врахування векселів.

Врахування векселя — це придбання банком векселя до настання строку платежу за ним у векселедержателя за грошові кошти з дисконтом. Врахування векселів є формою кредитування банком юридичної або фізичної особи шляхом придбання векселя до настання строку платежу за ним зі знижкою (дисконтом) за грошові кошти з метою одержання прибутку від погашення векселя в повній сумі. Тобто врахування векселів є кредитною операцією. Враховуючи вексель банк надає векселедержателю-пред'явнику строковий кредит. Як правило, можуть бути враховані векселі на визначений строк платежу (з написом дати про пред'явлення), а саме:

- визначено-строкові (на певну дату);
- дато-векселі (у визначений строк від дати складання);
- візо-векселі (у визначений строк від пред'явлення).

Врахування векселів банк здійснює на підставі укладеного з векселедержателем договору про їх урахування. Договір може укладатися на певний термін

та/або врахування визначених векселів. Векселі подаються пред'явником до врахування з реєстром пред'явлених до врахування векселів. Якщо векселі прийняті банком для розгляду, то пред'явнику видається розписка про одержання векселів та призначається орієнтовний термін кредитування або ж день, у який він має забрати невраховані векселі.

Кредит у формі врахування векселів надається шляхом:

- перерахування на поточний рахунок пред'явника у строк, установлений у договорі про врахування, суми, що належить до сплати пред'явнику векселя;

- сплати кредиторської заборгованості пред'явника іншим кредиторам за умови подання документів, що підтверджують наявність такої заборгованості (акт звірки заборгованості, договори про поставку продукції, товарно-транспортні накладні тощо) у межах суми, яка належить до сплати пред'явнику векселя. У цьому разі банк перераховує кошти на поточний рахунок відповідного кредитора пред'явника в порядку, установленому чинним законодавством.

До різновидів врахування належать безоборотне врахування і врахування з реверсом, які відрізняються від звичайного врахування порядком і обсягом відповідальності векселедержателя-пред'явника.

Врахування векселя безоборотне — це різновид врахування, за якого пред'явник векселя вибуває з числа зобов'язаних за векселем осіб, що здійснюється шляхом вчинення пред'явником у тексті індосаменту без оборотного застереження (здійснення безоборотного індосаменту) або шляхом передавання банку векселя пред'явником без вчинення індосаменту, якщо останній індосамент бланковий або на пред'явника.

Врахування векселя з реверсом — різновид врахування, за якого пред'явник векселя дає банку позавексельне зобов'язання викупити враховані векселі до настання строку їх оплати та/або в разі настання/ненастання певних обставин. Із технічного боку врахування векселів з реверсом подібне до кредиту, забезпеченого векселями, і є операцією РЕПО з відкладальними та/або скасувальними умовами. Від звичайного врахування врахування з реверсом відрізняється тим, що платіж за векселем виконує не безпосередньо зобов'язана за векселем особа-платник, а пред'явник, який підписує реверс і викупує вексель.

Операція РЕПО — це операція на фінансовому ринку, яка передбачає, що одна сторона продає другій пакет ЦП з умовою зворотного викупу через певний час, за ціною більш високою.

НБУ здійснює операції репо шляхом безпосередньої домовленості з банком щодо купівлі/продажу державних цінних паперів та проведення тендера заявок банків щодо участі в операціях репо з державними цінними паперами, при цьому за умови проведення операції репо, що здійснюється шляхом безпосередньої домовленості з банком, вибирає тих учасників, які пропонують найвищий процентний дохід.

Кредити під заставу векселів. Надання банком кредитів під заставу векселів є кредитною операцією і здійснюється на загальних принципах банківського кредитування. Особливістю цього виду кредитування є порядок надання, зберігання та реалізації застави, якою є векселі. Під забезпечення кредиту приймаються векселі, що видані лише для оформлення грошового боргу за фактично поставлені товари, виконані роботи, надані послуги.

Банк приймає векселі в заставу на підставі укладеного з векселедержателем-позичальником договору про заставу, у якому також встановлюється місце зберігання заставлених векселів. Векселі подаються пред'явником у заставу з реєстром пред'явлених у заставу векселів, щонайменше у двох примірниках.

У разі одержання банком платежу за векселем до настання строку погашення заборгованості за кредитом банк може зарахувати суму платежу як виконання позичальником його зобов'язання, якщо це передбачено угодою сторін. Різниця між сумою платежу за векселем і заборгованістю, якщо така виявиться, підлягає поверненню позичальнику.

Звернення стягнення на заставлені векселі в разі неналежного виконання позичальником своїх зобов'язань за кредитом банк здійснює в порядку, передбаченому договором про заставу та чинним законодавством.

Звернення банком стягнення на заставлені векселі може бути здійснене шляхом:

- пред'явлення векселя до платежу зобов'язаній особі, якщо вексель одержаний за заставним або передатним індосаментом;
- продажу, якщо вексель одержаний за передатним індосаментом.

Оформлення заборгованості векселями. Це розрахункова операція. До операцій з оформлення векселями кредиторської заборгованості банку належить акцепт банком переказних векселів та видача простих векселів.

Акцепт переказного векселя оформляється як надпис на векселі, зокрема, «акцептований», «прийнятий до платежу» або інший рівнозначний напис. Достатнім для акцепту є один лише підпис трасата на лицьовому боці векселя. Акцепт набуває сили після передавання векселя або після повідомлення про акцепт, зробленого трасатом у

письмовій формі векселедержателю або одному з надписувачів векселя. В останньому випадку трасат відповідає згідно з умовами свого акцепту тільки перед тією особою, якій він відіслав або вручив таке повідомлення.

Якщо тратта підлягає оплаті у визначений строк після пред'явлення і акцептант не зазначає дати акцепту, то векселедержатель може здійснити протест у недатованні акцепту. У такому разі дата протесту вважатиметься датою пред'явлення до акцепту. Якщо протесту немає, то недатований акцепт вважається відносно до акцептанта вчиненим в останній день строку, передбаченого для пред'явлення до акцепту.

У відносинах між боржником і його безпосереднім кредитором або правонаступником останнього умови векселя (текст і реквізити векселя) можуть бути змінені або доповнені будь-якою іншою письмовою угодою сторін, укладеною як частина тієї самої угоди, за винятком того, що права законного векселедержателя не порушуються жодними обмеженнями, що випливають з окремої письмової угоди, якщо він не був інформований про це обмеження під час одержання векселя.

Розрахунки з використанням векселів. Це розрахункова операція. До операцій за розрахунками векселями щодо погашення кредиторської заборгованості банку належать вексельні платежі на користь кредитора. Їх суть полягає в тому, що кредитор банку погоджується прийняти від банку-боржника виконання іншого (вексельного) зобов'язання від платника за векселем. Прийняття вексельного зобов'язання відбувається шляхом передавання векселя, придбаного банком-боржником, кредитору банку.

До операцій за розрахунками векселями з погашення дебіторської заборгованості перед банком належать

вексельні платежі боржника на користь банку. Їх суть полягає в тому, що банк-кредитор погоджується прийняти від клієнта-боржника виконання іншого (вексельного) зобов'язання від платника за векселем. Прийняття вексельного зобов'язання відбувається шляхом передавання векселя, придбаного клієнтом-боржником, банку-кредитору.

У разі погашення дебіторської заборгованості перед банком вимоги до векселів і порядку їх приймання встановлюються ті самі, що і для куплених векселів. Використання векселів для розрахунків за заборгованістю за банківським кредитом не допускається.

Зобов'язання банку, який передав вексель для розрахунку, вчинив індосамент і не склав із себе відповідальність безоборотним застереженням, припиняється в разі сплати векселя банком у порядку регресу.

Відповідальність такого банку-індосанта припиняється у разі:

- оплати векселя платником;
- оплати векселя особою, яка поставила свій підпис раніше банку;
- закінчення строку позовної давності.

Інкасування векселів. Це здійснення банком за дорученням векселедержателя операції з векселем з метою одержання платежу. Банківська операція з інкасування векселів, що належить до комісійних операцій, разом із супровідними документами (рахунками, транспортними документами, товаророзпорядчими документами або іншими подібними документами) полягає в здійсненні банком за дорученням комітента (векселедержателя) операцій з векселями і супровідними документами на підставі одержаних від комітента інструкцій з метою одержання платежу та/або акцепту за векселями, передавання векселів і супровідних документів проти

платежу та/або акцепту, передавання векселів і супровідних документів на інших умовах.

Інкасування векселів разом із супровідними документами здійснюється за двома видами: чисте інкасо та документарне інкасо.

Інкасо документарне — інкасування векселів із супровідними документами; **інкасо чисте** — інкасування векселів без супровідних документів.

Сторонами в операції з інкасування є: комітент (принципал), банк-ремітент, інкасувальний банк, банк-пред'явник та платник, якому має бути зроблене пред'явлення векселів та супровідних документів згідно з дорученням на інкасування.

Чисте і документарне інкасо векселів банк здійснює на підставі укладеного з векселедержателем договору про інкасування. Банк має право укладати договір щодо:

- прийняття простих і переказних векселів для пред'явлення платникам у разі настання за ними строку платежу для одержання платежу та вчинення за ними протесту — у разі неплатежу або часткового платежу;

- прийняття переказних векселів для пред'явлення до акцепту і простих векселів зі строком платежу у визначений строк від пред'явлення для проставлення дати пред'явлення та здійснення за ними протесту — у разі неакцепту, часткового акцепту, умовного акцепту або недатованого акцепту;

- прийняття опротестованих векселів для їх пред'явлення до платежу зазначеним у дорученнях на інкасування особам (за винятком судового порядку);

- прийняття копії векселя для затребування оригіналу векселя, який є у зберігача;

- прийняття примірника переказного векселя для затребування іншого (акцептованого) його примірника, який є у зберігача;

– прийняття векселів для їх передавання зазначеним у дорученнях на інкасування особам на визначених дорученнями на інкасування умовах;

– вчинення інших дій з векселями та супровідними документами відповідно до викладених у дорученнях на інкасування інструкцій з метою передавання супровідних документів платнику: • проти платежу за векселем; • проти акцепту за векселем; • проти платежу за векселем з попереднім акцептом векселя; • на інших умовах; • виконання всіх інших дій, пов'язаних з інкасуванням векселів, супровідних документів та захистом прав комітента.

Усі документи, що передаються банку для інкасування, мають супроводжуватися дорученням на інкасування, у якому мають бути точні та повні інструкції принципала. Банку дозволяється діяти тільки відповідно до таких доручень. Доручення на інкасування векселів повинно мати реєстр або опис векселів.

Під час передавання векселя для інкасування комітент має здійснити на векселі передоручений індосамент на користь банку-ремітента. Передоручений індосамент може містити такі вказівки: «як довіреному (назва банку) для (перелік дій)» (застосовується для визначених комітента дій), «для пред'явлення до акцепту» (застосовується для пред'явлення переказного векселя до акцепту), «валюта на інкасо» або «валюта до отримання» (застосовується для пред'явлення векселя до платежу) тощо.

Банк-ремітент, який уклав договір про інкасування з комітентом, здійснює інкасування самостійно або користуючись послугами інших банків, якщо комітент згідно з договором або дорученням на інкасування, поданим до банку-ремітента, надав останньому таке право.

Послуги інших банків надаються на підставі відповідних договорів між:

- банком-ремітентом та інкасувальним банком (банком-пред'явником);
- інкасувальним банком і банком-пред'явником.

Доміциляція векселів. Доміциляція векселів належить до комісійних операцій. Це призначення за векселем особливого місця платежу, що відрізняється від місцезнаходження особи, яка зазначена як платник за векселем, шляхом проставлення доміциляційної формули. Під час складання векселя векселедавець може зазначити не лише особливе місце платежу, а й особу, яка оплатить вексель у місці доміциляції. Якщо така особа не зазначена, то її може зазначити трасат під час акцепту. Якщо він цього не зробить, то вважається, що акцептант сам виконає платіж у місці доміциляції.

Доміциліант — платник за векселем, який уповноважує доміциліата здійснити платіж за векселем у місці доміциляції — місцезнаходженні доміциліата. Місцезнаходження платника і доміциліата різні. Право доміцилювати вексель, тобто визначати особливе місце платежу (населений пункт, відмінний від місцезнаходження особи, яка зазначена як платник за векселем), належить виключно векселедавцю як у простих, так і в переказних векселях.

Доміциліат — особа, яка є особливим платником за векселем за дорученням і за рахунок доміциліанта. Місцезнаходження такої особи і доміциліанта різні. **Доміциляційна формула** — напис на векселі, що обумовлює особливе місце платежу, яке відрізняється від місцезнаходження особи, яка зазначена як платник за векселем. Учиняється векселедавцем.

Векселедавець під час видачі векселя може зазначити особливого платника (зокрема банк), який здійснить оплату векселя відповідно до строку платежу за ним:

– за місцезнаходженням платників за векселями — векселедавця простого або трасата переказного векселя. Такі векселі є недоміцільованими, а зазначена для здійснення платежу третя особа — особливим платником у місці платежу;

– не за місцезнаходженням платників за векселями — векселедавця простого або трасата переказного векселя — доміциліантів.

Такі векселі є доміцільованими, а зазначена для здійснення платежу третя особа — особливим платником в особливому місці платежу — доміциліатом.

Якщо особливий платник або доміциліат не зазначений трасантом, то він може бути названий трасатом у разі акцепту. Але місце платежу (населений пункт) трасат-акцептанта змінити не може. Якщо він у разі акцепту змінить місце платежу, то це означає, що в акцепті було відмовлено.

Ознака доміцільованого векселя — це наявність на лицьовому боці векселя вказівки векселедавця простого або переказного векселя «Доміцільований у « (найменування особливого місця платежу і назва банку) або «Платник» (назва банку і найменування особливого місця платежу), або «Підлягає оплаті в» (назва банку і найменування особливого місця платежу). Банк-доміциліат виконує платіж від імені та за дорученням платника за векселем (векселедавця простого або акцептанта переказного векселя).

Ознака недоміцільованого векселя з особливим платником — це наявність на лицьовому боці векселя вказівки векселедавця простого або переказного векселя або акцептанта переказного векселя «Підлягає оплаті в»

(найменування місця платежу і назва банку) або «Платник» (назва банку і найменування місця платежу). У цьому разі банк як особливий платник також виконує платіж від імені та за дорученням платника за векселем (векселедавця простого або акцептанта переказного векселя).

Згідно з умовами договору з банком платник за векселем зобов'язаний перерахувати в банк на відповідний рахунок достатню суму коштів для оплати векселя. За рахунок цих коштів банк як особливий платник або доміциліат здійснює платіж за векселем законному векселедержателю.

Кошти, що зараховані на відповідний рахунок, можуть бути використані для оплати векселів або повернені на вимогу платника на його поточний рахунок.

Зберігання векселів (оригіналів, копій та їх примірників) — це здійснення банком за дорученням, від імені та за рахунок векселедержателя операцій з векселями відповідно до одержаних від нього інструкцій, а саме: • схов, • передавання оригіналу векселя законному векселедержателю копії векселя, • передавання примірника переказного векселя, що признався для акцепту, законному векселедержателю іншого примірника векселя та передавання оригіналів, примірників і копій векселів іншій особі за умов, зазначених векселедержателем.

Зберігання векселів здійснюється за двома видами: • відкрите та • закрите.

Відкрите зберігання здійснюється шляхом подання в банк супровідного доручення на зберігання з точними і повними інструкціями щодо дій банку з векселями. Відкрите зберігання векселів банк здійснює згідно з укладеним з векселедержателем договором про відкрите зберігання (схов) векселів.

Закрите зберігання здійснюється шляхом надання векселедержателю депозитного вічка у сховищі (сейфі) банку без будь-яких інструкцій щодо дій банку з вексями. Закрите зберігання здійснюється на підставі договору про зберігання (схов) векселів. Договір може укладатися на певний строк, без зазначення строку або до запитання та/або про зберігання визначених векселів. Він може містити умови про майнову відповідальність банку.

Закрите зберігання здійснюється шляхом надання векселедержателю депозитного вічка у сховищі (сейфі) банку без будь-яких інструкцій щодо дій банку з вексями. Закрите зберігання здійснюється на підставі договору про зберігання (схов) векселів. Договір може укладатися на певний строк, без зазначення строку або до запитання та/або про зберігання визначених векселів.

Він може містити умови про майнову відповідальність банку. За здійснення операцій із зберігання (схову) векселів банк може отримувати винагороду, що зазначається в договорі про зберігання (схов) векселів. Розмір винагороди за зберігання (схов) векселів банк встановлює самостійно.

6. Особлива форма векселів — податковий вексель.

Сьогодні, відповідно до ст. 225.1. «Особливості оподаткування алкогольних напоїв» ПКУ [6] суб'єкт господарювання зобов'язаний сплатити податок або подати контролюючому органу за своїм місцезнаходженням до отримання з акцизного складу спирту етилового неденатурованого, призначеного для переробки на алкогольні напої (крім виноматеріалів та вермутів), **податковий вексель**, який є забезпеченням виконання зобов'язання такого платника у строк до 90 календарних днів, починаючи з дня видачі податкового

векселя, сплатити суму податку, розраховану за ставками для цієї продукції.

Скоригована сума податку в податковому векселі сплачується частково у разі придбання марок акцизного податку в період дії такого векселя. Податковий вексель вважається погашеним векселедавцем у разі сплати суми податку в повному обсязі та в зазначений у податковому векселі строк.

Пунктом 189.7 *«Особливості визначення бази оподаткування в разі постачання товарів/послуг в окремих випадках»* ПКУ [6] визначено, що у разі якщо платник податку здійснює операції з постачання товарів/послуг, які є об'єктом оподаткування згідно із ст. 185 *«Визначення об'єкта оподаткування»* ПКУ, під забезпечення боргових зобов'язань покупця, наданих такому платнику податку у формі простого або переказного векселя, або інших боргових інструментів, випущених таким покупцем або третьою особою, базою оподаткування є договірна вартість, визначена в порядку, встановленому п. 188.1 *«Порядок визначення бази оподаткування в разі постачання товарів/послуг»* ПКУ, без урахування дисконтів або інших знижок з номіналу такого векселя, а за процентними векселями — така договірна вартість, збільшена на суму процентів, нарахованих або таких, що повинні бути нараховані на суму номіналу такого векселя.

Це основні положення ПКУ, які поєднують вексель як форму розрахунку та податкове поле держави, при тому що природа податкового векселя і векселя, відповідно до спеціального закону, — різні.

Зокрема: КМУ Постановою від 01.10.97 № 1104 *«Про затвердження Порядку випуску, обігу та погашення векселів, які видаються на суму податку на додану вартість при ввезенні (пересиланні) товарів на митну*

територію України» [83] на виконання пункту 11.5 Закону «Про податок на додаткову вартість» (втратив чинність) затвердив Порядок випуску, обігу та погашення векселів, які видаються на суму ПДВ при ввезенні (пересиланні) товарів на митну територію України. Цим Порядком, встановлюються єдині правила випуску, обігу, обліку та погашення векселів, які видаються платниками ПДВ при ввезенні (пересиланні) товарів на митну територію України на суму податкового зобов'язання.

В Порядку визначено, що податковий вексель — це письмове безумовне грошове зобов'язання платника податку сплатити до бюджету відповідну суму коштів у порядку та терміни, визначені законодавством, яке підтверджене комерційним банком шляхом авалю та видається платником на відстрочення сплати податку на додану вартість, що справляється у разі імпорту товарів на митну територію України; аваль — вексельне поручительство, згідно з яким комерційний банк бере на себе відповідальність за оплату податкового векселя перед векселедержателем і яке оформляється гарантійним написом банку на векселі чи на спеціальному додатковому аркуші (алонж) окремо для кожного окремого примірника кожного векселя. Забороняється оформлення авалю одним документом більше ніж на один вексель.

27.12.10 з набранням чинності ПКУ [6] Кабмін Постановою 1236 *«Про визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Кабінету Міністрів України»* Постанову від 01.10.97 № 1104 — скасовано [85].

У п. 14.1.176. ПКУ [6] міститься визначення податкового векселя:

«Податковий вексель, авальований банком (податкова розписка) (далі – податковий вексель для цілей розділу VI цього Кодексу), — простий вексель, авальований банком, що видається векседавцем: до

отримання з акцизного складу спирту етилового, до отримання з нафтопереробного підприємства нафтопродуктів або до ввезення нафтопродуктів на митну територію України і є забезпеченням виконання ним зобов'язання сплатити суму акцизного податку у строк, визначений статтями 225, 229 цього Кодексу».

Зобов'язання щодо сплати податку на додану вартість при імпорті товарів на митну територію України виникають у день оформлення вантажної митної декларації (за винятком тимчасової чи неповної, періодичної чи попередньої декларації), але сплату можна відстрочити шляхом видачі податкового векселя.

Податковий вексель може бути видано лише особою, яка відповідає всім наведеним нижче вимогам:

- є платником ПДВ;
- зареєстрована як ПДВ;
- має індивідуальний податковий номер;
- не має на момент митного оформлення товарів

податкових векселів, не погашених у строк.

ПКУ встановлює і особливості цієї форми векселів:

1) виданий податковий вексель не підлягає передачі шляхом індосаменту;

2) обов'язки з погашення податкового векселя не можуть передаватися іншим особам, незалежно від їх взаємовідносин з векселедавцем;

3) за користування податковим векселем не нараховуються відсотки або інші види плати, передбачені законодавством для інших видів векселів;

4) протест податкового векселя не здійснюється, сума, зазначена у непогашеному векселі, розглядається як податкова заборгованість, яка погашається у порядку, передбаченому законодавством для погашення податкового боргу.

Податкові векселі в обов'язковому порядку підлягають забезпеченню (підтвердженню) комерційними банками шляхом авалю.

Якщо термін погашення податкового векселя настає до закінчення терміну подання податкової декларації до органу державної податкової служби за звітний (податковий) період, в якому він був поданий органів митного контролю, платник податку не включає суму зобов'язань за векселем до складу податкових зобов'язань та погашає вексель шляхом перерахування коштів до бюджету. При цьому платник податку має право на включення перерахованої суми зобов'язань за векселем до складу податкового кредиту у звітному (податковому) періоді, в якому проведено таке перерахування.

Якщо термін погашення податкового векселя настає після закінчення терміну подання податкової декларації до органу державної податкової служби за звітний (податковий) період, в якому він був поданий органів митного контролю, платник податку включає суму зобов'язань за векселем до складу податкових зобов'язань у звітному (податковому) періоді, в якому він був поданий органів митного контролю. При цьому платник податку має право на включення суми зобов'язань за векселем до складу податкового кредиту у наступному звітному (податковому) періоді за умови погашення суми податкових зобов'язань шляхом перерахування коштів до бюджету.

Якщо платнику податку на дату подання податкового векселя органів митного контролю органом державної податкової служби підтверджено суму бюджетного відшкодування, яка дорівнює або більша від суми зобов'язання за векселем, платник податку має право включити суму зобов'язань за векселем до складу податкових зобов'язань за звітний (податковий) період, в

якому він був поданий органомі митного контролю. При цьому податковий вексель вважається погашеним, а платник податку має право на включення суми зобов'язань за векселем до складу податкового кредиту у наступному звітному (податковому) періоді.

Сума ПДВ, зазначена в податковому векселі, відображається в податковій декларації окремим рядком.

Платник податку може за самостійним рішенням достроково погасити податковий вексель шляхом перерахування коштів до бюджету або заліку суми бюджетного відшкодування, підтвердженого органом державної податкової служби, згідно з поданою ним письмовою заявою.

Комерційні банки зобов'язані оплатити податковий вексель у разі його непогашення платником у строк. До податкової декларації платник податку додає перелік та копії погашених у звітному (податковому) періоді, за який подається декларація, податкових векселів, суму зобов'язань за якими відповідно сплачено чи включено до податкових зобов'язань за цей звітний період.

Сума ПДВ, зазначена в податковому векселі, включається у визначених Законом випадках до суми податкового кредиту платника податку, який видав цей вексель, і відображається в податковій декларації окремим рядком.

У разі наявності податкового боргу за податковими деклараціями, до яких включено податкові зобов'язання, визначені у податкових векселях, стягнення такого податкового боргу проводиться відповідно до ПКУ.

Облік податкових векселів здійснюється органами ДПС України.

Отже з аналізу і порівняння податкового законодавства щодо векселів і суто вексельного (цивільного) законодавства можна дійти висновку, що

податковий вексель не має класичної внутрішньої природи векселя, як простого, так і тратти. Про це свідчить і лист Комітету ВРУ із питань фінансів і банківської діяльності від 02.07.01 № 06-10/393 щодо видачі податкових векселів, видаваних на суму ПДВ при ввозі (пересиланню) товарів на митну територію України.

Пунктом 11.5 ст. 11 Закону *«Про податок на додаткову вартість»* передбачено, що платники податку при ввозі (пересиланню) товарів на митну територію України можуть за власним бажанням надавати органам митного контролю простий вексель на суму податкового зобов'язання.

У цьому Порядку КМУ (1104 від 01.10.97) дається визначення податкового векселя як простого векселя, видаваного платником ПДВ на суму податкового зобов'язання при ввозі (пересиланню) товарів на митну територію України.

У відношенні предмета регулювання Закону від 05.04.01 *«Про обіг векселів в Україні»* [31] встановлено визначення особливостей обігу векселів в Україні, що заключається у видачі переказних і простих векселів, здійсненні операцій з векселями і виконанні вексельних зобов'язань у господарській діяльності відповідно до Женевської конвенції 1930 року, який введений Уніфікований закон про переказні і прості векселі.

Однак п. 11.4 ст. 11 *«Заключні положення»* Закону *«Про податок на додаткову вартість»* [11] передбачено: «Зміни порядку оподаткування на додану вартість можуть здійснюватися тільки внесенням змін у дійсний Закон». На сьогодні аналогічне положення передбачено у ПК України [6].

З урахуванням цього Закону *«Про обіг векселів в Україні»* [31] ніяким чином не змінює діючого порядку обкладання ПДВ при ввозі (пересиланню) товарів на митну

територію України, тому в цьому випадку необхідно керуватися Законом «*Про податок на додаткову вартість*» і Постановою КМУ від 01.10.97 № 1104. Голова».

З цього стає у підсумку остаточно зрозуміло, що ані Уніфікований закон [31], ані Положення № 508 [82] (Постанова НБУ від 16.12.02) на операції з податковими векселями ніяк не поширюються.

Проте розуміючи це ДПАУ звертається до НБУ з приводу не оплати комерційними банками авальованих ними податкових векселів при наявності податкового боргу. Прикладом чого може бути лист Департаменту платіжних систем Національного банку України від 26.07.2007 р. № 25-117/1432-7555 «*Про невиконання банками зобов'язань за авальованими податковими векселями*» [133].

Нацбанк висловлює стурбованість у зв'язку із неодноразовими зверненнями Державної податкової адміністрації України та органів Державної податкової служби про невиконання банками зобов'язань за авальованими ними податковими векселями.

На сьогодні здійснення банками операцій з авальювання векселів регулюється вимогами Закону «*Про обіг векселів в Україні*», Уніфікованого закону про переказні векселі та прості векселі та розробленого на їх основі Положення про порядок здійснення банками операцій з векселями в національній валюті на території України, затвердженого постановою Правління НБУ від 16.12.2002 № 508, в якому зазначається, що банки таку операцію здійснюють на підставі укладеного з позичальником договору про авальювання [82].

При цьому відповідно до пункту 4.9 указанного Положення 508, банк зобов'язаний платити за авальованим ним простим векселем у разі, якщо платник відмовився від

платежу або акцепту – проти пред'явлення опротестованого в неплатежі або неакцепті векселя.

Зобов'язання банку як аваліста припиняються в разі оплати векселя або закінчення строку позовної давності проти банку-аваліста (пункт 4.10 Положення).

Згідно з вимогами пункту 3.1 Положення під час проведення гарантійних та інших операцій банк має ретельно вивчати фінансовий стан, кредито- та платоспроможність платників за векселем і зобов'язаних за векселями осіб, з якими він укладає угоди про проведення операцій.

Разом з тим згідно за інформацією, наданою ДФС за станом на 01.06.17 банки України не оплатили податкові векселі, які були ними авальовані, на суму більш ніж 2,5 млрд. гривень.

Враховуючи це, Національний банк України звертає увагу на необхідність дотримання вимог чинного законодавства та виконання умов укладених договорів, а при прийнятті рішення про здійснення операцій авальювання векселів ретельно аналізувати можливості щодо виконання зобов'язання з авальювання».

НБУ хоч і звертає увагу комерційних банків на обов'язок оплати авальованих векселів, але також розуміє хиткість своєї позиції, про що говорить його посилення на законодавчу базу обігу векселів, де з 27.12.10 вже відсутня названа Постанова КМУ № 1104 від 01.10.97 щодо податкових векселів [83].

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Необхідність вексельних розрахунків.
 2. Особливості вітчизняного вексельне законодавства.
 3. Основне питання вексельного законодавства.
- Поняття вексельного права.

4. Особливі характеристики векселя.
5. Переказний вексель за Уніфікованим законом.
Визначення і основні ознаки.
6. Простий вексель за Уніфікованим законом.
Визначення і основні ознаки.
7. Правові основи обігу векселів в Україні.
8. Основні операції банків з векселями: • аваль та кредитні операції, • врахування векселя.
9. Основні операції банків з векселями: • розрахунки з використанням векселів, інкасування та доміціяція.
10. Основні операції банків з векселями: торгівля та зберігання векселів.
11. Поняття податкових векселів. Їх особливості.

ПІСЛЯМОВА

В умовах розвитку в сучасній Україні нових форм господарювання різко зростає роль та значення фінансових правовідносин. Саме тому, вивчення курсу «Фінансове право» є важливою складовою частиною підготовки сучасних правознавців. Держава за допомогою норм фінансового та інших галузей права ретельно регламентує відносини, що виникають у процесі формування та перерозподілу фондів коштів, необхідних для її функціонування. Отже, фінансово-правові інститути, що містяться в курсі фінансового права, постійно розвиваються, змінюються, удосконалюються. Безперервно поновлюється фінансове законодавство.

Однак вкрай необхідні правові акти з фінансового контролю, бюджетного контролю, міжбюджетних відносин поки що мають не достатньо врегульований характер. Фінансові ресурси необхідні державі для забезпечення всіх сторін її діяльності, до того ж чим більше розвивається держава, тим більше їй потрібно коштів і тим ретельніше вона повинна регулювати фінансові відносини за допомогою фінансово-правових норм. Це вимагає якісної підготовки фахівців фінансового права. Чого вимагає також постійний процес суспільного відтворення, що зумовлює поновлення фінансових правовідносин.

Усе це ускладнює вивчення як навчального, так і нормативного матеріалу цієї галузі права. Курс лекцій «Фінансове право» дозволяє ознайомитися з основними положеннями загальної та особливої частин навчального курсу, пізнати закономірності фінансового права та нормативні акти, які вміщують фінансово-правові норми виконавчих органів України станом на 1 березня 2020 року.

Матеріали курсу можуть бути значимим підґрунтям як для самостійного опрацювання навчального матеріалу здобувачами освіти так і для використання у роботі викладацьким складом вищих навчальних закладів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ЗАКОНИ

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. К.: Велес, 2006. 48 с.
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. 2009. № 5. Стаття 40.
3. Бюджетний кодекс України від 02 липня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. 2009. № 38 Стаття 534.
4. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. 2010. № 12. Стаття 120.
5. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. // Відомості Верховної Ради України. 1971. Додато до № 50.
6. Податковий Кодекс України від 02 грудня 2010 р. № 2755VI // Відомості Верховної Ради України. 2011. № 13./№ 13-14, № 15-16, № 17/. Стор. 556. Стаття 112.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР) 1984. додаток до № 51. Стаття 1122.
8. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341 // Відомості Верховної Ради (ВВР). 2001 № 25-26. Стаття 131.
9. Митний кодекс України від 13 березня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. 2012. №44-45. № 46-47. № 48. Стор. 1858. Стаття 552.
10. Кодексу України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 р. № 2597-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). 2018 № 19. Стор. 5. Стаття 74.
11. Про податок на додаткову вартість: Закон України від 03 квітня 1997 р. № 168/97 // Відомості

Верховної Ради України. 1997. № 21. Стаття 156.

12. Про господарські товариства: Закон України від 19 вересня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. 1991. № 490. Стаття 682.

13. Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 26 червня 1997 р. № 400 // Відомості Верховної Ради України. 1997. № 37. Стаття 237.

14. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. 2004. № 50. Стаття 540.

15. Про оренду землі: Закон України від 6 жовтня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. 2004. № 10. Стаття 102.

16. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 08 липня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2011. № 2-3. Стаття 11.

17. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням. Закон України від 08 липня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2001. № 14. Стаття 71.

18. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23 вересня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1999. № 46. Стаття 403.

19. Про страхування: Закон України від 07 березня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1999. № 18. Стаття 78.

20. Про страхування: Декрет КМУ від 10.05.93 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1993. № 29. Стаття 320.

21. Про охорону праці: Закон України від 14 жовтня

1992 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1992. № 49. Стаття 668.

22. Про оплату праці: Закон України від 24 березня 1995 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1992. № 17. Стаття 121.

23. Про єдиний збір, який справляється у пунктах пропуску через державний кордон України: Закон України від 4 листопада 1999р. // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 50. Стаття 260.

24. Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 р. // Урядовий кур'єр від 29.10.2008. № 202.

25. Про антимонопольний комітет України. Закон України від 26.11.1993 р. // Відомості Верховної Ради України. 1993. № 50. Стаття 472.

26. Про аудиторську діяльність: Закон України від 22.04.1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 23. – Стаття 243.

27. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність: Закон України від 21 грудня 2017 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2018. № 9. Стор. 5. Стаття 50.

28. Про Національний банк України: Закон України від 20 травня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1999. № 29. Стаття 238.

29. Про фінансовий лізинг: Закон України від 16 грудня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1998. № 16. Стаття 68.

30. Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди): Закон України від 15 березня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2001. № 21. Стаття 103.

31. Про обіг векселів в Україні: Закон України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2001. № 24. Стаття 128.

32.Про платіжні системи та переказ грошей в Україні: Закон України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2001. № 29. Стаття 137.

33.Про депозитарну систему України: Закон України від 6 липня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2013. № 39. Стор. 2074. Стаття 517.

34.Про державний внутрішній борг України: Закон України від 16 вересня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1992. № 41. Стаття 598.

35.Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 5 квітня 2007 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2007. № 29. Стор. 1001. Стаття 389.

36.Про банки і банківську діяльність. Закон України від 07.12.2000 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2000. № 5. Стаття 30.

37.Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні. Закон України від 16.07.1999 р. // Відомості Верховної Ради України. 1999. № 40. Стаття 365.

38.Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. // Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. Стаття 170.

39.Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. 1991. № 29. Стаття 377.

40.Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. // Відомості Верховної Ради України. 2016. № 31. Стаття 545.

41.Про Рахункову палату: Закон України від 02.07.2015 р. // Відомості Верховної Ради України. 2015. № 36. Стаття 360.

42.Про валюту і валютні операції: Закон України від 21.06.2018 р. // Відомості Верховної Ради України. 2018. № 30. Стаття 239.

43. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 22.02.2006 р. // Відомості Верховної Ради України. 2006. № 31. Стаття 268.

44. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14.05.1992 р. // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 31. Стаття 440.

45. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 р. // Відомості Верховної Ради України. 1999. № 20. Стаття 190.

46. Про систему валютного регулювання і валютного контролю: Декрет КМУ від 19.02.1993 р. // Відомості Верховної Ради України. 1993. № 17. Стаття 184.

47. Про тимчасове делегування Кабінету Міністрів України повноважень видавати декрети в сфері законодавчого регулювання: Закон України від 18.07.1992 р. // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 2. Стаття 6.

48. Про операції з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах: Закон України від 15.09.1995 р. // Відомості Верховної Ради України. 1995. № 32. Стаття 255.

49. Про столицю України – місто-герой Київ: Закон України від 15.01.1999 р. // Відомості Верховної Ради України. 1999. № 11. Стаття 79.

50. Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим: Закон України від 10.02.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. 1998. № 29. Стаття 191.

51. Женевська Конвенція, якою запроваджено Уніфікований закон про переказні векселі та прості векселі. Женева, 07.06.1930 р. // Офіційний вісник України. 2013. № 31. Стаття 1117, код акта 66851/2013.

52. Женевської конвенції 1930 року про гербовий збір стосовно переказних векселів і простих векселів. Женева,

07.06.1930 р. // Офіційний вісник України. 1999. № 27. Стаття 1281, код акта 8850/1999.

53.Про заходи щодо підвищення ефективності контролю за використанням бюджетних коштів: Указ Президента від 16.09.2000 № 1074/2000 р. // Офіційний вісник України. 2000. № 38. Стаття 1617, код акта 16750/2000.

54.Про визнання такими, що втратили чинність, деяких указів Президента України. Указ Президента від 20.06.2019 № 418/2019 р. // Офіційний вісник України. 2019. № 50. Стаття 1689, код акта 94910/2019.

55.Про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку. Указ Президента України від 23.11.11. // Офіційний вісник України. 2011. № 94. Стаття 3415.

56.Про грошову реформу в Україні: Указ Президента від 25.08.1996 р. // Урядовий кур'єр. 1996. № 161.

57.Про систему оподаткування: Закон України // Відомості Верховної Ради України від 24.09.1991 – 1991 р. № 39. Стаття 510.

58.Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами: Закон України від 21.12.2000 р. // Відомості Верховної Ради України від 09.03.2001 – 2001 р. № 10. Стаття 44.

ПІДЗАКОННІ НПА

59. Про заходи щодо нормалізації платіжної дисципліни в народному господарстві України: Указ Президента України від 16.03.1995 р. № 227/95 // Урядовий кур'єр від 18.03.1995. – № 41. *(дію Указу припинено згідно із Законом «Про валюту і валютні операції»)*

60. Про акціонерні товариства та товариства з обмеженою відповідальністю: Положення РМ СРСР від 19.06.90, № 590.

61. Про заходи щодо демонополізації народного господарства: Постанова РМ СРСР від 16.08.90 № 985 № 985. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://businesspravo.ru/Docum/DocumShow_DocumID_38283.html.

62. Про Державну програму демонополізації економіки і розвитку конкуренції. Постанова ВРУ від 21.12.93, № 3757-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. 1994. № 9. Стаття 42.

63. Положення про Пенсійний фонд України. Постанова КМУ від 23.07.14, № 280 // Офіційний вісник України. 2014. № 60. Стаття 1652.

64. Положення про Державну митну службу України. Постанова КМУ від 06.03.19, № 227 // Офіційний вісник України. 2019. № 26. Стаття 900.

65. Положення про Державну податкову службу України. Постанова КМУ від 06.03.19, № 227 // Офіційний вісник України. 2019. № 26. Стаття 900.

66. Про Міністерство фінансів України. Постанова КМУ від 20.08.14, № 375 // Офіційний вісник України. 2014. № 69. Стаття 1936.

67. Про утворення територіальних органів Державної податкової служби. Постанова КМУ від 19.06.19, № 537 // Офіційний вісник України. 2019. № 52. Стаття 1789.

68. Програма розвитку страхового ринку України на період 2001 – 2004 роки. Постанова Кабінету Міністрів України від 2.02.01 № 98 // Офіційний вісник України. 2001. № 6. Стаття 222.

69. Про надання КМУ права в 1992 році виступати гарантом щодо кредитів іноземних банків, фінансових та інших міжнародних організацій та про порядок застави під гарантії іноземним кредиторам. Постанови Президії Верховної Ради України від 15.07.92 // Відомості

Верховної Ради України. 1992. № 39. Стаття 584.

70. Положення про Державну службу фінансового моніторингу України. Постанова Кабінету Міністрів України від 29.07.15 № 537 // Офіційний вісник України. 2015. № 62. Стаття 150.

71. Положенням про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. // Офіційний вісник Президента України. 2011. № 31. Стаття 1197.

72. Порядок проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами. Постанова Кабінету Міністрів України від 20.04.06 № 550 // Офіційний вісник України. 2006. № 16. Стаття 1206.

73. Порядок координації одночасного проведення планових перевірок (ревізій) контролюючими органами та органами державного фінансового контролю. Постанова КМУ від 23.10.13 № 805. // Офіційний вісник України. 2013. № 87. Стаття 3218.

74. Порядок здійснення місцевих запозичень. Постанова КМУ від 16.02.2011 року № 110. // Офіційний вісник України. 2011. № 12. Стаття 512.

75. Положення про переказний і простий вексель. Постанова Центрального виконавчого комітету і Ради народних комісарів СРСР від 07.08.37 № 104/1341 «Про введення в дію положення про перевідий і простий вексель». [[Електронний ресурс]. Режим до-ступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1341400-37>]

76. Порядок складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ. Постанова КМУ від 28.02.02 № 228 // Офіційний вісник України. 2002. № 9. Стаття 414.

77. Про встановлення граничної суми готівкового рахунку. Постанова Правління НБУ від 06.06.13 № 210 //

Офіційний вісник України. 2013. № 54. Стаття 1973.

78. Інструкцією про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті. Постанова Правління НБУ від 21.04.04 № 22 // Офіційний вісник України. 2013. № 13. Стаття 908.

79. Про застосування векселів в господарському обороті України. Постановою ВРУ від 17.06.92 № 2470-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 35. Стаття 516.

80. Положення *Про розрахункові палати для пред'явлення векселів до платежу*. Постанова правління НБУ від 25.09.01 № 403 // Офіційний вісник України. 2001. № 45. Стаття 2019.

81. Про деякі питання практики розгляду спорів, пов'язаних з обігом векселів. Постанова Пленуму ВСУ від 08.06.07 № 5 // Вісник Верховного суду України. 2007. № 8. Стор. 2.

82. Положення про порядок здійснення банками операцій з векселями в національній валюті на території України. Постанова Правління НБУ від 16.02.02 № 508 // Офіційний вісник України. 2003. № 10. Стаття 444.

83. Порядок випуску, обігу та погашення векселів, які видаються на суму податку на додану вартість при ввезенні (пересиланні) товарів на митну територію України. Постанова КМУ від 01.10.97 № 1104 // Офіційний вісник України. 1997. № 41. Стор. 26. (*втратила чинність*).

84. Про випуски облігацій внутрішніх державних позик. Постанова КМУ від 14.03.18 № 186 // Офіційний вісник України. 2018. № 26. Стаття 938.

85. Про визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Кабінету Міністрів України. Постанова КМУ від 27.12.10 1236 // Офіційний вісник України. 2001. № 1. Стор. 70.

86. Інструкція про умови ліцензування страхової діяльності на території України та контролю за їх дотриманням. Наказ Мінфіну від 29.06.93 № 43. (*втрапила чинність*)

87. Положення про Державну казначейську службу України. Постанова КМУ від 15.04.15 № 215. // Офіційний вісник України. 2015. № 33. Стаття 964.

88. Інструкції з підготовки, проведення контрольних заходів з питань фінансово-господарської діяльності та реалізації їх матеріалів у митній службі України. Наказ ДМУ від 11.05.04 № 326 // Офіційний вісник України. 2004. № 21. Стаття 1475. (*втрапив чинність*)

89. Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні. Постанова Правління НБУ від 29.12.17 № 148 // Офіційний вісник України. 2018. № 10. Стаття 369.

90. Положенням про порядок емісії платіжних засобів і дійснення операцій з їх використанням. Постанова Правління НБУ від 05.11.14 № 705 // Офіційний вісник України. 2014. № 99. Стаття 2918.

91. Інструкція про міжбанківський переказ коштів в Україні в національній валюті. Постанова НБУ від 16.08.06 № 320. // Офіційний вісник України. 2006. № 36. Стаття 2507.

92. *Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні*: Закон України від 30.10.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 51. Стаття 292.

93. *Про деякі заходи з дерегулювання підприємницької діяльності*: Указ Президента від 23.07.98 № 817/98 // Офіційний вісник України. 1998. № 30. Стаття 1119, код акта 5755/1998.

94. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. // Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35/35-36,37. Стаття 446.

95. Положення про міністерство фінансів України: затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 20.08.14 // Офіційний вісник України. 2014. № 69. Стаття 1936, код акта 73682/2014.

96. Про фінансові послуги та державне регулювання фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. 2002. № 1. Стаття 1.

97. Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг: Указ Президента від 23.11.11 № 1070/2011 // Офіційний вісник України. 2011. № 94. Стаття 3419, код акта 59355/2011.

98. Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва: Закон України від 25 грудня 2008 // Відомості Верховної Ради України від 08.05.2009 – 2009 р. № 19. Стаття 257.

99. Про бюджетну систему України: Закон України від 5 грудня 1990 // Відомості Верховної Ради УРСР від 02.01.1991 – 1991 р. № 1. Стаття 1. (*втрапив чинність*)

100. Про Державний бюджет України на 2019 рік: Закон України від 23.11.18 // Відомості Верховної Ради України від 21.12.2018 – 2018 р. № 98. Стаття 3221.

101. Про Державний бюджет України на 2009 рік: Закон України від 26.12.08 // Відомості Верховної Ради України від 15.05.2009 – 2009 р. № 20/№21-22. Стаття 269.

102. Про заходи щодо залучення державою або під державні гарантії іноземних кредитів і надання державних гарантій: затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 11.07.01 № 787 // Офіційний вісник України. 2001. № 28. Стаття 1249, код акта 19431/2001.

103. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14.01.98 // Відомості Верховної Ради України від 05.06.1998 – 1998 р. № 238. Стаття 121.

104.Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці: Закон України від 28.12.14 // Відомості Верховної Ради України від 13.03.2015 – 2015 р. № 11. Стаття 75.

105.Про внесення змін до Закону Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування щодо забезпечення діяльності фондів соціального страхування у період реорганізації: Закон України від 03.11.15 // Відомості Верховної Ради України від 11.12.2015 – 2015 р. № 49-50. Стаття 453.

106.Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 11.03.20 № 211 // Урядовий кур'єр. 2020. № 47.

107.Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.12 // Відомості Верховної Ради України від 14.06.2013 – 2013 р. № 24. Стаття 243.

108.Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 // Відомості Верховної Ради України від 10.12.2004 – 2004 р. № 50. Стаття 540.

109.Порядок видачі свідоцтва про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 22.08.00 № 1306 // Офіційний вісник України. 2000. № 34. Стаття 1452, код акта 16557/2000.

110.Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття. Закон України від 02.03.2000 р. // Відомості Верховної Ради України від 02.06.2000. 2000. № 22. Стаття 171.

111.Про затвердження документів, що застосовуються в процесі виконання бюджету: Наказ Міністерства

фінансів від 28.02.02 № 57 // Офіційний вісник України. 2002. № 6. Стаття 257, код акта 21410/2002.

112.Про затвердження Інструкції про порядок відкриття і закриття рахунків клієнтів банків та кореспондентських рахунків банків - резидентів і нерезидентів. Постанова Правління НБУ від 12.11.2003, № 492 // Офіційний вісник України. 2003. № 51. Стаття 2707.

113.Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 14.10.2014 р. // Відомості Верховної Ради України від 19.12.2014. 2014. № 50-51. Стаття 2057.

114.Інструкція про ведення касових операцій банками України. Постанова НБУ від 25.09.18 № 103 // Офіційний вісник України. 2018. № 84. Стаття 2775, код акта 91920/2018.

115.Про застосування штрафних санкцій за порушення норм з регулювання обігу готівки: Указ Президента від 12.06.95 № 817/98 (втратив чинність).

116.Про визнання такими, що втратили чинність, деяких указів Президента України: Указ Президента від 20.06.19 № 418/2019 (*втратив чинність*) // Офіційний вісник Президента України. 2019. № 15. Стаття 371.

117.Про затвердження Положення про валютний нагляд. Постанова правління НБУ від 03.01.19 № 13 // Офіційний вісник України. 2019. № 13. Стаття 488, код акта 93372/2019.

118.Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті: Закон України від 14.10.2014 р. // Відомості Верховної Ради України від 23.09.94. 1994. № 40. Стаття 364.

119.Про невідкладні заходи щодо повернення в Україну валютних цінностей, що незаконно знаходяться за

її межами: Указ Президента від 18.06.94 № 319/94 (*втратив чинність*).

120.Про врегулювання порядку одержання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів та застосування штрафних санкцій за порушення валютного законодавства»: Указ Президента від 27.06.99 № 734/99 // Офіційний вісник України. 1999. № 27. Стаття 1310. (*втратив чинність*)

121.Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 9.07.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 47. Стаття 372.

122.Про кредитні спілки: Закон України від 20.12.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. 2002. № 15. Стаття 101.

123.Положення про порядок умови видачі та розміри кредитів страхувальникам, які уклали договори страхування життя. Розпорядження ДКРРФП від 03.12.04 № 2883 // Офіційний вісник України. 2005. № 51. Стаття 3400, код акта 31091/201049.

124.Про забезпечення масштабної експансії експорту товарів (робіт, послуг) українського походження шляхом страхування, гарантування та здеше-влення кредитування експорту. Закон України від 20.12.2016 р. // Відомості Верховної Ради України. 2017. № 4. Стаття 43.

125.*Про кооперацію*: Закон СРСР від 26.05.1988 р. // Відомості Верховної Ради України. 1991. № 12. Стаття 325. (*втратив чинність*)

126.Про цінні папери і фондову біржу: Закон України від 18.06.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. 1991. № 38. Стаття 508. (*втратив чинність*)

127.*Про правонаступництво України*: Закон України від 12.09.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. 1991. № 46. Стаття 617.

128. Конвенція про врегулювання деяких колізій законів про переказні векселі та прості векселі [[Електронний ресурс]. Режим до-ступу: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/995_007/print].

129. Конвенція про гербовий збір стосовно переказних векселів і простих векселів [Електронний ресурс]. Режим до-ступу: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/995_008.

130. *Про випуск та обіг векселів для покриття взаємної заборгованості суб'єктів підприємницької діяльності України*. Указ Президента від 14.09.1994 р. № 530/94 // Офіційний вісник України. 2019. № 50. Стаття 1689, код акта 94910/2019. [Електронний ресурс]. Режим до-ступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530/94>.

131. Про затвердження Порядку застосування векселів Державного казначейства. Постанова КМУ від 27.06.95 № 689 // Урядовий кур'єр від 04.07.1996/

132. Про розширення сфери обігу векселів. Указ Президента від 26.07.1995 р. № 658/95 // [Електронний ресурс]. Режим до-ступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658/95>.

133. Про невиконання банками зобов'язань за авальованими податковими вексями. Лист Департаменту платіжних систем НБУ від 26.07.07 № 25-117/1432-7555 // Все про бухгалтерський облік. 2007. № 84. Стор. 25.

НАВЧАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА

134. Фінансове право : підручник / за заг. ред. О. П. Гетманець; [Бандурка О. М., Гетманець О. П., Жорнокуй Ю. М. та ін.]; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2017. 392 с. ISBN 978-966-610-233-4.

135. Фінансове право: Підручник / Г. В. Бех, О.О. Дмитрик, І.Є. Криницький: За ред. М.П. Кучерявенка. -К.: Юрінком Інтер. 2007. 320 с.

136. Фінансове право: навч. посіб./ М.О. Мацелик, Т.О. Мацелик, В.А. Пригоцький; за ред. В.К. Шкарупи. К.: Знання, 2011. 815 (Вища освіта XXI століття). ISBN 978-966-346-854-9 (серія) ISBN 978-966-346-530-2.

137. Финансовое право: учебник для студ. вузов, обучающихся по спец. «Юриспруденция» / Крохина Ю. А., Писарева Е.Г., Покачалова Е.В., Попов В.В., Разгильдиева М.Б.; Химичева Н.И. (отв.ред.). 4-е изд., перераб. и доп. М.: Норма. 2008. 768 с.

138. Воронова Л.К. Фінансове право України: Підручник. К.: Прецедент; Моя книга. 2006. 448 с.

139. Гончарук О.С., Пригоцький В.А., Яблочников С.Л. Введення в спеціальність. Фінанси. Навч. посібник. Вінниця: ТОВ «Планер», 2006. 110 с.

